

ISSN 1015-1818 | e-ISSN 2619-9505

2021 / 1

Sayı: 73

Tarih Dergisi

Turkish Journal
of History

Tarih Kaynağı Olarak Seyahatler
Journeys as a Source of History

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

Tarih Dergisi

Web of Science-Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK ULAKBİM TR-Dizin,
SCOPUS ve EBSCO Historical Abstracts tarafından indekslenmektedir.

Turkish Journal of History is currently indexed by

Web of Science-Emerging Sources Citation Index (ESCI), TÜBİTAK ULAKBİM TR-Dizin,
SCOPUS and EBSCO Historical Abstracts.

Kapak Resmi / Cover Photo

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 2148, vr. 8a.

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / *Istanbul University*

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye /
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Sorumlu Müdür / Responsible Manager

Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye /
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Ordu Cad. No: 6, Laleli, Fatih 34459, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00 / 15882

E-mail: tjh@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/pub/iutarih>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Statements and opinions expressed in papers published in this journal are the responsibility of the authors alone.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The publication languages of the journal are Turkish and English.

Şubat, Haziran ve Ekim aylarında, yılda üç sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published three times a year in February, June and October.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– terzi@istanbul.edu.tr

Misafir Editörler / Guest Editors

Prof. Gerald MACLEAN – Exeter Üniversitesi, Exeter, İngiltere – G.M.Maclean@exeter.ac.uk

Doç. Dr. Metin ÜNVER – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – munver@istanbul.edu.tr

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Araş. Gör. Dr. Sinem SERİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– sinemser@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mahmut AK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – ceraslan@hotmail.com

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mahiraydin2023@gmail.com

Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – hcsahin@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – topsakal@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Birsel KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – ksipahi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Sevtap İSHAKOĞLU-KADIOĞLU

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye – sevtapk@istanbul.edu.tr

ULUSLARARASI EDITÖRYAL KURUL / INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK – Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN – Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Fahmeddin BAŞAR – Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK – Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECAN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Géza DÁVID – Eötvös Loránd Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Doktora Programı, Budapeşte, Macaristan

Doç. Dr. Giampiero BELLINGERİ – Venedik Ca' Foscari Üniversitesi, Asya, Akdeniz ve Afrika Araştırmaları Bölümü, Venedik, İtalya

Prof. Dr. Gregory C. MCINTOSH – Arader Galleries, San Francisco, ABD

Prof. Dr. Hayati DEVELİ – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Hikari EGAWA – Meiji Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kyoto, Japonya

Doç. Dr. Kenneth WEISBRODE – İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Oğuz TEKİN – Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Direktörü

Pál FODOR – Macaristan Bilim Akademisi, Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Genel Müdürü, Budapeşte, Macaristan

Doç. Dr. Philipp O. AMOUR – Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya, Türkiye

Dr. Rhoads MURPHEY – Birmingham Üniversitesi, Tarih Bölümü, Birmingham, İngiltere

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU – Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MİSAFİR EDITÖRÜN SUNUŞU / GUEST EDITOR'S PREFACE

Prof. Gerald Maclean VII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Seyahatler
The Travels in Search for Knowledge in the Medieval Islamic World
Nevzat Keleş 1

Gezi Yazılarında Türk, Doğu ve İslam İmgesi
Turkish, Eastern, and Islamic Image in Travelogues
Onur Bilge Kula 25

Reorienting Orientalism: Ottoman Historiography and the Representation of Seventeenth-Century French Travelogues
Oryantalizme Yeniden Yön Vermek: Osmanlı Tarihyazımı ve On Yedinci Yüzyıl Fransız Seyahatnamelerinin Tasvirleri
Andrea Duffy 53

Eighteenth-Century European Medical Encounters with The Ottoman Levant
On Sekizinci Yüzyılda Avrupalıların Osmanlı Doğu Akdeniz'indeki Tıp Tecrübeleri
Mohammad Sakhnini 77

Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Baranşikov'un Seyahatnamesinde 18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Toplumunu
Ottoman Society in the Last Quarter of the 18th Century in the Travelogue of the Merchant Vasily Baranshikov From Nizhny Novgorod
Cumhur Kaygusuz, Alim Abidulin, Nadejda Vershinina 103

Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnamelerde Cuma Selamı
The Ceremony of the Selamlik in the Travelogues Written in Urdu
Arzu Çiftsüren 117

Eastern Exoticism: Thackeray as Tourist and Anti-Tourist
Doğu Egzotizmi: Bir Turist ve Anti-Turist Olarak Thackeray
Valerie Kennedy 131

Bir İngiliz Oryantalistin Portresi: Edward William Lane (1801-1876)
Portrait of a British Orientalist: Edward William Lane (1801-1876)
Selda Güner Özden 149

An Imperial Traveler: Mark Sykes and His Impressions in the Middle East through His Article and Notes in the Late 19th Century
Bir İmparatorluk Seyyahı: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarına Ait Makaleleri ve Notları Işığında Mark Sykes'in Ortadoğu İzlenimleri
Özge Aslanmirza 173

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- The Battle of Kars During the Russo-Turkish War (1877-1878) in V. P. Meshcherskiy's 'Caucasian Travel Diary'
V.P. Meshcherskiy'nin "Kafkas Seyahat Günlüğü"nde Rus-Türk Savaşı (1877-1878) sırasında Kars Muharebesi
Aslı Yiğit Gülseven 195
- Dünya "Görüş"ü Olarak Savaş: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'ye ve Türkiye'den "Seyahat"ler
War as World"View": Travels to and from Turkey in the Years of World War I
Mustafa Göleç 215
- Representations of the Turks in Twentieth Century British Travel Writing on Asia Minor
Yirminci Yüzyılda Anadolu'ya Dair Yazılan İngiliz Seyahat Edebiyatında Türk Temsilleri
Veysel İsci 249

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

- Charles D. Sabatos, *Frontier Orientalism and the Turkish Image in Central European Literature*, Lanham, MD: Lexington Books, 2020. pp. xx+184. ISBN 978-1793614872
C. Ceyhan Arslan 277
- Henrietta Liston's Travels: The Turkish Journals, 1812-1820*, eds., Patrick Hart, Valerie Kennedy and Dora Petherbridge, with F. Özden Mercan, Edinburgh University Press, Edinburgh 2020. pp. ix-246, illustrated. ISBN 9781474467353
Donna Landry 283
- Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces*, ed. Tim Youngs, Anthem Press, London & New York 2006. pp xv+250. ISBN 1843312182
Halil İbrahim Erol 285

GUEST EDITOR'S PREFACE

The relationship between history and travel has a long and distinguished heritage, especially in the case of those regions of the world that, by the sixteenth century, had been incorporated within the *pax Ottomanica*. As the essays collected here demonstrate, the links between travel and history continue to reveal productive new approaches and insights that improve our understanding of the social, cultural, and political developments of a vast region encompassing Anatolia, North Africa, southwest Asia, the Balkans and eastern Mediterranean. The great historians of classical antiquity, Herodotus and Xenophon, both travelled in search of knowledge, and in this quest were succeeded by the influential Muslim historians of the Middle Ages, Ibn Fadlan, Ibn Jubayr, Ibn Battuta, Ibn Khaldun, together with the eminent travelling scholars examined here in the initial essay by Nevzat Keleş.

Travelling historians, however, are not the same as travel writers, and it is widely accepted that literary travel writing, as such, emerged principally in Europe during the late fifteenth and sixteenth centuries associated with colonial and commercial adventuring and the development of moveable print. For the Ottoman world, Evliya Çelebi's ten-volume *Seyahatname*, or 'Book of Travels' may provide an exception that proves the rule, but the importance of European travel writing for understanding certain aspects of world history is well established. In this sense, as the Ottoman historian Rhoades Murphey noted in 1990: 'The travel literature produced in pre-modern Europe has, both because of its relative accessibility as historical evidence and because, for some periods and regions at least, it is nearly the only source of information, remained a subject of intense scholarly interest and debate.'¹ A decade later in her guide to undertaking research into Ottoman history, Suraiya Faroqhi agreed, observing that 'since many kinds of information that we urgently need have been preserved only by these [European travellers], we will have to learn to use their work, albeit with a great deal of caution' because of 'the inclination of many writers to copy their predecessors.'² She was thinking of the way that the seventeenth-century French traveller Joseph Pitton de Tournefort copied descriptions from accounts by Jean Chardin and Jean-Baptiste Tavernier as if they were his own. But Faroqhi also warned against the twin dangers of nationalism – of the kind of proud Ottoman boasting we sometimes find in Evliya, for example – and, following Edward Said, the tendency of many European writers 'to define the Islamic world as the eternal "other".'³ At the same time, both Murphey and Faroqhi agree that the 'orientalizing' tendency did not fully take hold until the later eighteenth century, as Said

1 Rhoades Murphey, 'Bigots or Informed Observers? A Periodization of Pre-colonial English and European Writings on the Middle East,' *Journal of the American Oriental Society*, 110: 2 (Apr.-June 1990): 291-303, p. 291.

2 Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), pp. 16, 22.

3 Faroqhi, *ibid.* p. 15.

himself argued, while a more general expression of 'religious conviction or ethnic pride does not necessarily harm the reliability of other aspects' of travellers' reports.⁴

From the early Middle Ages to the twentieth century, the essays collected here demonstrate how the writings of different kinds of travellers have, through the centuries, charted the changing patterns of social, religious, cultural and political life that have characterized the history of the Ottoman lands. Nevzat Keleş provides a succinct and enlightening survey of the first generations of travelling scholars who, in search of knowledge (*talab al-'ilm*), followed the Qur'anic injunction 'to travel though the earth and see how Allah did originate creation' (Qur'an 29:20).⁵ As Keleş argues, these early scholars travelled to the holy sites of Islam intent on collecting *hadiths* and other forms of scientific information from famous transmitters, often with the aim of returning home with this knowledge. In their devout and educational aims they were entirely distinct from their European contemporaries, as Onur Bilge Kula informs us, who set out to capture the holy city of Jerusalem motivated as much if not more by the desire for plunder and wealth as by religious piety. After examining an account of the 'first' Crusade (1096-1099), Kula's essay contrasts the fanatical hostility of the crusading rhetoric with the later, more reasoned yet nevertheless critical descriptions of the Ottoman Turks by the German captive, Johann Schiltberger (1380-c.1440) and the Russian poet Alexander Pushkin (1799-1837).

Investigating the attitude of foreign travellers to the Ottoman domains continues to stimulate new research more than four decades since the publication of Said's *Orientalism*. Using examples of seventeenth-century French travellers, Andrea Duffy argues that their accounts of the Ottoman world have been both misunderstood and misused by scholars who have allowed their own cultural biases to interfere with their understanding of the sources they were studying. In an era of close commercial, diplomatic and scientific alliances between the French and Ottoman governments, French travellers were considerably more sophisticated and, indeed, sympathetic, than subsequent scholars have allowed, notions of 'oriental despotism' and Ottoman 'decline' frequently distorting their interpretations. Mohammed Sakhnini also finds eighteenth-century western travellers reporting favourably of what they saw and learned about Ottoman and Islamic medical practices. Despite the increasingly common belief of many in Europe that they were pioneering an era of progress and enlightenment, Sakhnini shows how European physicians were learning about, and importing, new medicines and procedures from encounters with medical practitioners in the

4 Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* [1978] (rpt. London: Penguin, 1995), p. 39; Murphey *ibid.*, p. 294. Faroqhi devotes an entire chapter to the usefulness and limitations of early modern European travel writing for understanding Ottoman society of the era, indicating the invaluable contribution of Stephane Yérasimos' *Les voyageurs dans l'empire ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, *Bibliographie, itineraries et inventaire des lieux habités* (Ankara: Türk Tarih Kurumu), Faroqhi *ibid.*, pp. 110-143.

5 'Abdullah Yusuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an*, Amana, Maryland 2003.

Ottoman Levant. For Sakhnini, the evidence points to the Enlightenment being a product of cross-cultural exchange, not simply European progress.

Of course not all early travellers to the Ottoman Empire were western Europeans. In their detailed report on the travel diary of Vasili Baranikov, a merchant from the commercially important Russian city of Nizny Novgorod, the authors Cumhuriyet Kaygusuz, Alim Abidulin and Nadejda Vershinina reveal how the author came to write a comprehensive account of life in Istanbul towards the end of the eighteenth century. Although Baranikov arrived in Istanbul as a captive, having been seized by Turkish pirates, his *Unlucky Adventures*, published in 1787, reveals how, despite his forcible conversion to Islam and homesickness, he overcame any sense of prejudiced hostility towards the Ottomans and sought to explain their social, judicial, educational and religious culture to his compatriots on his return. Baranikov's frequent admiration for many aspects of the Ottoman system as he saw it is striking since he published his travelogue on the eve of the Russo-Ottoman War of 1787-1792, involving an attempt by the Ottomans to recover territories lost to them in a previous war of 1768-1774. Clearly nationalist prejudice was not part of Baranikov's purpose in writing, but the desire to explain the Ottomans to Russian readers. According to Arzu Çiftsüren, a similar interest in discovering and describing life within the Ottoman world inspired travel writers from the Asian subcontinent to visit Istanbul. During the final decades of the nineteenth century, educators and legal scholars especially were drawn to visit the seat of the caliphate in order to see for themselves and to report back how, and in what ways, their fellow Muslims conducted their political, religious, and educational systems. Encouraged by the policy of pan-Islamism being advocated by Abdul Hamid II, some were eager to promote ideological harmony among Islamic countries.

The next three studies focus on nineteenth-century British travellers, each of them profiling a distinctively different type of traveller who wrote for different reasons and in characteristically different ways. Valerie Kennedy's study shows the novelist William Thackeray's *Notes on a Journey of 1846*, written at the height of his productive talents, turning a journey to Cairo into a sophisticated satire on British attitudes towards the east and the contemporary vogue for oriental travel writing at a time of emergent mass tourism. The recent appearance of John Murray's *Handbook for Travellers in the Ionian Isles, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople* in 1840 marked a key moment in which travellers were becoming tourists, giving rise to a whole host of new manners and attitudes by which travellers and writers sought to distinguish themselves from these *nouveau voyageurs*. Kennedy describes the novelist charting the literary grounds of this historical moment in the history of travel writing. The subject of the next essay, Edward William Lane, was a died-in-the-wool orientalist who was caught up in the vogue for all things Egyptian which had been sweeping across British society since Napoleon's invasion had threatened British

interests in the Mediterranean. In her account of Lane's life and writings, Selda Güner Özden explores his fascination with Egypt and the Arabic language, his adoption of local costume and manners while living in Cairo, his ethnographic writings, translations and his efforts as an engraver to capture the life of the great city as he witnessed it. In her study of Mark Sykes, Özge Arslanmirza reminds us that the man most famous for the so-called 'Sykes-Picot Agreement' of 1916 that eventually shaped the partition of the Ottoman Empire, had been a keen eastern traveller since his early youth. With reference to his earliest travel writings, and by contrasting the published versions with his notebooks, Arslanmirza traces the evolution of Sykes' long standing fascination with the Ottoman Middle East and its peoples alongside his efforts to ingratiate himself with local leaders, especially during his years as an official of the British Foreign Office. Sykes emerges from Arslanmirza's account as both a proud British nationalist and a Turcophile who was disillusioned when the Ottomans allied with Germany in 1914. Taken together, these studies of three different British travellers remind us of the need to hesitate before taking it for granted that travellers from the same country and general background will have identical attitudes towards foreign lands and peoples.

The connections between war and travel writing have seldom been explored in detail,⁶ so it is especially exciting to include two original essays on the topic. Aslı Gülseven's study of Prince Vladimir Petrovich Meshcherskiy's diary describes his journey to the battle of Kars during the Russo-Ottoman War of 1877-78. Gülseven provides the first scholarly report of this eye-witness account of the conduct and aftermath of a crucial siege that was instrumental in the emergence of the independent state of Bulgaria following the Treaty of San Stefano. Published shortly after the end of the war, Meshcherskiy's *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik* ('Caucasian Travel Diary') not only provides a detailed day-by-day account of the siege itself, but also includes analysis of the strengths and weaknesses of the respective armies, their tactics and strategies, while revealing Russian attitudes towards Armenians at the time. On a broader scale, Mustafa Göleç examines a wide variety of different kinds of writing which describe journeys through and across the Ottoman domains during the First World War of 1914-1918. Accounts by soldiers and diplomats, as well as poets, journalists and painters, Göleç demonstrates, produced new perspectives on, and understandings of, the natural and built environment that made up the regions being devastated by conflict.

The final essay here, by Veysel İşçi, brings us to the second half of the twentieth century and to accounts by British travellers responding to the modernization campaigns taking place following the establishment of the secular Republic of Turkey in 1923. In his survey of numerous works by a variety of writers, İşçi discerns a shift taking place from the 1950s. Earlier in the century, he argues, writers continued to view Turkey as site of decayed empires

6 See, however, the forthcoming volume of essays edited by Jeanne Dubino, Orkun Kocabıyık, and Elisabetta Marino, *Travel and War*, Cambridge Scholars, Newcastle 2021.

– Greco-Roman and Ottoman – a place of backwardness filled with the ruins of the past. With the arrival of Marshall Plan funding and entry into NATO, however, the visible results of Atatürk's modernization programmes came into focus, and a more complex understanding of Turkish people and culture comes to be represented in the works of new generations of travel writers.

Taken together, these essays confirm the significant connections between travel and history, especially for revealing how the civilization of the Ottoman era has been of central importance in world history. For centuries, travellers coming from both east and west into the Ottoman world have been fascinated and astonished by what they found. Even when their reports were shaped by their own biases and cultural perspectives, they nevertheless felt the need to record what they saw and learned, and thereby inform readers about the land and people of the region at different stages of development.

I would like to end on a personal note in order to thank Professor Arzu Terzi and the editorial board of *Tarih Dergisi* for inviting me to commission and edit this special issue, an honour that I could not have anticipated. And I would like to thank Dr. Metin Ünver especially for his unceasing good humour and energy during the often stressful process of shuttling essays and readers' reports back and forth through the DergiPark digital platform amidst the Covid pandemic crisis that has interrupted all our lives in so many ways. Thanks Metin.

Prof. Gerald Maclean

University of Exeter, Exeter, UK

Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Seyahatler

The Travels in Search for Knowledge in the Medieval Islamic World

Nevzat Keleş*

ÖZ

Ortaçağ İslâm dünyasında talebü'l-ilm (ilim öğrenmek veya ilim aramak) için seyahat olgusunun mimarları Hz. Peygamber'in hadislerine ulaşma arayışında olan muhaddisler olmuştur. Ancak bu gelenek, zamanla dönemin şartları ve bilginin dağılık oluşu nedeniyle hem dinî hem de akli ilimler için geçerli bir kaide haline gelmiştir. Dolayısıyla ilim meraklıları (ilim peşinde koşanlar), buldukları yerden başlamak üzere uzak diyarlara doğru bilgi taşıyıcıları (âlimlerle) görüşmek ve bilgiyi doğrudan onlardan öğrenmek gayesiyle yollara düşmek zorundaydılar. Bu aynı zamanda öğrendikleri bilgiyi aktarabilmek için onlardan bizzat icazet almak için de gerekliydi. Bunun için de ailelerini, dostlarını, vatanlarını terk etmeyi, yorgunluğa, açlığa, susuzluğa, türlü tehlikelere maruz kalmayı, hatta mallarını ve servetlerini feda etmeyi göze almaktaydılar. Bu çalışmamızın gayesi de Ortaçağ İslâm dünyasına has bir gelenek olan ilmî seyahatleri, seyahatin gerekliliği, seyahate teşvik, seyahatin zorlukları, seyahatin yaşı, bilgi toplama aracı olarak seyahatler ve bilginin dolaşımına vesile olarak seyahatler başlıkları altında ele alıp değerlendirmektir.

Anahtar sözcükler: Seyahat, İlim, Âlim, Talebe, İlmî Seyahatler

ABSTRACT

In the medieval Islamic world, the leading actors of the phenomenon of traveling in search for knowledge, were muhaddiths (traditionists) who sought to reach the hadiths of the Prophet. However, this tradition became a valid basis for both religious and rational sciences due to the conditions of the period and the scattered knowledge. Therefore, science enthusiasts (seekers) of knowledge had to go to distant lands in order to meet with information carriers (scholars) to learn information directly from them. It was also necessary to obtain a license from them in order to pass on the knowledge they had learned. For this, they were willing to leave their families, friends, their homeland, to be exposed to fatigue, hunger, thirst, various dangers, and even to sacrifice their property and wealth. This article will focus on the travels in search for knowledge, which is a tradition peculiar to the Medieval Islamic World, in the context of necessity of travel, promoting travel, difficulties of travel, age of travel, travels as a means of collecting information and travels as a means of circulating information.

Keywords: Travel, Knowledge, Scholar, Student, Travel for Knowledge

*Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bingöl, Türkiye

ORCID: N.K. 0000-0002-2748-9972

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nevzat Keleş,
Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bingöl, Türkiye
E-posta/E-mail: keles8023@gmail.com

Başvuru/Submitted: 29.01.2020

Kabul/Accepted: 05.11.2020

Atıf/Citation:

Keleş, Nevzat. "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Seyahatler." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 1-23.
<https://doi.org/10.26650/iutd.681831>

Extended Abstract

This article will focus on the travels in search for knowledge, which is a tradition peculiar to the Medieval Islamic World in the context of the necessity of travel, promoting travel, difficulties of travel, age of travel, travel as a means of collecting information and travel as a means of circulating information. The Holy Prophet says in one hadith that “scholars are heirs of the prophets”. İmam al-Haramayn al-Djuwaynî also states in his poem that it is only possible to obtain knowledge by fulfilling six basic conditions and one of them is *abroad* (gurbet). In this context, it is seen that in the Medieval Islamic world, the tradition of traveling in search for knowledge is closely related to the attitude of Islam to the way of reaching knowledge and the viewpoints of Islamic scholars was formed within this framework.

In the Islamic world, the principle of travels in search for knowledge was initiated mainly by hadith collectors. For them, the terms *talab al-hadith* (search for hadith) or *talab al-ilm* (search for knowledge) were used to describe travels for the purpose of obtaining information about the hadith and to learn other sciences; these are described as *al-rihla fi talab al-hadith* or *al-rihla fi taleb al-ilm*. This travel phenomenon is mainly a result of the effort and sensitivity in the verification and compilation of the hadiths that were not written after the death of the Holy Prophet. Accordingly, by way of example, the muhaddith Djabir b. Abdallah travelled on a journey of one month to Damascus in order to listen to a single hadith from Abdallah b. Anas. People who wanted to earn good deeds by studying the hadith of the Holy Prophet, regardless of the distances and hardship of the long journeys, have undertaken long journeys. There are countless scholars in Islamic history and *tabakat* books who used the expression “gathered hadith” or “traveled to various places in order to learn the science of hadith” to describe themselves. This tradition became a valid basis for both religious and rational sciences because of the conditions of the period and the scattered knowledge. Therefore, science enthusiasts (seekers) of knowledge had to go to the distant lands in order to meet with the information carriers (scholars) to learn directly from them. Accordingly, Ibn Khaldun points out the necessity of traveling to learn knowledge by saying that “traveling to learn information and meeting with masters is useful and perfect in learning information from them directly”. However, during these travels, science enthusiasts could be exposed to many financial and moral difficulties. From their biographies, we learn that they left their homelands in order to gain knowledge (science), despite being separated from their families and friends; they endured fatigue, hunger, thirst, endangered their lives and goods or lost their health and spent all their time traveling around the countries. One example is Abu Muhammad Abdurrahman b. Yusuf b. Said b. Harras al-Marvazî who states that he was forced to drink his urine because he was very thirsty while travelling for science. Similarly, Abu Nasr Muhammad b. Ahmed al-Marvazî also endured the danger of drowning in the sea on a journey and survived by clinging to a piece of wood. However, the Islamic scholars and

students of the period, above all, considered travel to be a test of their lives and the problems they suffered as tools that brought them to the level of scholarship.

On the other hand, the construction of educational institutions and sheltered places by the statesmen, providing the needs of the scholars and the seekers of knowledge, granting them and offering them security, somewhat compensated for the difficulties of travel. It also had a mission to increasing, encouraging and perpetuating scientific (scholarly) activities. For example, Nizam al-Mulk provided many endowments and rewards to scholars, zahids and sufis, and built madrasahs, masjids and ribats in many cities within the Seljuk domains. For this reason, Sıbt Ibn al-Jawzī notes that he revived not only science (scholarship) but also revived the science (scholarship) market. This had an important role in the development and continuity of sciences and intellectual life in the Islamic world.

In the medieval Islamic world, children were encouraged to start education when they reached a suitable age. In this respect, travel, which was accepted as an indispensable activity in education, represented a stage after primary education. Although it is difficult to specify a certain age for travel, it can be seen that it usually started from the age of 10 and was carried out intensively during adolescence and adulthood. The famous historian Muhammed b. Djarir at-Taberî made his first expedition to Rey at the age of 12. Abu Sad Ahmed b. Muhammad b. Ahmed al-İsfahani started traveling at the age of 16. The main purpose of knowledge enthusiasts, who were put into this difficult and adventurous life even before reaching the age of puberty was to collect and possess information (knowledge) that was scattered and distant from them, or to be part of it. Realization of this aim enabled many thinkers to grow in different branches of science such as Bukhari, Abu Hanifa ed-Dinavarî, Mes'udî, Yakut al-Hamevî, al-Birunî, Gazzalî, es-Sem'anî, İbn al-Athir, Mevlana. It has also enabled the emergence of a rich literature in the Islamic world in almost every field of science. In addition, scientific travels, by spreading the knowledge accumulated in certain centers to the whole of the Islamic geography, proved instrumental in the wide development throughout the Islamic world of cultural and scientific terms. Because information (knowledge) enthusiasts returned to their hometowns and began treatment in these places after visiting the major civil centers of the period due to educational institutions and learning conditions, served the dissemination of knowledge or education and the creation of a scientific-cultural revival from the center to the periphery. In addition, these travels brought to life by scholars, students, and sheikhs served to transfer all kinds of elements, as well as knowledge, and enabled the formation of a common and shared system of thought and culture in the medieval Islamic world.

Giriş

Ortaçağ İslâm dünyasında, *ilim tahsil etmek için seyahat etme* geleneği, İslâm'ın ilme ve ona ulaşma yoluna dair tutumu ve bu çerçevede oluşan İslâm âlimlerinin ilme bakış açılarıyla yakından alakalı bir mevzudur. Zira Hz. Peygamber, hadislerinde “*âlimler peygamberlerin varisleridirler*”¹, “*kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. Melekler, ilim öğrenenlerden hoşlandıkları için onlara kanat gererler*”², “*ilim talebi için yola çıkan kimse dönünceye kadar Allah yolundadır,*”³ yine “*ilim öğrenmek bütün Müslümanlara farzdır*”⁴ diyerek ilmi, ilim öğrenmeyi ve ilim öğrenmek için yolculuk yapmayı yüceltip teşvik etmiştir. Böyle bir mertebeye varis olma şerefi, Ortaçağ İslâm dünyasında ilim meraklılarının, bilgi edinmek ve bu uğurda her türlü zorluğa göğüs gererek seyahatler yapmalarında önemli bir dinamizm olmuştur. Öte yandan Buharî'nin⁵ (ö. 256/870) “*ilim de hilm de bulunduğu yerde kalır, taliplisi oraya gelir*” mealindeki ifadesi Ortaçağ İslâm ulemâsının bu konudaki fikrini vermesi açısından somut bir örnek olarak kabul edilebilir. Ayrıca İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) Ebü'l-Hasan el-Abderî'ye (ö. 493/1099) okuduğu bir şiirinde ilim elde edebilmenin ancak altı temel şartı yerine getirmekle mümkün olduğunu ve bunlardan birinin de *gurbet* olduğunu beyan etmesi⁶ bu kanıyı desteklemektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerinde vurgulanan fazilete erişme ve ilme sahip olma noktasında seyahatin gerekliliği yaklaşımı Ortaçağ İslâm dünyasını, Houari Touati'nin⁷ ifadesiyle âlimlerin *bineklerinin nal sesleriyle yankılanan* bir çağ yapmıştır.

İslâm dünyasında ilim tahsil etmek amacıyla seyahat etme kaidesi esas itibariyle hadis toplayıcıları tarafından başlatılmıştır. Onların bu eylemi için *talebü'l-hadis* (hadis öğrenmek) veya hem hadisçileri hem de diğer ilim taliplilerini ifade etmek için *talebü'l-ilm* (ilim öğrenmek veya ilim aramak) terimleri kullanılmıştır. Gerek muhaddislerin hadis ve ravisi hakkında bilgi almak gerekse de öteki ilimleri öğrenmek için yapılan seyahatler *er-rihle fî talebi'l-hadis* veya *er-rihle fî talebi'l-ilm* şeklinde nitelendirilmiştir. Bu uğurda yolculuk yapan kimseler ise *râhil* veya *rehhâl*, *câil* veya *cevvâl*, *tevvâfî'l-ekâlim*, *sâih* veya *seyyâh*

1 Buharî, “İlim”, 10; Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle fî talebi'l-hadis*, thk. Nureddin İtr, Beyrut 1975, s. 75, 82; İmam Gazali, *İlim Kitabı*, çev. Harun Ünal, İstanbul 2015, s. 18.

2 Buharî, “İlim”, 10; Tirmizî, “İlim”, 19; Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle*, s. 78, 81, 83.

3 Tirmizî, “İlim”, 2.

4 Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle*, s. 75.

5 İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XI, 65.

6 “*Dinle, ilim ancak altı şeyle elde edilir, onları sana açıklayacağım; Keskin bir zekâ, şevk, ihtiyaç ve gurbet; bir hocanın telkinleri ve uzun bir zaman*” bkz. İbn Neccâr, *Zeylu Târîhi Bağdad*, thk. Muhammed Mevlüd Halef, Beyrut 1986, s. 313. Buna dair ayrıca bkz. George Makdisi, Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, çev. Ali H. Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2004, s. 9. İmam Şafî'nin de bunun ile hemen hemen aynı bir şiiri bulunmaktadır, bkz. Orhan Oğuz-S. Mustafa Dadbagh, “İmam Şafî Divanında İlim”, *Rümelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, (2019), s. 220.

7 *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2004, s. 23.

vb. kavramlarla anılmışlardır⁸. Dönemin kaynakları onların yolculuklarını *rahele ila.., sâfere fî talebi'l-ilm ve'l-edeb, kânet lehu rihle ila.., lehu rihle fî'l-ilm ve't-taleb, tâfe'd-dünya ... fî talebi'l-ilm, kane mine'r-rehâlin, sâhe fî bilâd, hadese fî'l-ğurbe, kadime Bağdad, harece fî talebi'l-ilm* vb. ibarelerle anlatmaktadırlar⁹. Söz gelimi Hatib el-Bağdadî¹⁰ Ebû Ömer Aff b. Sâlim'i (ö. 183/800) *rehhâlen fî talebi'l-ilm (ilim öğrenmek için seyahat eden biri)* diye tanıtmaktadır. Yine es-Sem'anî¹¹, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) hayat hikayesini verirken *rahele ila..* (...e seyahat etti) deyip onun yaptığı yolculuklardan bahseder. İbn Neccâr¹² da, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Bencedîni'nin (ö. 584/1188) biyografisini anlatırken *rahele fî talebi'l-hadis (hadis öğrenmek için seyahat etti)* diyerek onun hadis toplamak için seyahatler yaptığını belirtir. Aynı zamanda *tâfe'l-aktâr (bölgeler gezdi)* ibaresiyle de onun nereleri dolaştığını anlatır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere ilmî seyahatlerin mimarları ve baş aktörleri muhaddislerdir. *Er-Rihle fî talebi'l-hadis* yani Hz. Peygamber'in hadislerine ulaşma arzusu, yüzyıllar boyunca devam edecek olan bu yaygın, etkili ve bir o kadar da zorlu öğrenim ve öğretim faaliyetinin başlamasına vesile olmuştur. Bu açıdan İslâm dünyasında ilmî seyahat kültürünün oluşmasında iki önemli faktör söz konusu edilebilir. Bunlardan birincisi, ilk zamanlarda, Müslümanlar arasında henüz tam anlamıyla yazılı bir geleneğin yerleşmemiş, şifahî kültürün yaygın ve geçerli olmuş olmasıdır. Bir diğeri ise Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan sünnet konusunda bilgi bankası veya taşıyıcısı olan sahabe'nin İslâm coğrafyasının farklı yerlerine dağılmasıdır. Dolayısıyla bahis konusu ettiğimiz seyahat olgusu, yazıya geçirilmemiş olan hadislerin kaybolmadan doğrulanması ve derlenmesi mevzuunda gösterilen çaba ve hassasiyetin bir neticesidir. Bu bağlamda Ebû Eyyüb el-Ensari'nin (ö.49/669) bildiği bir hadisin doğruluğunu teyit etmek

8 Bkz. Ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şueyb el-Arnaut-Muhammed Naim el-Araksûsî, Beyrut 1996, XX, 485; İgnaz Goldzier, *İslam Kültürü Araştırmaları*, II, çev. M. Said Hatipoğlu, Ankara 2019, s. 246; Sam I. Gellens, "The Search for Knowledge in Medieval Muslim Societies: A Comparative Approach", *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination*, ed. Dale F. Eickelman-James Psicatori, London 1995, s. 50-54; İbrahim Hatipoğlu, "Rihle", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 106; Mustafa Çağrı, "Seyahat", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 7.

9 Öte yandan *lehu rihle fî talebi'l-ilm, lehu rihle ila.., sâfere ila.., min ashâbi'l-hâdisi'r-râhîlin, min talibi'l-hadis ellezine saferu, rahele fî talebi'l-hadis, sâfere bilâd, rahele ila bilâd, ahedü'r-rahhâlin fî talebi'l-ilm, verede Bağdad, nezele Dimaşk* gibi ibareler de bu cümleden olup kaynakların âlimlerin ve talebelerin seyahatleri anlatırken kullandıkları kalıplardandır. Bkz. Ebû'l-Hasan, Ali ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvafık b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut 1986, I, 272; İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelîs*, thk. Beşşar Avvad Me'ruf, Tunus 2008, I, 38, 40, 42, 127; Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 2004, III, 78; Es-Sem'anî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî, Haydarabad 1977, I, 225; III, 158; X, 413; es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1993, s. 440; İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî es-Sakkâr, Bağdad 1980, s. 253, 261, 274, 276, 281, 292; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, thk. Ammar Reyhavî, Dimaşk 2013, XVI, 418; XVII, 104, 120; XVIII, 403; XIX, 290; XXI, 147, XXII, 193.

10 *Târîhu Bağdad*, XII, 312.

11 Es-Sem'anî, II, 277.

12 *Zeylu Târîhi Bağdad*, s. 104.

için Medine'den Mısır'a gitmesi ve benzer şekilde hadis râvisi sahabilerden olan Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697), Abdullah b. Üneys'ten (ö. 54/674) tek bir hadis dinlemek için Şam'a bir aylık yolculuk yapması¹³ bu geleneğin ortaya çıkmasına dair ilk çarpıcı örneklerden kabul edilmektedirler. Hadis veya ilim talebi uğruna yolculuk yapma âdeti, zamanla İslâmî ilimlerin çeşitlenmesine bağlı olarak onlar için de geçerli bir kaide haline geldi. Biz de bu çalışmamızda Ortaçağ İslâm dünyasında bütün ilimlere teşmil olunan ilmî seyahatleri, seyahatin gerekliliği, seyahate teşvik, seyahatin zorlukları, seyahatin yaşı, bilgi toplama aracı olarak seyahatler ve bilginin dolaşımına vesile olarak seyahatler başlıkları altında ele alıp değerlendirmeye gayret edeceğiz.

Seyahatin Gerekliliği

Hatib el-Bağdadî'nin¹⁴ hadis yolculuklarını konu alan *Er-Rihle fî talebi'l-hadis* isimli eserine “*ilim Çin'de de olsa onu talep ediniz*” hadisi ve devamında bizim de çalışmamızın başında zikrettiğimiz hadislerle kitabına giriş yapması hadis ilmi ve hadisçiler için seyahatin gerekliliği ve önemi açısından çok şey ifade etmektedir. Bunu aynı zamanda dönemin şartları ve hadis ilminin usul ve esaslarının getirdiği bir zorunlu hal olarak kabul etmek gerekmektedir. İstismara açık oluşu nedeniyle hadisin tespit ve kullanımında sağlamcılık hassasiyeti hadis taliplilerinin kendilerine has bir ilmî usul ve gelenek oluşturmalarına yol açmıştır. Buna göre sahih kabul gören hadislerle sahip olabilmek, onları hâmillerin yani taşıyıcısı olan kimselerin dudaklarından derlemek gerekmekteydi¹⁵. Bu durum, hadisin geçerliliğinde aranan ve kabul gören temel ilkeydi. Bu şekilde usulüne uygun öğrenilen bir hadisin hem rivayet hakkı veya icazeti alınmış oluyor hem de ravi zincirinin son halkasına kişinin kendi ismini eklemesine imkân veriyordu¹⁶. Dolayısıyla bu imtiyaza sahip olmak ve Hz. Peygamberin hadislerini öğrenip araştırarak sevap kazanmak isteyen kimseler, mesafelerin uzaklığına ve zorluklarına aldırmaz emeksiz bu uğurda uzun seyahatlere girişmişlerdir. Nitekim İslâm tarih ve tabakat kitaplarında haklarında “*hadis toplamak*” veya “*hadis ilmini öğrenmek için çeşitli yerlere seyahatlerde bulundu*” ifadeleri kullanılan sayısız âlim bulunmaktadır¹⁷.

Hadis ilmindeki semâ ve kıraat usulünün İslâmî ilimlerin tamamı için geçerli bir öğrenme tekniği olarak benimsenmesi doğal olarak seyahati onlar için de aynı derecede önemli kılmıştır. Nitekim İbn Haldun¹⁸, ilimleri tasnif ederken “*ilimler ikiye ayrılır. Biri, tabii ilimler olup, kişiler bu ilimleri fikir ve akıllarıyla kendiliklerinden öğrenebilirler. Diğeri, nakli ilimler*

13 Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle*, s. 112-113;

14 *Er-Rihle*, s. 172 ve devamı.

15 Goldzier, s. 250; Hâbil Nazlıgöl, “Sebeup ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fî Talebil'l-Hadis)”, *Hikmet Yurdu*, VI/11, (2013), s. 17.

16 Goldzier, s. 244.

17 Bunun örneklerine dair bkz. Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, XIII, 12; İbn Kesîr, XIII, 211; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XV, 374; XVIII, s. 14; İbnü'l-Müstevfî, s. 253, 274, 674

18 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1996, II, 455-456.

olup, kişiler bu ilimleri ancak onları vaz' edenden nakil ve rivayet etmek suretiyle öğrenirler," ifadelerini kullanmaktadır. Bununla da naklî ilimler olarak ifade ettiği dinî ilimlerin her birinin "şeriatı vaz' edenden nakil ve rivayet edilen haberlere dayandığını" belirterek ilme (bilgiye) sahip olan kimselerin ayağına gitmenin zorunlu olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi dinî ilimleri öğrenmek isteyen ilim meraklıları önce kendi muhitlerindeki (çevrelerindeki) hocalardan veya şeyhlerden tahsil görür, ardından da ilmini artırmak ve farklı ilim dallarında ihtisaslaşmak gayesiyle başka hocaların-şeyhlerin rahle-i tedrisinden geçmek için gurbete çıkarlardı. Tatmin oluncaya kadar da şehir şehir gezerlerdi. Söz gelimi Hemedanlı Utbe b. Abdullah (ö. 350/962) ilk eğitimini Hemedan'da tasavvuf üzerine aldıktan sonra vatanından ayrırlıp ilim için yolculuğa çıkmış ve bu süre boyunca gittiği yerlerde âlimlerle görüşmüş, hadis, fıkıh ve çeşitli Kur'an ilimleri tahsil etmişti¹⁹. Benzer şekilde es-Sem'anî'nin "*Horasan âlimlerinin yüzü*" dediği, Abdurrahman b. Muhammed b. Muzaffer el-Buşencî (ö. 467/1075) de Buşenc'de Ebû Muhammed b. Hamaveyh es-Serahsî'den hadis ve tefsir üzerine ders aldıktan sonra tahsilini ilerletmek için seyahate çıkmıştır. Bu rihlesinde (yolculuğunda) Herat'ta Abdurrahman b. Ebû Şureyc'ten; Nişabur'da Ebû Abdullah el-Hâkim, İbn Yunus ve İbn Mahmiş'ten; Bağdad'da İbn Salt el-Mucbir, Ali b. Mehdi el-Farsî ve Ali b. Ömer et-Tammar'dan hadis dinlemiştir. Ayrıca Bağdad'da Ebû Hamid el-İsferayinî (ö. 406/1099), Ebû Bekr el-Kaffâl (ö. 416/1026) ve İbn Mahmiş'ten de fıkıh okumuştur²⁰. Ebû Muhammed b. Abdussamed el-Buharî (ö. 359/970) de kendi ülkesinde (Buhara'da) ilk tahsilini gördükten sonra önce Merv'e oradan da Nişabur'a gitmişti. Müteakiben Irak, Şam ve Mısır'ı dolaşmıştı. Böylece çokça hadis toplayıp iyi bir ilmi birikime kavuştuktan sonra Buhara'ya dönmüştü²¹.

İlmin mütehasıslarıyla (uzmanlarıyla) görüşmek, onlardan icazet almak ve bu vesileyle daha iyi bir eğitim görüp ilmin belirli alanlarında kemâle ermek için seyahat etmek yalnızca dinî veya naklî ilimler için değil aynı zamanda ilmin bütün dalları (tabiî veya aklî ilimler) için gerekli bir kaide idi. Ortaçağ İslâm dünyasında ilmî anlamda kayda değer bilimsel birikime sahip pek çok merkez bulunmasına rağmen, hemen her şehir ve belde ilmî canlılık ve etkinlikler (ilmî mekânlar, âlimlerin seviyesi ve sayısı, kitap ve kütüphaneler) cihetinden birbirlerinden farklılıklar arz etmekteydi. Bu nedenle naklî ve aklî ilimlerde uzmanlaşmak, bilimsel etkinlik ve entelektüel faaliyetlerle ön plana çıkan bölgeleri ziyaret etmek ve birbirlerinden farklı yerlerde bulunan tanınmış hocalardan istifade etmek isteyen her yaş ve gruptan talipliler yani talebeler, uzun, dolambaçlı, maceralı ve zahmetli yollara revan (koyulmak) olmak durumundaydılar²². Nitekim Ortaçağ İslâm medeniyetinin oluşması ve bu

19 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVII, 334.

20 Ez-Zehebî, XVIII, 224-225.

21 Es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at fi tabakati'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Seyda y.y., I, 210.

22 Resul Ay, "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, III, (2006), s. 17.

dönemin Müslümanlar için bir aydınlanma çağı olması bunu yapmaya gönüllü sayısız ilim taliplisinin olmasıyla yakından alakalıydı. Bu bağlamda *ilim peşinde yollara koyulanlardan* biri Ebü'z-Zur'a er-Razî (ö. 264/878) idi. Sıbt İbnü'l-Cevzî²³ onunla ilgili olarak “*ilim öğrenmek için seyahat edenlerin meşhurlarındandı,*” ifadelerini kullanmaktadır. Benzer şekilde Mekhûl b. Ebî Müslim eş-Şamî'nin (ö. 112/730) de “*ilim talep etmek için bütün yeryüzünü dolaştım,*” dediği rivayet edilmektedir²⁴. Yine Hatib el-Bağdadî'nin “*güvenilir seyyahlardandı*” dediği Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed en-Nişaburî (ö. 324/936) de ilim öğrenmek uğruna Horasan, Irak, Cezîre, Şam, Mısır ve Hicaz'a yaptığı seyahatleri ve gösterdiği çabayı “*ben kimin 40 yıl boyunca ayakta kalıp geceleri uyumadığımı, her gece beş (üzüm, buğday vb.) tanesiyle beslendiğini ve yatsı namazı abdestiyle sabah namazını kaldığını biliyorum. O benim,*” sözleriyle ifade etmektedir²⁵. Çok seyahat ettiği için *Er-Rehâl* lakabıyla anılan Ebü'l-Fahir Ebû Ahmed Ma'mer b. Abdulvahid el-Kureşî'nin (ö. 564/1168-1169) de yalnızca Bağdad'a yedi defa seyahat ettiği kaydedilmektedir²⁶.

Nitekim ilim tahsili için sefer yapmanın ve üstatlarla görüşmenin faydalarına dair *Mukaddime*'sinde bir bölüm ayıran İbn Haldun²⁷, insanların sahip oldukları marifeti, ahlakî keyfiyetleri ve faziletleri bazen talim ve takrir ile bazen de bir muallime tabi olup ondan telkinle elde ettiklerini, bu şekilde bizzat temas kurarak ve yüz yüze gelip telkin alarak elde edilen melekelerin (becerilerin) ise daha sağlam olduklarını özellikle vurgulamaktadır. Ardından da “*bilgi öğrenmek üzere gezip üstatlarla görüşmenin, bilgiyi doğrudan doğruya onlardan öğrenmenin faydalı ve bilgiyi mükemmelleştirmesi bakımından da önemli olduğu bir gerçektir,*” demektedir. Bu bakımdan Ebû Bekr er-Râzî'nin (ö. 313/925) “*okumadığım bir kitap, görüşmediğim bir ilim adamı bulursa büyük bir zarara uğramam söz konusu olsa bile her şeyi bir kenara bırakıp mutlaka o kitabı okurum ve o âlimi tanırım,*”²⁸ şeklindeki sözlerinden hareketle Ortaçağ İslâm dünyasında âlimlerin ve ilim taliplilerin, İbn Haldun'un da altını çizdiği ilmî seyahat ve âlimlerle yüz yüze görüşmenin lüzumu ve önemini farkında olduklarını söylemek yanlış olmasa gerektir.

Seyahate Teşvik

Yukarıda da bahis konusu ettiğimiz Hz. Peygamber'in hadisleri ve seyahatin gerekliliği meselesi olumlu veya zorlayıcı bir etkiyle zaten seyahate teşvik edici bir niteliğe sahiptir. Bunun yanı sıra seyahatlerin zorluklarına rağmen talebeleri ve ilim ehlini seyahate istekli kılan ve onları cesaretlendiren siyasî, sosyal, iktisadî ve ilmî bir takım faktörler de bahis mevzuudur.

23 *Mir'atü'z-Zamân*, XVI, 22.

24 İbn Kesîr, IX, 499.

25 Sıbt İbnü'l-Cevzî, XVII, 120.

26 *Ez-Zehebî*, XXI, 486.

27 *Mukaddime*, III, Z. K. Ugan çev, s. 163-164.

28 Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, *Resâilü Felsefiyye*, Beyrut 1982, s. 110; Mahmut Kaya, “Râzî, Ebû Bekir”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 479.

Müslümanlar açısından İslâm dünyasının birliği veya siyasî bölünmüşlüğü, Endülüs'ten Hind sınırlarına kadar gezmek isteyen herhangi bir kimseye engel çıkarmamaktadır. Bu açıdan İslâm dünyasında, seyahati veya dolaşımı engelleyici bir siyasî (politik) sınır yoktu. Ancak siyasî istikrar ve siyasetçilerin âlimlere hoşgörülü muameleleri, ilmî ve ilim adamlarını engelleyici veya teşvik edici bir özellik taşımaktadır. Söz gelimi, el-Me'mun (813-833) ve bazı Abbâsî halifelerinin kimi âlimlere baskı ve şiddet uygulamalarından kaynaklanan *mihne* süreci²⁹ ile Selçuklu Veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) ülemânın bir grubuna karşı tahammülsüzlüğü ilmî faaliyetler ve seyahatler açısından olumsuz birer örnek niteliğindedir. Buna karşın Büveyhî Emîri İzzüddevlî Bahtiyar (967-978) dönemindeki istikrarsızlığa son vererek Bağdad'da asayîşi temin edip kapsamlı bir imar faaliyeti başlatan Adudüddevlî (978-983) ise olumlu bir misaldir. Zira onun devrinde ihmal edilip cansız hale gelen ilimlerin tekrar dirildikleri ve dört bir yana dağılmış olan ilim erbabının tekrar bir araya geldiği kaydedilmektedir³⁰. Bu bağlamda elverişli bir siyasî ortam, ilmî aktiviteleri canlandırıcı ve artırıcı unsurların başında gelir. Buna ilaveten devlet adamlarının bilime ve âlimlere karşı hoşgörülü davranmaları, kütüphane, han, hangâh, medrese vb. eğitim kurumlarını inşa ederek elverişli bir ilmî ortam oluşturmaları ve eğitim gönüllüleri ve âlimleri finansal olarak desteklemeleri oldukça önemlidir. Bu anlamda Ortaçağ İslâm dünyası, ilimle uğraşanlara destek olan sayısız hayırsever ev sahipliği yapmıştır. Nitekim George Makdisî'nin³¹ bu vasıflarıyla özellikle övdüğü Büveyhî Veziri es-Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), Hasanveyh Emîri Bedr b. Hasanveyh (979-1015) ve ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk (ö. 485/1092) eğitim hâmilerinin (destekçilerinin) önemli üyelerindendirler. İlim adamlarıyla sürekli bir araya gelen ve onları evine veya saraya davet ederek münazaralar yaptıran es-Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), ülemâyâ hitaben “*biz geceleri kardeşiz, ben gündüzleri sultanım*” diyerek onlara olan saygı ve ihtiramını dile getirmektedir. Cömertliği ve yaptığı ihsanlarla da şöhret bulan es-Sâhib b. Abbâd, fakihlere ve üdebaya (ediplere) dağıtılmak üzere her yıl Bağdad'a beş bin dinar gönderirdi³². Ebû Necm Bedr b. Hasanveyh ise kaynakların ifade ettiğine göre iktidarı süresince her biri aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak da faaliyet yürüten yaklaşık 3000 mescit ve han inşa etmişti. Bunun yanı sıra Bağdad'daki âlimlere ve eşrafa yıllık 100 bin dinar gönderirken, kendi idaresindeki Dinever, Berûcird, Nihâvend, Esedâbâd, Sâbürhast vb. vilayetlerdeki ülemâyâ da düzenli tahsisatlar bağlamıştı³³. Nizamülmülk'e gelince o da ilim erbabına, zahidlere ve sufîlere ihsan ve ikramlarda bulunmakla beraber, aynı zamanda Selçuklu ülkesinin pek çok şehrinde medreseler, mescitler ve ribatlar inşa

29 Bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslamî İlimlere Etkisi*, Ankara 2012; Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 26-28.

30 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara 2016, s. 778.

31 George Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali H. Çavuşoğlu-Hasan T. Başoğlu, İstanbul 2014, s. 73-77.

32 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992, XIV, 376; Sibt İbnü'l-Cevzî, XVIII, 81-82.

33 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 104-105; Sibt İbnü'l-Cevzî, XVIII, 231.

ederek onlara zengin vakıflar bağlamıştı³⁴. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin³⁵ ifadesiyle “*bu sayede ilmî diriltti ve onun zamanında ilim pazarı canlanıp hareketlendi*”. Devlet adamlarının bu şekilde eğitim kurumları ve barınma mekânları inşa edip ilim erbabının ve taliplilerinin ihtiyaçlarını karşılayan ihsan ve ikramlarda bulunmaları, seyahati özendirici ve teşvik edici özelliğinin yanı sıra ilmî aktiviteleri artırıcı ve sürekli kılan bir misyona da sahipti. Bunlara Şeyh Sâlih Ebü'l-Bekâ' (ö. 609/1212) gibi daha mahdut imkânlarla sahip zengin hayırseverlerin katkılarını da ilave etmek gerekir. Zira zahid ve abid bir kimse olan Şeyh Sâlih, kendi olanakları ölçüsünde ilim adamlarına ve ilim için yollara düşen kimselere yardım etmeye çalışmıştır. Şahsen seyahatlerde bulunduğu için bunun zorluklarını bilen Şeyh Salih, Bağdad'da Bâbü'l-Ezc'de Küdüs'ten gelen ilim ehlinin barınması için bir hangâh yaptırmış, onlara iyilik ve ihsanlarda bulunmuştu³⁶.

Öte yandan eğitim kurumlarının ve talebenin ihtiyaç ve geçiminin temin edilmesi noktasında vakfın yaygınlaştırılması, İslâm dünyasında ilimlerin ve entelektüel hayatın gelişmesi ve sürekliliği açısından mühim bir role sahiptir³⁷. Nitekim İbn Haldun'un³⁸ Eyyubîler ve Memlükler döneminde Mısır'da inşa edilen medreseler, ribâtlar, zaviyeler ve onlara bağlanan düzenli vakıfların buradaki ilmî faaliyetleri çoğaltması ve farklı ülkelerden eğitim gönüllülerinin buraya gelişine dair şu cümleleri bu konudaki meramı ifade etmesi açısından kâfidir: “*İşte bunun için vakıf çoğaldı. Bunlardan hâsıl olan gelirler ve sağlanan faydalar yüksek meblağlara ulaştı. Vakıf gelirlerinden, kendilerine ayrılan hissenin çok olması sebebiyle ilme rağbet edenler ve muallimler de çoğaldı. İlim tahsil etmek maksadıyla Irak'tan ve Mağrib'den halk buraya akın etti. Buradaki ilim pazarı canlılık kazandı ve ilim ummanı coştı.*” Dolayısıyla devlet adamları ve zengin hayırseverlerin sağladıkları imkânlar vesilesiyle bilim çoğalıp bilimsel gelişmeler artarken insanlar da ilim tahsil etmek ve öğretmek maksadıyla İslâm dünyasını bir uçtan bir uca daha rahat bir şekilde dolaşabiliyordu. Bu maddî olanakların yanı sıra âlimler de kendi çocuklarını ve talebelerini başka memleketlere gitmeye, oralarda farklı hocalardan ders almaya yönlendiriyorlardı. Abdulğani el-Cemmâîlî (ö. 600/1203) bunlardan biriydi. O, Dimaşk, İskenderiye, Kudüs, Mısır, Bağdad, Harran, Musul, İsfahan ve Hemedan gibi şehirleri dolaşmış ve vefatına kadar da ilim öğrenmeye, öğretmeye ve yazmaya devam etmişti. Abdulğani, iki oğlunu, yeğeni Muhammed b. Ömer'i, amcasının oğlu Ali b. Ebû Bekir'i, öğrencilerinden İbn Halil, Ziyâeddin ve İbn Zâfer'i tahsil görmeleri için Mısır'a ve İsfahan'a yollamıştı. Ayrıca, ilim için sefere yolladığı öğrencilerine maddî destek sağladığı gibi okumaları için onlara kitaplar vermeyi de ihmal etmiyordu³⁹.

34 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1989, X, 180; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIX, 441.

35 *Mir'atü'z-Zamân*, XIX, 441.

36 İbn Kesîr, XIII, 162.

37 İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2009, II, 783.

38 *Mukaddime*, II, Süleyman Uludağ çev., s. 783.

39 Ez-Zehebî, XXI, 545-551.

İlmin belirli dallarında temayüz etmiş meşhur hocalardan ders alma veya okuma arzusu da öğrencilerin seyahate çıkmalarında belirleyici âmillerdendi. Örneğin Hatîb et-Tebrizî (ö. 502/1109), sırf Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa* isimli kitabını kendisine okuması ve müşküllerini açıklaması için Tebriz'den Maarretünnu'man'a Ebû'l-Alâ el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) yanına gitmişti⁴⁰. Yine Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) de ilim tahsili için çıktığı seferden sonra Nişabur'a dönünce her taraftan hafız, şeyh ve ilim ehli kimseler ondan istifade etmek için buraya gelmeye başlamışlardı⁴¹. Benzer şekilde hadis hafızı Hasan b. Süfyan'ın (ö.303/916) ve Ebû'l-Berekat Abdurrahman el-Enbarî'nin (ö. 577/1181) de uzak diyarlardan bilgi ve hadis toplayıcıları tarafından sıklıkla ziyaret edilen kimselerden oldukları yazılmaktadır⁴².

Seyahatin Zorlukları

İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Muhammed'e (ö. 532/1138) hitaben söylemiş olduğu “*yorulmaksızın mal kazanmak mümkün olmadığına göre; çaba harcamaksızın nasıl ilim elde edilebilir,*”⁴³ mealindeki şiiiryle bilgiye sahip olmanın bir fedakârlık gerektirdiğini vurgulamaktadır. Buna ilaveten İmam Şafî'nin “*ilim talep etmek sadece müflis kişiler için uygundur,*”⁴⁴ sözüyle ilim öğrenme arzusu olanları *müflis* olarak nitelendirmesi onların özverilerine ve maddî-manevî hemen her şeylerini feda etmelerine işaret etmektedir. Dolayısıyla ilim öğrenmek maksadıyla yapılan seyahatlerin, kişilere maliyeti ve bu esnada maruz kaldıkları sıkıntılar bu uğurda feragat ettikleri kapsamında değerlendirilebilir. Bilgi sevdalılarının, tahsil hayatlarında maruz kaldıkları veya yaşadıkları sıkıntı ve güçlükleri tam olarak bilmek mümkün değildir. Ancak Hasan b. Süfyan'ın ifadesiyle onların ilim öğrenmek gayesiyle vatanlarını terk ettikleri, ailelerinden ve dostlarından ayrıldıkları⁴⁵, yorgunluğa, açlığa, susuzluğa katlandıkları, hayatlarını ve mallarını tehlikeye attıkları veya feda ettikleri, sıhhatlerini kaybettikleri ve bütün vakitlerini memleketler dolaşarak harcadıklarını biyografilerinden anlayabiliyoruz⁴⁶. Söz gelimi Ebû'l-Alâ el-Hemedanî (ö. 569/1174), Bağdad'a ve İsfahan'a defalarca yürüyerek gittiğini, kitaplarını sırtında taşıdığını, Bağdad'da mescitlerde kalıp kuru ya da tütsülenmiş darı ekmeği yediğini söylemektedir. Ayrıca Bağdad'da kaldığı mescitte kandil yüksekte olduğu için bu süre boyunca ayakta okuyup yazmak zorunda kalmıştı⁴⁷. Benzer şekilde Hatîb et-Tebrizî de el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa*

40 İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-ayân ve ebnâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977, VI, 191- 192.

41 Takiyuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed es-Sayrafînî, *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li târihi Nişabur*, thk. Halit Haydar, Beyrut 1414, s. 127; Es-Sem'anî, I, 225.

42 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVI, 432; XXI, s. 280; İbn Kesîr, XI, 222.

43 İbn Kesîr, XII, 394.

44 Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şafîi*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1970, II, 141.

45 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVI, 432.

46 Goldziher, s. 254; Maria Luisa Avila, “The search for Knowledge: Endalusi Scholars and Their Travels to the Islamic East”, *Medieval Prosopography: History and Collective Biography*, 23 (2002), s. 126.

47 Ez-Zehbî, XXI, 40-46.

isimli kitabını kendisine okuması için, Ebü'l-Alâ el-Maarri'ye gitmek isteyince, parasızlıktan bir binek kiralayamadığından, yaya olarak yola koyulmuş ve birkaç ciltten oluşan bu kitabı da heybesine koyup Tebriz'den Maarra'ya kadar sırtında taşımıştı. Nitekim Bağdad'a vardığında terden ötürü sırlıslıklam olmuş ve onu görenler suya düştüğünü zannetmişlerdi⁴⁸.

Seyahat düşkünü olan Ortaçağ İslâm âlimleri ve talebeleri, her şeyin ötesinde seyahati, hayatlarının bir sınavı olarak addedip çektikleri sıkıntıları da onları âlimlik mertebesine ulaştıran bir araç olarak görmüşlerdir⁴⁹. Nitekim Ahmed b. Süleyman en-Neccâd'ın (ö. 348/960), ilim öğrenirken asla ayakkabı giymediğini ve hep yalın ayak yürüdüğünü⁵⁰ söylerken böyle bir niyet güttüğü aşikârdır. Âbid ve zâhib bir şahsiyet olan Ahmed b. Mehdî b. Rüstem'in (ö. 317/930) de, 40 yıl boyunca ilim uğruna gösterdiği çaba ve yaptığı seyahatler dolayısıyla yatağa uzanıp uyumadığı kaydedilir. Hatta yaklaşık 300 bin dirhem tutarındaki servetinin tamamını bu uğurda harcamıştı⁵¹. Yine Ebû Hâtîm er-Râzî'nin (ö. 277/890), "*hadis öğrenimi uğrunda yola çıktım, hesapladım ki, ayaklarımla 1000 fersahat daha çok yol yürümüşüm*,"⁵² açıklaması da böyle bir algıya yöneliktir. Dolayısıyla âlim veya talebelerin öğrenmeye ve bilgiye götüren yola yani seyahate olan tutkuları, yaşadıklarını onlar için birer deneyime dönüştürmekteydi. Öyle ki bilgiye uzanan bu yol, kimi zaman onları İbrahim el-Havvâs (ö. 291/904), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), Hasan b. Süfyan (ö. 303/916), Muhammed b. Harun er-Rûyanî (ö. 307/920), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve İbn Huzeyme (ö. 311/924) örneklerinde olduğu gibi günlerce aç ve susuz bırakabiliyordu⁵³. Yine "*ilim tahsili için yaptığım seyahatlerin bazısında susuzluktan ötürü beş kez idrarımı içmek zorunda kaldım*", diyen Ebû Muhammed Abdurrahman b. Yusuf b. Said b. Harras el-Mervezî (ö. 283/897) misali kişiye ummadık şeyler yaptırabiliyordu⁵⁴. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Dineverli Ahmed b. el-Fadl b. el-Abbas el-Behrânî, Kurtuba'ya kadar uzanan ilmî seyahati sırasında, Mısır'da kitaplarını çaldırılmıştı⁵⁵. Ebû Nasr el-Mervezî (ö. 484/1092) ise bir yolculuğunda denizde boğulma tehlikesi geçirmiş ve bir tahta parçasına tutunarak hayatta kalabilmişti⁵⁶. Bu açıdan ünlü coğrafyacı Mukaddesî'nin seyahati boyunca başından geçenlere dair aşağıda vereceğimiz bizzat kendi ifadelerinin, bir âlimin veya öğrencinin karşılaşılabileceği muhtemel pek çok ihtimali vermesi açısından yeterli olduğu kanaatindeyiz:

48 İbn Hallikan, VI, 192; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1993, VI,2824.

49 Touati, s. 9.

50 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVII, 317.

51 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVI, 558. İbn Kesîr (XI, 286), onun adını Ahmed b. Mehdî b. Remîm olarak verir.

52 İbnü'l-Cevzî, *İlme Teşvik*, çev. Muhammed Tutuş, İstanbul 2019, s. 77-78.

53 Hatib el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, II, 162; VI, 8; Sibt İbnü'l-Cevzî, XVI, 432; İbn Kesîr, XI, 264.

54 İbn Kesîr, XI, 139.

55 İbnü'l-Faradî, I, 112.

56 İbn Kesîr, XII, 276.

“Dilencilik ve büyük günahlara batmanın dışında her yolcunun başına gelen şeylerden ben de nasibimi aldım. ... Sufilerle pilava kaşık salladım, hangahlarda tirit içtim, denizcilerle lapa yedim. Gecenin bir ortasında mescitlerden kovuldum, çöllerde sabahladım ve sahralarda yolumu kaybettim. Yeri geldi sıdk-ı dilden kendimi takvaya verdim, yeri geldi göz göre göre haram yedim. Gün geldi Lübnan dağlarındaki dervişlerle arkadaş oldum, gün geldi padişahların sofralarında bulundum. Gün geldi kölem oldu, bazen başımda zembil taşıdım. Bazen yolda bir çukurda boğulma tehlikesi geçirdim, bazen içinde bulunduğum kervan eşkiyanın saldırısına uğradı. Gün oldu kadılara ve büyük kişilere hizmet ettim, gün oldu sultanlarla ve vezirlerle sohbetle bulundum. Bazen kötü insanlarla birlikte yolculuk ettim, bazen eşyalarımı pazarda satmak zorunda kaldım. Hapse düştüm, casuslukla suçlandım. ... Gün oldu birkaç kuruş için kitap ciltledim; gün oldu çok pahalya su satın aldım, gün oldu ahırda samanların içinde, gün oldu at sırtında geceledim. Dondurucu ayazlarda ve karlı yollarda yürüdüm. Gün oldu divanlarda seçkin insanlar arasında uyudum, gün oldu dilencilerin mahallesinde cahil insanlarla bir arada bulundum. Ne kadar izzet-i itibarla ağırlandıysam, bir o kadar suikasta uğradım. ... Düşmanla burun buruna geldim. ... Gün oldu ekmek, gün oldu küspe yedim. Bazen Halil İbrahim sofrasında bulundum, bazen Askalan’ın yabani incirleriyle karnımı doyurdum. Gün oldu sultanların ihsan ettiği hil’atler giydim ve verdikleri büyük hediyelere kondum; gün oldu o elbiseler üzerinden soyulup alındı ve defalarca meteliğe muhtaç oldum. ... Eşkiyalar yolumu kesti, sahtekârların devletlerini gördüm.”⁵⁷

İşte Ortaçağ İslâm dünyasında ilim öğrenmeye gönül vermiş kimseler bu sıkıntı ve cefasına rağmen Ebü'l-Kasım İsa b. Vezir'in (ö. 391/1001) “Nice ölü vardır ki, ilim sayesinde diri kaldı; Hayatta kalan nice kişi vardır ki, cahillik ve azgınlık nedeniyle ölü gibidir; Ebediyete kavuşmak için ilim elde edin, cahilce bir hayatı önemsemeyin,”⁵⁸ mealindeki dizelerinde de belirttiği üzere bilgiye ve sırta sahip olmak gayesiyle bütün bunlara göğüs germeye çalışmışlardır. Nitekim bundan dolayıdır ki, Şu‘be b. el-Haccâc (ö. 160/776), annesinin leğenini yedi dinara satarak seyahate çıkmıştır⁵⁹.

Seyahatin Yaşı

Ebü Bekir eş-Şâsi’nin (ö. 507/1114) “Ey genç! Dal yaş iken, çamurun yumuşak iken, yaradılışın da öğrenmeyi kabul etmekteyken ilim öğren,”⁶⁰ dizeleriyle tembihlediği üzere Ortaçağ İslâm dünyasında çocukların elverişli bir yaşa vardıklarında eğitime başlatılmalarına dikkat edilirdi. Bu açıdan eğitim ve öğretim hayatında vazgeçilmez bir aktivite olarak kabul gören seyahat, ilköğrenimden sonraki bir safhayı temsil etmekteydi. Seyahat için belli bir yaş belirtmek zor olmakla birlikte mevcut kimi örneklerden hareketle 10’lu yaşlardan itibaren başladığı ve ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde yoğun olarak gerçekleştirildiği

57 Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’l-Takâsim)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015, s. 65-66.

58 İbn Kesîr, XII, 25.

59 Ez-Zehabî, VII, 221; Erdoğan Köycü, “Şu‘be b. el-Haccâc’ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, V/8, (2016), s. 3112.

60 İbn Kesîr, XII, 338.

görülmektedir. Söz gelimi Ebü'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şu'ayb es-Sicî (ö. 553/1158), babasıyla birlikte yaya olarak Abdurrahman b. Muhammed ed-Dâvûdî'den (ö. 467/1075) *Sahih-i Buhârî*'yi dinlemek için Büşenc'e gittiğinde henüz 10 yaşına varmamıştı⁶¹. Benzer şekilde Abdulganî el-Cemmâilî, İsfahan'a ilim öğrenmeye gittiği sırada kendisiyle birlikte aynı kafilde bulunan el-Fakîh Ahmed b. Muhammed daha çocukluk yaşlarında idiler⁶². Ünlü tarihçi Muhammed b. Cerîr et-Taberî ise ilköğrenimini memleketi Âmul'de aldıktan sonra ilim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini 12 yaşındayken Rey'e yapmıştı⁶³. Bu şekilde çocuk denilebilecek yaşlarda başlayan seyahatler, nadir kabul edilebilir ve et-Taberî gibi istisnaları olmakla birlikte ekseriyetle aile üyelerinden birilerinin refakatinde gerçekleşirdi. Bilgi taliplilerinin, yollara düşmeleri esas itibarıyla kendi kendilerine yeterli hale geldikleri ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde başladılar. Böylece kişilerin yukarıda bahsini ettiğimiz seyahatin zorluklarına karşı hem zihnen hem bedenen dayanabilmelerine de olanak sağlamaktaydı. Nitekim tabakat ve biyografi eserlerinde hayat hikâyeleri verilen âlimlerin ekseriyetinin, kendilerine “*uykusuzluk, susuzluk ve gıdasızlık*” getiren⁶⁴ bu kutsallaştırılan maceraya hayatlarının baharında iken koyuldukları müşahede edilmektedir. Buna göre İsfahanlı olan Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-İsfahanî el-Bağdadî (ö. 540/1146), Bağdad'a geldiğinde 16 yaşındaydı⁶⁵. 11 yaşındayken hadis dinlemeye başlayan Hatib el-Bağdadî (ö. 463/1071) ise Basra'ya ilk seyahatini yaptığında 20 yaşındaydı. Nişabur için yola koyulduğunda ise 23'üneydi⁶⁶. Benzer şekilde Ebû Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) de İşbiliyye'den İsfahan'a kadar uzanan ve 13 yıl süren seyahatine 23 yaşındayken çıktı⁶⁷. Bir başka Endülüslü âlim Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed b. Süleyman el-Endelusî de vatanından ilk ayrıldığında 20 yaşının biraz üzerindeydi⁶⁸. Böylece Touati'nin⁶⁹ ifadesiyle ilmî fethetmek ve erdem edinmek için çıkılan bu seyahat, bundan böyle uzun yıllar veya ömür boyu devam edecek bir serüvene dönüşürdü.

Bilgi Toplama Aracı Olarak Seyahatler

Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-İsfahanî, ilmin fazileti ile alakalı bir şiirinde “*miras olarak ilim, altından daha iyidir*”⁷⁰ ifadelerini kullanmaktadır. İşte Ortaçağ İslâm dünyasında, *ilim (bilgi) peşinde koşanlar*, bir anlamda miras olarak bırakabilecekleri bu fazilet ve marifet hazinesine sahip olabilmek için oldukça uzak mesafeleri kat etmeyi gerektiren bu

61 Ez-Zehbî, XX, 307-308. Buna dair ayrıca bkz. Kemal Sandıkcı, “Ebü'l-Vakt”, *DİA*, X, İstanbul 1996, s. 346.

62 Ez-Zehbî, XXI, 450.

63 Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 314.

64 Touati, s. 92.

65 Ez-Zehbî, XX, 120.

66 Ez-Zehbî, XVIII, 270-271.

67 Ez-Zehbî, XVIII, 536-537.

68 Ebû Bekir b. Ahmed İbn Kâdî eş-Şuhbe, *Tabakâtü's-Şafiyye*, I, thk. Hafız Abdulalim Han, Beyrut 1987, s. 319.

69 Ortaçağ'da İslâm ve Seyahat, s. 94.

70 Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, X, 142.

meşakkatli ve serüvenli hayatı tercih ediyorlardı. Bu bakımdan biraz da bal arısının durumunu andırmaktaydılar. Nasıl ki bir bal arısı, binlerce hektarlık bir arazide çiçekleri dolaşıp onlardan polen alıp bala dönüştürüyorsa, ilim (bilgi) arzulayan bir gezgin de şehir şehir veya hoca hoca gezip onların marifet ve irfanından istifadeyle kendi bilgi hafızasını oluşturmaya çalışıyordu. İlimin bütün dallarının talipleri için durum aynıydı. Zira hadis toplayıcıları, hadis ravileriyle görüşüp onlardan hadis dinlemek; lügat âlimleri ve dil bilimciler, dilin saf halini koruduğu bedevi Arap kabileleri arasında dolaşıp dilin kaide ve kelime dağarcığına dair bilgi toplamak; coğrafyacılar, İslâm coğrafyasını gezip şehirleri ve vaziyetlerini bizzat müşahade edip özelliklerini ve mesafelerini tespit edebilmek; tarih ve ahbâr âlimleri, ilgilendikleri konularla ilgili haber ve hikâyeleri bir araya getirmek; botanikçiler, bitki türleri, bunların özellikleri ve morfolojisiyle alakalı bilgileri derlemek; ricâl bilginleri, ünlü kimselerin ve ulemanın (âlimlerin) biyografilerine dair rivayetlere ulaşmak gayesiyle kendilerini bilginin tozlu yollarına düşmek zorunda hissetmişlerdir.

Ebü'l-Fadl el-Abbas el-Horasanî'nin hadis öğrenmek için “*ilmin kaynağına seyahat ettim*,”⁷¹ sözünde de vurguladığı üzere seyahat geleneğinin başkahramanları ve sadık müdavimleri olan muhaddisler için, hadisi gidip ravisinden bizzat dinleyip ondan rivayet etme hakkını alması zorunlu bir ilke idi. Nitekim Yusuf b. Ahmed eş-Şirâzî'nin *dünyayı gezen ve asrın ravisi* diye nitelediği hocası Ebü'l-Vakt'in (ö. 553/1159) huzuruna vardığında aralarında geçen şu diyalog bu konuya dair güzel bir örnektir. “*Allah, Kirman ülkesinin sonunda ona ulaşma imkânı verdi. Ona selam verdim ve selamımı aldı. Önünde oturdum. Bana dedi ki: Seni bu ülkeye getiren nedir. Dedim ki: Niyetim size ulaşmaktı ve Allah'tan sonra itimadım sizedir. Bana ulaşan hadislerinizi kalemimle yazdım. Şimdi de nefesinizin bereketinden istifade etmek ve âli isnadınıza nail olmak için size geldim.*”⁷² Yine *es-Sünen*'in müellifi olup kendi asrında hadis ehlinin imamı kabul edilen Ebû Abdurrahman en-Nesâî (303/915), ilim tahsil etmek ve hadis toplamak için 15 yaşında yollara koyulmuştu. Bu seyahati süresince Horasan, Irak, Hicaz, Mısır, el-Cezîre, Şam, es-Suğûr bölgelerini dolaşıp mütehasıs imamlarla görüşerek onlardan dinlediği hadisleri mezkûr eserinde derlemişti⁷³.

Arap dilbilimcileri de şiir dinlemek, gramer ve lügat konularında bilgi toplamak için çöllere yolculuklar yapmış ve yıllarca bedevilerin arasında yaşamışlardır. Nitekim Kufe ekolüne mensup dil ve kıraat âlimi Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), ünlü dil âlimi Halil b. Ahmed'den (ö. 175/791) bir süre eğitim gördükten sonra onun sahip olduğu fasih dil ve kelime bilgisini Hicaz, Necid ve Tihâme'deki çöl kabilelerinden aldığını öğrenince kendisi de yanına bol miktarda kâğıt ve mürekkep alarak çöl seyahatine çıkmıştır. Uzun süre çölde Arap kabileleri arasında dolaşıp 15 şişe mürekkep tüketerek mebzul miktarda dilbilimi ve

71 Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle*, s. 96.

72 Ez-Zehebî, XX, 307.

73 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVI, 329-330; Ez-Zehebî, XIV, 125-133.

şiiir malzemesi topladıktan sonra geri dönmüştü⁷⁴. Benzer bir şekilde obur bir dil derlemecisi kabul edilen ve “*şiiir şeytani*” lakabını taşıyan Basra dil okulu temsilcilerinden Asmaî (ö. 216/831) de çölde geçirdiği günlere ilişkin anekdotlarıyla meşhurdur. Buna göre onun çölde bir bedeviyle aralarında geçen aşağıdaki diyalog Asmaî'nin ve genel olarak dilcilerin çöl gezilerinin maksadını vermesi açısından kayda değerdir: “*Bedevi: seni bu sarp ve zorlu ülkeye getiren ne? Asmaî: Edebe ulaşma isteği. Bedevi: Buraya gelmenin tek nedeni bu mu? Asmaî: Benim bundan daha büyük bir kaygım, daha derin bir isteğim ve daha yakıcı bir özlemim yok.*”⁷⁵

Hadis ve dil âlimleri gibi coğrafya bilgileri de İslâm ülkelerini, şehirlerini, yollarını, dağlarını, denizlerini, göllerini, nehirlerini ve özellikle halklarına dair yazılı kayıtların ötesinde kendi dönemlerindeki mevcut durumu bizzat müşahede edip kayıt altına almak maksadıyla bütün İslâm coğrafyasını bir uçtan bir uca gezmek ihtiyacı duymuşlardır. Bu bakımdan İslâm coğrafya eserlerinin oluşması, esas itibarıyla IX. yüzyıldan itibaren yapılan seyahatler neticesinde gerçekleşmişti. Söz gelimi İbn Havkal, ülkelere dair kaynaklardan okuduğu bilgilerin tüccarlardan ve seyyahlardan dinledikleriyle birbirini tutmadığını fark edince, bunları kendi gözlemleriyle düzeltmek ve bilgisini artırmak maksadıyla ticaret kervanlarına katılarak İslâm ülkelerini dolaşmıştı. 331-367 (943-977) yılları arasında Bağdad'dan hareketle 36 yıl boyunca Endülüs'ten Maverâünnehir ve Hint sınırlarına, Hazar Denizi'nden Umman Denizi'ne kadar bütün İslâm coğrafyasını gezerek kendi seyahat notlarını tutmuş ve daha sonra bunları *Sûretü'l-ard* adıyla kitap haline getirmişti. Bu sayede eserinde coğrafi bilgilerden başka, şehirlerdeki sosyal hayata, önemli yapılara, madenlere, ticarete, sanatlara, ziraî mahsullere ve fiyat hareketlerine de yer vermiştir⁷⁶. Benzer şekilde müverrihler yani tarih ve ahbâr âlimleri de, yazılı literatürü takip ederek veya kendi alanlarının hocalarının ders halkalarına katılarak bilgi sahibi oldukları gibi ülkeler, milletler, şehirler, hanedanlar ve şahıslarla alakalı tarihî, siyasî, sosyal, idarî, iktisadî ve kültürel bilgileri toplamak ve araştırmak gayesiyle farklı yerlere seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Örneğin el-Vâkıdî (ö. 207/823) Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin dönemleriyle ilgili haber ve hatıraları bulunan kimselere ulaşarak onların anlattıklarını yazıya geçirmişti. Yine gazve ve seriyyelerin yapıldığı Mekke, Medine ve Hicaz bölgesindeki diğer yerlere gidip incelemelerde bulunarak, *el-Megâzî* adlı eserinde savaşların nerelerde meydana geldiğini ve bunların coğrafi konumlarını tespit edip yazma imkânı bulmuştu⁷⁷.

74 Es-Suyûtî, II, 162-163; Touati, s. 59; Mustafa Çağrırcı, “İslâm Kültüründe Seyahat”, *Din ve Hayat*, 2, (2009), s. 7.

75 Touati, s. 56-58.

76 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb fî târih-i Haleb*, nşr. Suheyl Zekkâr, Beyrut, y.y. IV, 403; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 101-102; Ramazan Şeşen, “İbn Havkal”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 34-35;

77 Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 28-29; Mustafa Fayda, “Vâkıdî”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 471.

Öte yandan ilm-i nebât ehlinin yani bitkiler hakkında incelemeler yapan İslâm bilginlerinin de bitki türleri, bunların tabiî ve fizikî özellikleri, yetiştikleri bölgeler, tıp ve eczacılık yönünden yarar ve zararlarıyla ilgili bilgileri derlemek için seyahatler yaptıklarına da tanık olmaktayız. Bunu özellikle bitkiler ve türleriyle ilgili daha özgün, geniş ve derin bilgilere sahip olabilmek için kendi saha araştırmalarını yapma ihtiyacı duymaları üzerine gerçekleştirdikleri söylenebilir. Bu bakımdan Ebû Hanife ed-Dineverî (ö. 282/895) önemli ve iyi bir misaldir. Zira ed-Dineverî, botanik sahasındaki bilgisini geliştirmek için Arap Yarımadası, İran, Irak, Filistin, Afganistan, Belûcistan ve Horasan gibi bölgelerde dolaşarak zengin bir malzeme toplamış ve bunlarla kendisini dünya çapında şöhrete kavuşturacak olan bir botanik ansiklopedisi niteliğindeki *Kitâbü'n-nebât* isimli eserini kaleme almıştı⁷⁸.

İslâm dünyasında farklı ilim dallarında zengin bir literatürün oluşmasını olanaklı kılan seyahat veya rihleler, devlet adamları, şairler, edipler, müellifler, gramer ve lügat âlimlerinin biyografilerini konu alan rical edebiyatını temsil eden *tabakat*, *ensâb*, *mu'cem*, *meşyeha* vb. eser türlerinin vücuda getirilmesinde de önemli rol oynamıştır. Söz konusu yazım türünün temsilcilerinden biri kabul edilen Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180) de uzun yıllar bilginin peşinde şehir şehir gezmiş ve ziyaret ettiği yerlerde tanışıp görüştüğü ve kendilerinden bil vesile istifade ettiği kimseler hakkında *Meşyehatü'l-Bağdâdiyye* (*Mu'cemü's-şuyûhi Bağdâd*) ve *Mu'cemü's-sefer* isimler eserler kaleme almıştır⁷⁹.

Hadis, dil ve lügat, coğrafya, tarih, ilm-i nebat, ricâl veya ensâb ilimleri özelinde yaptığımız bu değerlendirmeyi öteki ilim (bilim) dallarına da teşmil etmek mümkündür. Söz gelimi tasavvufî hayatı Allah'a doğru bir yürüyüş kabul eden mutasavvıflar da manevî kazanımlarla kemâle ermek, şeyhlere hizmet etmek, irşatta bulunmak gibi sebeplerle hem beden hem de kalben yollara revan olmuşlardır⁸⁰. Bundan dolayıdır ki Ebû Abdurrahman es-Sülemî⁸¹, tasavvufun şartlarını sıralarken bunlara *gurbet* ve *şeyhlerle buluşmayı* da ilave etmektedir. Nitekim bu kaideye uyan sufi şeyhlerinden Mes'ud b. Ali b. Abdullah el-Mervezî, bir süre Merv ve Herat'ta bulunduktan sonra ilim talep etmek, şeyhlerle görüşmek, onların rahle-i tedrisinde bulunmak ve onların edepleriyle edeplemek için sefere çıkmıştı⁸².

78 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnautî-Türki Mustafa, Beyrut 2000, VI, 233-234; Muhammed Hamidullah, “ed-Dineverî, Ebû Hanife”, *DIA*, IX, İstanbul 1994, s. 356-358; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 50-51.

79 Nevzat Keleş, “Ebû Tâhir es-Silefî'nin Seyahati Çerçevesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İlmî Atmosfer”, *II. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi (6-7 Ocak 2018)*, Gaziantep 2018, s. 2-3.

80 Buna dair bkz. Touati, s. 151-181; Ömer Özkan, “Tasavvufî Mesnevilerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer/Seyahat”, *Turkish Studies*, 4/III, (2009), s. 1756-1778; Çağrıncı, s. 8-9.

81 *Tasavvufa Giriş*, çev. Ali Akay, Ankara 2014, s. 99.

82 es-Silefî, s. 367-368; Nevzat Keleş, Ebû Tâhir es-Silefî'nin *Mu'cemü's-sefer* İsimli Eseri Bağlamında Azerbaycan'da İlmî Durum”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının Həqiqi Üzvü, Sovyet İttivakı Qəhrəmanı Ziya Musa Oğlu Bünyadovun Xatirəsinə Həsər Olunmuş “Müasir Şərkqüşünaslığın Aktüal Problemləri (Ziya Bünyadov Qırətleri) Mövsusunda Beynəlxalq Elmi Konferans (16-17 Oktyabr 2017) Materialları*, Bakü 2018, s. 88.

Bilginin Dolaşımına Vesile Olarak Seyahatler

İlmî seyahatler, dağınık olan bilgiyi alma veya toplama vasıtası oldukları kadar aynı zamanda bilginin dağılması yani İslâm dünyasında dolaşması bakımından da önemli bir rol oynamışlardır. Bu yönüyle bilimsel ve kültürel birikimin yayılmasını sağlayarak İslâm ülkelerinin ya da şehirlerinin birbirlerinden beslenerek gelişmelerine katkıda bulunmuşlardır. Seyahatler (rihleler) ekseriyetle daha az gelişmiş yerlerden, bilginin daha yoğun olarak bulunduğu, yani eğitim kurumları ve öğrenim koşullarıyla bilimsel ve entelektüel birikimi yüksek çeşitli merkezlere doğru olmaktadır. Bu bakımdan buralardaki bilgi kaynaklarıyla bizzat bağlantı kuran talebe ve âlimler bir taraftan bilim çevreleri arasında fikrî bir etkileşim yaratırken diğer taraftan İslâm coğrafyasında paylaşılan bir bilgi ve düşünce sisteminin oluşmasına zemin hazırladılar⁸³. Zira bahse konu seyahat ya da rihle döngüsünde 10 binlerle ifade edilebilen topluluklar söz konusudur. Bu bakımdan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin⁸⁴ Şâfiî fakihi Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed en-Nişaburî'nin (ö. 324/936) hayatı bağlamında zikretmiş olduğu aşağıdaki hikâye ilim maksadıyla yollara koyulan ve ilim merkezlerini ziyaret eden talebe ve âlimlerinin sayısına dair somut bazı ipuçları vermektedir: Buna göre “*Ebû Abdullah b. Betta diyor ki, Ebû Bekir en-Nişaburî'nin meclisindeydik. Onun meclisinde yazmaya hazır 30 bin kişi vardı. Bir müddet sonra Ebû Bekir en-Neccâd'ın meclisine gittik. Onun huzurunda 10 bin kişi vardı. İnsanlar, bu kadar sürede öğrencilerin üçte ikisinin şehirden gitmesine şaşırıldılar*”. Bağdad'a yerleşmiş olan Ebû Bekir Cafer b. Muhammed el-Faryâbî'nin (ö. 301/914) meclisine katılanlarının sayısının da 30 bin olduğu rivayet edilmektedir⁸⁵. Yine İbnü'l-Cevzî'nin⁸⁶ haber verdiği göre Ebû'l-Hüseyn Âsım b. Ali el-Vâsıtî'nin (ö. 221/836) evlerin damlarına oturarak verdiği derslerin birine 120 bin kişi katılmıştı. Ebû Ali Hasan b. İsa b. Mâsercis en-Nişaburî'nin (ö. 240/855) Bâbü't-Tak'ta verdiği dersleri ise 10-12 bin kişinin dinlediği yazılmaktadır⁸⁷. Bu rakamlar abartılı olmakla birlikte İslâm dünyasında işaret ettiğimiz ilişkinin ve bilgi dolaşımının nasıl bir kitleyle sağlandığını göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan *tabakat*, *ensâb* ve *mu'cem* türü eserler, ilim uğruna vatanlarından ayrılıp, şehir şehir bilgi ve âlim kovalayan sayısız hayat hikâyeleriyle doludur. Söz gelimi Ebû Davud Süleyman b. Ma'bed el-Mervezî (ö. 257/871) ilim öğrenmek için Irak, Hicaz, Yemen, Şam ve Mısır şehirlerini dolaşmış sonra gelip Bağdad'a yerleşmişti⁸⁸. Endülüslü Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Muhammed el-Endelüsî el-İşkarbî (ö. 548/1153) de talebü'l-ilm gayesiyle Mağrip'ten ayrılıp Irak'a gelmiş ve Bağdad'da pek çok kimseden hadis dinlemişti. Daha sonra Nişabur, Merv ve Herat gibi Selçuklu şehirlerini dolaşarak buralarda görüştüğü âlimlerden hadis dinlemişti. En

83 Ay, s. 24, 31.

84 *Mir'atü'z-zamân*, XVII, 120.

85 İbn Kesîr, XI, 217.

86 *İlme Teşvik*, s. 69.

87 Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, s. VII. 353.

88 Sıbt İbnü'l-Cevzî, XV, 390.

sonunda Belh'e yerleşmiş ve burada imamlik ve ders vermekle görevlendirilmişti⁸⁹. Böylece Endülüs'ten Belh'e kadar öğrendiği bilgileri burada raġbetkârların istifadesine sunmuştu. Benzer şekilde Malazgirt doğumlu olan Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım b. Ayzûn b. Harun b. İsa b. Muhammed b. Selman da, önce Bağdad'a gitmiş, bir süre burada ikamet ettikten sonra ilmî seyahatine devam ederek Endülüs'e ulaşmıştı. Lügat alanında zamanının en bilge kişilerinden kabul edilen bu zat, Kurtuba'ya yerleştikten sonra 356 (967) yılındaki vefatına kadar burada dersler verip telif faaliyetleriyle meşgul olmuştu⁹⁰. Böylelikle Ebû'l-Haccâc el-Endelusi'nin aksine Ebû Ali İsmail, doğudan batıya doğru lügat, şiir ve ahbâr ile alakalı topladığı malumatları Endülüs'te ilim pazarına sürüp burada kaleme dökmüştü. Dolayısıyla ilim peşinde koşan bu talebe ve âlim grupları gittikleri her yere daha önce heybelerinde biriktirdikleri bilgiyi de götürerek, İslâm dünyasının en ücra köşesinin hatta köylerinin dahi bundan istifade etmesine olanak sağlamaktaydılar. Nitekim Ebû Ali Ahmed b. Hamdaveyh b. Muslim ed-Dîvarî (ö. 289/902) ve Ebû'l-İzz Muhammed b. Ali el-İsfizârî'nin (ö. 540/1146) biyografileri de bunu teyit eden örneklerdendir. Ebû Ali ed-Dîvarî ilim uğruna çok yol kat etmiş, faziletli kimselerdendi. O, Nişabur'da İshak b. Rahaveyh el-Hanzalî ve Muhammed b. Kafî el-Kuşeyrî'nin; Merv'de Ali b. Hacer ve Ali b. Husrem'in; Bağdad'da Halef b. Hişam el-Mukrî ve Said b. Yahya el-Emevî'nin rahle-i tedrisinden geçmişti. Müteakiben seyahatini tamamlayarak köyü olan Dîvare'ye dönmüş ve ilmî çalışmalarını burada sürdürmüştü⁹¹. Ebû'l-İzz el-İsfizârî de, İsfizâr'da doğmuş, Irak ve Hicaz'a seyahat etmiş, burada büyükler ve küçüklerle yani her yaşta ilim sahibi kimselerle bir araya gelmişti. Bu yolculuğunda Nişabur'da Ebû Muzaffer b. Umrân el-Ensârî'den; Bağdad'da Ebû'l-Hüseyn el-Mubarek b. Abdülcabbar et-Tûyurî'den; Mekke'de Ebû'l-Hasan Ali b. Atiyye el-Kayrâvanî'den; Meyyâfârikîn'de Ebû Tâhir Ahmed b. Sulfel-İsfahanî ve başkalarından ders alıp hadis dinlemişti. Ömrünün sonunda Merverrûd civarındaki Pencdih nahiyesine yerleşerek tedris faaliyetlerine burada devam etmişti. es-Sem'anî, Nişabur'un ardından Pencdih'de de ondan hadis dinlediğini kaydetmektedir⁹².

İlim taliplileri bu misyonlarını gittikleri yerlerde hem talebe hem de müderris yani hoca vazifesini göreyerek de yerine getirmektedirler. Söz gelimi Ebû'l-Alâ el-Hemedanî el-Attâr (ö. 569/1174) Horasan ve Irak şehirlerini kapsayan ilmî seyahati sırasında Hemedan'a geldiğinde burada hem şehrin ulemâsından hadis dinlemiş, hem de *Ensâb*'ın müellifi es-Sem'anî'ye hadis okumuştur⁹³. Benzer şekilde Irak ve Horasan şehirlerini gezip tahsilde bulunan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hasan el-Bûzcânî'nin (ö. 407/1017) Semerkant'a ulaşmasıyla alakalı es-Sem'anî'nin haber kaynağı Ebû'l-Hasan el-İdrisî, "*Ebû'l-Hasan el-Bûzcânî, 382'de (993) Semerkant'a geldi. O bizden yazdı, biz ondan yazdık.*"⁹⁴ İfadelerini kullanmaktadır. Yine Ebû

89 Es-Sem'anî, I, 270.

90 Es-Sem'anî, X, 311-312.

91 Es-Sem'anî, V, 458.

92 Es-Sem'anî, I, 228.

93 Ez-Zehabî, XXI, 45-46.

94 Es-Sem'anî, II, 355.

Ali Hasan b. İsa b. Mâsercis en-Nişaburî de, Bağdad'a geldiğinde burada hem hadis okutmuş hem de dinlemiştir⁹⁵. İbnü'l-Fuvatî de Tebriz'de Ebü'l-Fadl Muhammed b. Şemseddin el-Aherî ile bir araya geldiğini ve birbirlerinden istifade ettiklerini belirtmektedir⁹⁶.

Bilgi meraklılarının, eğitim kurumları ve öğrenim koşulları nedeniyle dönemin belli başlı medenî merkezlerini dolaştıktan sonra kendi memleketlerine dönmeleri ve buralarda tedrise başlamaları, bilginin veya irfanın İslâm ülkelerinin tamamına dağılmasına ve merkezden uca doğru ilmî ve kültürel bir canlanmanın oluşmasına hizmet etmiştir. Bu husus İbn Haldun'un da işaret ettiği üzere aslında merkezden uzak suğûr olarak da nitelendirilen periferinin veya sınır bölgelerinde yaşayanların bilinçlenmesi ve eğitim-öğretim açısından gelişip sürdürülebilir bir istikrara kavuşması açısından da önemlidir. Söz gelimi İbn Haldun⁹⁷, Ebû Velid el-Bâcî (ö. 474/1081) ve Kadı İbn Arabî'nin (ö. 543/1148) yaptıkları seyahatlerle Irak'ta gelişen fıkıh ve feraiz ilmini bir nebze olsun Mağrib'e naklettiklerini söylemekle bu mühim hususa dikkat çekmektedir. Yine aynı müellifimiz Mağrib'teki talim ve tedris annanesinin kesintiye uğramasıyla alakalı sebepleri sayarken aynı zamanda doğu ile batı arasındaki ilmî ve kültürel rabıtayı oluşturan ulemâ hareketliliğinin kesintiye uğramasına da işaret etmektedir. Dolayısıyla ilmî seyahatlerinin devamlılığı ve İslâm dünyasının genelini kapsamı ile Ebû Muhammed b. Abdussamed el-Buharî ve Kutbeddin Ebü'l-Fedâil Abdülkadir el-Aherî⁹⁸ (ö. 657/1259) gibi ülkeler gezip iyi bir tahsil gördükten sonra kendi vatanlarına dönen âlimler, tedris geleneğinin ve ilim pazarının canlı kalmasının teminatıdır.

Sonuç

Hâsılı kelâm çalışmamızın başında da vurguladığımız üzere İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin bilgiye ulaşma ve onu üretme yolunu tavsif ederken “*gurbet*” ve “*bir hocanın telkinleri*” şeklinde ön plana çıkardığı *er-rihle fi talebi'l-ilm*, bilginin peşinde koşanlar tarafından sürekli işlenmesi gereken bir çark olarak görülmüştür. Bu anlayış, *ilim tahsil etmek için seyahat etme* geleneğini Ortaçağ İslâm dünyasının veya medeniyetinin kendisine has ve en karakteristik özelliklerinden biri haline getirmiştir.

Başlangıçta Hz. Peygamber'in hadislerine ulaşma isteğiyle muhaddislerin başlattığı seyahat olgusu, sonraki süreçte İslâmî ilimlerin çeşitlenmesiyle hem dinî hem de aklî ilimler için geçerli bir kaide halini almıştır. Özellikle hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlerde bilgiyi doğrudan kaynağından veya hamilinden (taşıyıcısından) şifahî olarak almak ve onun icazetine sahip olmak seyahati zorunlu kılan unsurların başında gelmekteydi. Aklî (tabiî) ilimlerde ise bu kaide geçerli olmasa bile dönemin şartları gereği bilginin dağınık oluşu, seyahati onlar

95 Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, s. VII. 353-354.

96 İbnü'l-Fuvatî, *Mecmaü'l-adâb fi mu'cemi'l-alkâb*, thk. Muhammed el-Kazım, Tahran 1274, I, 312.

97 *Mukaddime*, II, Süleyman Uludağ çev, s. 806. Ayrıca bkz. s. 778-781.

98 İbnü'l-Fuvatî, III, 399.

için de zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla ilim meraklıları, en yakınlarından başlamak üzere uzak diyarlara doğru ilim mütehekkisleriyle görüşmek, onların rahle-i tedrisinden geçip kemâle ermek ve bilginin aktarılması için onlardan icazet almak gayesiyle yollara düşmek durumundaydılar. Bunun için de ailelerini, dostlarını, vatanlarını terk etmeyi, yorgunluğa, açlığa, susuzluğa, türlü tehlikelere katlanmayı, hatta mallarını ve servetlerini feda etmeyi göze almaktaydılar. Ancak siyasî istikrar ile yol ve şehir güvenliğinin sağlanması, devlet adamları tarafından himaye edilip desteklenmeleri, malî olarak finanse edilip barınma ihtiyaçlarının karşılanması mezkûr zorlukları biraz da olsa rahata dönüştürdüğü gibi onları teşvik edici bir özelliğe de sahipti.

Henüz buluş çağına bile varmadan bu meşakkatli ve serüven dolu hayata koyulan bilgi meraklılarının esas amacı, dağınık ve kendilerinden uzakta bulunan bilgiyi toplayıp kendilerine mal etmek veya onun bir parçası olmaktı. Nitekim bu maksadın hâsıl olması, Buharî (ö.256/870), Ebû Hanife ed-Dineverî, Mes'udî (ö. 345/956), el-Birunî (ö. 453/1061), Gazzâlî (ö. 505/1111), es-Sem'anî (ö. 562/11669, Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi hadis, lügat, coğrafya, tarih, botanik, tıp, ensâb, astronomi, fıkıh, tasavvuf vb. ilmin farklı dallarında çok sayıda düşünürün yetişmesine olanak verdiği gibi ilmin hemen her alanında İslâm dünyasında zengin bir literatürün meydana çıkmasına da imkân vermiştir. Ayrıca ilmî seyahatlerin, belirli merkezlerde birikmiş olan bilgiyi İslâm coğrafyasının geneline yayarak, kültürel ve bilimsel anlamda İslâm dünyasında geniş çaplı bir gelişmeye (kalkınmaya) da vesile olduğu bir gerçektir. Öte yandan talebe, âlim ve şeyhlerin hayata geçirdiği bu rihle ve seyahatler bilginin yanı sıra her türlü unsurun taşınmasına hizmet ederek, Ortaçağ İslâm dünyasında ortak ve paylaşılan bir düşünce ve kültür sisteminin oluşmasına da olanak verdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Avila, Maria Luisa, "The search for Knowledge: Endalusî Scholars and Their Travels to the Islamic East", *Medieval Prosopography: History and Collective Biography*, 23 (2002), s. 125-140.
- Ay, Resul, "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilgini Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, III, (2006), s. 17-52.

- Buharî, *Sahih-i Buhari ve Tercümesi*, II, çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1987, s. 228-229.
- Çağrıncı, Mustafa, “İslâm Kültüründe Seyahat”, *Din ve Hayat*, 2, (2009), s. 5-9.
- _____, “Seyahat”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 7-9.
- Ebü Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufa Giriş*, çev. Ali Akay, Ankara 2014.
- Ebü Bekr er-Râzî, Muhammed b. Zekeriyâ, *Resâilu Felsefiyye*, Beyrut 1982.
- ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I, thk. Muvafık b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut 1986.
- el-Beyhakî, Ebü Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Menâkübü's-Şafîi*, II, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1970.
- es-Safedî, *el-Vâft bi'l-vefeyât*, VI, thk. Ahmed el-Arnautî-Türkî Mustafa, Beyrut 2000.
- es-Sayrafînî, Takiyuddin Ebü İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li târihi Nişabur*, thk. Halit Haydar, Beyrut 1414.
- Es-Sem'anî, *el-Ensâb*, I, II, V, X, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî, Haydarabad 1977.
- es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1993.
- Es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at fi tabakati'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, I, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Seyda, s.
- eş-Şuhbe, Ebü Bekir b. Ahmed İbn Kâdî, *Tabakâtü's-Şafîiyye*, I, thk. Hafız Abdulalim Han, Beyrut 1987.
- Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, XIV, XVIII, XX-XXI, thk. Şueyb el-Arnaut-Muhammed Naim el-Araksûsî, Beyrut, 1996.
- Fayda, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, S. 314-318.
- _____, “Vâkîdî”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 471-475.
- Gellens, Sam I., “The Search for Knowledge in Medieval Muslim Societies: A Comparative Approach”, *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination*, ed. Dale F. Eickelman-James Psicatori, London 1995, s. 50-65.
- Goldzier, İgnaz, *İslam Kültürü Araştırmaları*, II, çev. M. Said Hatipoğlu, Ankara 2019.
- Hamidullah, Muhammed, “ed-Dineverî, Ebü Hanife”, *DİA*, IX, 1994, s. 356-358.
- Hatib el-Bağdadî, *Er-Rihle fi talebi'l-hadis*, thk. Nureddin İtr, Beyrut 1975.
- _____, *Târîhu Bağdad*, II, III, VII, X, XIII, Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 2004.
- Hatipoğlu, İbrahim, “Rihle”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 106-108.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, II, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1996.
- _____, *Mukaddime*, II, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2009.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-ayân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, VI, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX-XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995.
- İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara 2016.
- İbn Neccâr, *Zeylu Târîhi Bağdad*, thk. Muhammed Mevlûd Halef, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, IV, nşr. Suheyl Zekkâr, Beyrut, y.y.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, XIV-XVII, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992.
- _____, *İlme Teşvik*, çev. Muhammed Tutuş, İstanbul 2019.

- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh Tercümesi*, X, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1989.
- İbnü'l-Ferdî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelus*, I, thk. Beşşar Avvad Me'rif, Tunus 2008.
- İbnü'l-Fuvatî, *Mecmaü'l-adâb fi mu'cemi'l-elkâb*, I, thk. Muhammed el-Kazım, Tahran 1274.
- İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî es-Sakkâr, Bağdad 1980, s. 253, 261, 274, 276, 281, 292;
- İmam Gazali, *İlim Kitabı*, çev. Harun Ünal, İstanbul 2015.
- Kaya, Mahmut, "Râzî, Ebû Bekir", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 479-485.
- Keleş, Nevzat, "Ebû Tâhir es-Silefî'nin Seyahati Çerçevesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İlmî Atmosfer", *II. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi (6-7 Ocak 2018)*, Gaziantep 2018, s. 1-24.
- _____, Ebû Tâhir es-Silefî'nin *Mu'cemü's-sefer* İsimli Eseri Bağlamında Azerbaycan'da İlmî Durum", *Azerbaycan Millî İlimler Akademiyasının Həqiqi Üzvü, Sovyet İttivakı Qəhrəmanı Ziya Musa Oğlu Bünayadovun Xatirəsinə Həsr Olunmuş "Müasir Şərqişünaslığın Aktüal Problemləri (Ziya Bünayadov Qıraətleri) Mövsusunda Beynəlxalq Elmi Konferans (16-17 Oktyabr 2017) Materialları*, Bakü 2018, s. 79-90.
- Köycü, Erdoğan, "Şu'be b. el-Haccâc'ın Hayatı ve Hadis İlimindeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, V/8, (2016), s. 3099-3124.
- Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali H. Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2004.
- Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü'l-Takâsim)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015.
- Nazlıgül, Habil, " Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebil'l-Hadis)", *Hikmet Yurdu*, VI/11, (2013), s. 13-37.
- Oğuz Orhan-S. Mustafa Dadbagh, "İmam Şafii Divanında İlim", *RümeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, (2019), s. 215-223.
- Özkan, Ömer, "Tasavvufi Mesnevilerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer/Seyahat", *Turkish Studies*, 4/III, (2009), s. 1756-1778.
- Sandıkçı, Kemal, "Ebû'l-Vakt", *DİA*, X, İstanbul 1996, s. 346-347.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI-XXI, thk. Ammar Reyhavî-Muhammed Enes el-Hasan-Kamil Muhammed el-Herrat, Dimaşk 2013.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Mihne Süreci ve İslamî İlimlere Etkisi*, Ankara 2012;
- Şeşen, Ramazan, "İbn Havkal", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 34-35.
- _____, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- Tirmizî, *Câmiü'l-kebir*, IV, thk. Beşşar Avvad Ma'rif, Beyrut 1996, s. 585, 414.
- Touati, Houari, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2004.
- Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, VI, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1993.
- Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 26-28.

Gezi Yazılarında Türk, Doğu ve İslam İmgesi

Turkish, Eastern, and Islamic Image in Travelogues

Onur Bilge Kula*

öz

Bu yazıda farklı yüzyıllarda yazılmış ve Türk-Doğu-İslam imgesini biçimlendiren üç gezi yazısını inceledim. Bunlardan ilki Birinci Haçlı Seferi günlüğü olarak da nitelendirilen Keşiş Peter'in 'Kudüs'ün Tarihi' adlı gezi yazısıdır. Türklerle Batılı Hıristiyanların, İznik'ten Hatay'a değin Anadolu topraklarındaki ilk toplu karşılaşmalarını betimleyen bu gezi yazısı aynı zamanda bir günce niteliği taşır. Kilise aracılığıyla da yaygınlaştırıldığı için, Türk, Doğu ve İslam imgelerinin olumsuzlaştırılmasına kalıcı etki yapmıştır.

İkincisi Hans Schiltberger'in 'Tutsak Düşmesinin ve Geri Dönüşünün Mucizevi Öyküsü' adını taşıyan gezi yazısıdır. Bu Bavyeralı tutsak otuz iki yıl süren tutsaklığı sırasında edindiği izlenim ve özel deneyimlerini anlatmak suretiyle, Batı'da özellikle de Almanca konuşulan ülkelerde Türk, Doğu ve İslam imgesini kalıcı biçimde etkilemiştir. Bu ilk iki gezi yazısı, yazarların durumları ve amaçları nedeniyle, büyük ölçüde olumsuz bir Türk imgesinin belgeleri olarak değerlendirilebilir.

Üçüncüsüyse, Puşkin'in 'Erzurum Yolcuğu'dur. Bunlardan ilk ikisi, Batı'nın Küçük Asya'da, bir başka deyişle, Anadolu'da, yerleşmeye başlayan ve Asyalı/Doğulu olarak ulamlanan Türklere bakışını önemli ölçüde etkileyen, temsili düzeyi yüksek gezi yazısıdır. Puşkin'in anılan gezi yazısı, Batı'nın Türk ve Doğu imgesinden esinlenmekle birlikte, Türkiye-Rusya ilişkilerinin de konulaştırın seçkin bir yazının özgün betimlemesidir.

Anahtar sözcükler: Keşiş Robert, Haçlı Seferleri, Schiltberger, Aleksander Puşkin, Türk, İslam, Doğu, Asya

ABSTRACT

In this article, I examined three travelogues written in different centuries and shaped the Turkish-Eastern-Islamic image. The first of these is Peter the Monk's travelogue "The History of Jerusalem", which is also categorized as the diary of the first crusade. This travelogue depicting the first mass encounters of Turks and Western Christians on Anatolian soil from Nicaea to Antioch is also a diary. As the travelogue was popularized by the church, it made a lasting "contribution" to the negation of Turkish, Eastern, and Islamic images.

The second is Hans Schiltberger's travelogue entitled *Ein wunderbarliche unnd kurtzweilige Histori, wie Schildtberger von den Türcken gefangen, unnd wider heykommen*. By describing the impression and subjective experiences that this Bavarian prisoner acquired during his thirty-two years of captivity, he permanently influenced the image of Turkey, the East, and Islam in the West, especially in German-speaking countries. These two travelogues can be

*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: O.B.K. 0000-0003-1144-2851

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Onur Bilge Kula,
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: obkula@hacettepe.edu.tr

Başvuru/Submitted: 23.05.2020

Kabul/Accepted: 27.12.2020

Atıf/Citation:

Kula, Onur Bilge. "Gezi Yazılarında Türk, Doğu ve İslam İmgesi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 25-52.
<https://doi.org/10.26650/iutd.741772>

considered as documents of a largely negative Turkish image due to the situations and purposes of the authors. The third is Pushkin's journey to Erzurum. The first two of these journeys are articles with a high level of representation, which significantly affect the view of the west of the Turks who as Asian/Eastern people began to settle in Asia Minor, in other words, Anatolia. Pushkin's travelogue is inspired by the Turkish and Eastern image of the West, but at the same time it is an original depiction of a distinguished writer who discusses Turkey-Russia relations.

Keywords: Robert the Monk, Crusades, Schiltberger, Aleksander Pushkin, Turkish, Islam, East, Asia

Extended Abstract

This essay examines the views about Turks, the East and Islam of three different travelers who had different backgrounds and travel aims. It will be possible to exhibit the relationship between their understanding as well as interpretation of the East and their aim of travel, thus similarities and differences of and its impact on the formation of their views.

Robert the Monk's Latin rendition of a travelogue by an anonymous soldier entitled 'The History of Jerusalem' was completed in the early twelfth century. This important historical-literary document of Western Orientalism and its opposite Turkish image, has since been translated several times into many languages, including the German translation of 1502, reprinted by Barbara Haupt in 1972, which I have used in this article.

Robert the Monk suggests that Christians living in Anatolia and the Holy Land were killed, imprisoned, or forcibly Islamized by 'unbelievers,' meaning Turks. Stating that the first encounter of the Turks with the Crusader army took place near Nicaea, Robert calls the surrender of the Crusader commander Prince Raynardus to the Turks as 'Being Southerner'. Thus, he describes the South as a symbol of cowardice, resistlessness, compliance, unprincipledness, and the North as a symbol of militancy, fearlessness, and non-submissiveness. In this context, like the Asia-Europe and East-West dilemma, the North-South contrast becomes important in terms of Orientalism and the Turkish image.

From Robert's account, it becomes clear that the Crusaders participated in the campaign not only to achieve a sacred goal, but to become personally rich. As he describes it, the Crusaders rob the dead bodies of their enemies, and words were not enough describing the amount of gold and silver they find. Robert describes in detail Tarsus and Antioch where the founding churches of Christianity are located and where the Turks were defeated. He tells how the Christians who defeated the Turks in these cities seized great spoils. After the murder of a crusader commander in Antioch and the defeat of the Crusaders by the Turks, a knight named Wido tells God: 'Almighty God, where is your power? If you are omnipotent, why did you stand by? such events happen; how did you allow such a disaster? Why did you become a laughingstock of the Turks?' These words can be characterized as an indication of

the conditioning of the church. Following Hegel, who said that the Crusades caused the West to break away from the East forever, it can be said that although the Crusades encouraged all kinds of devout Christian religiosity, they also set the stage for the temporariness of thought in Europe.

‘The History of Jerusalem’ describes almost entirely the conflicts between the Turks and the Crusader army and their consequences. It is full of the many characterizations that shaped the Turkish image that settled in Europe over the centuries. These are negative image-forming characterizations such as ‘brutal’, ‘treacherous’, ‘wild’, ‘coward’, and ‘barbarian.’ Because of its dissemination by the church, this book made significant contributions to the dissemination of the negative Turkish image throughout Europe.

Johan Schiltberger, the first German prisoner to remain as a prisoner for an extended period among the Turks and the Mongols, describes extensively their styles, daily life, and traditions. Dozens of editions of Schiltberger’s travelogue were published in various places. The first edition was published in 1460. One of them, entitled ‘Chronicles and Descriptions About Turkey,’ was published in Nuremberg in 1530 with a preface by Martin Luther. Luther’s preface thoroughly increased the influence of the travelogue. The edition of 1550 is entitled ‘The Miraculous and Brief History of Schiltberger, from Munich in Bavaria, Being Captured by the Turks, taken to the Land of Unbelievers and Returned to His Homeland’ (Ein wunderbarliche unnd kürztweilige Histori, wie Schildtberger, einer auß der Stat München in Bayern, von den Türcken gefangen, in die Heydenschafft gefüret unnd wider heymkommen). I have used the edition of this travelogue published in Ulm in 1476.

Schiltberger was a prisoner between 1394 and 1427. A section of his work titled ‘What did the Turkish Sultan do, how did he treat the prisoners, how did he kill them?’ describes the behavior of the Turks against prisoners. After being brought to Anatolia, Schiltberger served the Sultan for twelve years.

Having fallen captive to the Mongols, Schiltberger learned about the Caucasian countries, Iran, and Armenia. He describes the differences of the beliefs of Armenians and Jews from Western Christianity and the original aspects of Islam in detail. By his assessments of the actions of Timur and his army, he gives shape to the Eastern or Asian image of Europe, hence the Orientalist knowledge. According to Schiltberger, for three days Timur had severed heads collected in Syria and created towers from them. These and similar narratives exemplified the cruelty of eastern despotism, and are instrumentalized case by case when it serves the situation and purpose which turns out to be one of the main pillars of Orientalism.

Alexander Pushkin travelled to Erzurum during the Ottoman-Russian war in June-July 1829. A contemporary of Byron and Goethe, who were both active and determined

philhellenists, Pushkin explained that the Russians did not participate in the war to talk about their triumphs. His travelogue is a document of Pushkin's identification with Europe. Pushkin puts forward a 'normal Western attitude' against what he called the 'high flown Eastern attitude'. Although he always distinguishes between Asia and Europe or East and West, he nevertheless also criticizes his own prejudices. According to Pushkin, who treats Georgians and Armenians with a positive emphasis, the Turks are uncouth, ignorant, and rude. He also understood that the Russians tried to instrumentalize the Ottoman Armenians in the 1800s to achieve their own goals.

Just like the medieval travelogue, Pushkin states that the Turks 'behead' their enemies. The image of the beheading Turk is a constantly recurring feature in early travel writings about the East. This image was perpetuated throughout Europe through the first newspapers called 'New news' published between 1500 and 1600.

Pushkin, in the 'Erzurum Gates' section, explains the situation of the defeated and imprisoned Turkish troops with his own words: 'This much was unbearable!' According to the writer, there is a deep expression of calmness and majesty on the 'beautiful face' of a Turkish Pasha who was captured by the Cossacks in the Russian army. These narratives can be regarded as an indicator of Pushkin's humanistic and impartial attitude.

According to Pushkin, the basic characteristics of the East and Asia are poverty and primitiveness. Like most Western travelers and writers, Pushkin, was very curious about the harem. Visiting the harem of the Turkish commander in Erzurum, he states that seeing and experiencing the harem is the subject of a true Eastern novel. Also, here a son had his father beheaded. This, he suggests, is the true East. As can be seen, images of hitting the neck or cutting the head are also constantly repeated by Pushkin.

I. Keşiş Robert: *Kudüs'ün Tarihi*

Avrupalılar ile Türklerin İlk Kitlese Karşılaşmaları ve Türk İmgesinin Oluşumu

Robertus Monachus (Keşiş Robert) *Historia Hierosolymitana* (Kudüs'ün Tarihi) adlı gezi yazısında Bizans İmparatoru I. Alexos Komnenos'un Flandre Kont'u Robert'e yazdığı 'Epistula Alexii I. Komneni imperatoris ad Robertum I comitem Flandrensem (1088)' adlı mektuba yer verir. Bu mektup, Batı'da uç vermeye başlayan Doğu'ya sefer, bir başka deyişle, Haçlı Seferi düşüncesini etkinleştirmiştir. Bizans İmparatoru, bu mektupta Avrupalı Hıristiyanları Bizans'a yardıma çağırır. Heinrich Hagenmeyer *Haçlı Seferi Mektupları*¹ adlı kitabında bu mektubun Latince özgün metnine yer vermiştir. Mektupta yer alan Türklerle ilişkin olumsuz öne-sürümler ve anlatımlar, Hıristiyan dünyasında büyük yankı uyandırır.

Birinci Haçlı Seferi günlüğü niteliği de taşıyan Keşiş Robert'in bu gezi yazısına dayanarak, söz konusu mektubun içeriği şöyle özetlenebilir: Bizans İmparatoru kendi açısından Peçenekler ve Türklerin ilerlemesinden dolayı ülkesinin içine düştüğü anlatılmaz sıkıntılı durumu betimler. Anılan imparatorun öne sürümüne göre, Peçenekler ve Türklerden kaynaklanan "öldürme eylemleri ve benzeri korkunç olaylar" günlük yaşamın bir parçası durumuna gelmiştir. Mektuptaki anlatımla, "Hıristiyan çocuk ve gençler, Türkler tarafından vaftiz taşları üzerinde sünnet edilmekte ve Tanrı'nın adı kirletilmektedir." Karşı koyanlar acımasızca öldürülmektedir. Namuslu kız ve kadınlar "yaşları gözetilmeksizin kirletilmektedir."²

Anılan Bizans imparatoru, Batı Hıristiyanlığının desteğini almak için şu konuları öne çıkarır: Hıristiyanlar için en değerli şey olan İsa'nın ve öbür kutsal kişilerin kutsal emanetlerinin bulunduğu kent olan Konstantinopol Latinlerin egemenliği altında olması yeğlenmelidir. Eğer Hıristiyanlar, kutsal emanetler uğruna çarpışmak niyetinde değil de, parayı önemli görüyorlar ise, herkesin bildiği ve uzun bir süre içerisinde Konstantinopol'de birikmiş olan muhteşem zenginliği düşünmelidir. Bu son uyarılar, Haçlı Seferleri'nin salt dinsel nedenlerle düzenlenmediğini, ekonomik amaçların da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır³.

Keşiş Robert'in gezi yazısı, Batı oryantalizminin ve bunun karşıt oluşturucusu Türk imgesinin oluşum tarihi bakımından önemli bir tarihsel-yazınsal belge olan *Kudüs'ün Tarihi* adıyla, on ikinci yüzyılın başında yayımlanır ve birçok dile birkaç kez çevrilir. Adı geçen kitabın beş Almanca çevirisi saptanmıştır. Benim bu yazıya temel aldığım çeviri, Erken Yüksek Almandadır ve 1502 yılında yayımlanmıştır. Yapıtın yeniden basımını,

1 Heinrich Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088- 1100. Eine Quellensammlung des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901.

2 Hagenmeyer, s. 193.

3 Hagenmeyer, s. 208.

Barbara Haupt 1972’de gerçekleştirmiştir. Bu kitap, ‘Gottfried II Türklere ve İnançsızlara Karşı Nasıl Savaşmış ve Kutsal Mezarı Kurtarmıştır’⁴ alt-başlığını taşır. Söz konusu alt-başlık, Keşiş Robert’in I. Haçlı Seferi sırasında edindiği öznel izlenimlerin anlatımı olarak değerlendirilebilir.

Tanrı Tanımaz Türkler, Hıristiyanlara Kıyıyor

Keşiş Robert gezi yazısının giriş bölümünde, Anadolu ve ‘Kutsal Topraklar’, dolayısıyla da Kudüs’te yaşayan Hıristiyanların büyük bir bölümünün, Tanrı tanımaz Türklerce öldürüldüğünü, tutsak edildiğini veya zorla İslamlaştırıldığını öne sürer. Buradaki anlatımla, Türkler, “Hıristiyanların karınları yarmakta, yaşayanları bir direğe bağlayıp kırbaçlamakta ve bir kılıçla başlarını koparma denemeleri” yapmaktadır (s. 4).

Haçlı ordusuyla, Türklerin ilk karşılaşması İznik yakınlarında gerçekleşir. Türkler Haçlı ordusunun konumlandığı kaleyi kuşatır. Onları teslim olmaya zorlamak için, kaleye giden suları keser. “Kaledekiler, susuzluktan atların, eşeklerin, sığırların ve öbür hayvanların damarlarını kesip, kanlarını içer” (s. 11). Robert, Haçlı ordusu içerisinde büyük saygınlığı olan Prens Raynardus’un Türklere teslim oluşunu şöyle betimler: “Prens Raynardus Türklerle gizlice ve alçakça anlaştı. Ne yazık! O onursuz bir şövalye idi. O, Güney rüzgârından değil, Kuzey rüzgârından meydana geldiği için, daha önceleri Tanrı ve imparatorluk adına yılmadan savaşmıştı. Ama şimdi işkenceden korktu; Hıristiyanlığa ihanet etti.” Türkler “canlarının istediğini öldürdüler, canlarının istediğini tutsak ettiler. Öldürmekten zevk alıyorlardı sanki...” (s. 12).

Birçok gezi yazısı ya da denemede Asya ile özdeşleştirilen Güney, tembelliği, dirençsizliği, gevşekliği, ilkesizliği, ahlaksızlığı, hileciliği ve güvenilmezliği simgeler. Avrupa ile özdeşleştirilen Kuzey ise, bu olumsuz özelliklerin karşıtlarını anlatır. Bu nedenle, aynı Asya-Avrupa veya Doğu-Batı ikilemi gibi, Kuzey-Güney karşıtlığı da oryantalizm ve Türk imgesi bakımından önemlidir.

‘Kudüs’ün Tarihi’, Türklerin acımasızlığının sınırsızlığını anlatma denemesi gibidir: Türkler birçok Haçlı komutanı ve savaşçıyı tutsak alır; papazların başını koparır, kutsal değerleri kirletir. Hıristiyanları yakacak denli acımasızdırlar (s. 12).

İznik Çarpışması: Türkler Korkak Tavşan Gibi Kaçtılar mı?

İznik, Hıristiyanlığın kutsal kişiliklerinin ve değerlerinin kanonik hiyerarşinin belirlendiği 325 ekümenik konsilinin gerçekleştirildiği kent olduğu için kutsal görülür. Bu kent

4 Barbara Haupt (Herausgeberin/yayımlayan): ‘Robertus Monachus: ‘Historia Hierosolymitana- Herzog Gottfried II wie er wider Türgen und hayden gestritten und dz heilige Grab gewonnen hat’; F. Steiner, Wiesbaden 1972.

yakınlarında, Haçlılar ile Türkler çarpıştılar. Buradaki anlatıma göre, Türkler “zehirli oklar” attılar. Bu çarpışmada Türklerin yenilgisi şöyle betimlenir: “Türkler cesur savaşçılar gibi davranmadılar. Köpekten kaçan bir tavşan gibi kaçtılar. Bin kadar soylu şövalye, Türklere karşı sefere çıktı. Aç bir insanın şölen sofrasına saldırması gibi, Türklere saldırıp, onların ruhlarını bedenlerinden söküp atmaya hazırıldılar. Tanrı yardım etti ve ordumuz çatışmayı kazandı. Bizimkiler, öldürdükleri Türklerin cesetlerini kentin sokaklarına attılar” (s. 30). Bir başka yerde şu açıklama yapılır: “Çatışma yeniden başladı ve yine birkaç bin Türk yere serildi. Türkler, bu kötü halk, kaçıktan başka ne yapar ki!” (s. 37).

Yukarıdaki alıntıdan da görüleceği üzere, savaşta öldürmek yalnızca Türklere özgü değildir. Batılı Haçlılar da Türkleri acımasızca öldürmüş ve onların ölü bedenlerini sokaklara atmıştır. “Türkler, bu kötü halk” anlatımı, hem oryantalist söyleme, hem de Türk imgesine içkin olan ötekileştirme eğilimini gösterir.

Bu gezi yazısındaki anlatımlardan bazı Haçlıların salt kutsal bir amacı gerçekleştirmek için değil, kişisel olarak zenginleşmek için sefere katıldığı anlaşılmaktadır: “Hıristiyanlar, düşmanlarının cesetlerini soymaya başladılar. Buldukları gıysinin, altın ve gümüşün miktarını anlatmaya sözcükler yetmez. Sayısız at, katır, deve ve eşek ele geçirdiler. Daha önce yoksul olan kişiler, Tanrı’nın yardımı ile zenginleştiler. Daha önce yarı çıplak dolaşanlar, ipek giysilere büründüler” (s. 39). Bu anlatımlar, Haçlı Seferlerinin salt kutsal amaçlar uğruna yapılmadığını, dönemin Avrupalı egemenlerinin, bu seferleri yeni kaynaklar yaratmak için bir fırsata dönüştürmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bu olguyu, yazıncı-tarihçi-düşünür Friedrich Schiller ‘Evrensel Tarih Nedir ve Hangi Sonuç İçin Öğrenilir? (Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?) adlı kitabında dile getirir. Hegel ve Marx da benzer düşünceleri vurgular⁵.

Acımasız Türklerin Silahlarının Görüntüsüne Dayanılmaz

‘Kudüs’ün Tarihi’ büyük ölçüde tek yanlıdır. Fakat bazı anlatımlarla, Türkler övülüyor mu, yeriliyor mu belirlemek zordur. Şu alıntı, buna bir örnektir: “Hangi göz onların [Türklerin] korkunç silahlarının görüntüsüne dayanabilirdi! Mızrakları gökyüzünde kayıp giden yıldızlara benziyordu. Mihverleri ve zırhları şafak güneşi gibi parlıyordu. Silahlarının çikardığı gürültü, şimşek sesinden daha korkunçtu.

Çok düzenliydiler. Sesleri yokmuş, konuşma yetileri yokmuş gibi susuyorlardı. Büyük bir gözü karalıklı, aç ve susuz kaplanların, kanlarını içmek üzere hayvanların üzerine atıldıkları gibi, düşmanlarına saldırıyorlardı ve sonra ortalığı çığığa boğuyor; hiç kimseye acımıyor, hiç kimseyi bağışlamıyor, hepsini öldürüyorlardı. Böyle korkunç ve vicdansız bir halka ilişkin

5 Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 273-281.

daha başka ne anlatabilirim! Hiçbir halk, bu halka karşı koyamaz. İnsan onlardan kaçsa bile hiçbir yerde güvenli değildir; çünkü ya Tanrı ya da şeytan onlara yardım ediyor” (s. 41).

Türklerin bir savaşa hazırlanırken veya savaş sırasında çıkardıkları gürültü veya değişik ses, Avrupalı gezgin, yazarlarca yüzyıllar boyunca, “tuhaf”, “garip”, “ilkel” veya “insana yabancı” gibi anlatımlarla nitelendirilmiştir. Bu durum, Türklerin savaş çılgınlıklarının ve savaşlarda kullandıkları vurmalı ve üfleli çalgıların Avrupalıların psikolojisini bozan bir etki yaptığını göstermektedir.

Tarsus ve Antakya

Hıristiyan teolojisi ve mitolojisine göre, Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri Tarsus’tur. Tarsus’a ilişkin söylenenlerden kısa bir alıntı: “Kont Baldewin, Dük Gottfried’in kardeşi ve Tanckardus şövalyeleri ile birlikte Tharsis’e (Tarsus’a) geldiler. Tarsus’ta çok sayıda Türk vardı. Savaşılar ve Türkleri kentten dışarı attılar. Türkler ağır darbelere ve atılmalığa karşı duramadılar” (s. 48).

Antakya, Hıristiyanlığın ilk kurucu kiliselerinden birini içinde barındırması nedeniyle, Hıristiyanlık açısından büyük anlam taşır. Bu kentte gerçekleşen bir çarpışma şöyle anlatılır: “Savaşçılarımız tek vücut halinde Türklere saldırdılar. Hiçbirini bağışlamadılar. Türklerin büyük bir bölümünü kılıçtan geçirdiler. Geriye kalanlar, korkup kaçtılar ve böylece canlarını kurtardılar. Türkleri yenen Hıristiyanlar büyük ganimet, tahıl, şarap ve daha birçok çeşit şeyle yüklü eşek ve deve elde ettiler” (s. 48). Başka bir anlatım şöyledir: “Türkler kuleye saldırdılar ve Avrupalıları kovaladılar.” Haçlı komutan bu çarpışmada yaralanır. “Onun yaralanması öbür savaşçılarının da gücünü azalttı. Savaşmaktan vazgeçtiler ve kuleyi Türklere bıraktılar” (s. 84). Bunun üzerine Wido adında bir şövalye, Türklere sövgüler düzmek yerine, Tanrı’ya kahreder ve şunları söyler: “Her şeye kadir Tanrı, senin gücün nerede? Her şeye kadirsen, niçin bu tür olayların olmasına seyirci kaldın? Onlar senin şövalyelerin ve hacıların değil miydi? Kim şimdi senin şövalyen ve hacın olur? Vah Boemundus, vah! Her şeye kadir Tanrı, böyle bir felakete nasıl izin verdin? Niçin Türklerin maskarası oldun?” (s. 99).

Yukarıdaki sözlerin, kilisenin, Tanrı’nın salt Hıristiyanların Tanrı’sı olduğu yolundaki koşullandırma ve güdümlenmesinin mi, yoksa olayları dünyasal yaşam anlayışı ile değerlendirme eğiliminin mi sonucu olduğu, okuyucunun yorum gücüne kalmıştır. Hegel’e dayanarak bu bağlamda şu vurgulanabilir: Haçlı Seferleri, her türlü koyu Hıristiyan dinselliğini özendirmesine karşın, Avrupa’da düşüncenin dünyasallaşmasına da ortam hazırlamıştır. Hegel’in deyişiyle, bu seferler Batı’nın düşünsel bakımdan Doğu’dan uzaklaşmasına, ayrışmasına neden olmuştur⁶. Batı, Haçlı Seferlerinden sonra dünyasallaşma ve akılcılaştırma etkinliklerini yoğunlaştırmıştır.

6 Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, s. 103-140.

Alman yazılı ve yazınsal belgelerinde Türkler ve Araplar çoğu kez bir tutulur veya birbirine karıştırılır. Bu tutum, *Kudüs'ün Tarihi*'nde de görülür. Örnek olsun diye, bir bölümü aktarıyorum: “Halep’te çok sayıda Türk ve Sarasen birleşip büyük bir ordu oluşturmuştu. Bizimkiler Halep yöresindeki kentlere yaklaştığında bu barbarlarla karşılaştılar.” Keşiş Robert güncesini şu tümce ile bitirir: “Savaşta Türkler öldürüldüler ve bizim Hıristiyan savaşılarımız Tanrı’nın övgüsü ile gömüldüler.”

Karşıtların Birliği, Genel Geçer İlkedir

“Kudüs’ün Tarihi” neredeyse bütünüyle Türklerle Haçlı ordusunun karşılaşmalarının, çatışmalarının koşullarını ve sonuçlarını anlatır. Bu gezi yazısı, Avrupa’da yüzyıllar içinde yerleşen Türk imgesini biçimlendiren çok sayıda nitelime içermektedir. Bunlar “kötü”, “acımasız”, “arkadan vuran”, “vahşi”, “korkak”, “kaçan”, “barbar” vb. gibi olumsuz imge oluşturucu kalıp yargılardır. Bununla birlikte, anılan gezi yazısının birçok yerinde olumsuz anlatımın altında “olumlu” görme eğilimi olduğu da sezilmektedir.

Keşiş Robert, utkulu Türk komutan Gür Boğa ile Haçlıların temsilcisi sıfatıyla bir araya gelir. Türklerin “kibirli” ve “burnu havada” oluşları, Türk komutan Gür Boğa’nın sözlerine dayandırılır: Haçlıların elçileri Keşiş Peter, 27 Haziran 1098 günü komutan Gür Boğa tarafından kabul edilir. Kabulde Keşiş Robert, “Türkler Hıristiyan olacak!” uydurmasını haklı çıkarırcasına, “Siz Türkler, öyle sanıyoruz ki, Hıristiyan olmak için bu yörelere geldiniz” diye konuşur. Bunun üzerine Gür Boğa “Tanrı’nızın da, Hıristiyanlığın da adını bile duymak isteniyoruz. Sizlerden her şeyinizden öğreniyoruz!” yanıtını verir⁷.

Bu gezi yazısının son tümcesi ilginçtir: Türkler de, Avrupalılar da ölüyor. Yazara göre, farklı yönleri şu: Türkler, “Tanrı’nın övgüsünden yoksun”, Avrupalılar ise, Tanrı’nın övgüsüne sahip olarak ölmektedir. *Kudüs’ün Tarihi*’nin, Orta Çağ boyunca hem oryantalist birikimin, hem de olumsuz Türk imgesinin Avrupa düzeyinde yaygınlaşmasına son derece büyük katkılar yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Kitabın, kilise tarafından yaygınlaştırılması, söz konusu katkıyı iyice artırmıştır.

II. Hans Schiltberger’in Gezi Yazısı

Türkler Gün Boyu Kan Döktüler, Ama Çocuklara Dokunmadılar

Hans Schiltberger’in gezi yazısı, Alman kültür çevresinde, hatta Orta Avrupa’da yaygınlığı bakımından oryantalist birikimin ve Türk imgesinin belirginleşmesi sürecini kalıcı biçimde etkilemiştir. Schiltberger, Türkler ve Moğollar arasında en uzun süre kalmış ilk Alman tutsak ve gezgindir. Bu tutsak gezgin, otobiyografik gezi yazısında Türklerin günlük yaşamı biçimlendirme tarzlarını, gelenek ve göreneklerini geniş bir şekilde anlatır.

⁷ Hagenmeyer, s. 306.

İlk basımı 1460'da yapılan Schiltberger'in özgün ve öznel gezi yazısının üç el yazması ve çeşitli yerlerde onlarca basımı gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1460 yılında yapılan bu baskı, 1500 yılında değin dört kez yinelenmiş, 16. yüzyılda da birkaç kez yayımlanmıştır. Bunlardan biri, Martin Luther'in önsözü ile 1530 yılında Nürnberg'de yayımlanan *Türkiye'ye İlişkin Kronikler ve Betimlemeler* adını taşır.

Bu gezi yazısı, aynı kentte 1550'li yıllarda "Ein wunderbarliche unnd kurtzweilige Histori, wie Schildtberger, einer auß der Stat München in Bayern, von den Türcken gefangen, in die Heydenschaftt gefüret unnd wider heymkommen" adıyla yayımlanmıştır. Türkçesi şöyledir: 'Bavyera'daki Münih Kentinden Olan Schiltberger'in Türkler Tarafından Tutsak Edilişi, Dinsizlik Ülkesine Götürülüşü Ve Yeniden Memleketine Geri Dönüşünün Mucizevî Ve Kısa Tarihi'.

Anadolu, Kırım, Kafkas ülkeleri, Hindistan, Özbekistan, İran ve Mısır'ı dolaşan Schiltberger, İstanbul üzerinden 1427'de doğduğu yer olan Bavyera (Almanya)'ya döner. Bu irdeleme, söz konusu otobiyografik gezi yazısının Orta Yüksek Almanca olarak 1476'da Ulm'de gerçekleştirilen baskısına dayanmaktadır. Alıntılıdığım veya gönderme yaptığım bölümler, bu baskındadır.⁸

Schiltberger 32 yıllık maceralı tutsaklık yaşamının yaşantılarını ve izlenimlerini toparladığı gezi yazısına şöyle başlar: "Bavyera'da bulunan Münih kenti yurdumdur. 1394 yılında Macar kralı Sigmund'un dinsizliğe [Türlklere] karşı yürüttüğü sefere katıldım ve savaştım. 1427'de dinsiz topraklardan yurduma döndüm. Bu süre içerisinde yaşadığım her türlü çarpışmayı, gizemli gelişmeleri, kentleri, suları, gücüm ve becerim ölçüsünde yazdım. Tutsak olduğum ve özgür davranmadığım için yazdıklarım tam olmayabilir." Bu girişi, "Kral Sigmund Ve Türkler Arasındaki Çarpışmaya İlişkin" adlı bölüm izler.

Türklerin Balkanlar'da İlerlemesi, Hıristiyanları Birleşmeye İter

Türklerin Balkanlar'da hızla ilerlemesi nedeniyle, Avrupa'da Hıristiyanların birliğini sağlama ve güçlü bir ortak ordu oluşturma düşüncesi giderek yaygınlaşır ve 1396 yılında gerçekleşir. Macar Kralı Sigmund'un yardım çağrısı bu birlikteliği yaratma çabalarını yoğunlaştırır. Bu çabalar sonucu Hans Schiltberger daha on altı yaşında olmasına karşın, Türklerle karşı savaşmak üzere sefere katılır. Schiltberger'in aktarımı uyarınca, çeşitli ülkelerden gelen savaşçılar Macaristan'da toplanır. Kral Sigmund'un çağrısına uyan Hıristiyan Haçlılar, Türklerin ellerindeki kentlerden birini (Buda'yı) geri alır. Sigmund ilerlemesini sürdürür ve bir başka kente gelir. "Burada çok sayıda Türk vardır. Türkler, kenti teslim etmek istemediler, halkı zorla kent dışına çıkardılar. Sonunda krala teslim oldular...

8 Ayrıntı için: Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 192-208.

Kral daha sonra dinsizlerin dilinde Nitopoli (Niğbolu) diye anılan kenti kuşattı. Bu durum, karada ve suda 16 gün sürdü. Adı Beyazıt olan Türk egemen 200.000 savaşçısı ile kentin yardımına koştu.” Türklerin savaş gücü ve düzenine ilişkin bilgi toplayan Eflak Voyvodası Sigmund’u bilgilendirir.

Kral, ordusunu yeni bilgiler ışığında düzenler ve “Türklerin nasıl savaştığını bilen Macarların ön safta bulunmalarını” buyurur. Türkler “onun savaşçıları kuşattılar, atlarını ellerinden aldılar; fakat kendine bir şey yapmadılar; dük, tutsak düştü.” Bunu duyan Sigmund ordusu ile Türklerle saldırdı; büyük bir bölümünü kılıçtan geçirir. Gerisini Schiltberger şöyle anlatır: “Bu çarpışmada benim beyim, imparatorluk şövalyesi Leihart Richartinger vuruldu ve atından düştü. Bunu gören ben, Hans Schiltberger, yardıma koştum ve benim atıma binmesi için ona yardım ettim. Ben ise bir Türk’ün atını (elinden) aldım... Türk padişahı kaçmaya yöneldiğinde, Sirisey Dükü Despot 15.000 savaşçı ile birlikte onun yardımına koştu. Bunun üzerine Kral Sigmund kaçmak zorunda kaldı. Ali ve Nürnbergli dük geldiler ve kralı Konstantinopol’e götürdüler. Kralın götürülüşünü gören şövalye ve uşaklar da kaçtılar. Birçoğu Tuna nehrini geçerken boğularak öldüler... Çok sayıda soylu, uşak ve ben tutsak edildik.”

Yirmi Yaşından Küçük Tutsaklara Dokunmadılar

Batı’nın konuya duyduğu ilgiyi yakından bilen Schiltberger gezi yazısında, Beyazıt’ın eylemlerini ayrıntılı betimler. “Türk Padişahı Neler Yaptı, Tutsaklara Nasıl Davrandı, Nasıl Öldürdü?” başlığı altında Türk Sultanının davranışlarını anlatır: “Zaferi kazanan Beyazıt, Kral Sigmund’un kentine saldırdı. Savaş yerine ve orada öldürülmüş olan kendi savaşçılarına baktı. Gördüklerinin korkunçluğu tüylerini ürpertti ve Macaristan’ı yerinde bırakmayacağına yemin etti. Savaşçılarına, tutsakları ve her şeyi getirmelerini buyurdu. Ertesi gün savaşçıları, tutsakları sıralayıp ip ile bağladılar. Ben de tutsak edildim.

Tutsaklar, Beyazıt’a getirildi. Beyazıt, öldürülen savaşçılarınin öcünü nasıl aldığını göstermek için, Burgonya dükünü yanına aldı. Beyazıt’ın öfkesini gören dük, her ne yaptı ise başışlanmasını ve kendi seçeceği on iki tutsağın kendine verilmesini diledi. Beyazıt, onu başışladı... Daha sonra tutsak sahiplerine tutsaklarını öldürmelerini buyurdu. Buyruğuna uymayanları cezalandırdı. İki arkadaşımın kellelerini vurdular. Sıra bana geldiğinde, Beyazıt’ın oğlu beni gördü ve canımı başışlamalarını buyurdu. Beni öbürlerinin yanına götürdüler. Yirmi yaşından küçük olanlara dokunmadılar. O arada Bavyeralı Hans Greiff’i gördüm; götürülüyordu. Bütün gücüyle çığlık atıyor, ölümle karşı karşıya olan şövalye ve uşakları yatıştırmaya çalışıyordu. ‘Hoş çakalın, kanımız Hıristiyanlık uğruna aktığı için Tanrı katında yerimiz cennettir!’ dedi. Boynunu eğdi ve kellesini vurdular.”

Sabahtan akşama değin kan akıtıldı. Korkunç kan dökme eyleminin durmadığını gören Beyazıt’ın danışmanları, gidip onun ayağına kapandılar ve Tanrı’nın izniyle öfkesini

unutmasını ve ‘yeter artık, kan dökmeye son verin!’ demesini dilediler. Dilekleri kabul edildi. Kalanların tutsak edilmeleri buyruldu. Ben Sultan’ın payına düştüm. Bir gün boyunca 10.000 kişinin öldürüldüğü sanılıyordu.”

Schiltberger’in savaş sonrasında tutsakların durumuyla ilgili olarak çizdiği bu öznel görünümü, Georg Schreiber *Türklerin İzinde* adlı kitabında paylaşır ve Derviş Ahmed’in ağzından olayı şöyle aktarır: “Allah’ın lütf ve inayetiyle (Türkler) gâvur ordusunu öyle tepelediler ki, sonunda öldürmekten bıktılar, tutsak almaya koyuldular⁹.” Derviş Ahmed veya öbür adıyla Âşık Paşazade’nin bu sözlerine Richard F. Kreutel de *Osmanlı Tarih Yazıcıları* adlı çeviri yapıtında yer verir¹⁰.

Schiltberger, Anadolu’ya getirilişini şu sözlerle anlatır: “15 gün sonra Gelibolu adında Türklerin denize açıldıkları liman kentine getirildik... Gelibolu’da, burada üç ay tutsak kaldık.” Batıların Avrupa içlerine doğru hızla ilerleyen Türklerin savaş becerisi ve yöntemi, insan ilişkileri, tutsaklara karşı davranışları, Anadolu’da günlük yaşam gibi konulara duyduğu büyük ilgi göz önünde tutulduğunda, Schiltberger’in otobiyografisinden izler taşıyan bu gezi yazısının baskısının niçin sık yapıldığı daha kolay anlaşılabilir.

Türkler, Ürkek, Kibirli ve Bağışlayıcıdır

Schiltberger’in öne sürümüne göre, dönemin insan ilişkilerinin belirgin özellikleri olan karşılıklı aşağılama, yengi ve yenilginin sürekli yaşanmasının yol açtığı ürkeklik ve kibir Türklerin eylemlerine de yansır. Yenen ve sürekli yayılan Türklerdir. O nedenle, Batılılar Türklerin davranışlarında alçak gönüllükten çok, kibir ve aşağılama görürler. Öte yandan Türkler, Schiltberger’in aktarımı uyarınca, aynı zamanda merhametli ve bağışlayıcıdır. Bu Bavyeralı tutsak, Türklerin Macar kralı Sigmund’a karşı hem kibirli, hem de bağışlayıcı tutumlarını konulaştırır: “Tutsaklığımız sürerken, Kral Sigmund da kente (Gelibolu’ya) getirildi... Onu maskaraya çevirdiler; onunla alay ettiler, fakat ona zarar vermediler.”

Gezi yazısının üçüncü bölümü, “Beyazıt Bütün Bir Ülkeyi Yok Etti” adını taşır. Schiltberger, bu bölümde, Beyazıt’ın Macaristan’a sefere çıktığını ve “bu ülkeyi yok ettiğini”, Petan yöresinden sayıları 16.000’i bulan kadın, erkek, çoluk çocuğun varları yollarıyla birlikte tutsak edildiklerini; kentin “yakılıp yıkıldığını”, tutsakların bir bölümünün Yunanistan’da bırakıldığını, bir bölümünün de Bursa’ya getirildiğini belirtir.

Türkler İnsancıldır

Savaş ve sonrasında yaşanan olayların yanı sıra, Türklerin insancıl davranışlarını da anlatır Schiltberger. Şu alıntı bu duruma iyi bir örnektir: “Daha sonra bizi imparatorluğun

9 Georg Schreiber, *Auf den Spuren der Türken*, München 1980, s. 55

10 Richard F. Kreutel, *Osmanische Geschichtsschreiber*, III, Graz, Styria Verlag 1958, s. 99.

başkenti Bursa'ya götürdüler. Beyazıt gelene değin orada kaldık. Beyazıt gelince Burgonya dükünü yanına aldı ve onu özgür bıraktı; onu sarayının yanında bir eve yerleştirdi.” O dönemde dünyanın her yerinde tutsaklar, nesne olarak görülür; alınır, satılır, armağan verilir.

Schiltberger, bu anlayışın bir sonucu olarak Beyazıt'ın, döneminin etkin egemenlerine, örneğin Mısır Sultanı'na, armağan olarak genç tutsaklar gönderdiğini yazar ve şunları ekler: “Beni de göndereceklerdi; ama ben ağır yaralıydım. Bedenimin üç yerinde yara vardı. Yolda ölürüm diye düşündüler ve göndermediler. Bu nedenle, Türk padişahının yanında kaldım... Beni saraya aldılar. 6 yıl başkaları ile yaya yürüdüm, koştum. Altı yıl sonra bana at verildi ve altı yıl da at ile akıncılık ettim. Böylece toplam 12 yıl Padişah'ın sarayında hizmet ettim. Bu on iki yıl içerisinde Beyazıt'ın neleri başardığını gözledim ve hepsini yazdım.”

Schiltberger, dönemin önemli iç gelişmelerinin neden ve sonuçlarını, yeni oluşumları, öznel bir yaklaşımla ve ayrıntılı öyküler. Bu bağlamda Karaman ile Beyazıt, Amasya egemeni Ahmet ile Burhaneddin arasındaki çelişki ve çatışmaları aktarır. Bu bölümdeki anlatımda Türk imgesi yönünden yansız bir tutum sergilediği söylenebilir. Tutsak yaşamının çekilmezliği, kaçma fikrini sürekli canlı tutar. Gün olur, aralarında Schiltberger'in de bulunduğu onlarca Hıristiyan tutsak anlaşır ve kaçar.

İmge oluşumu yönünden kaçışın kendisi ilginç değil, ancak Türklerin tepkisi önemlidir. Bu kaçak tutsak, Türklerin tepkisini şu sözlerle anlatır: “Kaçtığımızı duyan Beyazıt, beş yüz atlıyı peşimize saldı... Buldular bizi. Teslim olmamızı istediler. Olmadık... Başlarındaki kişi, teslim olursak, canımızı bağışlayacağını söyledi. Zaman istedik ve durumu görüştük. Ona şu yanıtı verdik: Teslim olursak öldürüleceğimizi biliyoruz. O nedenle, Hıristiyanlık uğruna savaşarak ölmeyi yeğleriz. Kararlı olduğumuzu gören komutan, teslim olmamız gerektiğini yineledi. Canımızı bağışlayacağına yemin etti. Padişah'ın öfkesi geçmez de öldürmek isterse, ilkin kendisini öldürmesini isteyeceğini söyledi. Teslim olduk... Bizi Padişah'a götürdüler. Padişah, öldürülmemizi buyurdu. Bize söz veren komutan, Padişah'ın önünde diz çöktü ve kendisinin merhamet edeceğini umarak, bize dokunulmayacağına ilişkin söz verdiğini belirtti.” Padişah, bu komutanın sözüne uyar. Kaçaklar tutuklanır; fakat bayram nedeniyle serbest bırakılır. Görüleceği üzere, anlatılanlar yalın, fakat insancıl ilişkiler ve değerlendirmeler açısından etkileyici, ortak bellekte kalıcı niteliktedir. Kaçak tutsaklara bile verdiği sözü tutan Türk komutanın insancıl tavrı övgüye değer.

Karaların ve Denizlerin Yenilmez Egemeni Olacağı

Beyazıt'ın Samsun seferine katılan Schiltberger'in anlatımına göre, Samsun kenti, adını yenilmez ve güçlü Samson'dan almıştır. Beyazıt, Samsun'u alınca kentte bir mucize olur ve kenti fare ve yılanlar basar. Kent ve çevresi ormanlıktır; yılanlar orman ve denizden gelir; kenti kuşatır, kimse kentten dışarı çıkmaya cesaret edemez. Yılanların ve farelerin

baskını on gün sürer. Onuncu günün sonunda yılanlar birbirini yemeye başlar; binlerce ölü yılan toplanır. Bu olay, Beyazıt'a da anlatılır. Beyazıt, söz konusu olayı, “Bu Tanrı'nın bir göstergesidir; ben Tanrı'nın yardımı ile salt karaların değil/denizlerin de yenilmez egemeni olacağım” sözleriyle yorumlar.

Dönemin güçler dengesinin değişkenliği, Schiltberger'in de yazgısını belirler. Schiltberger'i ülkeden ülkeye sürükler. Söz konusu denge değişkenliğinin bir sonucu olarak Mısır Sultanı, Beyazıt'tan yardım ister. Schiltberger gerisini şöyle anlatır: “Sultan, Beyazıt ile uzlaştı ve Beyazıt'tan kendisine yardım etmesini istedi. Beyazıt, yirmi bin savaşıdan oluşan bir ordu gönderdi. Bu yirmi bin kişi arasında ben de vardım. Sultan, düşmanını yendi ve biz sahibimiz Beyazıt'a geri döndük.”

Schiltberger, Beyazıt'ın Erzincan'ı almasına ve yörede Ermeni egemenliğine son verişine tanık olur. Beyazıt ile Timur'un Ankara yakınlarında karşılaşmalarını ve acımasız savaşın sonunda Beyazıt'ın tutsak oluşunu şöyle anlatır: “Timur, Beyazıt'ı tutsak etti. Beyazıt'ın ülkesini kuşattı ve orada sekiz ay kaldı. Beyazıt'ın hazinesinden bin devenin zor taşıyabileceği kadar altın ve gümüş aldı. Beyazıt'ı da ülkesine götürecekti, fakat Beyazıt yolda öldü.”

Baş Kesen ve Gücsüz Düşen Timur

Bundan sonra Schiltberger, Moğolların eline düşerek, Kafkas ülkelerini Kırım'ı, İran, Ermenistan, Mısır'ı dolaşacak zengin deneyimler edinecek, Doğu ve Batı Hıristiyanlığının benzemezliklerini, Ermeni ve Musevilerin inançlarının, Batı Hıristiyanlığından farklarını, İslam'ın özgün yönlerini tanıyacak ve ayrıntılı olarak betimleyecektir.

Moğol ordusunda bulunduğu süre içerisinde Timur'un Anadolu serüvenini birlikte deneyimleyen Schiltberger, Timur ve ordusunun eylemlerine ilişkin öznel gözlem ve değerlendirmeleriyle, Avrupa'nın gizemli ve olumsuz Doğu veya Asya imgesini, dolayısıyla da oryantalist birikimi boyutlandırır. Schiltberger'in söz konusu gözlemlerine ilişkin bir iki örnek vermek yararlı olabilir: Timur bugünkü Suriye içlerinde ilerlemektedir. Şam'ı almak üzeredir. Kentin önde gelen din adamları kendisine başvurur ve kutsal yerlere dokunmamasını diler. Dilekleri kabul görmez. Kutsal yerler ve yöre halkıyla birlikte yerle bir edilir.

Schiltberger'in şu aktarımı, Batılıların, Doğu veya Asya insanının acımasız olduğu önyargısını pekiştirmeye oldukça elverişli görünmektedir: “Timur, herkesin bir kesik baş getirmesini buyurdu. Üç gün boyunca kesik baş getirildi. Timur kesik başlardan üç kule oluşturdu ve kenti yerle bir etti.” Doğu acımasızlığı ve despotizmi için örnek gösterilen bu ve benzeri anlatımlar, duruma ve amaca göre yeri geldikçe güncelleştirilir ve/veya araçsallaştırılır; oryantizmin başlıca dayanaklarından biri olarak kullanılır. Kanlı eylemlerden sakınmama, yıkıcılık, öz niteliklerini ve eylemlerini sorgulamama eğilimi ile Asya'yı, dolayısıyla da Küçük Asya diye anılan Anadolu'yu bütünleştirir çoğu Avrupalı.

İmgelerin salt istemlerden ve öznel yargılardan oluştuğunu savlamak olanaksızdır. Toplum, ülke veya insan imge oluşturabilmek için başkasına, karşıtına muhtaçtır. Kısa anlatımla, imgenin oluşabilmesi için, imge oluşturan ile kendisine ilişkin imge oluşturulanın var olması gerekir. Bu iki yönlülük, imgenin şekillenmesinin önkoşuludur. Öte yandan, yanlardan ya da yönlerden biri istençsel davranabilir; imgeyi özlemi doğrultusunda boyutlandırabilir. Böyle durumlarda nesnelliğin tek güvencesi karşı tarafın, imgenin belirleyicilerini zaman, toplumsal ortam ve karşılıklı çıkarlar ilişkisi açısından sorgulamasıdır. Karşılıklı olarak öznel yargılamalar yoluyla ilgili kültür çevrelerinde yaşayan insanları birbirinden ve insancılıktan uzaklaştırmamak için, öz ve dış deneyimler birlikte eleştirel bir çözümlenmeye tabi tutulmalıdır.

Schiltberger'in yazdığına göre Timur, yedi bin çocuğu öldürtür; on iki bin savaşçının başparmağını kestirtir. İsfahan yakınlarında bir kenti ele geçirir; on dört yaşın üzerindekiilerin başlarını vurdurtur. Kesik başlar kule gibi yükselir. Çocukları ve annelerini öldürtür. Anlatılan bütün bu acımasızlık ve kıyıcılık, oryantizmin dayanaklarından biri olan “Doğu despotizmi” önyargısını iyice pekiştirmektedir.

Toplam altı yıl Timur'a onun ölümünden sonra da dört yılda oğullarına hizmet eden Schiltberger kendi deyimiyle, yeniden Büyük Türkiye'ye (die grosse Türckey), bir başka anlatımla, Osmanlı ülkesine döner ve şunları yazar: “Büyük Türkiye'nin başkenti Bursa idi ve Bursa'da 200.000 hane vardı. Yoksulların barındığı hanlar vardı. Buralarda barınanlar çoğunlukla Hıristiyan, dinsiz (Türk) ve Musevi idiler.” Schiltberger, İslam'a ilişkin ayrıntılı bilgileri Almanlara Almanca olarak aktaran ilk Alman olarak nitelendirilebilir. O nedenle onun Türklerin dinine, İslam'a ilişkin verdiği bilgileri ve yaptığı değerlendirmeleri irdelemek yararlı olabilir.

Türklerin Dini ve Mezhepleri

Gezi yazısının ‘*İnançsızların Çeşitli Dinleri*’ bölümünde din ile mezhep kavramlarını birbirine karıştıran Schiltberger şunları aktarır: “İnançsızların beş ayrı dini olması ilginçtir. Birincisi, Ali adında Hıristiyanlığın büyük aşağılayıcısı, bir şövalyeye [halifeye] inanan çok sayıda insan var. İkincisi, Molva [Muaviye] adında inançsız bir din adamı var. Üçüncüsü, üç kralların vaftiz edilmeden önceki inancını paylaşanlar var. Dördüncüsü, ateşe inananlar var. Beşincisi, inançsızların büyük bölümü, Muhammed diye birine inanıyorlar.” Bu açıklamalardan da görüleceği üzere, gözlem gücü yüksek olan Schiltberger, kullandığı uygunsuz anlatımlar ve din ile mezhep kavramını karıştırdı; ancak Müslümanlar arasında var olan mezhep ayrılıklarının belli ölçülerde ayırımına varır.

‘*Muhammed'in Öğretisinin [İslam'ın] Doğuşu*’ adlı bölümde, Kuran'ı, “inançsız öğretisi” diye nitelendiren Schiltberger'in deyişiyle, İslam, “çocukların on üç yaşına değin sünnet olmalarını, beş vakit namaz kılınmasını” buyurur. Eşiyle birlikte olan, bütün bedenini

yıkamadan camiye gidemez; kadınlar camiye giremez. “Bizim, pazar gününü kutsal bildiğimiz gibi, onlar da cuma’yı kutsal gün olarak yaşarlar. Cuma günü camiye gitmeyen bir merdivene bağlanır, kentin bütün caddelerinde dolaştırılır ve dua bitene değin caminin önüne bağlanır. Yoksul ya da varsıl olduğuna bakılmaksızın, çıplak bedenine yirmi beş kırbağ vurulur.”

Türkler İçin İş Kutsaldır

Türklerin “iş” ya da çalışma hakkındaki tutumlarına ilişkin şu saptamayı yapar Schiltberger: “Onlara göre iş kutsaldır ve boş duran insan daha fazla günah işler. O nedenle, cuma günü namazdan sonra insanların çalışmasına izin verilir.” Schiltberger’in bu değerlendirmesi, Türklerin çalışma konusundaki gerçek tutumlarını yansıtıyor mu? Türk toplumunun o dönemlerde bir yabancıya dikkatini çeken iş ve çalışma konusundaki duyarlı ve ilkeli yaklaşımı, şimdi için de geçerli midir?

Bu tutsağın aktarımıyla, Türkler, “Hıristiyanlar birleşip, iç barışı sağladıkları takdirde, biz onları yenemeyiz” kanısındadırlar. Bu tümceler, sürekli zafer kazanarak, imparatorluğun topraklarını genişleten Osmanlı yönetiminin veya Türklerin düşüncesi olmaktan çok, Schiltberger’in öznel arzusunun anlatımı olarak okunabilir.

Çok kadınla evlilik, her zaman Batı’nın ilgisini çekmiştir. Schiltberger’e göre, “Muhammed, kullarına doyurabilecekleri kadar kadın alabileceklerine izin vermiştir. Erkekler, kadınlara doğuma değin ve doğumdan on dört gün geçene değin yaklaşmazlar. Ama bu süre içinde başka kadınlara giderler. İnançsızlar, öte dünyada sayısız kadına kavuşacaklarını ve bunların hep bakire kalacaklarını söylerler. Hayvan ve kuşların boyunlarını keser, kanlarını akıttıktan sonra yerler; Muhammed yasakladığı için, domuz eti yemezler.”

Bu alıntılardan da görüleceği üzere, Schiltberger, 1300’lü yılların hemen başında ‘Kuran’ın Çürütülmesi¹¹ adlı kitabın yazarı olan İtalyan Riccoldo da Monte di Croce’den sonra, İslam dininin ve kültürünün birçok yönünü, kadına bakışını, kadın-erkek ilişkisini, cennet anlayışını Avrupalılara aktaran önemli bir kaynaktır. Söz konusu cennet anlayışı, Kant tarafından da konuşturulmuştur¹².

Hz. Muhammed’in şarabı niçin yasakladığını da anlatılır. Anlatıma göre, Hz. Muhammed, bir evin önünden geçerken içerde insanların keyifle eğlendiklerini görmüş, nedenini sormuş. “Şarap içiyorlar ondan” diye yanıt vermişler. Hz. Muhammed, “Şarap güzel şeymiş içsinler!” demiş. Ertesi gün yine aynı evin önünden geçerken insanların birbirini yediğini, iki kişinin öldüğünü görmüş; nedenin şarap olduğunu öğrenince; “şarap içenler, günah işlediklerinden, büyük cezalara çarptırılacaktır” diye buyurmuş. Ayrıca Hz. Muhammed, Hıristiyanların alt

11 Contra Legem Saracenorum (1300). Almanca çevirisi: Widerlegung des Alkoran (1542).

12 Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, s. 47- 48.

edilmesini “sadece Ermenilere dokunulmamasını, onların özgür olmalarını, onlardan iki kuruştan daha fazla vergi alınmamasını” da buyurmuştur.

Schiltberger’in anlattıkları arasında Hıristiyanlarda endişe ve korku uyandırmaya elverişli öyküler de var. Böyle bir öykü, “İnançsızların Bir Tarikatı Hakkında” adlı bölümde anlatılır. Söz konusu öykü şöyle: Hz. Muhammed’in yaşadığı sıralarda 40 hizmetçisi vardır. Hizmetçiler birleşip, güç birliği oluştururlar. Birlikteliğin ilkesi şu: “Birliktelikte yer almak isteyen her kişi, karşılaştığı hiçbir Hıristiyan’ı canlı bırakmayacaktır; vicdan göstermek ya da para karşılığı tutsak etmek yoktur. Hıristiyanlara karşı savaşa katılmayanlar bir Hıristiyan’ı satın alıp, öldürecektir. Bu tarikatın üyelerinin adı Ghasidir [gazi olmalı] ve Türkiye’de çok sayıda böyle insan vardır.”

Bir Hıristiyan Nasıl İnançsızlaştırılır (Müslümanlaştırılır)?

Schiltberger bu adı taşıyan bölümde, Müslüman olmak isteyen bir Hıristiyan’a uygulanan işlemler ve izlenen yollar hakkında şunları anlatır: “Müslüman olmak isteyen bir Hıristiyan bir elini yukarı kaldırıp, ‘la ilahe illallah’ dedikten sonra bölgedeki en üst din görevlisine götürülür. Orada Hıristiyan, Hıristiyanlığı reddeder. Kendisine yeni bir giysi giydirilir; başına bir bez bağlanır. Bu uygulama, o kişinin daha önce gâvur olduğunun bilinmesi için yapılır. Hıristiyanlar başlarına mavi, Museviler sarı bez sararlar... Dininden dönen (ya da döndürülen) kişi bir ata bindirilir. Halk önde, din adamları arkada sıralanır. Yeni Müslüman, davul zurna eşliğinde kentte dolaştırılır. Herkes bütün gücüyle Muhammed’i övücü sözler söyler.

Yeni Müslüman (olan kişi) bütün kentte dolaştırıldıktan sonra, camiye götürülür ve sünnet ettirilir. Yoksul ise, aralarında topladıkları para ve değerli şeyleri verirler. Üst görevliler ve üst konumlarda olanlar, yeni Müslüman olanı özellikle sayar ve onu zengin ederler. Bunu yapmalarının nedeni, Hıristiyanların daha çabuk inançsızlaşmasıdır (Müslüman olmasıdır)... Müslüman olan bir kadın ise, yukarıdaki işlem yapıldıktan sonra en üst din görevlisi, kadının kemerini parçalar ve haç yapar. Kadın bu haç üzerine üç kez basar ve Hıristiyanlığı reddeder.”

Bir Hıristiyan’ın Müslümanlığa geçiş işlemlerini ve kurallarını böyle aktaran Schiltberger, “Gezi Yazısı”nın bazı bölümlerinde Türklerin gelenekleri ve yetenekleri konusunda nesnel bir gözlemci gibi davranır. Bu tutsak gezginin aktarımı uyarınca, “ticaret konusunda inançsızların (Türklerin) iyi bir geleneği vardır. Alış-veriş yaparken satıcıya şöyle derler: ‘Tanrı’nın uygun gördüğü ve yaşamına yetecek kadar kazanç elde edeceksin!’ Satıcı da alıcıyı kandırmaz. Din adamları, konuşmalarında insanların birbirine yardım etmelerinin ve egemene bağlı olmalarının gereğini dile getirir. ‘Zenginler, yoksullara karşı alçakgönüllü olmalıdır’ derler.” Schiltberger, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki inanç farklarını da konulaştırır. Bazı yerlerde Hıristiyanlara İslam’a ilişkin yansız bilgiler de verir.

İmge oluşturucu özelliği yönünden önemli olan bir başka bölüm “İnançsızlar, Hıristiyanlara İlişkin Neler Anlatırlar” başlığını taşır. Schiltberger, burada şu görüşlere yer verir: “Dinsizler, [Türkler] Hıristiyanların ellerinden bu denli çok ülkeyi, güçlülüklerinden, bilgeliklerinden ya da kutsallıklarından dolayı değil, Hıristiyanların adaletsizliği, iticiliği ve kibri yüzünden aldıklarını savlarlar. Tanrı, Hıristiyanlar ne dinsel ne de dünyasal egemenliklerini adaletli sürdürdükleri için, inançsızların o ülkeleri almalarını buyurmuştur. Hıristiyanların salt varlık düşkünü olduklarını, yoksullara yasaları (öğretileri) öğretmedikleri ve sadaka vererek onlara yardımcı olmadıklarını, Mesih’in sözlerine uymadıklarını söylerler.”

Bu aktarımlar iki türlü yorumlanabilir: Birincisi, Schiltberger, Türklerden bu tür sözler işitmiş ve uygulamaları yaşamış olabilir. İkincisi, Schiltberger, Hıristiyanların inançlarının gereklerine uygun yaşamaları gerektiğini arzular ve bu arzuyu vurgular; onları toplumsal düzenlerini yeniden biçimlendirmeleri konusunda uyarır. Hıristiyanları alt eden ve dinsiz diye adlandırdığı Türklerin, Hıristiyanlara göre daha ilkeli yaşadıklarını dile getirir.

Toplumu bir arada tutmanın ilk koşulu, tüm toplum kesimlerini hoşnut edecek düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Schiltberger, uzun tutsaklık yaşamı boyunca bu ilkenin önemini daha iyi kavramıştır. Bu Alman tutsak, ülkesi dışındaki olgu ve oluşumları gördüğü ve deneyimlediği için, ülkesini güçsüz düşüren yönleri daha akılcı, daha nesnel yaklaşımla değerlendirebilme olanağı bulmuştur. “Başka”yı tanıması onu, “öz”ün nasıl olması gerektiğini daha kapsamlı ve akılcı düşünmeye yöneltmiştir.

İstanbul: Görkemli ve Güzel Bir Kent

Schiltberger, ‘Konstantinopol’ adlı bölümde dönemin İstanbul’una ilişkin şunları yazar: “Konstantinopol, görkemli ve güzel bir kent; etrafını çevreleyen 10 mil uzunluğunda ve bin beş yüz kapısı olan surları var. Kent üçgen gibi kurulmuş; iki yanı deniz. Kente Yunanlılar ‘İstimbotu’, Türkler ise ‘Stampol’ diyorlar. Karşıda Pera kenti, Pera’ya Rumlar ve dinsizler Kalathan [Galata] derler.

Galata ve İstanbul arasında üç mil uzunluğunda, yarım mil genişliğinde boğaz vardır. Galata, Cenova’ya aittir. Büyük İskender, kayalardan ve dağlardan geçen on beş mil uzunluğunda çukur açtırmış ve iki denizi birbirine kavuşturmuş. Akan, Don ve daha birçok nehrin karıştığı Büyük Deniz ya da Karadeniz’dir.” Schiltberger Anadolu’da yaşayan etnik toplulukların dillerini, kültürlerini inançlarını ayrıntılı anlatır. Bu yönüyle gezi yazısı, dönemin aynası niteliğindedir.

Karadeniz boyunca zorlu ve serüvenli bir yolculuk sonucu ülkesine ulaşan Schiltberger, tutsaklık deneyimlerini anlattığı kitabını şu sözlerle bitirir: “Doğduğum Freisingen kentine ve Hıristiyanlığa geri döndüm. Tanrı’ya ve bana yardım eden herkese teşekkür ediyorum.

Dinsizler ülkesinde 32 yıl boyunca Hıristiyanlıktan tamamen uzak yaşamak zorunda kaldım. Şimdi bu süre içerisinde gereklerini yerine getiremediğim kutsal Hıristiyan inancına ve toplumuna döndüm. Tanrı, beni kaygılardan ve bedensel çökümden kurtardı. O nedenle bu kitabı okuyan ve duyanlardan Tanrı'yı ve beni iyi dileklerle anmasını diliyorum.”

Bu sonuç tümceleri önemli; üzerinde durmaya değer. Şöyle ki: Tutsak olan insanın, başkalarının yardımı olmaksızın otuz iki yıl süren tutsaklığı geride bırakması çok zordur. Tutsak eden de, tutsak kişiye tutsaklığı yenmeyi olanaklı kılan da aynı insanlar, diyesi, Türklerdir. Öte yandan Schiltberger olayın bu iki yönünü de görecektir denli geniş ufukludur. Tutsaklığı boyunca yaşadığı kötü deneyimler belli bir önyargıya dönüşmesine karşın, kin ve öç alma duyguları başat değildir.

Schiltberger, olgu ve olayları çoğu yerde birbirinden soyut, ardı ardına sıralamasına karşın, yaşadığı yeni kültür ortamında geçerli hiçbir şeye şaşmaz, hiçbir gelişmenin gerisinde kalmaz, olayları ve durumları ısrarla anlamaya, dönemin gerçekleri içerisinde görmeye çalışır. Önyargılarının yanı sıra, nesnel belirlemeler yapar; insanlığı öne çıkarır. Schiltberger'in çok boyutlu gezi-yazısı, hem çok-yönlü bir Türk imgesinin belirginleşmesine katkısı, hem de dönemin Anadolu'su ve çevresine ilişkin geniş bilgiler içermesi yönünden özgün ve ilginç bir yapıt olarak nitelendirilebilir.

III. Puşkin'in 'Erzurum Yolculuğu'nda Türk İmgesi

Bütün yazımsal türlerde yapıtlar üreten Aleksander Puşkin (1799-1837) Rusların ulusal şairi ve çağdaş Rus yazınının kurucusu olarak değerlendirilir. Özgürlük ve ilerleme kavramlarını ilke edinen bu çok yönlü yazıncının 'Erzurum Yolculuğu' sırasında da yaptığı kara kalem çizimleri de vardır. Puşkin aristokrasiden gelmesine karşın, egemenlere ve erklilere karşı her zaman eleştireldir; dünyaya ve insanlığa açıktır. Güney Rusya ve Kafkasya, bu büyük şairin yaşamında önemli bir yer tutar. 1829'da Erzurum'a yaptığı gezi sırasında edindiği izlenimler, salt 'Erzurum Yolculuğu'na değil, 1830'da bitirdiği şiirsel başyapıtı *Eugen Onegin*'e de yansımış olmalıdır.

Puşkin ve Filhelenist İki Yazıncı: Byron ve Goethe

Puşkin, kararlı ve etkin filhelenistler olan Byron ve Goethe'nin de çağdaşıdır. O dönemde Avrupa'da öne çıkan bu iki yazıncının ortak yönü, Yunan severlik, dolayısıyla da Türk sevmezliktir. Byron, Yunan başkaldırısını desteklemek amacıyla, Yunanistan'a gitmiş ve 1824'de bu ülkede ölmüştür. Goethe *Faust* adlı başyapıtının ikinci bölümünü, Yunan başkaldırısını ve Byron'ı anıtlattırarak için yazmıştır.

1827'de Rus-İngiliz-Fransız birleşik deniz güçlerinin, Yunan başkaldırısını desteklemek için, Navarin Koyu'nda Osmanlı donanmasını yok etmesi, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'na

neden olur. Bu savaş sırasında, Haziran-Temmuz 1829'da Erzurum'a gelen Puşkin'in *Erzurum Yolculuğu*'nun önsözüne yazdığı şu sözler görece yansız tavrının göstergesi sayılabilir: "Utkuları anlatmak için savaşa katılmak, benim için bir yandan aşırı kendini beğenmişçe olur, öte yandan da fazlaca yakışsız kaçardı. Askerlik konularına karışmam ben. Benim işim değil bu"¹³. Puşkin, Doğu Anadolu ve Erzurum'da konaklama ve yeme içme olanağı sağlayan Rus komutanları yemez; ancak aynı yerdeki deyişle, komutanların "güler-yüzlülüğünün ve konukseverliğinin değerini bilir."

Puşkin: Ruslardan Nefret Eden Çerkezlere Güvenilmez

Erzurum Yolculuğu, Puşkin'in kendini tümüyle Avrupa ile özdeşleştirmesinin belgesidir. Yazar bu gezi yazısında "Avrupa'dan Asya'ya geçiş saatten saate belli oluyor" der (s. 11). Bu yazıncının Çerkezlerle ilişkin imgesel değerlendirmesi şöyledir: "Çerkezler nefret ediyorlar bizden. Geniş otlaklarından sürüp çıkarmışız onları. Köyleri yakılıp yıkılmış; büyük aşiretler yok edilmiş. Onlar da gitgide dağların derinliklerine çekiliyor, oradan baskınlar yapıyorlar." Rusya uyuğuna geçen Çerkezlerin de "dostluğuna güvenilmez. İsyancı yoldaşlarına her an yardıma hazırdırlar. Ruhlarındaki vahşi şövalyelikten de eser kalmamış."

Çerkezler, "güçsüz ya da savunmasız müfrezelere saldırma fırsatını hiçbir zaman kaçırmazlar. Yaptıkları kötülükler dilden dile dolaşüyor buralarda. Kırım Tatarları gibi, bunların ellerinden de silahlarını almadıkça yola gelecekleri yok... Adam öldürmek basit bir beden hareketidir onlar için... Tutsaklarına da çok kötü davranırlar... Karadeniz'in doğu kıyılarını ele geçirerek, Çerkezlerin Türklerle ticaret yapmasına engel olabilir, böylece onları bize yaklaşmaya zorlayabiliriz belki." Çerkezlerin Hıristiyanlaştırılması, Puşkin'e göre, "daha etkili, daha dürüst ve çağdaş eğitime daha uygun bir yol olur" (s. 14- 15). Bu son tümce, yazıncının kendini Hıristiyanlıkla tümüyle özdeşleştirdiğini göstermektedir.

Puşkin, eleştirel özdeğerlendirme yapmaktan da sakınmaz: Yazıncı, *Kafkas Tutsağı* adlı ilk gençlik yapıtını büyük bir zevkle okur. Öz anlatımıyla, "eksikleri olan bir şiir bu; içtenlikle ancak acemice yazılmış." Ertesi sabah yola koyulurlar; "Türk tutsaklar yol yapımında çalışmaktadır ve yiyeceklerden yakınmaktadırlar" (s. 19).

Pilinius'tan Puşkin'e Gezi Yazıları ve İmge Oluşumuna Katkıları

Yolculuk, Terek ırmağı boyunca sürer. Söylenceye göre, adı Kraliçe Daryal'dan gelen geçitten geçerler. Puşkin'in anlatımıyla, "Daryal, eski Farsçada kapı demektir. Pilinius'a göre, yanlış olarak Hazar Kapıları diye adlandırılan Kafkas Kapıları buradaymış... Pilinius, bu kapıların arkasında Diriodoris (Kötü Kokulu) nehrinin aktığını söylüyor. Barbarların saldırısına karşı koymak için bir de kale kurulmuş burada" (s. 20).

13 Aleksander Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 4.

Bu bölüm, Puşkin'in tarihsel anlatıları, mektupları ve gezi yazılarını incelediğini göstermektedir. Yazıcının sözünü ettiği Plinius 111 yılında Roma İmparatoru Trajan tarafından Bitinya ve Pontus valiliğine atanır. Aynı zamanda gezi yazısı ve bu yöreden Roma'ya gönderdiği mektuplarıyla da bilinir. Bu Romalı vali görevi sırasında İznik, İzmit Bursa ve bölgede bulunan diğer kentleri dolaşır ve gezilerine ilişkin mektuplar yazar. Plinius'un tarihsel olgu ve olaylara tanıklık eden 369 mektubu, 10 kitapta toplanmıştır. Mektuplar, Kuzeybatı Anadolu'nun tarihsel-kültürel-politik koşulları ve yöre halkının yaşam tarzına ilişkin bilgilendiricidir¹⁴.

Puşkin Kendini Katıksız Bir Avrupalı Olarak Görür

Puşkin yolda “tumturaklı bir Doğulu” tavrı sergileyen İranlı Prens Fazıl Han ile karşılaşır. Bu prensin, Puşkin'in “saçma sapan sözlerine akıllı uslu karşılıklar vermesi”, şairi “utandırır.” Bunun üzerine, yazıncı “şakacı tumturaklı konuşma tarzını bırakıp, normal bir Batılı gibi konuşmak” zorunda kalır (s. 22). Bu anlatımlardan da görüleceği gibi, Puşkin Asyalı-Avrupalı ya da Doğulu-Batılı ayrımını hep yapar (s. 24- 25); ancak kendi önyargılarını da eleştirir.

Puşkin: Doğu ya da Asya, Akılsızlık ve Bilgisizlik Demektir

Gürcüleri ve Ermenileri olumlu bir anlatımla sergileyen Puşkin, konukseverliklerini deneyimlediği Ermeni köylerinden geçerken, ‘Akıl Belası’ adlı oyunun yazarı ve Tahran’da patlak veren ayaklanma sırasında öldürülen Rusya elçisi Aleksander Griboyedov’un Rusya’ya götürülen cesedine rastlar. Griboyedov, Puşkin'in deyişiyle, “cahilliğe, hainliğe kurban olmuş, İranlıların hançerleri altında can vermiştir” (s. 36).

Puşkin'in “kutsal ırnak” diye adlandırdığı Arpaçay’ın öteden beri sınır oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yazıncı Kars’a doğru ilerlerken bir Ermeni köyünde “berbat bir ‘çürek’ yer.” Türklerin “gözünde tüten” çöreğin yarısı küldür. Kılavuzu “korkunç geveze bir Türk delikanlıdır.” Yazıcının anlayıp anlamadığını düşünmeden yol boyunca sürekli “Türkçe” konuşur “Rus gâvuruna ver yansın eder.” Kars’a yakın bir yerde bir Türk köyüne ulaşırlar. Puşkin, ilk gördüğü köy evine dalmak ister; ancak ev sahibi yazıncıyı “kapıda göğüsler ve sövüp sayarak dışarı atar”; yazıncı da ev sahibini kırbaçlayınca, köylüler toplanır. Geceyi geçirecek uygun bir yer olmadığı için bir at ister. Köyün muhtarına “ver bana bir at” tümcesini aralıksız yineler; ancak Türkler at vermez. Neden sonra “parayı göstermeyi” akıl eder. Kendi anlatımıyla, “meğer ilk yapmam gereken şey buymuş. Hemen bir at getirildi; yanıma da bir kılavuz verildi” (s. 43). Bu tümcelerde Türkler çok açık biçimde duyarsız ve görgüsüz bir topluluk olarak nitelendirilmektedir.

14 <https://de.wikipedia.org/wiki/Plinius-Briefe>.

Kars'ın Toplumsal Kültürel Yapısı

Kars, Puşkin'in anlattığı başlıca kentlerden biridir. Karl Marx da 1853 sonlarında başlayan ve Kırım Savaşı olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Kars'a ilişkin yazılar yazmıştır. Puşkin Kars'a geldiğinde, bir Türk hamamından yıkanmak ister. "Kötü Türk kaldırımlarında" ilerleyerek, harap bir evin önünde dururlar. Yazıcının Türk kılavuzu, evden dışarı çıkan bir Ermeni delikanlıyla konuşur. Ermeni delikanlı "son derece temiz bir Rusçayla", Puşkin'i içeri buyur eder.

Ertesi sabah Ermeni gençle Kars'ı dolaşan Puşkin "erişilmez savunma mevzilerine ve yalçın bir kaya üzerine kurulmuş kaleye bakıp", Rus ordusunun bu kenti ele geçirmesine şaşırır. Askerliğe meraklı olduğunu sezindiği Ermeni gence kendisiyle birlikte "orduya katılmasını" önerir. At bulmaya giden genç, izin belgesi isteyen "Asyalı" bir subayla döner. Puşkin, "bir Kalmuk dilberine yazdığı bir şiiri" izin belgesi diye subaya gösterir. Bunun ayırt edemeyen subay yola çıkmalarına izin verir. Görüleceği üzere, burada da Asyalılık bilgisizlik olarak serimlenir. Puşkin Kars'tan ayrılır. Artemi adlı Ermeni genç "bir Türk aygırı üstünde, elinde esnek bir Kürt kargısı, belinde hançer, Türkleri ve savaşları" sayıklamaktadır. Geçtikleri köyler bomboştur; tarlalar ekilmiştir; yol düzeltilmiştir (s. 45-46).

Türkler Kestikleri Kafaları İstanbul'a Gönderiyormuş

Puşkin 13 Haziran 1829'da Rus ordusuna ulaşır. Ordu komutanı Rayevski ile öğle yemeği yerken, Türklere saldırı planlarını dinler. Rus ordusundaki "Tatar askerlerin ve iplerini koparan atlarının" gürültüsüne tanık olur. Ertesi gün "domuz sürüsü" denli çok olan ve "saldırıp geri kaçan" Türkler, "on beş" Kazak askeri yaralar. Kazak birliği bozulmak üzereyken, Rus destek birlikleri yetişir. "Başı ve elleri kesilmiş çıplak bir Kazak cesedini dağda bırakarak" kaçan Türkler, "kestikleri kafaları İstanbul'a gönderiyorlarmış." Türklerin 'kafa kestiği', birinci gezi yazısından da görüleceği üzere, Haçlı Seferleri sırasında yazılan günce ve mektuplarla ve Doğu'ya ilişkin gezi yazılarıyla oluşturulan ve daha sonra da sürekli yinelenen bir öne sürümdür¹⁵. Bu imge ayrıca 1500- 1600 arasında yayımlanan 'Yeni Haber' adlı ilk gazeteler yoluyla bütün Avrupa'da kalıcılaştırılmıştır¹⁶.

Öğle yemeklerinde "Asya şaşlığı (koyun şiş kebapı) yediklerini anlatan Puşkin, "Toros karlarında soğutulmuş İngiliz birası ve şampanya" içtiklerini yazar¹⁷. Yazıncı dağları karıştırmış olmalıdır; çünkü Doğu Akdeniz kıyısında bulunan Toros Dağları'nda soğutulan içeceklerin Kars'a ulaştırılması olanaksızdır.

15 Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Türk İmgesi I*, s. 59-300.

16 Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Türk İmgesi II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 1-14.

17 Puşkin, s. 50- 52.

Rus ordusu içinde Müslüman askerlerin yanı sıra, “Doğu’da şeytana taptıklarına inanılan Yezidiler”, Puşkin’in “çok ilgisini çeker.” Ben Yezidi yerine ‘Ezidi’ adlandırmasını yeğlediğim için, Ezidi sözcüğünü kullanıyorum. Ezidilerin başı olan kişinin, Puşkin’e “şeytana tapma diye bir şeyin aslı astarı olmadığını”; ancak “şeytanın ilençlenmesini de yakışksız bulduklarını” söylemesi, yazıncıyı sevindirir (s. 52- 53).

Türkler, Ruslardan Çok, Kazaklar ve Tatarlarla Savaşır

Erzurum yakınlarında Türklerle Rus ordusundaki Kazaklar ve Tatarlar arasındaki çatışmalar yoğunlaşır. Rus topları, Türk birliklerini eritir. Puşkin’in anlatımıyla, “Tatarlar yaralı Türkleri soyup, tarlanın ortasında çırılçıplak” bırakırlar. Tutsak edilen Türkler “sorguya çekilir.” Erzurum’a doğru ilerleme sırasında “hızlı ve güçlü atlara sahip Tatar alayları”, Rus ordusunun öncü gücüdür. Puşkin yaralanmış genç bir Türk’e rastlar. On sekiz yaşlarında bir delikanlıdır bu. Yazıncının betimlemesiyle, bu Türk delikanlının “bir kızını andıran solgun yüzü henüz tazeliğini” yitirmemiştir. Sarığı tozlar içinde yatmaktadır. “Tıraşlı ensesinde bir kurşun yarası” vardır. Az sonra Rus komutan “düşmanın tam bozguna uğradığını” bildirir. Türklerin bozguna uğratılmasında “Kazak topçu birliği” belirleyici rol oynamıştır (s. 55- 57).

Puşkin’in, ‘Erzurum Kapıları’ adlı bölümdeki betimlemesi uyarınca, bozguna uğratılan Türk birliklerinden “500 kadar tutsak” toplanır. Birkaç Türk tutsak, Puşkin’i hekim sanarak, “elleriyle işaret edip” yanlarına çağırır. Yazıncının “elinden gelmeyecek bir yardım” isterler. Rus askerleri “belki de acıyarak, işini bir an önce bitirmek için yatan Türk’e” yaklaşır. “Bu kadarına dayanılmazdı artık!” diyen Puşkin, “durmadan kan yitiren Türk’ü” onların elinden alır ve “arkadaşlarının arasına” bırakır. Rus komutan Anrep de Türklerle birlikte. “Türk ordugâhında veba salgını olduğu söylentilerine aldırış etmeden”, Türk tutsakların arasında oturup “onların çubuklarından dostça tütün içer.” Yol cesetlerle doludur.

Türk Paşanın Güzel Yüzünde Dinginlik ve Görkem Vardır

Puşkin, Rus ordusundaki Kazaklara tutsak düşen Türk Paşayı görmeye gider. Paşa, yeşil çadırının önünde “bağdaş kurup oturmuş, çubuğunu tütürmektedir.” Paşanın “güzel yüzünde derin bir sükûnet ve azamet” anlatımı vardır. Paşa “teslim olduğunda kendisine soru sorulmamasını, bir fincan kahve getirilmesini” rica etmiştir (s. 62). Bu anlatımlar, Puşkin’in insancıl ve yansız tavrının göstergesi sayılabilir.

Yazıncının anlatımıyla, Rus ordusu 24 Haziran 1829 günü Hasankale’ye gelir. Orada “dağlı Ermeniler, üç gün önce hayvanlarını sürüp götüren Türklere karşı” Ruslardan yardım ister. Puşkin kendini Nijegorad alayına bağlı saydığı için, “Ermenileri kurtarmak amacıyla büyük bir kederle atını sürer” (s. 63). Puşkin’in ‘Erzurum Yolculuğu’nda Ermenilere ilişkin anlatımlarında bir sempati tavrı görülmektedir. Ayrıca, Rusların 1800’lü yıllarda Osmanlı Ermenilerini, kendi amaçlarına ulaşmak için araçsallaştırmaya uğraştıkları da anlaşılmaktadır.

26 Haziran 1829'da "seraskerin delegeleri ve Erzurum ahalisi" ile barış görüşmeleri yapılır. "Asya dillerini ve geleneklerini iyi bilen" General Berkoviç, onlarla birlikte Erzurum'a gider. Ertesi gün Top Dağı'ndaki Türk bataryası da Ruslarca yok edilir; ancak Erzurum'dan Top Dağı'na doğru güller uçuşur. Bunun üzerine Kont Paskeviç Puşkin'e Fransızca olarak "görüyor musunuz Türkleri? Onlara asla güvenilmez" der. Türklerin, işgalci Rus ordusuna karşı direnmesi, yurt topraklarını savunması, 'Türlere güvenilmez' şeklinde yorumlanabilir mi? Güvenilmesi için, Türklerin koşulsuz teslim olmaları mı gerekir?

Türk Paşa: Şair, Dervişin Kardeşidir; Onun Yurdu Yoktur

27 Haziran 1829'da Erzurum kalesine Rus bayrağı dalgalanmaya başlar. Evlerinin düz damlarına çıkan Türkler üzgün ve "asıklı suratlarla" gelip geçeni süzmektedir. Ermeniler ise, "hiç durmadan istavroz çıkararak Hıristiyan, Hıristiyan!" diye bağırarak ve çocuklar sevinçle Rusların atlarının önünde koşmaktadır. Puşkin kalede Ermeni kılavuzu Artemi ile karşılaşır; "özel izin verilmeden kimsenin ordugâhtan ayrılmayacağına ilişkin sert yazılı buyruğa karşı", onun kentte rahatça dolaşmasına şaşırır (s. 67- 68).

Puşkin "eğri büğrü" Erzurum sokaklarını dolaşır ve ordugâha döner. Orada "tutsak seraskerle birlikte, dört paşanın" hararetle konuştuklarını görür. Türk paşalardan biri Puşkin'i "farklı görünce, kim bu?" diye sorar. Rus paşa, "o bir şairdir" deyince, Türk paşa şunları söyler: "Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır. Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne yurdu vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü. Biz zavallılar şan, erk ve para peşinde koşarken, o yeryüzünün egemenleriyle aynı sırada durur ve herkes onun karşısında saygıyla eğilir." Puşkin'e göre, "paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği bu sözler", tüm Rusların hoşuna gider. Yazıncı çadırdan çıkarken, "başına koyun derisinden bir kalpak geçirmiş, yarı çıplak genç bir adam" görür. Elinde bir çomak, sırtında bir tulum olan adam avaz avaz bağıraktadır. Puşkin anlatımıyla, bu delikanlının "derviş, yani kardeşim olduğunu söylediler" (s. 69).

Puşkin'in aktardığı bu sözler, Türk Paşa'nın düşünce ve gönül dünyasının ne denli geniş ve insancıl olduğunun göstergesi sayılabilir. Ayrıca, bu anlatımlar, bir yandan Anadolu'da süreklileşen tolerans, çoğulculuk ve insan severlik gibi evrensel değerlerin yaygınlığını ve bunların Türk imgesinin olumlu yönünü sergiler. Öbür yandan da Puşkin'in yazın sanatının değerini ve evrensel insanlık ilkelerini içselleştirdiğini gösterir.

Puşkin gezi yazısının 'Erzurum' arabaşlığı altında, bu kentin 415 yılında II. Feodosya zamanında kurulduğunu ve kurucusunun adına gönderme olarak Feodosiopolis diye adlandırıldığını; ancak "adıla hiçbir tarihsel anının" örtüşmediğini anlatır. Erzurum, bu yazıncının deyişle, "Asya Türkiye'sinin en önemli kenti sayılıyor... Avrupa'yla Doğu arasındaki başlıca ticaret yolu"bu kentten geçmektedir. "Tournefort'un yazdığı gibi, Erzurum'da bir hasta bir kaşık ravent bulamadığı için ölebilir. Oysa kentte çuvallarca ravent vardır" (s. 71).

Puşkin'in demek istediği açıktır: Kentin olanakları çok, ancak kentin Türk halkının bunlardan yararlanma bilinci düşüktür. Puşkin'in kullandığı 'Asya Türkiye'si anlatımını, Marx ve Engels'in Doğu sorununa ilişkin yazılarıyla bütün Batı'da kalıcılaştırmıştır.

Bugün Ancak Asya İlkelliğinden Söz Edilebilir

“Asya şaşası” anlatımının Haçlı Seferleri sırasında ortaya çıkmış olması gerektiğini düşünen Puşkin'e göre, Doğu'nun “kırmızı divanlarını, renkli halılarını, kabzaları renkli taşlarla süslü hançerlerini görünce, gözleri kamaşan” Haçlılar bu anlatımı kullanmış ve kalıcılaştırmıştır. Oysa “bu gün artık Asya şaşasından değil, Asya yoksulluğundan, Asya ilkelliğinden söz edilebilir. Şaşaa hiç kuşkusuz Avrupa'nın sahip olduğu bir şeydir artık.” Batıda küçük bir dükkânda bulunan her hangi bir şeyi, “dünyanın parası ödense”, Erzurum'da bulmak olanaksızdır. Bunun yanı sıra, dağlar yılın büyük bir kısmında karlarla kaplı olduğu için, “her yandan kaynaklar fışkırmaktadır.” Bu nedenle, bu kentte “çeşmeden bol bir şey yoktur.” Erzurum'daki silah deposunda “sanırım Godfroy (Haçlı komutanı) zamanından kalma eski silahlar, miğferler, zırhlar, kılıçlar” bulunmaktadır, ancak tümü paslanmıştı.

Puşkin'in gönderme yaptığı Haçlı komutanı Godfroy ya da Latince söylenişle, Godefridi'nin kahramanlıkları, Ekim 1099'da Anadolu'dan Dagoberti diye adlandırılan bir Haçlı savaşçısı tarafından Roma Kilisesi'ne gönderilen mektupta anlatılır. Anılan mektup, Haçlı Seferler ile birlikte, Türklerin Batı'nın başlıca düşmanı olarak görüldüğünün belgesi sayılabilir. Bu mektupta ayrıca, 300.000 savaşçıdan oluşan Haçlı ordusunun İznik'i Türklerden geri aldıktan sonra, Anadolu'dan utkulu geçişi betimlenir. Bu ve benzeri mektuplar, 'Hıristiyanlığın ezeli düşmanı Türk', 'şeytan, şeytanın uşağı Türk', 'barbar Türk' gibi imgeleri süreklileştirir¹⁸.

Osmanlı Sultanının Yenilikleri Henüz Erzurum'a Ulaşmamış

Erzurum'daki gömüt taşları ve yapıları “kaba bir beğenin” ürünüdür. Puşkin'in aktarımla, bir gezgin “sadece Erzurum'da bir saat kulesi olduğunu, onun da işlemediğini” yazmıştır. Ayrıca, Osmanlı Sultanının başlattığı “yenilik hareketleri, Erzurum'a ulaşmamış henüz. Ordu hala renkli Doğu giysileri içindedir. Erzurum'la İstanbul arasında, tıpkı Kazan'la Moskova arasında olduğu gibi bir çekişme var.” Puşkin değerlendirmesini kanıtlamak için, Yeniçeri Emiñoğlu'nun taşlamasını aktarır. Taşlamanın bir bölümü şöyledir: “İstanbul Peygamber'in yolundan ayrıldı/ Onu baştan çıkardı kurnaz Batı/Dalarak utanç verici zevklerin koynuna/ İhanet etti duaya ve kılıca” (s. 72- 74).

Erzurum'da seraskerin sarayında “haremin bulunduğu odalarda” kalan Puşkin'in nitelmesiyle, “meğer bu odada seraskerin buyruğuyla babasının boynu vurulmuş. İşte gerçek

18 Kula, *Batı Edebiyatında Türk İmgesi I*, s. 81, 84.

Doğu izlenimleri” budur. Görüleceği üzere, boyun vurma ya da kafa kesme imgeleri, Puşkin tarafından da kullanılır. Rus komutan Osman Paşa’nın haremdeki karılarının “ne durumda olduğunu” öğrenmesi için bir subaya buyruk verir. Bu subay “on sekiz yaşında İranlılara tutsak düşmüş, iğdiş edilmiştir.”

Bütün Batılı gezginler ve yazıncılar gibi, haremi çok merak eden Puşkin de bu subaya eşlik etmek için izin ister. Osman Paşa’nın evine gelirler. Oradakiler, Puşkin ve o subayı “derli toplu hatta zevkle döşenmiş” bir konuk odasına alırlar. Renkli pencerelerde “Kuran’dan alınmış ayetler” vardır. Bunlardan biri Puşkin’ ilginç gelir: “Bağlamak ve çözmek sana yararır.” Osman Paşa’nın beyaz sakallı “saygı değer” babası, İran tutsağı subay, “kadınları bizzat görmek ve bir dertleri olup olmadığını ağızlarından duymak” ile görevlendirildiğini söyleyince, öfkeye kapılarak bu isteği yerine getiremeyeceğini belirtir. Kabul ettiği takdirde, Paşa döndüğünde “böyle bir şey duyacak olursa, haremdeki bütün uşakların boynunu vurduracağını” söyler.

Fakat yine de gelenleri hareme götürür. Orada Paşa’nın annesi kapıyı açar. Gelenler, haremdeki kadınlardan birini getirmesini söyler. “Kocakarı kendisi gibi baştan aşağı örtülü bir kadınla” döner. Gelen kadın, “kocasız kalmış zavallı kadınlara gösterdiği ilgiden dolayı” Rus komutana teşekkür eder. Konuşma sırasında Puşkin gizlice gelenleri izleyen diğer kadınları görür; “hiçbiri güzel değildir.” Puşkin’in betimlemesiyle, İran tutsağıyla kapıda konuşan kadınlar “haremin gözdesi, yüreklerin hazinesi, aşkın gülü olmalıydılar” (s. 76-78). Haremi görmek ve deneyimlemek, Puşkin’in nitelemesiyle, “gerçek bir Doğu romanı konusudur ve bu pek az Avrupalıya kısmet olur” (s. 80).

Rusya’ya dönüş hazırlanan yazıncı, 14 Temmuz 1829 günü Erzurum’da gittiği çarşı hamamından hiç hoşnut kalmaz; çünkü “havlular pis, hizmet kötüdür.” Ayrıca, bu kentte “veba görüldüğünü” öğrenince, “aklına karantinanın korkunçluğu gelir” ve o gün ordudan ayrılmaya karar verir. Vebanın tatsızlığını silmek için, kentin pazar yerinde dolaşmaya çıkar; “korkunç, ölü yüzlü bir dilenci” ile burun buruna gelir. Veba düşüncesiyle irkilir. “Dilenciye anlatılmaz bir tiksinti duygusuyla itip”, saraya döner. Ertesi gün hekimle birlikte ordugâha gider; orada da vebalılar vardır. Vebalı bir hastayı “soyunduran, elleriyle bedenini yoklayan” iki Türk ilgisini çeker. Adam “veba değil, nezle sanki” diye düşünür; bu sözlerle hem Türklerin akıl-dışılığını duyumsatır, hem de “Avrupalı ürkekliğinden” utanır.

19 Temmuz 1829’da Rus komutan Paskeviç ile vedalaşmaya gittiğinde, General Burtsov’un Bayburt yakınlarında vurularak öldürüldüğünü öğrenir. Puşkin’in anlatımıyla, “bu olay, sayıca az olan ordumuzu da çökertebilirdi.” Türkler, “yabancı bir ülkenin derinliklerine ilerlemiş, bize (Ruslara) dış bileyen, ilk başarısızlık haberi üzerine ayaklanmaya hazırdır.” Savaş yeniden alevlenir; Rus komutan Paskeviç, Puşkin’e “sonraki olayların da tanığı olmasını” söyler; ancak yazıncı artık Rusya’ya dönmeye kararlıdır. Puşkin’e “bir Türk kılıcı”

armağan eder. Yazıncı bu armağanı “fethedilmiş Ermenistan kırlarında ardı sıra dolaştığı bir kahramanın anısı olarak” saklar ve aynı gün Erzurum’dan ayrılır. Dönüş yolunda Gümürü’de “üç gün karantinada kalır; Ermenistan’ın yüksek yaylalarından ayrılıp”, 01 Ağustos 1829’da Tiflis’e varır (s. 80- 81).

Puşkin’in Anlatımıyla, ‘Erzurum Yolculuğu’nun Öyküsü

Bu gezi yazısının ‘Ekler’ ara başlığı altında, Puşkin’in “önsözden çıkardığı bölüm” yer alır. Buradaki anlatımla, Erzurum’a yolculuk düşüncesinin öyküsü şöyledir: Puşkin 1829’da Kafkasya kaplıcalarına gider. “Savaşı ve az bilinen bir ülkeyi” görmek için, Rus komutan Paskeviç’ten “orduya katılmayı rica eder”; isteği kabul edilir ve yazıncı böylece “Erzurum’un ele geçirilmesiyle taçlanan parlak zaferi” yaşantılar. Rusya’ya döndüğünde, gazetecilerin bu öyküyü öğrendiğini anlar. Dönüşünde yayımladığı şiir, “Erzurum’un ele geçirilmesiyle ilgili olmadığı için”, politik bir gazete tarafından ciddi biçimde “azarlanır.” Ancak Puşkin özgür bir birey ve yazıncıdır ve kendi deyişyle, “gazeteci beylerin ısmarlamasıyla yazmak zorunda değildir.”

Bu son tümce, hem Puşkin’in dünya ve yazın anlayışını, hem de *Erzurum Yolculuğu* adlı gezi yazısının özünü ortaya koymaktadır. *Erzurum Yolculuğu’nun* imgesel özü şöyle özetlenebilir: Puşkin, kendini açık ve kararlı bir tavırla Avrupa ile özdeşleştirir; betimlemelerinde gelişmemişliği ya da ilköğrenmişliği Doğu veya Asya’yla, gelişmişliği ve uygarlığı Batı ya da Avrupa’yla ilişkilendirir. Bu içkin tavır az da olsa, Türkler, Doğu ve Asya ile ilgili anlatımlarına da yansır; ancak Puşkin insanı, insanca, insancıl anlayışla anlatır. Rus ordusunu “ordumuz” diye nitelendirir; ama bu niteleme koşulsuz eleştirisiz bir benimseme değildir. Ermenilere ve Gürcülere karşı sempati duyar; Haçlı Seferleri’nden beri yeniden üretilen olumsuz imgeleri ve harem ile ilgili anlatımları yineler; ancak Türkleri küçümsemez. Aynı zamanda yetkin bir bilimci ve yazıncı olan bu gezi yazısının çevirmeni, Puşkin savaş ortamında bu yolculuğu yapmasına karşın, görece yansız bir Türk imgesi serimler.

Sonuç olarak, irdelemeye çalıştığım üç gezi yazısı, hem olumsuz Türk imgesinin oluşturulması ve aktarılmasının araçları, hem de ana hatları açısından etkileşimin göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aleksander Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Barbara Haupt (Herausgeberin/yayımlayan): 'Robertus Monachus: 'Historia Hierosolymitana- Herzog Gottfried II wie er wider Türgen und hayden gestritten und dz heilige Grab gewonnen hat'; F. Steiner, Wiesbaden 1972.
- Georg Schreiber, *Auf den Spuren der Türken*, München 1980.
- Heinrich Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088- 1100. Eine Quellensammlung des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901.
- Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Türk İmgesi II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Richard F. Kreutel, *Osmanische Geschichtsschreiber*, III, Graz, Styria Verlag 1958.

Reorienting Orientalism: Ottoman Historiography and the Representation of Seventeenth-Century French Travelogues

Oryantalizme Yeniden Yön Vermek: Osmanlı Tarihyazımı ve On Yedinci Yüzyıl Fransız Seyahatnamelerinin Tasvirleri

Andrea Duffy*

*PhD, Colorado State University, Fort Collins, CO.

ORCID: A.D. 0000-0002-0408-493X

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Andrea Duffy,

Colorado State University, Fort Collins, CO.

E-mail/E-posta: andrea.duffy@colostate.edu

Submitted/Başvuru: 22.06.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:

11.12.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:

29.12.2020

Accepted/Kabul: 02.01.2021

Citation/Atf:

Duffy, Andrea. "Reorienting Orientalism: Ottoman Historiography and the Representation of Seventeenth-Century French Travelogues." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 53-76. <https://doi.org/10.26650/iutd.756501>

ABSTRACT

Contemporary discourse on orientalism has stigmatized early modern European travelogues, leading many scholars to reject them as viable sources of Ottoman history. Yet on closer examination, the orientalist biases associated with these works come primarily from nineteenth- and twentieth-century scholars, who misinterpreted and manipulated them, rather than from the sources themselves. This study investigates how and why subsequent scholarship misrepresented seventeenth-century French travelogues on the Ottoman Empire. It argues that these accounts constitute a valuable and underutilized resource for historians.

Keywords: Travel, Travel literature, Europe, Historiography

ÖZ

Oryantalizme dair çağdaş söylem erken modern Avrupalı seyahatçileri lekelemiş ve bu yüzden birçok bilim insanı Osmanlı tarihinin tutarlı kaynakları olarak kendilerini göz ardı etmiştir. Bununla birlikte, daha yakından incelendiğinde, söz konusu çalışmalara yönelik yanlı tutumun, eserlerin kendisinden ziyade bunları yanlı yorumlamış ve manipüle etmiş 19 ve 20. yüzyıl bilim insanlarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu çalışma sonraki bilimsel çalışmaların Osmanlı İmparatorluğu üzerine kaleme alınmış 17. yüzyıl Fransız seyahatnamelerini neden ve nasıl yanlı sunduğunu incelemekte ve bu anlatıların tarihçiler için değerli ve iyi kullanılmamış kaynaklar olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar sözcükler: Seyahat, seyahatnameler, Avrupa, tarih yazıcılığı

France enjoyed particularly close political, economic and cultural ties with the Ottoman Empire in the seventeenth century. In this context, a number of French citizens spent time in Ottoman society and documented their experiences in detailed travel accounts. Prior to the late twentieth century, these travelogues furnished an important source base for Western scholars of early modern European and Ottoman history. Contemporary scholars, however, largely misrepresent, avoid or ignore these sources. The reason for this shift has much to do with Orientalism – both the phenomenon itself and the publication of Edward Said’s classic work.¹ Orientalists of the nineteenth and twentieth centuries revived these works in liberal interpretations that reflected their own cultural biases. They also neglected to sufficiently contextualize such accounts or pair them with Ottoman sources. As a result, seventeenth-century French travelogues were used to support and perpetuate arguments about the weakness and inferiority of the Ottoman Empire, even though the original sources provided little to no basis for such arguments. The appearance of Said’s *Orientalism* in 1978, subsequent discourse surrounding this work, and the reorganization of the Ottoman archives since 1989 have together helped Ottomanists to identify and eradicate the vestiges of Orientalism. At the same time, the field remains wary of early modern European travelogues due to their association with this problematic tradition. Yet a comparison of such sources with the grand narratives they ostensibly inspired shows that the Orientalist biases associated with seventeenth-century French travelogues come primarily from the scholars who manipulated them, rather than from the sources themselves. This study seeks to disentangle the accounts of seventeenth-century French travelers to the Ottoman Empire from their representation in nineteenth- and twentieth-century scholarship.² It examines how and why these sources have been misinterpreted over time, and it argues that they remain an undervalued resource for scholars of Ottoman history.

A wide variety of French citizens visited the Ottoman Empire during the seventeenth century. Most travelogues from this period were the works of diplomats and merchants, but captives, pilgrims and leisure travelers also contributed to this literature.³ The experiences and

1 Edward Said, *Orientalism*, New York 1978 (Said, *Orientalism*).

2 This study focuses on the accounts of seventeenth-century French travelers, who tended to be more cosmopolitan and less biased toward Ottoman society than their contemporaries in other European countries and than later European travelers, likely due to France’s relatively strong diplomatic and economic ties with the Ottoman empire at the time. As I show here, however, such geographic and temporal distinctions are often overlooked by modern scholars.

3 Prominent examples of this literature include: Jean Chardin, *Journal du voyage du Chevalier Chardin en Perse et aux Indes Orientales, par la Mer Noire & par la Colchide qui contient le voyage de Paris à Ispahan*, London 1686 (Chardin, *Journal du voyage*); Laurent d’Arvieux, *Mémoires du chevalier d’Arvieux*, Paris 1735 (D’Arvieux, *Mémoires*); Laurent d’Arvieux, *Voyage dans la Palestine, vers le grand emir, chef des princes arabes du désert, connus sous le nom de Bedouins*, Amsterdam 1718; Antoine Galland, *Journal d’Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, Paris 1881; Antoine Galland, *Voyage à Constantinople, 1672-1673*, présentée et annotée par Charles Schefer, Paris 2002; Guillaume-Joseph Grelot, *Relation nouvelle d’un voyage de Constantinople*, Paris 1680; Jean-Baptiste Tavernier, *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l’espace de quarante ans*, Paris 1679; Jean de Thévenot, *Relation d’un voyage fait au Levant*, Paris 1664 (Thévenot, *Relation*); and Jean de Thévenot, *Voyages de M. de Thevenot en Europe, Asie, & Afrique, divisez en trois parties*, troisième ed., Amsterdam 1727.

impressions of French travelers varied significantly according to their occupation, individual means, personality and interests, the length of their voyage, and when they visited the empire. These were not exclusively elite travelers; they hailed from a range of backgrounds and served in a variety of roles. In most cases, those who chose to publish accounts of their travels had spent considerable time in Ottoman society, making them more than mere tourists.

The Chevalier Laurent d'Arvieux and Antoine Galland, two of the most prolific seventeenth-century travelers, illustrate the breadth of French travelers' backgrounds as well as the depth of their encounter with Ottoman society. D'Arvieux hailed from a noble family of limited means, and he initially arrived in the Ottoman port of Smyrna (Izmir) to pursue commerce. After becoming proficient in regional languages and Ottoman culture, he served as an advisor to the French ambassador in Istanbul and later as French consul in Aleppo. He ultimately spent over thirty years in the Ottoman Empire and published a series of works recounting his voyage as well as various translations and dictionaries of Near Eastern languages. His reflections on Ottoman society are warm, insightful and extremely detailed. He grew particularly fond of the Bedouin, with whom he spent considerable time. At one point, he boasted of being mistaken for "a veritable Bedouin," and he praised Arabs as "the best people in the world."⁴

His contemporary and associate Antoine Galland hailed from more humble origins. His aptitude for languages originally supplied his passport to Istanbul, when he was hired as secretary to French Ambassador Nointel at the age of twenty-four. Like d'Arvieux, Galland's experience in the Ottoman Empire spanned multiple decades and involved a number of voyages and roles. Galland's work is also very complimentary of Ottoman society, but it exudes a different flavor than that of his compatriot. Galland was particularly interested in Ottoman literary culture and spent much of his spare time acquiring rare books, some of which he later translated. He is best known for providing the first French translation of *The Arabian Nights*, making it available to a European audience. Other notable French travel writers on the Ottoman Empire and Islamic world in the seventeenth century include Jean de Thévenot, Jean Baptiste Tavernier, François Bernier, Jean Chardin, Jean du Mont, Guillaume-Joseph Grelot, Joseph Pitton de Tournefort, and Michel Baudier. In general, these travelers exhibited an impressive degree of intercultural competence and cosmopolitanism. They portrayed Ottoman society in a rich and sympathetic light and actively contested common French stereotypes about Ottoman culture, religion and administration.

In the nineteenth century, when Europe again enjoyed a close but less reciprocal relationship with the Near East, seventeenth-century French travelogues were picked up by Western European scholars hungry for information that would inform and support

4 Quoted in Deirdre Pettet, "A Veritable Bedouin," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport 2003, pp. 22, 23 (Pettet, "A Veritable Bedouin"). Translation is Pettet's.

imperialist ventures. Such self-described “Orientalists” revived this literature in biographies, translations and commentaries, and integrated it into the systematized version of Ottoman history now termed “Orientalism.”⁵ In the Ottoman case, this narrative generally comprised negative stereotypes about Ottoman culture, society and religion; the assumption that Ottoman administration was corrupt, despotic and weak; and the strict differentiation of East and West, suggesting that Europeans had little to gain from their neighbor to the southeast. Moreover, in the nineteenth century – and indeed for most of the twentieth – scholars typically divided Ottoman history into three periods: expansion, consolidation and decline. According to this periodization, the empire sputtered into gradual, continuous decline after 1566, when the death of Sultan Suleiman I “the Magnificent” brought an end to its “Golden Age.” This Orientalist version of Ottoman history, however, is not supported by seventeenth-century French travelogues or by Ottoman sources, and it contradicts key developments of the time. The *Turquerie* movement, which characterized France’s shifting relationship with the Ottoman Empire in the seventeenth and eighteenth centuries, did not represent a derogatory, belittling attitude toward a weakening state, but rather a shift from ignorance and fear to interest, awareness, engagement and enchantment. Likewise, the maintenance of diplomatic and economic agreements between the two powers during this period indicates that France continued to view the Sublime Porte with respect, as a worthy partner.

Most of the scholarship responsible for generating and perpetuating the decline paradigm, along with other misrepresentations of Ottoman history, appeared before the formal opening of the Ottoman archives in the 1989.⁶ Before that date, most Ottomanists drew heavily on European sources simply because they had limited access to Ottoman documents. Yet their use of European sources does not explain or excuse certain weaknesses in this literature. Seventeenth-century French travelers provided a wealth of information about the Ottoman Empire for modern Western scholars. The latter, however, added their own cultural biases

5 Key nineteenth-century French Orientalists included Silvestre de Sacy, his student William de Slane, and Joseph de Hammer, among others. For a general description of the Orientalist renaissance in European literature, see Zachary Lockman, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge 2004, pp. 67-69. The practice of reviving seventeenth-century French travel literature has remained popular in modern scholarship. In addition to the works discussed here, see for example Glenn J. Ames and Ronald S. Love, eds., *Distant Lands and Diverse Cultures: The French Experience in Asia, 1600-1700*, Westport 2003; Carl Göllner and Martin Luther, *Chronica und Beschreibung der Türkei*, Köln 1983; Leleh Labib- Rahman, “Sir Jean Chardin, the Great Traveller (1643-1712/3),” *Proceedings of the Huguenot Society of London* XXIII, no. 5 (1981), pp. 309-318; Michele Longino, *French Travel Writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*, New York 2015; Vanezia Parlea, “Un Franc parmi les Arabes”: *Parcours oriental et découverte de l’Autre chez le chevalier d’Arvieux*, Grenoble 2015; Albert Vandal, *L’odyssée d’un ambassadeur: Les voyages du marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris 1900 (Vandal, *L’odyssée d’un ambassadeur*); and Stephane Yerasimos, *Les voyageurs dans l’Empire ottoman XVIe - XVIIe siècles: bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara 1991.

6 Heath W. Lowry, “The Reorganization of the Ottoman Archives,” *Turkish Studies Association Bulletin* 13, no. 2 (1989), pp. 107- 111.

and preconceptions to such sources, reframing perceptive and relatively accurate descriptions of Ottoman society within the master narratives of Orientalism.

Contemporary historians have made progress in addressing the inconsistencies of their Orientalist predecessors, but these efforts are uneven and incomplete. Revisions in Ottoman history also await acknowledgement and acceptance within other subfields. Notably, limited interaction between historians of Western Europe and the Ottoman Empire means that outdated scholarship continues to influence Europeanists, perpetuating an anachronistic understanding of Ottoman history. Both Western European and Ottoman historiographies suffer from this lack of inter-communication. Because the Western European framework neglects the Ottoman side of affairs and Ottomanists tend to respond in kind, subjects relevant to both are often overlooked. For example, communication, diplomacy and cultural ties between Western Europe and the Ottoman Empire tend to fall into the cracks along with other points of contact between these geographical subfields. Hence, the longstanding Franco-Ottoman alliance is often ignored or sidelined in the history of France as well as that of the Ottoman Empire, and historians on both sides tend to downplay or oversimplify the impact of Ottoman culture on France. Scholars have begun to address these issues, but much work remains to be done.⁷

In addition, historiography has so far failed to exhume satisfactorily the identities of early modern French travelers, explain their motivations and interests, and locate them within broader cultural, geographical and historical contexts. Meanwhile, the vestiges of Orientalism continue to haunt contemporary scholarship, leading historians inadequately versed in this “archeology of knowledge” to adopt and perpetuate archaic narratives.⁸ In particular, contemporary scholars often read seventeenth-century French travelogues through an Orientalist lens, rather than focusing on or engaging the sources themselves.⁹ This paper

7 For Franco-Ottoman relations, see for example Jean-Louis Bacqué-Grammont and H. Batu, *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, Istanbul 1986; Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, New York 1987 (Göçek, *East Encounters West*); Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk: A pattern of Alliances, 1350-1700*. Liverpool 1954; and Nicolas Vatin, *Les ottomans et l'occident (XVe-XVIIe siècles)*, Istanbul 2001. For recent studies of the impact of Ottoman culture on France, see for example Ina Baghdiantz McCabe, *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Régime*, Oxford 2008; Alexander Bevilacqua and Helen Pfeifer, “Turquerie: Culture in Motion, 1650-1750,” *Past & Present*, no. 221 (2013), pp. 75-118; Nicholas Dew, *Orientalism in Louis XIV's France*, Oxford 2009; Desmond Hosford and Chong J. Wojtkowski, *French Orientalism: Culture, Politics, and the Imagined Other*, Newcastle upon Tyne 2010 (Hosford and Wojtkowski, *French Orientalism*); Marcus Keller, “The Turk of Early Modern France,” in *L'Esprit Créateur* 53, no. 4 (2013), pp. 1-8; Marcus Keller and Javier Irigoyen-García, *The Dialectics of Orientalism in Early Modern Europe*, London 2018 (Keller and Irigoyen-García, *Dialectics of Orientalism*); E. C. Spary, *Eating the Enlightenment: Food and the Sciences in Paris, 1670-1760*, Chicago 2013.

8 The term “archeology of knowledge” is Foucault's. See Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris 1969.

9 This tendency is particularly pronounced among French, British, and American scholars, who consequently form the principle target of this study.

represents a tentative attempt to address such problems. The first section connects Said's conception of Orientalism to seventeenth-century French society. The second section exposes common misrepresentations of seventeenth-century French travelogues – and Ottoman history – by Orientalist scholars. The final section shows how this system of misinformation continues to impact the field of history today.

Orientalism and French Society

Orientalist influences on contemporary scholarly perceptions of seventeenth-century French travelogues owe much to two key factors: the Ottoman image in early modern Europe and, somewhat paradoxically, Edward Said's *Orientalism*. In his ground-breaking work, Said chronicles a process, beginning with the European Enlightenment, of constructing and systematizing Western European conceptions of the "Orient." European scholars used this monolithic term well into the twentieth century to refer to the vast range of cultures lying between Europe and the Pacific Ocean, including the Ottoman Empire, Persia, India and China. The study of this region was termed "Orientalism" and its students, "Orientalists." The principal qualifications for this title comprised linguistic skill and membership among the European educated elite, to which analytical abilities, knowledge of history and firsthand experience were secondary.

In *Orientalism*, Said argues that the seventeenth and eighteenth centuries marked the beginning of the development of the West's systematized conception and containment of the "Orient," which eventually bred full-scale Orientalism in the nineteenth century. Western European stereotypes about the Ottomans were actually well in place before the seventeenth century, but they continued to develop during this period alongside the changing relationship between Western Europe and the Ottoman Empire. As Europeans gained knowledge about the Ottomans and as the empire's perceived threat to Europe declined, images of the "bloody and cruell Turke" began give way to more sympathetic characterizations in popular Western European culture.¹⁰ In general, European stereotypes trivialized, exaggerated and even invented elements of Ottoman society. Likewise, seventeenth-century Western Europeans displayed an avid but selective interest in the Ottoman Empire, tending to focus on its most exotic, romantic aspects. Popular subjects included Turkish dress, Turkish baths – including the nefarious practices rumored to occur there – and the "Seraglio," which inaccurately came to be associated with the Sultan's harem.¹¹

10 C. A. Patrides, "'The Bloody and Cruell Turke': The Background of a Renaissance Commonplace," *The Renaissance Society of America* 10 (1963), pp. 126-135; Eve R. Meyer, "Turquerie and Eighteenth-Century Music," *Eighteenth-Century Studies* 7, no. 4 (1974), p. 481 (Meyer, "Turquerie and Eighteenth-Century Music").

11 For an explanation of this process of redefinition, see Thévenot, *Relation*, p. 43.

French travelers to the Ottoman Empire were forced to navigate this array of stereotypes and preconceptions in interpreting their experience, and their works demonstrate a complex relationship toward the dominant views of their compatriots. On one hand, they sought to exonerate the Ottomans and to disabuse their European audience of offensive misconceptions. On the other hand, the desire to achieve publication and extensive readership of their works, in addition to their own biases, encouraged them to cater to their audience's interests and beliefs. Amanda Eurich has identified this tension between actual observation and the attempt to satisfy popular demand in the work of Jean Chardin.¹² As Eurich explains, Chardin's "desire to offer a critical eyewitness account of his travels" was mitigated by "the temptation to satisfy the expectations of European elites, steeped in classical historiographical tradition and the wonderbooks of the Middle Ages."¹³ Yet, while travelogues were influenced by current European perceptions, they were also distinct. In "Turquerie and Eighteenth-Century Music," Eve Meyer elucidates the difference between French traveler's experiences and the stylized image of the Ottomans in France in the realm of music. She explains, "Transcriptions of Turkish music and descriptions of performance practices were available in the various travel books; however, eighteenth-century composers were not yet concerned with ethnomusicology."¹⁴ Instead, composers commonly transposed authentic Turkish music into typified Oriental motifs.

Despite this and other manifest distinctions between the representation of Ottoman society in seventeenth-century French travelogues and the Ottoman image in seventeenth-century French society, modern scholarship often confounds the two. Nineteenth-century Western scholars began the trend of blurring the lines between early modern French travelers and French society when they interpreted early modern travel accounts in ways that aligned with their preconceptions and beliefs. While Orientalists have long since entered their historiographical grave, their amalgamation of these two distinct perspectives continues to plague the field of history. Indeed, even some of the greatest critics of Orientalism – including Said himself – have unwittingly accepted its legacy through their assumption that seventeenth-century French travelers' perspectives on the Ottoman Empire reflected the dominant views of seventeenth-century French society and, more broadly, Europeans.

The publication of Said's *Orientalism* expedited the demise of Orientalist narratives and spurred the necessary reexamination and revision of Ottoman scholarship. At the same time, the discourse it generated has unnecessarily and inappropriately stigmatized early modern

12 Amanda S. Eurich, "Secrets of the Seraglio: Harem Politics and the Rhetoric of Imperialism in the *Travels* of Sir Jean Chardin," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport 2003, pp. 47-70 (Eurich, "Secrets of the Seraglio"). See also Chardin, *Journal du voyage*.

13 Eurich, "Secrets of the Seraglio," p. 50.

14 Meyer, "Turquerie and Eighteenth-Century Music," p. 483.

French travel literature.¹⁵ The appearance of Said's magnum opus instantly associated the title with an antiquated tradition of Western insularity and prejudice, transforming it into an explosive, pejorative term that Middle East historian Nikki Keddi has described as "a generalized swear- word."¹⁶ Thus, self-proclaimed "Orientalists," whose number already had begun to decline after World War II, have now all but ceased to exist.¹⁷

Said defines Orientalism broadly "as a kind of Western projection onto and will to govern over the Orient."¹⁸ As he points out, Orientalism is largely a definition in terms of an outgroup or "Other," epitomized in the claim by Lord Cromer, who administered British Egypt in the late nineteenth and early twentieth centuries, that "the Oriental generally acts, speaks, and thinks in a manner exactly opposite to the European."¹⁹ This perceived East/West dichotomy is represented in contrasts between Western strength and Eastern weakness, Western order and Eastern passion, Western democracy and Oriental despotism, and other divisions.²⁰ Through this process of definition, Orientalism was schematized, becoming "a system of moral and epistemological rigor," in other words, a "science."²¹ This system, notes Said, "imposed limits upon thought about the Orient."²² Said classifies these restrictions:

The limitations of Orientalism are ... the limitations that follow upon disregarding, essentializing, denuding the humanity of another culture, people, or geographical region. But Orientalism has taken a further step than that: it views the Orient as something whose existence is not only displayed but has remained fixed in time and place for the West.²³

As this passage suggests, Orientalists adopted a monolithic approach to their subject's history and culture. By assuming a single identity for the entire territory of the East throughout history, Europeans solved the problem of containing and explaining something great, varied, complex and constantly changing. Orientalists used the same stereotypes, myths and exoticism to describe Istanbul, Beijing and Bombay because, in their view, "Orientals were almost everywhere nearly the same."²⁴

15 Discourse and debate surrounding Said's *Orientalism* continues to this day, over forty years after its appearance. For recent contributions, see for example Hosford and Wojtkowski, *French Orientalism*; Keller and Irigoyen-García, *Dialectics of Orientalism*; and Wael B. Hallaq, *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge*, New York 2018.

16 Nikki R. Keddie, *Women in the Middle East*, Princeton 2006.

17 Said, *Orientalism*, p. 53.

18 Said, *ibid*, p. 95.

19 Said, *ibid*, p. 39.

20 Said, *ibid*, pp. 32, 45, 187.

21 Said, *ibid*, pp. 67, 191.

22 Said, *ibid*, p. 43.

23 Said, *ibid*, p. 109.

24 Said, *ibid*, p. 38.

Although he identifies the existence of Orientalist characteristics much earlier, Said dates the appearance of systematic – and systemic – Orientalism to the late eighteenth and early nineteenth centuries, around the time of the French occupation of Egypt in 1789.²⁵ He maintains that the apex of European expansion between 1815-1914 coincided with an increase in Orientalism and that decolonization brought about its gradual decline. The principal characters in Said’s narrative appear centuries after the deaths of most seventeenth-century French travelers to the Ottoman Empire, and he correctly distinguishes early modern European travelers from the harbingers of Orientalism. While earlier travelers were able and even eager to consider themselves in an Eastern setting, according to Said, by the nineteenth-century, “to be a European in the Orient *always* involves being a consciousness set apart from, and unequal with, its surroundings.”²⁶ Yet Said does reach back far enough in history to acknowledge some seventeenth-century French travelers. His categorization of Galland as an early Orientalist, in whose work “a certain sense of superiority appears here and there,” is strained.²⁷ Said refers only to Galland’s preface to Barthelemy d’Herbelot’s *Bibliothèque orientale*.²⁸ He overlooks the bulk of Galland’s oeuvre regarding the Ottoman Empire and the Near East, including his multiple travelogues, though these other works offer a much clearer and more comprehensive expression of Galland’s immense knowledge and appreciation of Ottoman society. This oversight suggests that Said’s understanding of Galland may have been tainted by Orientalist scholarship, making even Orientalism’s most famous adversary a victim of its legacy.

Orientalist Interpretations of French Travelogues

Although Said’s focus is on later periods and on European perceptions of the East in general, his findings have major import for early modern Ottoman historiography and, consequently, seventeenth-century French travelogues. As much as the latter may have been free of Orientalist biases, the nineteenth- and twentieth-century scholars who interpreted and exploited them fit neatly into Said’s model.²⁹ In this way, seventeenth-century French travelogues played a key role in the establishment of Orientalism in Ottoman historiography. This section exposes Orientalism’s impact on modern scholarship engaging French travelogues. For convenience, I use the term “Orientalist” here to identify scholars whose works exhibit Orientalist biases, even if they were not self-proclaimed Orientalists. References to seventeenth-century French travel books appear in a vast number of scholarly texts, and it would be neither possible nor productive to survey all of them here. Rather, this

25 Said, *ibid.*, p. 155.

26 Said, *ibid.*, p. 157.

27 Said, *ibid.*, p. 65.

28 Said, *ibid.*, p. 65; Barthelemy d’Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris 1697.

29 My study focuses on twentieth-century scholarship for convenience and because these later examples provide stronger support for my claim about the persistence of Orientalist perspectives. However, the nineteenth century offers abundant examples as well.

section focuses primarily on French and British literature and examines three major areas of interest and misinterpretation: culture, administration and religion. The works engaged in this section, however, are representative of wider trends.

Ottoman culture and society are popular themes in modern studies of seventeenth-century French travelogues. In 1963, W. H. Lewis, a British historian and elder brother of author C. S. Lewis, published *Levantine Adventurer: The Travels and Missions of the Chevalier d'Arvieux, 1653-1697*.³⁰ This biography also attempts to describe Ottoman city-life in general, drawing on the accounts of other seventeenth-century French visitors and on Orientalist scholarship of the late nineteenth and early twentieth centuries. Lewis accepts early modern French travel literature as an accurate source of information about Ottoman society, but he does not interpret this source accurately. Instead, he freely blends the views of his sources with his own perspective. In effect, *Levantine Adventurer* says more about Lewis and Orientalism than it does about seventeenth-century French travelogues. While Lewis claims to present a picture of early modern Ottoman society based on European travelogues, the biases and inaccuracies of his work result not from these sources but rather from an inherited Orientalist tradition.

Lewis's account includes abundant Orientalist stereotypes about Ottoman temperament. Notably, he posits common seventeenth-century French travelers' views of the "Turk" without quoting or referencing any particular source:

Frenchmen resident in the Levant in the seventeenth century are unanimous in their liking for the Turk, whilst all admit, like d'Arvieux, that he had his faults. He was very arrogant, thought his race the bravest on earth, and believed that Allah had created the world for his people's sole use; he despised education; he was a homosexual, and so far was he from concealing the fact that all his songs which were not about wine were about boys; and he was very avaricious.³¹

In contrast, Lewis supports his acknowledgement of Ottomans' positive qualities with a quote from Jean de Thévenot:

But on the other hand all agree that Turks "were good people, keeping excellently the commandment to do unto others as they would that others should do unto them ... honest, and esteeming honest men, whether Turks or Christians."³²

These two passages neatly illustrate the gulf between seventeenth-century French travelers and their Orientalist interpreters. As the latter passage suggests, d'Arvieux, Thévenot and

30 W. H. Lewis, *Levantine Adventurer: The Travels and Missions of the Chevalier D'Arvieux, 1653-1697*, New York 1962 (Lewis, *Levantine Adventurer*).

31 Lewis, *ibid*, p. 26. Parts of this passage seem to be loosely based on text from d'Arvieux and Thévenot.

32 Lewis, *ibid*, pp. 26-27. Lewis quotes Thévenot, *Relation*, pp. 111-115. Notably, Lewis's translation removes Thévenot's reference to Jews, suggesting that, in Lewis's opinion, they were not "honest men."

their contemporaries worked concertedly to deconstruct the very stereotypes that Lewis attributes to their perspective.

Lewis devotes considerable attention to issues of health, sanitation and morality. His work perpetuates Orientalist stereotypes by portraying the Ottoman Empire as a haven for the plague, suggesting that it ravaged “the whole of the Levant” once every seven years.³³ According to Lewis, “Turkish fatalism refused to consider common sense precautions; Allah had sent plague for some good reason and would take it away in his own good time.”³⁴ This explanation represents a common Orientalist narrative that, in contrast to Europeans, Orientals accepted the plague as a burdensome but necessary part of life, rather than as something that could be treated and controlled. Yet references to disease and plague are notably absent from the seventeenth-century French travelogues upon which Lewis’ work is supposedly based. While issues of health and disease seem not to have bothered French visitors to the empire, such stereotypes were present back in France. For instance, due to French health concerns, the ambassador Mehmed Efendi and his retinue were quarantined for nearly fifty days upon their arrival in France in 1720, before they were declared uninfected and allowed to proceed. The experience left the ambassador extremely frustrated, but, according to his translator, he grew more tolerant when he began to realize that Western Europeans viewed the Ottoman Empire as “a country where the plague reigned every day.”³⁵ He described the quarantine in detail, drawing attention to the excessive precautions of the French given “their extreme fear of contracting the disease.”³⁶

Ottoman cleanliness was also a popular theme in Orientalist interpretations of seventeenth-century French travelogues. Lewis goes so far as to claim, “The secrets of the envied good health of the Turk were his personal cleanliness and his tranquil attitude towards life, neither of them qualities which distinguished the Frank.”³⁷ Lewis offers a lengthy description of Turkish baths based on accounts of d’Arvieux and other travelers. He notes suggestively that any nakedness “was an unpardonable offence” and to be caught in the bath during the period reserved for women “was a capital crime.”³⁸ These comments are especially remarkable in view of his earlier blanket characterization of Turks as homosexual.³⁹ Lewis further complicates his admiration for the benefits of Ottoman cleanliness by characterizing bathing restrictions as oppressive, even though early modern travelers did not necessarily agree. Referencing instead

33 Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 33.

34 Lewis, *ibid*, pp. 33-34.

35 Alî Efendi, Morali Seyyid et Seyyid Abdürrahim Muhibb Efendi, *Deux ottomans à Paris sous le Directoire et l’Empire: Relations d’ambassade, récits traduits de l’ottoman, présentés et annotés par Stéphane Yerasimos*, Arles 1998. Quoted in Göçek, *East Encounters West*, p. 21.

36 Göçek, *East Encounters West*, p. 21.

37 Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 24.

38 Lewis, *ibid*, p. 25. Lewis cites Thévenot, *Relation*, pp. 59-61.

39 Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 26. See above.

nineteenth-century English travel writer Alexander William Kinglake, he laments, “One begins to understand Kinglake’s complaint that ‘even the licentiousness generally accompanying the Turkish way of life cannot compensate for the oppressiveness of that horrible outward decorum which turns the cities and palaces of Asia into deserts and gaols.’”⁴⁰

As Lewis’s inclusion of Kinglake’s derogatory description of “Asia” suggests, Orientalist scholars frequently distorted or ignored earlier travelers’ perceptions of Ottoman administration. Their works overwhelmingly accept and perpetuate the paradigm of Ottoman decline, despite its absence from seventeenth-century French travel literature. Clarence Dana Rouillard’s *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)* is a prime example of the resilience of this paradigm even in the face of blatant, ample evidence against it.⁴¹ First published in Paris in 1938, it represents an astute and detailed survey of early modern French documents regarding the Ottoman Empire. The text’s value is limited, however, by its promotion of a clear, simplistic model of Ottoman decline. For instance, Rouillard attributes the increase in European recreational travel to the Ottoman Empire in the seventeenth century to a weakening Ottoman state. In addition, the section on “the Turk in French literature,” which in other ways represents the strongest part of the book, imposes an overly strict chronology. It presents a clear progression in the attitudes of French writers on the Ottomans from formulaic demonization and hatred, to curiosity, and then to pleasant familiarity. While Rouillard’s observations are generally sound, he goes too far in his attempt to categorize and periodize French thought and perceptions. Rouillard’s teleological framework and his application of Ottoman declensionism are not supported by the travel accounts he surveys. Such elements suggest over-dependence on European sources, ignorance of Ottoman perspectives and the inheritance of Orientalism.

Misrepresentations of Ottoman administration also appear in modern scholars’ engagement of the paradigm of Oriental despotism. The modern version of this concept owes much to Karl Wittfogel’s 1957 masterwork *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. Drawing examples from China and India as well as the medieval and early modern Islamic world, Wittfogel posited a stark distinction between “Oriental” and “Occidental” forms of absolutism.⁴² In the context of Ottoman historiography, references to despotic administration

40 Lewis, *ibid.*, p. 25. Lewis quotes Alexander William Kinglake, *Eothen*, New York 1845, p. 148.

41 Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris 1941 (Rouillard, *Turk in French History*).

42 Karl August Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven 1957. See also Franco Venturi, “Oriental Despotism,” *Journal of the History of Ideas* 24, no. 1 (1963), pp. 133-142. For recent studies engaging this paradigm, see Tom Kaiser, “The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture,” *Journal of Modern History* 72 (2000), pp. 6-34 (Kaiser, “Evil Empire”); Chen Tzoref-Ashkenazi, “Romantic Attitudes toward Oriental Despotism,” *The Journal of Modern History* 85, no. 2 (2013), pp. 280-320; and Lucette Valensi, *Venice et la Sublime Porte: La naissance d’une despote*, Paris 1987.

often appear in passing without explanation, revealing just how pervasive this paradigm was. For instance, W. H. Lewis describes the “distress” that Ottoman despotism inflicted on inhabitants:

Living as he did under a despotism in which even his house was his own property only for so long as it pleased the Sultan, the Turk had perforce cultivated a fatalism which showed itself in an imperturbable tranquility. In times of distress, fear or grief could be soothed with opium.⁴³

Orientalists also perpetuated this narrative by explaining away positive representations of Ottoman administration. For example, in an extensive study of seventeenth-century French travel literature published in 1924, French scholar Geoffrey Atkinson argues that Michel Baudier’s sympathetic portrayal of the Ottoman state was actually a critique of “inequality in France in 1625, and that he found a way to express these views in a book about the Turks.”⁴⁴

In addition to misrepresenting early modern Ottoman culture and administration, Orientalists severely distorted religious practices in the Ottoman Empire, again supporting their points with reference to seventeenth-century French travelers. British scholar Frederick William Hasluck’s *Christianity and Islam under the Sultans*, published in 1929, is a prime example of the Orientalist approach to religion in Ottoman history.⁴⁵ Hasluck’s thesis, in broad terms, is that the spiritual superiority of Christianity over Islam was evident throughout the long Ottoman reign in the Middle East. He supports this claim through contemporary scholarship as well as travel literature from various periods of Ottoman rule. The accounts of d’Arvieux and Thévenot figure prominently in his documentation, and he also incorporates an extraordinary number of sources in English, French, German and Greek, revealing extensive linguistic knowledge. Ottoman documents, however, are notably absent from his source base. Although he generally does not question the legitimacy of his sources, including travel narratives, he does liberally manipulate and interpret them.

Like many Orientalists, Hasluck presents Islam as a temporal and cultural monolith, and he indiscriminately combines sources from diverse periods and locations. For instance, he cites *Arabian Nights* together with a passage from d’Arvieux as evidence of Muslims’ “superstitious respect” for the “secular magic” of statues and reliefs.⁴⁶ The differences in time, place, and nature of these two sources do not concern Hasluck, nor does he see any problems

43 Lewis, *ibid*, p. 25. Lewis cites Vandal, *L’odyssée d’un ambassadeur*, p. 223.

44 Geoffroy Atkinson, *Les relations de voyages du XVIIe siècle*, Paris 1924, p. 43 (Atkinson, *Relations*). Translation is mine. Atkinson cites Michel Baudier, *Histoire générale du serral, et de la covr du Grand Seignevr; empereur des Turcs*, Paris 1633 (Baudier, *Histoire générale du serral*). Atkinson makes the same argument regarding Baudier’s writing on China (Atkinson, *Relations*, p. 85).

45 Frederick William Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 vols., edited by Margaret M. Hasluck, Oxford 1929 (Hasluck, *Christianity and Islam*).

46 Hasluck, *ibid*, I, p. 189.

in using them to explain the present. Much of his text is devoted to religious conflict, so he deliberately cites passages that emphasize the fractious side of inter-faith interaction. His chapter “Arrested Urban Transferences” contains the section “Fatal Entry,” in which he lists cities and churches and other locations considered fatal to non-members of a religion. This section draws largely on the works of the seventeenth-century French travelers d’Arvieux and Thévenot, but he groups their information together with evidence from John Mandeville, a likely fictitious personality of the late-medieval period, and Josephus, who lived in Rome in the first century CE.⁴⁷ Hasluck quotes d’Arvieux’s claim that the first Muslims to enter a certain church that had been converted into a mosque “lost their lives; in this way, God punished their excessive curiosity.”⁴⁸ He also states that, according to another seventeenth-century French traveler, all Jews and Muslims who entered the Church of S. Thomas on Zion died “either immediately or within three days,” but his claim lacks a specific reference or quote.⁴⁹ In the same context, he cites Mandeville to support his assertion that “no Christian can live long in the Persian city of Chardabago,” and he alludes to “the inscription warning strangers away from the Temple of Herod at Jerusalem on pain of death, mentioned by Josephus.”⁵⁰ The result is a cluttered amalgam of questionable historical merit, from which emerges a picture of religious intolerance and hostility. It is not difficult to see how this and other Orientalist texts corroded the value of seventeenth-century accounts, making them appear no more legitimate or historically accurate than Mandeville’s *Travels*.

At the same time, Hasluck and other Orientalists acknowledged certain positive aspects of Ottoman faith and religious administration. Citing d’Arvieux, Hasluck explains that both Turks and Christians worshipped “side by side” in the house of Judas at Damascus because it could not be converted into a mosque.⁵¹ Hasluck’s nod toward Ottoman toleration is similar to Orientalists’ take on Islamic charity. Lewis is particularly vocal on this subject. Citing Thévenot, he explains, “The Turk’s religion obliged him to give a fortieth part of his goods to the poor, an obligation very generally recognized.”⁵² Hesitant to award the Ottomans too much credit, however, Lewis is careful to note the extraordinary nature of their altruism. He comments, “This rather surprises us when we consider how brutal were some aspects of Turkish life.”⁵³ Similarly, Hasluck is cautious not to overstate the role of charity in Ottoman society. He suggests that the Islamic practice of leaving food on tombs is associated with a “belief in a life in the grave,” though he admits, “Less credulous ages explained the custom

47 Hasluck, *ibid*, I, p. 22. See also Hasluck, *ibid*, I, pp. 75, 23.

48 D’Arvieux, *Mémoires*, II, p. 347. Quoted in Hasluck, I, pp. 25-26.

49 Hasluck, *ibid*, I, p. 23.

50 Sir John Mandeville, *The Voyages and Travels of Sir John Maundeville*, London 1899, p. 205; Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews*, XV, 14. Cited in Hasluck, *Christianity and Islam*, I, p. 23. Hasluck also cites Flavius Josephus, *The Works of Flavius Josephus: Antiquities of the Jews, Book XIV, to End*, London 1907.

51 Hasluck, *Christianity and Islam*, I, p. 23. Hasluck cites d’Arvieux, *Mémoires*, II, p. 456.

52 Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 32. Lewis cites Thévenot, *Relation*, p. 96.

53 Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 31.

as being devised to enable the deceased to exercise a vicarious charity to men (graves being commonly on frequented roads).”⁵⁴

Likewise, Atkinson finds creative ways of explaining French travelers’ unmistakably positive references to religious practices. He generally considers sympathetic references to Islam in seventeenth-century travel literature to be veiled exhortations for Christians. His interpretation is based in part on a comment by Thévenot, who observed that the respect and devotion with which Muslims treated their faith “certainly teach us a lesson in devotion.”⁵⁵ He posits the same explanation for Baudier’s praise of Ottoman charity, “One can say truthfully that the Turks surpass all of the other peoples on earth, including the Christians, in the exercise of charity.”⁵⁶ Atkinson explains that though such criticisms appear to target Christian doctrine, they are actually designed “to critique not Christianity but impious Christians.”⁵⁷ He also finds a dubious explanation for Huguenot traveler Jean Chardin’s claim that his Eastern travels won him a greater understanding of the Bible.⁵⁸ Atkinson pointedly remarks that Chardin’s *Voyage*, published in London in 1686, would have been much less likely to appear in France.⁵⁹ For Atkinson, Chardin’s risqué comments and his relation of an Indian version of the story of Adam and Eve served only one possible purpose, “the satisfaction of his readers’ curiosity about the exotic.”⁶⁰ In this way, he casts Chardin as a sensationalist and a questionable historical source.

According to Atkinson, his own work is one of the first serious scholarly attempts to examine seventeenth-century travel literature, which was neglected for its “mediocrity” and the widespread belief that many accounts described “imaginary voyages.”⁶¹ Yet his and other Orientalists’ attempts to win more legitimacy for these sources has had the opposite effect. In this vein, Atkinson’s suggestion that French travelers’ descriptions of Islamic piety were merely attacks on impious Christians naturally might lead his readers to question such travelers’ engagement with Ottoman society – or whether they even left France. In reality, while seventeenth-century French travelers did criticize French religion, government and society, their accusations were informed by their positive experiences abroad. This context makes their accounts much more insightful and valuable than Orientalists implied or recognized.

54 Hasluck, *Christianity and Islam*, I, p. 251.

55 Thévenot, *Relation*, p. 95. Quoted in Atkinson, *Relations*, p. 156.

56 Baudier, *Histoire générale du serrail*, p. 90. Quoted in Atkinson, *Relations*, p. 155.

57 Atkinson, *Relations*, p. 155

58 Chardin, *Journal du voyage*, Preface.

59 Atkinson, *Relations*, p. 148.

60 Atkinson, *ibid*, p. 149.

61 Atkinson, *ibid*, p. 2.

The Legacy of Orientalism

Even as contemporary scholars of European and Ottoman history have waged and won the war against Orientalism, they have inherited Orientalist interpretations of early modern European travel literature. This archaic framework has contributed to the widespread assumption that seventeenth-century French travelogues were heavily biased, stereotyped, negative and broadly representative of perspectives in Western European society. In “The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture,” Thomas Kaiser effectively sheds light on the origins of the Orientalist paradigm of Ottoman despotism. Yet he incorrectly assumes that this paradigm was promoted through travel books and that it was already endemic in seventeenth-century France. He opens his provocative essay by generalizing, “As previous scholarship has shown, the French image of the Ottoman Empire prior to 1700, notwithstanding occasional references to its efficiency and military prowess, was overwhelmingly negative.”⁶² While Orientalist sources might support this claim, it ignores the influence and perspectives of seventeenth-century French travelers as well as other developments such as the Franco-Ottoman alliance and the *Turquerie* movement. Yet Kaiser references seventeenth-century French travel accounts as evidence. He proceeds to argue that, in eighteenth-century France, the Ottoman Empire “was widely seen as the most perfect embodiment of a ‘despotism’ common to most ‘Oriental cultures,’” and he attacks “travel books” as a principal perpetrator of this image:

Ottoman Turkey was heir to all the traditional disparaging Christian tropes regarding Islamic culture – its hypocrisy, baseness, and licentiousness – which the many crusading tracts, histories, travel books, and other literature on the empire, only slightly informed by firsthand experience, endlessly repeated in their lurid narratives of cruelty, violence, ignorance, and corruption.⁶³

Kaiser cites three sources in support of this argument. One is Rouillard’s *The Turk in French History, Thought and Literature*. The other two are Norman Daniel’s *Islam and the West*, published in 1960, and Robert Schwoebel’s *The Shadow of the Crescent*, published in 1967.⁶⁴ The works of Daniel and Schwoebel cover early periods outside the bounds of this study, and they share with Rouillard’s text the unmistakable traces of Orientalism. A direct examination of seventeenth-century French travel literature would have led Kaiser to different conclusions, or at least to question his assumptions. His misrepresentation of the sources shows that, even as he seeks to expose Orientalism, he has internalized its legacy.

62 Kaiser, “Evil Empire,” p. 8.

63 Kaiser, *ibid.*, p. 8.

64 Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh 1960; Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, New York 1967. Cited in Kaiser, “Evil Empire,” p. 8.

Kaiser is not unique in relying on Orientalist readings of travel literature. William Roosen also bypasses primary for secondary, Orientalist sources in his article, “Early modern diplomatic ceremonial: a systems approach.”⁶⁵ In particular, he references Laurent d’Arvieux for information that his notes reveal actually comes from W. H. Lewis.⁶⁶ Similarly, Deirdre Pettet, in recent study of d’Arvieux, acknowledges Lewis as a useful source without mentioning any of the weaknesses or limitations of his representation of d’Arvieux’s *Mémoires*.⁶⁷ The reliance on Orientalist literature has less dramatic consequences in these cases than in Kaiser’s article, but it remains a problematic practice.

Modern scholarship occasionally betrays the author’s unconscious absorption of Orientalist tropes even when they are not employed directly. In this vein, Sibel Bozdogan ironically evinces an Orientalist inheritance in her critique of Orientalism, “Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation.”⁶⁸ In this article, Bozdogan associates early modern travelogues with the Orientalist discourse into which they were later incorporated. Bozdogan’s main purpose “is to make a distinction between two understandings of voyage: that of the early Orientalists and that of Le Corbusier in *Voyage d’Orient*.”⁶⁹ Bozdogan’s definition of “early Orientalists,” which is never clearly defined, apparently refers to early modern European travel literature. In particular, she mentions Henry Blount’s *A Voyage into the Levant* (1636), Tavernier’s *Six Voyages* (1677), and Jean du Mont’s *A New Voyage to the Levant* (second edition, 1696).⁷⁰ Bozdogan suggests that such accounts were an integral part of what Said has called “Orientalizing the Orient,” maintaining that, for these and other European travelers, “the act of travelling itself appears as a Western attribute par excellence – an occasion of pride distinguishing the European sensibility from the Otherness of the Oriental.”⁷¹ Bozdogan’s comment suggests that she has misunderstood Said’s attack on Orientalism to encompass all past writing on Asia. References to Orientalist historiography, however, are notably absent from Bozdogan’s article, as are citations for the travelogues she targets. The only early modern traveler actually quoted is Jean du Mont. In this way, Bozdogan’s essay is weakened by ignorance of her sources and the legacy of Orientalism.

For Bozdogan, Le Corbusier’s open-mindedness constituted an extraordinary exception to French travelers’ perceptions of Ottoman society. Similarly, contemporary scholars who have studied a single text within the extensive genre of seventeenth-century French travel

65 William Roosen, “Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach,” *Journal of Modern History* 52, no. 3 (1980), pp. 452-476.

66 Roosen, *ibid.*, p. 466. Roosen cites Lewis, *Levantine Adventurer*, p. 26.

67 Pettet, “A Veritable Bedouin.”

68 Sibel Bozdogan, “Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation,” *Journal of Architectural Education* 41, no. 4 (1988), pp. 38-45.

69 Bozdogan, *ibid.*, p. 38.

70 Bozdogan, *ibid.*, p. 38.

71 Bozdogan, *ibid.*, p. 40.

literature are often struck by their source's perspicacity and insight, especially when they continue to accept Orientalist interpretations of early modern European travelogues in general. Glenn Sundeen models this type of exceptionalism in "Thévenot the Tourist."⁷² In a typical example, Sundeen exclaims, "Perhaps even more remarkable is Thévenot's rare ability to ignore the prevalent cultural religious biases of his time and to describe the Muslim Turks in what comes across as a fair and sympathetic manner."⁷³ Sundeen also differentiates Thévenot's perspective from that of other French travelers. He argues, "This understanding was in severe contrast to many of his contemporaries such as Michel Baudier, Jean-Baptiste Tavernier, and Guillaume-Joseph Grelot."⁷⁴ He calls Tavernier "chatty and anecdotal" and accuses him of sensationalism, along with Michel Baudier, who "popularized glowing stereotypical stories of debauchery and cruelty in the Ottoman Empire" even though he "might not even have visited the Levant."⁷⁵ While this charge against Baudier may be true, Sundeen likely adopted it from Rouillard.⁷⁶ In general, Sundeen's characterizations imply limited familiarity with these other sources.

Although Sundeen's treatment of Thévenot is somewhat skewed, his piece correctly identifies seventeenth-century French travelers as generally more attuned and sympathetic toward Ottoman society than their English contemporaries.⁷⁷ Contemporary scholars frequently overlook such distinctions, lumping together European travelogues regardless of when or where they were produced. Thus, Dror Ze'evi's inattention to nationality undermines his argument in "Hiding Sexuality: The Disappearance of Sexual Discourse in the Late Ottoman Middle East."⁷⁸ Drawing on Said's conceptualization of Orientalism, Ze'evi chronicles the development of Ottoman sexual norms in the seventeenth through nineteenth centuries. He acknowledges that, prior to the nineteenth century, European descriptions of Ottoman morality were "often merely descriptive," but he also holds early modern European travelers largely responsible for growing Ottoman discomfort with sexual discourse and perceptions of sexual deviance.⁷⁹ He suggests that European travelogues cultivated a discourse of "heteronormalcy," in which certain Ottoman practices were branded as "unnatural," and that these accounts influenced Ottoman attitudes through their diffusion into Ottoman intellectual circles. Ze'evi's main focus is on late Ottoman society, and he

72 Glenn Sundeen, "Thévenot the Tourist: A Frenchman Abroad in the Ottoman Empire," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport 2003, pp. 1-20 (Sundeen, "Thévenot the Tourist").

73 Sundeen, *ibid.*, p. 3.

74 Sundeen, *ibid.*, p. 7.

75 Sundeen, *ibid.*, p. 7.

76 See Rouillard, *Turk in French History*, p. 251.

77 Sundeen, "Thévenot the Tourist," p. 17, note 37.

78 Dror Ze'evi, "Hiding Sexuality: The Disappearance of Sexual Discourse in the Late Ottoman Middle East," *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice* 49, no. 2 (2005), pp. 34-53.

79 Ze'evi, *ibid.*, p. 46.

successfully demonstrates that nineteenth-century travelers and Orientalists across Europe negatively portrayed Ottoman morality and sexual practices. His support for the emergence of this trend in early modern travel literature, however, is less sound. Although he references d'Arvieux, his evidence comes primarily from a single source, the English diplomat Paul Rycout, who served as consul to Smyrna in the mid-seventeenth century.⁸⁰ This example seems somewhat cherry-picked, especially given that d'Arvieux and his fellow seventeenth-century French travelers tended to challenge European stereotypes of Ottoman exoticism, immorality and sexual deviance.

The examples provided here are not intended to disparage or single out certain works but rather to illustrate broader problematic, ongoing historiographical trends. The misrepresentation of seventeenth-century French travelogues remains all too common in contemporary Ottoman and European historiography. Even more often, however, such accounts are simply ignored or overlooked by contemporary historians. This lacuna is particularly obvious and troubling in contemporary Ottoman historiography. References to d'Arvieux, Galland, Thévenot, Tavernier, Chardin, Baudier, and other prominent seventeenth-century French travelers are conspicuously absent from both specialized studies of early modern Ottoman society as well as major surveys of Ottoman history.⁸¹ While French travelers' perspectives have significant potential to complicate and contest dominant historiographical narratives about early modern European perceptions of the "Orient," they arguably hold even greater value for Ottoman historiography. Here, they represent a rich and complementary source of insight, particularly as contemporary Ottomanists seek to move toward more nuanced and progressive areas of investigation, such as cultural and intellectual history, gender and the environment.

Conclusion: Reorienting French Travelogues

In his work, Said makes clear that Orientalism did not fully crystallize until the nineteenth century, and most seventeenth-century travelers escape his notice and critique. Scholars influenced by Said, however, have not always been so careful. Seventeenth-century French travelogues, which once stoked the flames of Orientalist master narratives, have become fuel for today's anti-Orientalism. Of course, not all modern Western scholarship reflects this trend. French historian Robert Mantran's *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, despite appearing in the midst of Orientalist literature in 1962, offers a refreshing departure from the common historiographical assumptions of its time and of later scholarship.⁸² Mantran achieves this distinction in part by drawing on an immense range of sources, including documents

80 Ze'evi, *ibid.*, p. 46-47.

81 See for example Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York 2002; Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around It*, London 2006; and Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, London 2012. Galland is mentioned once in Faroqhi (Faroqhi, *ibid.*, p. 25), and Tavernier gains a single reference in Finkel (Finkel, *ibid.*, p. 216).

82 Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962.

from the archives of Istanbul, Paris and Venice; Ottoman manuscripts and chronicles; and European travel books along with numerous scholarly studies. Certain subjects in particular, such as Istanbul's art, architecture and cosmopolitan culture, rely heavily on the accounts of seventeenth-century French travelers, including Thévenot, Tournefort, Grelot and Galland. Unlike many other modern Ottomanists, Mantran openly esteems these travelers' accounts, calling their descriptions "extremely useful."⁸³ His work shows careful attention to the subtleties of his sources, and he clearly is interested in gleaning information from them, rather than fitting them into a preconceived framework, Orientalist or otherwise. A more current example of the potential value of French travelogues for Ottomanists can be found in Fariba Zarinebaf's *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata*.⁸⁴ Like Mantran, Zarinebaf draws from a wide range of sources including Ottoman archival documents as well as Ottoman and European travel accounts. As she explains, "French residents like Jean Thévenot left vivid impressions of life in the new suburb of Pera," noting European travelogues' potential to illuminate otherwise obscure subjects.⁸⁵

These and other studies that have successfully engaged seventeenth-century French travel literature alongside Ottoman archival documents and other traditional sources affirm that, when used carefully and conscientiously, they represent a rich and largely untapped resource for contemporary scholars. Yet while these examples are certainly not the only modern works to use seventeenth-century French travel accounts constructively, there have been few others. The publication of *Orientalism* may have inadvertently frightened scholars away from such sources. In the wake of Said's work, the distinction between seventeenth-century French travel narratives and their Orientalist misrepresentations remains blurred in both European and Ottoman historiography. In stark contrast to the formulaic, patronizing Orientalism common in nineteenth- and twentieth-century literature on early modern Ottoman history, seventeenth-century French travelogues tend to be perceptive, complementary and highly individualized. These accounts must be freed from their Orientalist association so that they can be used effectively, valued and enjoyed.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

83 Mantran, *ibid*, pp. 639, 667.

84 Fariba Zarinebaf, *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata*, Oakland 2018.

85 Zarinebaf, *ibid*, p. 68.

References/Kaynakça

- Ali Efendi, Morali Seyyid et Seyyid Abdürrahim Muhibb Efendi, *Deux ottomans à Paris sous le Directoire et l'Empire: Relations d'ambassade, Récits traduits de l'ottoman, présentés et annotés par Stéphane Yerasimos*, Arles: Actes Sud, 1998.
- Ames, Glenn J. and Ronald S. Love, eds., *Distant Lands and Diverse Cultures: The French experience in Asia, 1600-1700*, Westport, CT: Praeger Publishers, 2003.
- Atkinson, Geoffroy, *Les relations de voyages du XVIIe siècle*, Paris: Librairie Ancienne Edouard Champion, 1924.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis and H. Batu, *L'Empire ottoman, la république de Turquie et la France*, Istanbul: Éditions ISIS, 1986.
- Baghdiantz McCabe, Ina, *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Régime*, Oxford; New York: Berg, 2008.
- Baudier, Michel, *Histoire de la cour du roy de la Chine*, Paris: Chez Claude Cramoisy, 1626.
- _____, *Histoire générale de la religion des Turcs*, Paris: Cl. Cramoisy, 1625.
- _____, *Histoire générale du sérrail, et de la covr du Grand Seignevr, empereur des Turcs*, Paris: I. Gvignard, 1633.
- Bernier, François, *Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668*, Lahore: al-Biruni, 1976.
- _____, *The history of the late revolution of the empire of the Great Mogol together with the most considerable passages for 5 years following in that empire*, trans. by Henry Oldenburg, London: Moses Pitt, Simon Miller, and John Starkey, 1671.
- Bevilacqua, Alexander, and Helen Pfeifer, "Turquerie: Culture in Motion, 1650-1750," *Past & Present*, no. 221 (2013), pp. 75-118.
- Bozdogan, Sibel, "Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation," *Journal of Architectural Education* 41, no. 4 (1988), pp. 38-45.
- Chardin, Jean, *Journal du voyage du Chevalier Chardin en Perse et aux Indes Orientales, par la Mer Noire & par la Colchide qui contient le voyage de Parie à Ispahan*, London: M. Pitt, 1686.
- Daniel, Norman, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960.
- D'Arvieux, Laurent, *Mémoires du chevalier d'Arvieux*, Paris: Chez Charles-Jean-Baptiste Delespine, 1735.
- _____, *Mémoires*, Introduction, notes et index par Antoine Abdelnour, Beyrouth: Editions Dar Lahad Khater, 1982.
- _____, *Voyage dans la Palestine, vers le grand emir; chef des princes arabes du desert, connus sous le nom de Bedouins, Fait par ordre du roi Louis XIV, Avec la description generale de l'Arabie, faite par le sultan Ismael Abulfeda, tr. en françois, avec des notes par m. de La Roque*, Amsterdam: Steenhouwer & Uytwerf, 1718.
- Dew, Nicholas, *Orientalism in Louis XIV's France*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Eurich, S. Amanda, "Secrets of the Seraglio: Harem Politics and the Rhetoric of Imperialism in the *Travels of Sir Jean Chardin*," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport, CT: Praeger Publishers, 2003, pp. 47-70.
- Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World around It*, London: IB Tauris, 2006. Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, London: John Murray Press, 2012.

- Foucault, Michel, *L'archéologie du savoir*, Paris: Gallimard, 1969.
- Galland, Antoine, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, Publié et annoté par Charles Schefer, Paris: Ernest Leroux, 1881.
- _____, *Les mille et une nuits, contes arabes*, traduits par Galland, avec notice de Charles Nodier, Nouv, éd, rev, et préfacée par Gaston Picard, Paris: Garnier frères, 1941.
- _____, *Voyage à Constantinople, 1672-1673*, Edition originale présentée et annotée par Charles Schefer, Paris: Maisonneuve et Larose, 2002.
- _____, *Le voyage à Smyrne: Un manuscrit d'Antoine Galland (1678)*, Paris: Editions Chandeigne, 2000.
- Göçek, Fatma Müge, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, New York: Oxford University Press, 1987.
- Göllner, Carl and Martin Luther, *Chronica und Beschreibung der Türkei*, Köln; Wien: Böhlau, 1983.
- Grelot, Guillaume-Joseph, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris: Chez la veuve de D. Foucault, 1680.
- Hallaq, Wael B., *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge*, New York: Columbia University Press, 2018.
- Hasluck, Frederick William, *Christianity and Islam under the Sultans*, edited by Margaret M. Hasluck, Oxford: Clarendon Press, 1929.
- Herbelot, Barthélemy d', *Bibliothèque orientale, ou, Dictionnaire universel: Contenant généralement tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l'Orient*, Paris: Compagnie des libraires, 1697.
- Hosford, Desmond, and Chong J. Wojtkowski, *French Orientalism: Culture, Politics, and the Imagined Other*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Josephus, Flavius, *The Works of Flavius Josephus: Antiquities of the Jews, Book XIV, to End*, London: G. Bell, 1907.
- Kaiser, Tom, "The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture," *Journal of Modern History* 72 (2000), pp. 6-34.
- Keddie, Nikki R., *Women in the Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 2006. Keller, Marcus, "The Turk of Early Modern France," *L'esprit créateur* 53, no. 4 (2013), pp. 1-8. Keller, Marcus and Javier Irigoyen-García, *The Dialectics of Orientalism in Early Modern Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2018.
- Kinglake, Alexander William, *Eothen*, New York: Wiley and Putnam, 1845.
- Labib-Rahman, Leleh, "Sir Jean Chardin, the Great Traveller (1643-1712/3)," *Proceedings of the Huguenot Society of London* XXIII, no. 5 (1981), pp. 309-318.
- Lewis, W. H., *Levantine Adventurer: The Travels and Missions of the Chevalier D'Arvieux, 1653- 1697*, New York: Harcourt, Brace & World, 1962.
- Lockman, Zachary, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Longino, Michele, *French Travel Writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*, New York: Routledge, 2015.

- Lowry, Heath W., "The Reorganization of the Ottoman Archives," *Turkish Studies Association Bulletin* 13, no. 2 (1989), pp. 107-11.
- Mandeville, John, Sir, *The Voyages and Travels of Sir John Maundeville*, London, New York: Cassell and Company, Ltd., 1899.
- Mantran, Robert, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris: Maisonneuve, 1962.
- Meyer, Eve R., "Turquerie and Eighteenth-Century Music," *Eighteenth-Century Studies* 7, no. 4 (1974), pp. 474-488.
- Said, Edward, *Orientalism*, New York and Toronto: Random House, Inc., 1978.
- Parlea, Vanezia, "*Un Franc parmi les Arabes*": *Parcours oriental et découverte de l'Autre chez le chevalier d'Arvieux*, Grenoble: UGA Editions, 2015.
- Patrides, C. A., "'The Bloody and Cruell Turke': The Background of a Renaissance Commonplace," *The Renaissance Society of America* 10 (1963), pp. 126-135.
- Pettet, Deirdre, "A Veritable Bedouin," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport, CT: Praeger Publishers, 2003.
- Preto, Paolo, *Venezia e i Turchi*, Firenze: G. C. Sansoni, 1975.
- Roosen, William James, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge, MA: Schenkman Pub. Co., 1976.
- _____, "Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach," *Journal of Modern History* 52, no. 3 (1980), pp. 452-476.
- Rouillard, Clarence Dana, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris: Boivin, 1941.
- Rycaut, Sir Paul, *The History of the Present State of the Ottoman Empire: Containing the Maxims of the Turkish Polity, the Most Material Points of the Mahometan Religion, Their Sects and Heresies, Their Convents and Religious Votaries, Their Military Discipline, with an Exact Computation of Their Forces Both by Sea and Land*, 3 Vols., London: R. Clavell, J. Robinson and A. Churchill, 1686.
- Schwoebel, Robert H., *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453- 1517)*, New York: St. Martin's Press, 1967.
- Spary, E. C., *Eating the Enlightenment: Food and the Sciences in Paris, 1670-1760*, University of Chicago Press, 2013.
- Sundeen, Glenn, "Thévenot the Tourist: A Frenchman Abroad in the Ottoman Empire," in *Distant Lands and Diverse Cultures*, edited by Glenn J. Ames and Ronald S. Love, Westport, CT: Praeger Publishers, 2003, pp. 1-20.
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans*, Paris: Chez Clouzier & Barbin, 1679.
- Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Lyon: Frères Bruyset, 1727. Thévenot, Jean de, *Relation d'un voyage fait au Levant*, Paris: L. Bilaine, 1664.
- _____, *Voyages de M. de Thévenot en Europe, Asie, & Afrique, divizez en trois parties*, troisième ed., enrichie de figures en taille douce, Amsterdam: M.C. Le Cène, 1727.
- Tzoref-Ashkenazi, Chen, "Romantic Attitudes toward Oriental Despotism," *The Journal of Modern History* 85, no. 2 (2013), pp. 280-320.

- Vandal, Albert, *L'odyssée d'un ambassadeur: Les voyages du marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris: Plon-Nourrit, 1900.
- Valensi, Lucette, *Venice et la Sublime Porte: La naissance du despote*, Paris: Hachette, 1987. Vaughan, Dorothy M., *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool: University Press, 1954.
- Venturi, Franco, "Oriental Despotism," *Journal of the History of Ideas* 24, no. 1 (1963), pp. 133- 42.
- Wittfogel, Karl August, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press, 1957.
- Yerasimos, Stephane, *Les voyageurs dans l'Empire ottoman XVIe - XVIIe siècles: Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara: Société turque d'histoire, 1991.
- Zarinebaf, F., *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata*, Oakland, California: University of California Press, 2018.
- Ze'evi, Dror, "Hiding Sexuality: The Disappearance of Sexual Discourse in the Late Ottoman Middle East," *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice* 49, no. 2 (2005), pp. 34-53.

Eighteenth-Century European Medical Encounters with The Ottoman Levant

On Sekizinci Yüzyılda Avrupalıların Osmanlı Doğu Akdeniz’indeki Tıp Tecrübeleri

Mohammad Sakhnini*

*Dr, The Woolf Institute, Cambridge, UK

ORCID: M.S. 0000-0003-4394-4266

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Mohammad Sakhnini,

The Woolf Institute, Cambridge, UK

E-mail/E-posta: mosakhnini@gmail.com

Submitted/Başvuru: 31.05.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
07.12.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
21.12.2020

Accepted/Kabul: 27.12.2020

Citation/Atıf:

Sakhnini, Mohammad. "Eighteenth-Century European Medical Encounters with The Ottoman Levant." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 77-101.
<https://doi.org/10.26650/iutd.746053>

ABSTRACT

This essay is about some eighteenth-century cross-cultural encounters between Europeans and Ottomans. It mainly shows how eighteenth-century British and European travels and travel writings about the Ottoman Levant revealed the notion of plurality in the field of Enlightenment medicine. In reporting their medical encounters with Ottoman culture, British and European travellers showed their fascination with Levantine medical practices and medicines. Similarly, local cultures in the Ottoman Levant appreciated European medical knowledge. In these encounters, as this essay argues, a circulation of knowledge between East and West re-settles and complicates narratives of European triumphalism, heroism and colonialism usually attached to eighteenth-century European scientific travels and writing travels about non-Europeans.

Keywords: Cross-cultural encounter, Medicine, Enlightenment, Travel, Balsam of Mecca, Turkish bath, Ottoman Levant

ÖZ

Bu makale Avrupalılar ve Osmanlılar arasındaki bazı kültürlerarası karşılaşmaları ele alarak on sekizinci yüzyıl İngilizlerin ve Avrupalıların Osmanlı Doğu Akdeniz’ine yaptığı seyahatlerin ve yazdıkları seyahatnamelerin Aydınlanma tıbbı alanında çoğulluğu nasıl ortaya koyduğunu göstermektedir. Osmanlı tıbbıyla ilgili tecrübelerini aktaran İngiliz ve Avrupalı seyyahlar Doğu Akdeniz tıp uygulamaları ve ilaçlarına dair meraklarını aktarmışlardır. Aynı şekilde söz konusu bölgedeki yerel kültürler de Avrupa tıp bilgisi takdir etmişlerdir. Makalenin öne sürdüğü üzere bu süreçte Doğu ve Batı arasındaki bilgi dolaşımı, genellikle Avrupalı olmayanlar üzerine on sekizinci yüzyıl Avrupa bilimsel yazıları ve seyahatnamelerinde görülen Avrupa’nın üstünlüğü, hamaseti ve kolonyalizmine dair anlatıları yeniden tanımlar ve karmaşıklaştırır.

Anahtar sözcükler: Kültürlerarası tecrübeler, tıp, Aydınlanma, seyahat, Mekke yağı, Osmanlı Doğu Akdeniz’i

Scholars of cross-cultural encounters between Europe and the Islamic world have demonstrated how the arrival of Eastern commodities on Western shores influenced European societies, economies and cultures. With the expansion of British trading posts in the Levant throughout the early-modern period, North Africa and India, as Gerald Maclean and Nabil Matar show, the importation of Eastern goods such as tobacco, calico, horses and turbans into Britain transformed “English social and cultural life” with the result that such exchanges “blunted the ever-present dangers of association with Islam”¹. The consumption of Eastern commodities further changed European cultures, mainly in the area of reading and writing habits. Focusing on the craze for Oriental fables, cultures and philosophies in Enlightenment literary cultures in Europe, Srinivas Aravamudan further shows how Europe’s fascination with the Orient, what he called “Enlightenment Orientalism”, complicates the nexus of knowledge and power scholars often attribute to Edward Said’s *Orientalism* (1778) and argues that a hybrid literary genre as the Oriental tale often disturbed the story of national purity attributed to diffusionist and exclusionary narratives about the Enlightenment. “The paradox before us”, Aravamudan argues, “is that many of the same sites now seen as repositories of ignorance, fanaticism, and underdevelopment were seen as sources of fiction, culture, wisdom, precedence, and even enlightenment (of Gnostic, mystical, and even Spinozistic varieties, if not quite the fruits of Kantian science) well into the eighteenth century”.² European modern cultures, often associated with a rational republic of letters, also accommodated different ideas and practices that were not necessarily seen as inferior to those in Europe. In this article, I wish to follow the lead of MacLean, Matar and Aravamudan by showing how the importation of ideas and commodities from the Ottoman Levant into Europe shaped and changed European cultures. In so doing, I wish to contribute to the scholarship of cross-cultural encounters between Europe and the Ottoman Empire by focusing on an area of exchange that has been little examined by scholars: European fascination with Ottoman medicines and medical ideas in a period before the high age of imperialism (the nineteenth-century) when, as Lisa Lowe describes it, European writers “depicted foreign and colonial cultures as possessing exceedingly different and, by implication, less civilized-customs, religions, and practices from those of European society” (37).³

If Europeans today celebrate great eighteenth-century medical improvements such as Edward Jenner’s discovery of the smallpox vaccine, then their eighteenth-century ancestors celebrated Ottoman and Arab medicines and medical practices. Historians of medicine have

1 Gerald MacLean and Nabil Matar, *Britain and the Islamic World 1558-1713*, Oxford University Press, Oxford 2011, p. 202.

2 Srinivas Aravamudan, *Enlightenment Orientalism: Resisting the Rise of the Novel*, Chicago University Press, Chicago 2012, p 9.

3 Lisa Lowe, *Critical Terrain: French and British Orientalisms*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1991, p. 37

showed how medical cultures in Enlightenment Europe placed an unprecedented emphasis on the idea of improvement.⁴ Despite the superstitious and traditional medical practices, cures and beliefs that remained vital to eighteenth-century medical cultures, improvement registered itself, wrote the English physician John Millar in his *A Discourse of the Duty of Physicians* (1776), in the rapid developments in the fields of “Anatomy, Surgery, Natural History and Natural Philosophy”.⁵ Many scholars studied these developments, so there is no need to repeat their findings, but one here notes how studies of the Enlightenment left us with an uncharted territory: that is, the impact of Ottoman medical practices, diseases and cures on the medical Enlightenment.

A cursory survey of the field of travel writings informs us that there are many studies of European encounters with the Ottomans in the early-modern world, but only two scholars studied some of these encounters in the context of Enlightenment medicine. Emily Savage-Smith has argued that “European travellers of the eighteenth century frequently noted the failure of physicians in the Middle East to keep up with European developments in medicine. . . .”⁶ No circulation of knowledge or appreciation of indigenous practises was recorded in these travellers’ observations of the medical cultures of the Ottoman Empire. Not until 2018 do we find another study offering a more nuanced reading of the European medical encounters with the Ottoman Empire than that of Savage-Smith. In *The Scottish Enlightenment Abroad*, Janet Starkey studied the medical observation of two eighteenth-century physicians, Alexander and Patrick Russell, who lived and practised in Ottoman Aleppo. In her detailed analysis of *The Natural History of Aleppo*, first published in 1756 by Alexander but then revised and edited by Patrick in 1794, Starkey shows how the Russells’ accounts of the Ottoman medical landscape were shaped by, and also shaped, some “important medical developments that began in the Enlightenment”.⁷

While Savage Smith and Starkey’s studies recalled the cross-cultural context of the European Enlightenment, their analysis of the medical encounters between Europeans and the Ottomans downplayed the value of social relations in these encounters. These relations, as this essay shows, conditioned the circulation of medical knowledge between the Ottoman Empire and Europe. Moreover, while both scholars, in their different ways, focused on the accounts of the physicians who travelled and lived in the Ottoman Empire, they left uncovered a wealth of medical knowledge in the accounts of travellers who were not physicians. Yet

4 On medical improvements in eighteenth-century Europe, see the collection of essays in *The Medical Enlightenment in the Eighteenth-Century*, ed., Andrew Cunningham and Roger French, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

5 John Millar, *A Discourse of the Duty of Physicians*, Printed for J. Johnson, No 72, London 1776, pp. 17-18.

6 Emily Savage-Smith, “Islam”, *The Cambridge History of Science*, Vol 4, ed., Roy Porter, Cambridge University Press, Cambridge 2003, p. 663.

7 Janet Starkey, *The Scottish Enlightenment Abroad: the Russells of Aleppo and Bradshaw*, Brill, Amsterdam 2018, p.16.

their medical observations were heavily cited by serious-minded Enlightenment physicians and appeared in respectable medical publications during the period. As this article shows, in examining the medical observations of both social groups—the physicians and the lay travellers—we will be able to see how the production and dissemination of medical knowledge from East to West broadened the parameters of class and gender in the medical Enlightenment. Thus, not only the trained physicians, but also the modestly educated travellers and women visiting the Levant, can be seen as a participant in a medical Enlightenment.

While seeking to address these two gaps, this essay argues that the circulation of medical knowledge between the Ottoman Empire and Europe destabilised the homogenising tendency in the discourse of Orientalism studied by Edward Said. In his *Orientalism* (1978), Said argued that Western representations of the Orient are mostly manifestations of a systematic discourse of power and knowledge.⁸ Rethinking the systematicity of this discourse and its association with empire, this essay demonstrates how eighteenth-century medical encounters did not reveal the master-slave or coloniser-colonised paradigm. First, the travellers discussed in this essay visited and lived in the Levant in a period when the region was not subject to European colonial projects. As such, they did not act as, in the words of Adriana Craciun and Mary Terrall, “history’s mobile agents of global change”⁹. They were rather the knowledge brokers between Europe and the Ottoman Empire. Second, the knowledge-making practises in these travellers’ accounts revealed the social relations which demanded from the participants, both Europeans and Muslims, a set of cross-cultural performances including accommodating and appreciating the other’s knowledge. This article, then, seeks to rethink the systematic discourse of power and knowledge espoused by Said by tracing the different social relations involved in the process of producing and disseminating knowledge between East and West. In so doing, it focuses on two major nexuses: a) European appreciation of Ottoman medicines and cultural practices related to health and hygiene, and b) Ottoman appreciation of European physicians and their medical skills.

Balsam of Mecca

The first European who reported about a treasured object in Arabia called the balsam of Mecca is the Italian aristocrat Ludovico di Varthema who travelled in the Levant and Arabia between 1503 and 1508. In *The Travels of Ludovico di Varthema* (1863), translated from the original travel book *Itinerario de Ludouico de Varthema Bolognese* (1510), we note how Varthema entered the “temple of Mecca” and saw two jars “full of balsam” that

8 Said Edward, *Orientalism*, Penguin Books, 1978; rpt, London 2003, p. 3.

9 Adriana Craciun and Mary Terrall, “Introduction”, *Curious Encounters: Voyage Collecting and Making Knowledge in the Long Eighteenth Century*, ed., Adriana Craciun and Mary Terrall, The University of Toronto Press, Toronto 2019, p.7.

were “treasures of the Sultan”.¹⁰ Varthema did not mention anything about the tree from which this balsam was distilled. Forty years later, Pierre Belon saw the plant in Egypt. In his *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie*, Belon dedicated a full chapter to the plant: he described the leaves in detail and noted how the local rulers of Egypt often protect the premises where the tree is planted (1533).¹¹ Although these two travellers recalled how Arabs and Muslims greatly value the balsam of Mecca, they did not mention the local views regarding its medical value. Importantly, unlike eighteenth-century European travellers in the Levant and Arabia, they did not view this plant from a commercial perspective: that is, the balsam in their accounts did not appear as an article of exchange and profits between Europe and the Middle East.

During the eighteenth century, many pharmacies and druggists’ shops in Ottoman metropolitan cities such as Cairo and Aleppo stocked European medicine, of which the Theriac of Venice was a famous example.¹² But Islamic and Ottoman medicines also appeared in many European pharmacies and medical prescriptions.¹³ “British merchants” in Ottoman cities in the Levant, the British traveller and poet Aaron Hill wrote in 1709, exported “large quantities” of “Rhubarb, Opium, Aloes, Balm of Gilead, Cassia, Coffee, and a thousand other drugs of noted efficacy in medicinal Operations”.¹⁴ Among all these medical drugs, the Balm of Gilead was the most celebrated in Europe. This article of medicine was widely known in European medical circles, both hawkish and licensed, as the Balsam of Mecca, Balsam of Judea and *Opobalsamum*.¹⁵ The popularity of this balsam in Europe was often attributed to the Biblical references (Gen 37.25 and Jer. 8.22) in which this nostrum was lauded. Religious-minded writers, since at least the early-modern period, frequently referred to the Biblical Balm of Gilead as a spiritual cure and relief for the distressed.¹⁶ But scientifically minded physicians and botanists of the Enlightenment were interested in verifying whether

10 Lodvico di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, The Hakluyt Society, London 1863, p. 40.

11 Pierre Belon, *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée...*, En la boutique de Gilles Coorozet, en la grand salle du Palais, Paris, 1533, pp. 110-113.

12 Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo: A Description of the City, and the Principal Natural Productions in Its Neighbourhood, together with an Account of the Climate, Inhabitants, and Diseases; Particularly the Plague*, Printed for G. G and J. Robinson, II, London 1794, p. 133.

13 The French traveller Calude Etienne Savary noted how the laboratory of Sal Ammoniac that he visited in Giza in Egypt exports its powder in great quantity to Europe. “It is a considerable article of commerce between the Egyptians and the Europeans. The tanners [tanners], the goldsmiths, the founders, and the chemists make use of it in their preparations”, *Letters on Egypt 1787*, Printed for Luke White, Dublin, 1787, p. 213.

14 Aaron Hill, *A Full Account of the Present State of the Ottoman Empire in all its Branches With the Government, and Policy, Religion, Customs and Way of Living of the Turks, in General, faithfully related From a Serious Observation, taken in many Years Travels though those Countries*, Printed for J. Dodsley, Pall-Mall, London 1709, pp. 87.

15 James Bruce, *Travel to Discover the Source of the Nile*, Printed by J. Ruthven, V, Edinburgh 1790, p. 18.

16 Joseph Hall, *The Balm of Gilead, Or Comforts for the Distressed, Both Moral and Divine: Most Fit for these woful times*, Printed by Thomas Newcomb, London 1798, p. 3.

the tree really existed, and to what extent the medical benefits of its balsam can be proven empirically.¹⁷

Figure 1: Man tapping balsam, late 15th century. Credit: Wellcome Collection. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

17 In 1760, the author John Cartwright mentioned many medical benefits of the balsam. He recalled that these benefits were widely known both Europe and the Ottoman Levant. “The Balsam when genuine”, he wrote, “is the most sovereign remedy in the world, it does wonders in weak and decayed constitutions, opens obstructions of the lungs, heals acrimonious erosions, and the worst kind of ulcers; it has a detergent as well as consolidating quality, so that it cleanses and heals wounds either external or internal, even in the most foul state; nothing is so efficacious in spitting of blood, inward decays, soreness of the stomach and breast, pleurisies, asthmas, and all those kinds of complaints which require expectoration, particularly disorders of the lungs”, *An Essay Upon the Virtues of Balm of Gilead*, London 1760, p 17. The eighteenth-century Swedish physician and traveller in the Levant, Fredrick Hasselquist, also learned from “a Turkish surgeon” in Smyrna about the medical benefits of this drug: “it is the best somachick they [Ottomans] know, if taken to three grains, to strengthen a weak stomach; secondly, that it is a most excellent and capital remedy for curing wounds; for if a few drops of it are applied to the fresh wounds, it cures in a very short time”, *Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749, 50, 51, 52*, Printed for L. Davis and C. Reymers, London 1766, p. 293.

In early-modern Europe, the plant from which this balsam was extracted was briefly described by Prosper Alpinus (1553-1617), an Italian physician who served in the Italian consulate in Cairo in 1580.¹⁸ Since then, the medical benefits of this drug were known in Europe, but it was not until the eighteenth-century, an age when the field of medicine became heavily commercialised, that travellers in the Ottoman Levant began to compete among themselves to offer new facts and information about it rather than just rely on the medical writings of Alpinus. In Smyrna, in 1722, the Swedish physician Fredrick Hasselquist reported that “I saw some the 13th of February, which I am sure was of the true kind; as it agreed with the descriptions the best authors have given us...”¹⁹ Hasselquist, through his connections in a city that included European consuls, native doctors and merchants learned that this balsam travels from Arabia into Smyrna with the pilgrimage caravan. What was celebrated in Europe as a magical cure by both the physicians and quacks, Hasselquist understood, was an Ottoman commodity whose transportation between East and West depended on the Islamic annual ritual of pilgrimage. “A few of the common Turks”, he learned, “who make pilgrimages to Mecca, may chance to bring a small quantity not mixed”.²⁰ Few pilgrims obtained the genuine balsam, however, as the majority was an adulterated “mixture” which “they had made it of Turpentine, &c”.²¹ Hasselquist recalled how he “asked creditable persons, who had been in Mecca” about the Balsam. These “persons” were “an Aga of the Castle at Rosetta and a Scheck [Sheikh] at Cairo”. Hasselquist had previously seen a sample in the possession of “a Turkish surgeon” who “described it,” informed him of its “virtues” and conducted an experiment in front of him showing the difference between true and forged material. The social context of encounter here is important since it shows how conversations between Muslims and Europeans included exchanging ideas and knowledge about the Balsam of Mecca. Here, as Katrina O’Loughlin writes in another context, “curiosity...retains a strong social valance”.²²

Hasselquist was the first eighteenth-century botanist and physician to describe the Ottoman methods of preparing the balm. But not until 1775 do we find the first detailed description of the plant itself. According to the German traveller in the Levant and Arabia Carsten Niebuhr, the Swedish botanist Peter Forskal “wrote the first botanical description of the species”.²³ Peter Forsakl’s description of the plant appeared in his *Flora aegyptiaco-*

18 The first description of the plant in Europe appeared in Alpinus’s *De Plantis Aegypti liber*, Venice 1592, p. 24. The medical benefits of the balm appeared in Alpinus’s treatise *De balsamo dialogus* (1591).

19 Fredrick Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749, 50, 51, 52*, Printed for L. Davis and C. Reymers, London 1766, p. 27.

20 Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant*, p. 26.

21 Hasselquist, *ibid*, p. 26.

22 Katrina O’Loughlin, *Women, Writing and Travel in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2020, p. 31.

23 Carsten Niebuhr, *Travels through Arabia and other countries in the East*, Printed for Morrison and Son, Edinburgh 1792, I, p. 355.

arabica, published posthumously in 1775.²⁴ Niebuhr, a companion of Forskal in his travels, recalled how they both saw the tree from which this balm was extracted in Yemen. Niebuhr wrote that Forskal, a pupil of the celebrated botanist of the Enlightenment Carl Linnaeus, gave this plant a new name “Amyris”, “a name which has since been adopted by botanists”.²⁵ Among all European travellers who wrote about the balsam before Forskal, there was no specific name given to the tree, as its balsam was what mattered for most of them. The botanising activity by Forskal which appeared in his efforts to assign a specific name for the plant here serves to illustrate how the balsam tree now became an object in the European scientific imagination, an object that was surveyed, described, illustrated and reshaped to fit the categories of plants originally devised by Linnaeus and sustained by his pupils. But although Forskal gave this plant a new name, he was not entirely distanced from the people among whom he travelled. “In consequence of his botanical excursion,” Niebuhr wrote, “he had learned more than any of us, of the Arabic tongue and its different dialects”.²⁶ Even the reader of Forskal’s *Flora aegyptiaco-arabica* would note how he wrote the names of each plant he discovered in Egypt and Arabia in both Latin and Arabic. Again, the Latin name he gave to the plant is “Amyris”. The Arabic name was “امش و با/Abuscham”.²⁷

Forskal did not live long enough to celebrate his discovery or even see the popularity of his discovery celebrated by Enlightenment botanists. He was taken ill with malaria and died in Yemen in 1763. But his description of the Amyris was known among the celebrity botanists of the Enlightenment including Carl Linnaeus, the tutor of Hasselquist and Forskal. In Europe, the balsam tree and its genuine nostrum became the possessions of the elites and was placed in botanical cabinets and museums. In Smyrna, where pilgrims often bring back with them from Mecca balsamic drugs, Hasselquist obtained “many seeds” of the balsam tree. He sent these seeds to Linnaeus hoping that they might be useful for his “Museum”.²⁸ Women “of distinction in Europe” such as Madame de Villevain also kept bottles of Balsam among their collections of “Curiosities” and the “late George of Denmark” once used it.²⁹ In his *Materia Medica, or a description of simple medicines Generally Used in Physic*, first published in English in 1708, the French physician, botanist and traveller in the Ottoman Empire, Joseph Pitton de Tournefort explained why it was difficult for travellers to access the genuine balm of Mecca: “This tree is planted in Syria, Arabia and Egypt, upon Hedges, unto which no Christians are permitted to approach, by the command of the Emperour of the Turks,

24 Peter Forskal, *Flora Aegyptiaco-Arabica: sive descriptiones plantarum quas per Aegyptum inferiorem et Arabiam felicem*, Hauniae 1775, pp. 79-80.

25 Niebuhr, *Travels through Arabia and other countries in the East*, I, p. 356.

26 Niebuhr, *ibid*, I, p. 358.

27 Forskal, *Flora Aegyptiaco-Arabica*, p. 80.

28 Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant*, p. 436.

29 See the entry “Balsam of Mecca” in James Robert, *A medicinal dictionary; including physick, surgery, anatomy, chymistry, and botany, in all their branches relative to medicine*, Printed and Sold by T. Osborne, I, London, 1743.

who has appointed a company of Soldiers to guard every one of these Trees perpetually”.³⁰ Only the Ottoman Sultan, he pointed out, can access this tree, make use of it financially, or send genuine doses of balsam to his royal friends in Europe.³¹

In the circles of the upper classes in Europe the Balsam was an object of curiosity. Among the European scientific and medical personalities who travelled in the Levant, the Enlightenment sensibility of improvement encouraged them to report back to the learned circles in their countries about this tree and balsam: they published their observations and also drew plates of the tree itself as they saw it.³² But the Balsam of Mecca could not resist the marketisation of knowledge and medicine during the long eighteenth-century. For many physicians, it became the cure of many diseases. According to the learned John Cartwright, “the most eminent physicians of every age have acknowledged” that the cures of this medicine “exceed all other things yet known in physic”.³³ James Robert, the writer of *A medicinal dictionary; including physic, surgery, anatomy, chymistry, and botany, in all their branches relative to medicine* (1743), agreed that “it is an undoubtedly an excellent Medicine for deterging Ulcers in the Lungs, Kidneys and Bladder and even for dissolving pulmonary concretions”.³⁴

The balsam also captured the minds of many European physicians who specialised in women’s health. In addition to its usefulness for internal physical illnesses, the balsam of Mecca, as the author of *Letters to the Ladies on the Preservation of Health and Beauty by a Physician* (1770) noted, was recommended by physicians as a useful cure for “destroying freckles and red spots and rendering the skin smooth”.³⁵ But the genuine balsam was not something that women from the lower ranks of society could obtain. Writing from Belgrade Forest, Istanbul on 1717, Mary Wortley Montagu recalled how the “balm of Mecca” enjoyed

30 Joseph Pitton de Turnefort, *Materia Medica, or a description of simple medicines Generally Used in Physic*, London 1708, p. 366.

31 James Bruce recalled “When Sultan Salim made the conquest of Egypt and Arabia in 1516, three pound was then the tribute ordered to be sent to Constantinople yearly, and this proportion is kept up to this day”, *Travel to Discover the Source of the Nile*, Printed by J. Ruthven, V, Edinburgh 1790, p. 23. In his *A Guide to His or Advice to Both Sexes* (65th edition), the self-styled physician Samuel Solomon wrote: “In the year 1766, Fredrick the Great, King of Prussia, being extremely concerned about the ill state of health of his general, Mons. L. Fonquet obtained...through the medium of his ambassador at Constantinople, frequent supplies of the Balm of Gilead, by which means his Majesty had the satisfaction of improving the health of...his best generals and faithful friends”, London 1818, p. 56.

32 One famous drawing of the plant appeared in Bruce’ *Travels* (1790). The drawing is based on “specimens” which Bruce said he obtained from Petra in Jordan, *Travels to Discover the Source of the Nile*, V, Edinburgh 1790, 17. Bruce’s description and drawing of the plant reappeared in a respectable medical print in eighteenth-century Britain: *The Medical and Physical Journal*, I, March 1799, p. 33-39.

33 John Cartwright, *An Essay Upon the Virtues of the Balm of Gilead*, Printed for G. Kearsly, at the Golden Lion in Ludgate-Street, London, 1760, p. 1.

34 The “Balsam of Meccha” entry in Robert, *A medicinal dictionary*.

35 Anon, *Letters to the Ladies on the Preservation of Health and Beauty by a Physician*, London 1770, p. 21.

a “universal applause”.³⁶ “All the ladies of my acquaintance at London and Vienna begged me to send pots of it to them”, Montagu recalled.³⁷ Montagu herself owned “a small quantity” which was “valuable” and “of the best sort”.³⁸ She used the balm herself for cosmetic purposes. Montagu’s face suffered as a result of using this balm, as she wrote, despite that many around her told her face was “much mended by the operation”.³⁹ Yet Montagu acknowledged that “if one were to form an opinion of their [Ottoman women] faces, one should think well of it”.⁴⁰ Ottoman women, mainly those from the upper ranks, “all make use of it”, she added, “and have the loveliest bloom in the world”.⁴¹

As the above descriptions of the balm indicate, this medical nostrum was the talking points of the medical professionals, botanists and members of elite society in Europe. But in an increasingly commercialised medical culture in eighteenth-century Europe, the merchant classes and quacks tapped into the collective imaginary that highly praised this medicine. “[H]ow cruelly both Physician and Patient are frustrated in their expectations,” Robert wrote, “when instead of this precious Balsam, one of a very different kind is substituted in its Room”.⁴²

Physicians in Europe recommended this balm as excellent cure for many diseases, but quacks and merchants, both in Europe and the Ottoman Levant, were the first to stock fake nostrums instead of the genuine balsam. “I saw their merchants”, Hasselquist wrote, “in Smyrna buy such mixtures and send them to Europe, there to be disposed under the name of the true Balsam of Mecca”.⁴³ The nostrum that Europeans easily access in their “Druggists and Apothecaries” was a product of the trade between East and West rooted in what Cartwright, in *An Essay Upon the Virtues of the Balm of Gilead* (1760), called “an air of quackery and puff”.⁴⁴

As this nostrum increasingly became a valuable commodity in Europe and the Levant, the trade attracted new international participants. According to Niebuhr, “America produces also some trees of the genus of Amyris, so that the value of the balsam of Mecca may fall in time”.⁴⁵ Merchants in America and England tapped into this trade but the product they produced, Cartwright wrote is entirely fake: “A great part of what is commonly sold for Balm of Gilead

36 Mary Wortley Montagu, *Letters from the Levant during the embassy to Constantinople, 1716-18*, London 1883, p.190.

37 Montagu, *Letters from the Levant*, p. 190.

38 Montagu, *ibid*, p. 190.

39 Montagu, *ibid*, p.190.

40 Montagu, *ibid*, p.190.

41 Montagu, *ibid*, p.190.

42 The “Balsam of Meccha” entry in Robert, *A Medical Dictionary*.

43 Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant*, pp. 26-7.

44 Cartwright, *An Essay Upon the Virtues of the Balm of Gilead*, p. 1.

45 Niebuhr, *Travels through Arabia and other countries in the East*, I, p. 356

in England, is nothing more than turpentine which flows from a fir-tree in America, bearing the name of the Balm of Gilead Fir, from the resemblance between the genuine Balsam and this turpentine, which enables the trader cruelly to deceive us in so essential a point".⁴⁶

Thus, a little tree in the far corner of Arabia, which may or may not have existed, whose balsam was transported into different Ottoman cities with the pilgrimage caravan, became a symbol of commercial competition among physicians, quacks and merchants in the Ottoman Levant, Europe and America. Toward the end of the eighteenth century, with the great interposing spirit of Samuel Solomon, a Jewish-Irish quack who called himself doctor, a lotion was manufactured and bottled in England under the name of The Cordial Balm of Gilead. "Rumour had it", Gabriel A Sivan wrote, that this tonic was made from "a fine old French brandy laced with spices from the Holy Land and even dissolved gold".⁴⁷ Once arrived in the market, this lotion became an immediate success and was exported to Europe, India and the West Indies.⁴⁸ As a leading figure in this trade, Solomon secured great fame and fortune that none of the physicians and botanists we encountered in this section would have ever imagined.⁴⁹

The Turkish Bath

Scholars of eighteenth-century Orientalism argued that Montagu's description of the *harem* culture of the Ottoman bath served as a political indictment of the patriarchal structure of eighteenth-century Britain.⁵⁰ This reading has thus far been popular among scholars. But a reading of cross-cultural encounters in the Ottoman bath which examines ideas of health and cure in a global or transcultural context is surprisingly absent from recent scholarship. In early-modern Europe, many travel writers described the Ottoman bath.⁵¹ They emphasised the various medical benefits of frequenting the bath. Some travellers associated the bath with ancient Roman practices in the region, but they also associated it with Islam's emphasis on cleanliness. The "Turks" have "many fair Bagnios in their towns", the French botanist

46 Cartwright, *An Essay*, p. 15.

47 Gabriel A. Sivan, "Samuel Solomon (1745—1819): quack or entrepreneur?", *Jewish Historical Studies* Vol/ 42 (2009), p. 35.

48 Solomon, *Solomon's Balm of Gilead*, London 1801, p. 2

49 Sivan, "Samuel Solomon (1745—1819): quack or entrepreneur?", pp. 50-51.

50 O'Loughlin, *Women, Writing and Travel*, p. 32.

51 Not until the middle of the nineteenth century that "The Turkish bath", as it was known in Europe, began to have a genre of its own in the European print scene. In the wake of the Public Health Act in Britain in 1848 many voices came out endorsing the medical benefits of the baths and called for the revival of this ancient Roman and Greek tradition in Victorian Britain. Mainly those who helped to establish Turkish baths in Victorian Britain- in London and Manchester- published their accounts praising the practice, citing the positive testimonies of physicians and also European travellers in the Ottoman Empire. Then the bath was seen as an ancient tradition practised by all cultures; nothing was distinctively Islamic or Ottoman about it. On this particular point, see David Urquhart, *Manual of the Turkish Bath: Heat a Mode of Cure and a Source of Strength for Men and Animals*, John Churchill and Sons, New Burlington Street, London 1865, p. 6.

and linguist Jean de Thevenot wrote, “and the sorriest Village, that is, has at least one a Bagnio”.⁵² Muslims view their public baths “as though they were sacred and there is no cheat ever committed in them”.⁵³ “The Baths where they wash their bodies entirely”, wrote the late seventeenth-century French traveller Aubrey de La Mottraye, “are very proper to keep the people in in that Neatness and Cleanliness, which is so necessary for the preservation of Health”.⁵⁴ Muslims, unlike Europeans, “are not subject to a Quarter of our distempers” because cleanliness is essential to their faith: “it seems as if Mahomet who enjoined these Bathings and Ablutions, made them an article of their Religion”.⁵⁵

Eighteenth-century European travellers in the Levant continued to associate the bath with Islam’s emphasis on cleanliness, but they also described their experiences in the bath. In so doing, they offered some medical opinions on causes of and remedies for some deadly diseases in eighteenth-century Europe: the gout and rheumatism, among others. James Capper whose observations on the Turkish bath was first published in his *Observations on The Passage to India* (1783) and were later popularised by *The London Magazine* in 1784, visited the Turkish bath in Cairo in 1775 and described its medical effects.⁵⁶ For Capper, “The Turkish manner of bathing is infinitely superior to anything of the kind that is now known, or at least practised in any part of Europe, for even most of the inhabitants of Italy, once so famous for the magnificence of their baths, have long neglected this luxurious but salutatory custom”.⁵⁷

According to Captain Capper, it was unfortunate that European physicians did not attempt to study this Ottoman custom; otherwise they would have discovered its great health benefits. “It is to be wished”, he wrote, “that some able physician would take the trouble of informing us what would be the probable effects of the use of the Turkish baths in England”.⁵⁸ Once Europeans begin to use this useful mode of bathing, they would be able to discover solutions for some disturbing illnesses widely known in Europe. “If we were to judge by a comparison between the endemial disorders of Asia and Europe”, he added, “we should suppose that the moderate use of the bath might render the gout and rheumatism as uncommon in this part of the world, as they are in the other”.⁵⁹

52 Jean de Thevenot, *The Travels Of Monsieur De Thevenot Into The Levant: In Three Parts*, Printed for H. Clark for H. Faithorne, London 1687, p. 31.

53 Thevenot, *The Travels*, p. 31.

54 Aubrey de La Mottraye, *Travels Through Europe, Asia, and Into Parts of Africa*, Printed for the Author, London 1723, I, p. 87.

55 Mottraye, *ibid*, p. 87.

56 *The London Magazine* published Capper’s observations of the Turkish bath without mentioning his name, an indication of how Capper’s experience in the bath was appropriated by the magazine in order to entertain its bourgeoisie readers, *The London Magazine Enlarged and Improved*, II (1784), pp. 364-5.

57 James Capper, *Observations on the Passage to India Through Egypt, and Across the Great Desert with Occasional Remarks on the adjacent Countries, and also Sketches of the different Routes*, London 1783, p. 15.

58 Capper, *Observations*, p. 17

59 Capper, *ibid*, p.17.

Figure 2: The cooling room of a hammam. Engraving by J.T. Willmore after W.H. Bartlett.
 Credit: Welcome Collection. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Capper was not the only British traveller in the East who appreciated the medical benefits of the bath. The Anglo-Irish writer Eyles Irwin and his English companions in 1785 visited

the bath in Cairo “to refresh ourselves after the journey”.⁶⁰ Irwin was fascinated with the architectural design of the bath he visited which included “a fountain of cold and hot water” and “a diversity of coloured marbles”.⁶¹ The excessive use of the bath was not something that “the practitioners of physic” in Europe recommend, Irwin added, but the moderate use of it, as Irwin noted, is “healthy to the last degree”.⁶² Like Irwin and Capper, Claude-Etienne Savary, the famous French Egyptologist and expert on Islam, visited a bath in Cairo in 1776 and recommended the importance of using it as “a radical cure for that fatal evil which attacks the sources of generation, the remedy for which is so dangerous in Europe”.⁶³ Savary here was referring to asthma, the cure for which in Europe included surgical operations that Savary saw as dangerous and incomparable to the benefits of the Turkish bath.⁶⁴

The emphasis of these travellers on the medical benefits of the Ottoman bath serves to demonstrate how eighteenth-century encounters in the Ottoman Levant contributed to the development of medical knowledge in Europe, particularly in the field of alternative medicines. But the medicalisation of the Ottoman bath in these accounts had another function. It served to pluralise the medical culture in eighteenth-century Europe to include not only the trained physicians but also military officers (Capper and Irwin) and men of letters (Savary).

However, the Ottoman bath was highly admired not only by lay travellers but also by physicians who travelled and lived in the Levant. Joseph Pitton de Tournefort, who travelled between 1700 and 1702, spoke highly of the method of bathing that including pouring hot water on the body, cracking the joints and cleaning the skin with “perfumed soap”. For Turnefort, the medicinal impact of the bagnio is incomparable to anything he had ever seen: “By discharging the Glands, the Bath certainly facilitates perspiration, and by consequence the circulation of Juices which Supply the body”.⁶⁵ The Scottish physician Alexander Russell, who lived in Aleppo for many years during the eighteenth century, recalled two rituals that were expected to be performed in the bath. Once they enter the bath, men are given a “Dowa, or a depilatory to the pubes and armpits, which after it has remained about two minutes, or till the hair becomes loose, is carefully washed off”.⁶⁶ The medical sensibility in Russell

60 Eyles Irwin, *A Series of Adventures in the Course of a Voyage Up the Red-Sea on the Coasts of Arabia and Egypt*, Printed for J. Dodsley, Pall-Mall, London 1780, p. 338.

61 Irwin, *A Series of Adventures*, p. 339.

62 Irwin, *ibid*, p. 339.

63 Savary, *Letters on Egypt*, p. 110.

64 Dr Philip Sterne described this operation in the following words: “The use, therefore, of respiration, is to relieve the body from a certain matter ... which if entirely retained is incompatible with existence and, when retained in part, is productive of disease. It is separated from the blood by means of small ducts passing from the pulmonary arteries to the air vessels, where it is dissolved and carried off by the air. The existence of these ducts is easily demonstrated, by injecting almost any liquor, into the pulmonary artery, which liquor may, without difficulty, be made thus to fill the branches of the wind-pipe”, *Medical Advice to the Consumptive and Asthmatic People of England and Ireland*, Dublin 1768, p. 7.

65 Joseph Pitton de Turnefort *A Voyage Into the Levant*, London, II, 1741, p. 316.

66 Russell, *The Natural History of Aleppo*, I, p. 134.

invited him to investigate the ingredients of this Dowa. It “is composed of quick lime, and orpiment.... intimately rubbed together in a mortar to a powder which is moistened a little with water, at the time of application”.⁶⁷ The second medical ritual that fascinated Russell was what women, particularly those who recently gave birth, anointed their bodies in the bath with a cream called Shidood. It was made of “ginger, pepper, nutmeg and other hot ingredients, beat up with honey, which after laying [on the body] on a certain time, is washed off with warm water”.⁶⁸ Russell was fascinated with the medical benefits of this anointment: “The Shidood is supposed to prevent many disorders consequent to childbed and is sometimes also applied to convalescents from chronic distempers”.⁶⁹

In a period in which heavy medications of chemical nature were widely prescribed in Europe, the bath, with the wide variety of herbs and balms used there, captured the imagination of European travellers. Further, in a period in which medical practitioners were widely suspected by the general public for being self-indulging, greedy and bent on prescribing heavy medications that often result in the downfall of the patient, the talent of the healers in the Turkish bath attracted European travellers. Many described their remarkable skills in using soap, pouring hot water and massaging their clients. William George Browne visited a bath in Cairo in 1792 and found “the charge very reasonable” but he mostly admired the work of the “attendants” who were “extremely dexterous”.⁷⁰ This idea about the dexterity of the workers in the bath was noted by Sr James Porter, the British ambassador in Constantinople between 1746-1761. “The bath-man or woman, according to the sex of the bather,” Porter marvelled, “attends, washes, rubs and dries them with surprising dexterity and art, suppling and stretching the joints in such a manner that imagination would persuade one they dislocate every part of the body”.⁷¹ But this is not the case, since “this operation occasion aggregable sensations”.⁷² This is further confirmed by Niebuhr in Cairo. “Strangers are surprised when those bathers begin to handle them, and afraid of having their limbs dislocated. But after being a little accustomed to the ceremony, they find it sufficiently agreeable”.⁷³

67 Russell, *The Natural History of Aleppo*, I, p. 134.

68 Russell, *ibid*, p. 139.

69 Russell, *ibid*, p. 140.

70 William George Browne, *Travels in Africa, Egypt, and Syria, from the Year 1792 to 1798*, London 1806, p. 68.

71 James Porter, *Observations on the religion, law, government, and manners, of the Turks*, London 1768, I, 80.

72 Porter, *Observations*, I, p. 80.

73 Niebuhr, *Travels Through Arabia and Other Countries*, I, p. 62. The French traveller in Algeria Jean Louis Marie Poirer reported how he “lately went to the baths which are generally used by the Mahometans in Barbary and Turkey”. He admired how a man employed there “there some pail-fulls of water over my body, and began to rub my skin, and press it all over in order to free it from the smallest particle of filth”. Poirer was also fascinated with the messaging skills of these workers. Poirer recalled how in the bath the worker put “his knee on my breast, he made all the joints of my arms, legs and thigs crack”. At the start of this process, Poirer was afraid but at the end he “admired the dexterity with which he bent and turned me in all directions without exposing me to the least pains”, *Travels through Barbary*, London 1779, p. 80.

But not all Europeans enjoyed the bath and appreciated its medical effects and the dexterity of the workers in this institution. The French traveller Constantine Volney found the path in Cairo disagreeable. “I found the path”, he wrote, “produce in me a vertigo and trembling at the knees, which lasted two days”.⁷⁴ Volney disliked the excessive heat and the profuse perspiration the bath caused him. But he disliked more than anything else what he considered some excessive practises in the baths such as the consumption of “opium” and male-to-male intimacy which he associated with the experience of frequenting the bath.⁷⁵

The Plural World of Medicine: European-Ottoman Exchanges

During the period, there appeared a form of commercial circulation in which commodities—such as the balsam of Mecca constantly flowed from the Levant to Europe. But another form of circulation also emerged in the exchange of ideas, skills and medical practices between both cultures: European and Ottoman. Throughout the eighteenth-century, many European physicians lived and worked in the Levant. Some, mainly Italian and French physicians, were directly employed by local Ottoman governors. Others served in their country’s trading missions and consulates. Whether they worked for the Ottomans or for their countries’ missions, European doctors in the Levant found it financially rewarding to live, work and settle in the region.⁷⁶ These doctors introduced locals to European medical practices and cures. For example, Hasselquist, in his travel account, recalled that “a French surgeon, now in Constantinople... knows how to prepare” a cure for the plague.⁷⁷ The exchange of knowledge between Europeans and Muslims in the East enabled European travellers to reflect on the medical conditions in their own countries. The movement of physicians, medicines and medical practices between East and West, so this section shows, engendered new meanings within the eighteenth-century European medical profession that complicated the view that the medical profession in Europe was the exclusive property of rational, objective and detached male practitioners.

Perhaps among the medical encounters of the eighteenth-century, Lady Mary Wortley Montagu’s fascination with the Ottoman method of inoculation for the smallpox was the most remarkable. Having suffered from small pox herself, Montagu wrote passionately about this Ottoman medical practice and was highly in favour of introducing it in her own country. She went the extra mile in her efforts to convince the English of the benefit of this method.

74 Constantin Francois Volney, *Travels Through Syria and Egypt: In the Years 1783, 1784, and 1785*, I, Dublin 1793, p. 156.

75 Volney, *ibid*, p. 156.

76 Janet Starkey wrote about the financial rewards the English levant company doctors reaped in Aleppo: “In Aleppo, physicians could charge subscription fees for each patient allowing any number of consultations. The rate was then about £30 p.a. (equivalent to c. £3500 in 2016), with extra charges for medicines”, *The Scottish Enlightenment Abroad: the Russells of Aleppo and Bradshaw*, Brill, Amsterdam 2018, p. 44.

77 Hasselquist, *Voyages and Travels*, p. 381.

She inoculated her own son in Adrianople. In so doing, Montagu, as she wrote, showed how learning about Ottoman medical practices was the duty of the English patriot who was willing to sacrifice one's self and family for the sake of healing the nation: "I am a patriot enough to take pains to bring this useful invention into fashion in England".⁷⁸ According to Montagu, English patriotism in this particular medical encounter demanded learning about an Ottoman medical method.

In Adrianople, Montagu inquired after this native method and found it patriotic to describe its usefulness to her fellow Britons. In England, when it was first introduced, the practice quickly entered aristocratic spaces. In 1721, Montagu's daughter and two children of the Caroline, the Princess of Wales, were among the first of the upper echelons of society to be inoculated. Women from elite society such as the Princes of Wales, Felicity Nussbaum wrote, "encouraged" this practice that arrived in England from the Ottoman Empire.⁷⁹ "The Royal inoculations were critical to the acceptance of inoculation by the English public," as Andrea A. Runsock argues, "but they did not convince everyone of its benefits, especially in the wake of two well-known publicized deaths related to inoculation in the Spring of 1722".⁸⁰ Throughout the eighteenth century, Nadja Durbach demonstrates, this new practice was suspiciously viewed by many in England. And not before the early decades of the nineteenth century, Durbach wrote, do we find accounts showing how "the practice had become embedded within popular medical culture" (20).⁸¹ Yet the public campaign led by Montagu in defense of this practice showed how a new meaning was further attached to the Ottoman method of inoculation. The arrival of the new method in England symbolised, as Nussbaum argues, the active role "eighteenth-century women" played "in advancing medical knowledge and the public health".⁸²

The circulation of this medical method between the Ottoman Empire and Europe reshaped the medical landscape in eighteenth-century Britain: it sparked the patriotism of an English aristocrat in the Ottoman Empire, empowered a female writer to enter the medical print culture of the period, and then became the medicine encouraged by the elites and the state. With the medical men who were favoured by the state, this Ottoman method became a representation of the power of the medic over the lower classes. According to Dr William Black, the author of *Observations: Medical and Political On the Small Pox and Occultation* (1781), Dr Richard Mead, an expert in contagious diseases in eighteenth-century England,

78 Montagu, *Letters from the Levant*, p. 148.

79 Felicity Nussbaum, *The Limits of the Human: Fictions of Anomaly, Race and Gender in the Long Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, p. 114.

80 Andrea A. Runsock, *Vital Accounts: Quantifying Health and Population in Eighteenth-Century England and France*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 44.

81 Nadia Durbach, *Bodily Matters: the Anti-vaccination Movement in England, 1853 – 1907*, Duke University Press, Durham and London, 2005, p. 20.

82 Nussbaum, *The Limits of the Human*, p. 114.

in 1721 applied the Ottoman method on six prisoners and the Chinese method on only one prisoner in Newgate in London. Mead, one of the “stars” of medicine in eighteenth-century Britain, discovered that the Chinese method of inoculation is more violent than the “Turkey practice”.⁸³ “The Brain in the former case was found to be dangerously affected”, Black wrote, “and in all probability, the Chinese practice will not hereafter be revived nor imitated by any nation”.⁸⁴ According to Black, Dr Mead recommended the Turkey “practice” and Black himself was grateful to the dispatch of this “Turkey practise” from the Ottoman Empire to the rest of the world: “It appears to have been seldom exercised, and its peculiar advantages over the natural disease, concealed from the world until we received illumination from Turkey”.⁸⁵ *Le siècle des lumières* then, at least in early eighteenth-century Europe, contracted some medical rays from the Ottoman East despite that in the latter part of the century the expertise on inoculation in Europe was exported to the world as an English invention.⁸⁶

The eighteenth-century world of medicine revealed how important was the role played by the Ottoman medical scene in the complex relationship in Europe between the medical profession, society and the state. In the Ottoman Levant, the method of inoculation was mostly practised by non-specialised practitioners, mostly females from the lower classes. In London, however, this practise was pursued by professional physicians in the service of the state and also among the elite. Ottoman medical practices also played an important role in the debate within the medical profession regarding the efficacious use of potent and heavy drugs. In an eighteenth-century Europe in which many medical professionals often recommended the use of “potent drugs” and “surgical interventions”, as Dorothy and Roy Porter wrote, Ottoman medical practices were greatly admired for the less pain they caused the patient.⁸⁷ Also, the percentage of death on those who use them was quite low in comparison with the European methods. Thus, Montagu recommended the use of the Ottoman practice of inoculation because, unlike the European methods of treatment, she said, it causes zero fatality. Dr William Rowley, an English physician who travelled in Europe confirmed the violent method of treatment “in France, Holland, Flanders [and] Italy”. In these countries, he added, “the application of bleeding, refrigeratory medicine of nitre, &c. of consequence an enormous fatality happens...”.⁸⁸

In contrast to what Rowley found in Europe, almost all eighteenth-century European commentators on the medical profession in the Ottoman Levant focused on the softer method

83 William Black, Black, William. *Observations: Medical and Political On the Small Pox and Occultation*. London 1781, p. 23. Dorothy Porter and Roy Porter, *Patient's Progress: Doctors and Doctoring in Eighteenth-Century England*, Stanford University Press, Stanford and California 1989, p. 64.

84 Black, *Observations*, p. 23.

85 Black, *ibid*, p. 30.

86 In 1784, Thomas Dimsdale travelled to Russia to inoculate Catherine the Great and her son the Grand Duke Paul. Inna Gorbatov, *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment*, Academic Press, Maryland 2006, p. 83.

87 Porter and Porter, *Patient's Progress*, p. 60.

88 William Rowley, *A treatise on putrid, malignant, infectious fevers*, London 1804, p.116.

of treatment among the medical professionals. In so doing, they mounted a subtle critique of European heavy medicines and rough methods of treatment. Carsten Niebuhr noted how in the period before he visited Cairo the main “Mouritan”, hospital in the city, “formerly provided” the patients “with everything that tend to sooth their distress, not excepting even music”.⁸⁹ As Niebuhr remarked on this softer method of treatment, “Over all the East the power of sympathy in curing diseases is firmly believed”.⁹⁰ This observation was made by another visitor and medical practitioner in the Ottoman Empire. For Alexander Russell, writing in his *The Natural History of Aleppo*, Ottoman medical practitioners believed in softer treatment in contrast to their European colleagues. They disliked the European medical methods which tended to use antiseptics, excision, amputation, dissection and, to a large extent, bloodletting as healing methods.

Despite expressing their admiration of the soft methods of treatments in the Levant, eighteenth-century European travellers in the region decried the superstitious and un-scientific medical practices and lack of a rational culture of inquiry among the medical professionals in the region. While in Aleppo, Russell noted how the local libraries housed many medieval Arabic translations of famous Greek physicians such as Hippocrates and Galen. But he regretted that medical practitioners in Aleppo are not trained to regard medicine as a field of study and inquiry. They rather saw it as a trade inherited by the father and passed on to his children. This treatment of the profession as a family business rather than a field of study does not lead to the improvement of knowledge or imitation of medical methods and theories found in other nations. “It will sufficiently appear,” Russel wrote, “that physic...is at a very low ebb in Syria, and that in the present circumstances of that country, there is little prospect, of those who profess it, being roused from indolence, by due encouragement, or excited to attempt improvements by a liberal spirit of emulation”.⁹¹

Like Montagu, Mead, and Black, Russell believed that imitation played an important part in the efforts to develop the medical field. But he regretted that some medical professionals in Aleppo did not encourage learning from their European colleagues. However, Russell did not consider local Ottoman physicians as inferior to their peers in European. First, “They have a copious *Materia Medica*, and their books contain a large collection of compound remedies...”.⁹² Second, some people among them, mainly the governors, encourage European physicians to settle and practise in their region. According to Russell, the governor of Aleppo, Koca Mehmet Raghıb Pasha, a man of “liberal” character, “offered” him “a written permission... to open any subject who had died, of what I considered an extraordinary disorder”.⁹³ Third, there were many physicians and practitioners who “not only more learned, but in their

89 Niebuhr, *Travels Through Arabia*, I, 62

90 Niebuhr, *Travels Through Arabia*, II, 277.

91 Russell, *The Natural History of Aleppo*, II, 143.

92 Russell, *ibid*, p. II, 133.

93 Russell, *ibid*, p. II, 131.

practice sagacious, active and rational”; that is with all the medical backwardness in Aleppo, one finds medical talents in the city.⁹⁴

Although Russell idealised the medical practices and theories in Europe and regretted the absence of rational medical methods in Aleppo, he acknowledged that this is not a negative thing for the medical personalities in the city: it saves them “fruitless labour of wading through the ingenious and exploded theories” of Enlightenment Europe.⁹⁵ The reader of Russell’s book will note how his account about the medical cultures of the Levant revealed an ambivalent position regarding the state of the medical field in Europe. While praising modern medical theories in Europe like Harvey’s circulation of the blood, Russell suspected the “violent” methods widely practised by European doctors. Thus, while gathering knowledge about local practices in Aleppo, Russell began to re-evaluate the benefits of using violent practices and medicines in Europe.

In an Enlightenment manner, many European commentators on the medical scene in the Ottoman Empire decried what they saw as a superstitious medical culture, but they also admired many medical traditions in the region. The French naturalist and traveller in Egypt Charles Sonnini reported how many French “sailors from Provence were so firmly persuaded of” the “prolific virtues” of the Nile water “that if they touched in Egypt...they never failed to fill a cask...and carry it home to their wives as the most effectual means of obtaining a numerous progeny”.⁹⁶ Not only the commoners of Provence who happened to work as sailors believed in the “virtues” of the Nile water. Sonnini himself drank from it in “immoderate quantities” and “yet it never did me any harm: on the contrary, I observed it passed off very speedily, of course its salubrity cannot be questioned”.⁹⁷ A British physician who travelled in the Ottoman Empire in 1775 recalled how “the women of Circassia, and like likewise those of Turkey...devote a confiderable part of the day to dancing among themselves ; and I sincerely wish that the custom were adopted by the British ladies”.⁹⁸ Among “genteel” classes, dancing takes place once a week in “assembly-rooms”.⁹⁹ However, this is not enough. The “method of dancing a little daily”, he added, would be of immense value to “health especially in the winter season when ladies often complain of such ailments as dancing would either cure or prevent”.¹⁰⁰ British ladies would greatly benefit from imitating the daily dancing often practised among the ladies in the Ottoman Empire.

94 Russell, *The Natural History of Aleppo*, II, 134.

95 Russell, *ibid*, p. II, 133.

96 Charles Sigisbert Sonnini, *Travels in Upper and Lower Egypt*, II, London, 1799, p. 11.

97 Sonnini, *Travels*, II, p. 12.

98 Anon, *Letters to the Ladies on the Preservation of Health and Beauty by a Physician*, London 1770, p. 158.

99 Anon, *ibid*, p. 157.

100 Anon, *ibid*, p.158.

Many many Ottoman cultural habits and medical practices and cures were admired by the European lay travellers of no medical education, men and women from the upper classes and also by physicians. In Ottoman societies, European medical personalities and expertise were also valued although some people disliked the violent cures pursued by European doctors. According to the Italian traveller Giovanni Mariti, “in all the villages of Syria, it is believed that the Europeans possess the gift of healing”.¹⁰¹ John Taylor, an East India Company captain who travelled on the Syrian Overland Routes to India in 1789, confirmed that “they have everywhere a high opinion of the skills of the Europeans in physic”.¹⁰²

Many British and European travellers in the Levant were aware of this and, therefore, offered themselves to the people among whom they travelled as medical experts. In so doing, they re-invented themselves in the Levant as modern men of improvement. James Capper advised his countrymen who intend to travel in the Levant, particularly across the desert routes to India, to carry with them European medicines and to learn how to “bleed and dress slight wounds”.¹⁰³ In doing so, the European traveller will not only “save his own life or that of a friend” but also “obtain a great respect from the whole of the caravan”.¹⁰⁴ Capper knew that for most European travellers in Egypt and Syria would find the act of dressing wounds and bleeding patients a difficult thing to do among the Muslims. However, as he wrote, “it is more disagreeable not to be able to administer relief to a fellow creature in distress”.¹⁰⁵

In 1754, another Briton in the deserts of Syria, John Carmichael put himself forward in the Arab caravan as a medic. Carmichael was a military officer in the East India Company but he felt it his duty in the caravan in which he travelled to check the “pulse” of “a Sheik (i.e squire or gent)” in the caravan and, “finding it feverish” he “prescribed bleeding”.¹⁰⁶ Carmichael did not perform the operation himself since he did not have his “lancet” with him. Rather a “barber” in the caravan did the job. Carmichael’s medical expertise and advice proved of immense value to the Sheikh.¹⁰⁷ “Had my friend Dr Russel seen him eat” after he “perfectly recovered”, then “he would admit my knowledge in therapeutic”.¹⁰⁸ Carmichael, and many other Britons in the Levant, forged their medicalised identities among the people who highly admired the character of the European physician. In Britain, Carmichael would have been called a quack. In Ottoman Syria, he was greatly admired for his medical expertise.

101 Giovanni Mariti, *Travels Through Cyprus, Syria, and Palestine; with a General History of the Levant*, I, Dublin 1792, p. 384.

102 John Taylor, *Travels from England to India, in the year 1789*, London 1799, p. 323.

103 Capper, *Observations*, p. xvi.

104 Capper, *ibid*, p. xvi.

105 Capper, *ibid*, p. xvi.

106 John Carmichael, “Journey from Aleppo over the Desert to Basra” in *The Desert Route to India: Being the Journal of Four Travellers by the Great Desert Caravan Route between Aleppo and Basra 1745–1751*, ed., Douglass Carruthers, The Hakluyt Society, London 1928, p. 151.

107 Carmichael, *ibid*, p. 151

108 Carmichael, *ibid*, p. 151.

For the European travellers who were not necessarily trained as physicians, the idea of presenting themselves to their Muslim hosts as doctors allowed them to enjoy safe journeys in spaces that many during the period posited as full of robbers and bandits. For others, especially the trained physicians, nevertheless, their medical profession allowed them to increase the arsenal of knowledge in the European *material medica*. Hasselquist, whose journey in the Levant was mostly conducted for botanising purposes, recalled how in the Ottoman province of Manesia he was “much regarded by” the local Ottoman governor, “his servants” and “the whole town wherever I went”.¹⁰⁹ Unlike European travellers in the Levant who sometimes suffered religious prejudices for being Christians, Hasselquist told us, he was treated with the utmost respect. “I saw and heard myself called and taken notice of”, Hasselquist marvelled, “as Hekim Packi”, a grand doctor.¹¹⁰ As a result of this eminent status that Hasselquist enjoyed in Manesia, and also because of medical service he offered to the governor, he was granted “liberty to go whither I pleased, and promised to take care that the mountains and places where I intended to botanize should be clear, which I esteemed the best reward I could desiree”.¹¹¹

In addition to the medical improvements they sought in the Ottoman Empire, some European doctors in the Levant reported the valuable material rewards they enjoyed as practitioners in the region. The anonymous English writer of *Letters to the Ladies on the Preservation of Health and Beauty by a Physician* (1770) recalled that he and his fellow English physician in Constantinople enjoyed the freedom to “rove” in that country in search for cosmetic products and secrets that would improve the “beauty” of the ladies back in England.¹¹² Because their medical expertise proved of immense importance to the Ottoman court, he noted, he and his friend were admitted into the “audience of the grand signior, who thanked us in the politest manner for the signal service we performed in the seraglio and present each of us with his picture set with diamonds, together with several jewels of immense value”.¹¹³

Conclusion

The cross-cultural encounters discussed here contribute to our understanding of the globalizing process of the Enlightenment.¹¹⁴ Seen in a medical context, the Enlightenment was clearly a cross-cultural process in which people from both Europe and the Ottoman Empire

109 Hasselquist, *Voyages and Travels*, p. 40.

110 Hasselquist, *ibid.*, p. 40.

111 Hasselquist, *ibid.*, p.40.

112 Anon, *Letters*, p. 7.

113 Anon, *ibid.*, p. 7.

114 See the introduction and the collection of essays in *Curious Encounters: Voyaging, Collecting and Making Knowledge in the Long Eighteenth Century*, ed., Adriana Craciun and Mary Terrall, Toronto 2019; and *The Global Eighteenth Century*, ed., Felicity Nusbaum, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2003.

were engaged in social and commercial relations rooted in the idea of improvement, backed up by commercial exchanges of key commodities. At the same time, the idea of improvement in European accounts about the medical cultures of the Ottoman Empire articulated the following: the cross-culture nature of the European Enlightenment, the two-way traffic in the eighteenth-century circulation of medical knowledge between East and West, and the importance of social relations in this circulation. This article examined these social relations in the circulation of medicine and medical knowledge between the Ottoman Empire and Europe. In so doing, this article paved the way for further research about European-Ottoman medical encounters.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

Alpinus, Prosper. *De Plantis Aegypti liber*. Venice, 1592.

_____. *De balsamo dialogus* Venice, 1591.

Arvamudan, Sirnivas. *Enlightenment Orientalism: Resisting the Rise of the Novel*. Chicago: Chicago University Press, 2012.

Black, William. *Observations: Medical and Political On the Small Pox and Occultation*. London: J. Johnson, 1781.

Belon, Pierre *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée....* Paris, 1533.

Browne, William George. *Travels in Africa, Egypt, and Syria, from the Year 1792 to 1798*. London: Adell and W. Davies on the Strand, 1806.

Bruce, James. *Travel to Discover the Source of the Nile*. Edinburgh: Printed by J. Ruthven, 1790.

Craciun Adriana and Mary Terrall. "Introduction". *Curious Encounters: Voyage Collecting and Making Knowledge in the Long Eighteenth Century*, ed., Adriana Craciun and Mary Terrall Toronto: The University of Toronto Press, 2019.

Capper, James. *Observations on the Passage to India Through Egypt, and Across the Great Desert with Occasional Remarks on the adjacent Countries, and also Sketches of the different Routes*. London, 1783.

Carmichael, John. "Journey from Aleppo over the Desert to Basra" in *The Desert Route to India: Being the Journal of Four Travellers by the Great Desert Caravan Route between Aleppo and Basra 1745–1751*, ed. Douglass Carruthers. London: Hakluyt Society, 1928.

- Cartwright, John, *An Essay Upon the Virtues of the Balm of Gilead*. London : Printed for G. Kearsly, at the Golden Lion in Ludgate-Street, 1760.
- Durbach, Nadja. *Bodily Matters: the Anti-vaccination Movement in England, 1853 – 1907*. Durham and London: Duke University Press, 2005.
- Forskal, Peter, *Flora Aegyptiaco-Arabica: sive descriptiones plantarum quas per Aegyptum inferiorem et Arabiam felicem*. Haunia, 1775.
- Gabriel A. Sivan. “Samuel Solomon (1745—1819): quack or entrepreneur?” *Jewish Historical Studies* Vol. 42 (2009), 23-51.
- Garbatov, Inna. *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment*. Maryland: Academic Press, 2006, 83.
- Hall, Joseph. *The Balm of Gilead, Or Comforts for the Distressed, Both Moral and Divine: Most Fit for these woful times*. London: Printed by Thomas Newcomb, and are to be sold by John Holden, 1650.
- Hasselquist, Fredrick. *Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749, 50, 51, 52*. London: Printed for L. Davis and C. Reymers, 1766.
- Hill, Aaron. *A Full Account of the Present State of the Ottoman Empire in all its Branches With the Government, and Policy, Religion, Customs and Way of Living of the Turks, in General, faithfully related From a Serious Observation, taken in many Years Travels though those Countries*. Printed for the Author and are to be sold by John Mayo, 1709.
- Irwin, Eyles. *A Series of Adventures in the Course of a Voyage Up the Red-Sea on the Coasts of Arabia and Egypt*. London: Printed for J. Dodsley, Pall-Mall, 1780.
- Letters to the Ladies on the Preservation of Health and Beauty by a Physician*. London: Printed for Robinson and Roberts, 1770.
- Lowe, Lisa. *Critical Terrain: French and British Orientalisms*. Ithaca and London, Cornell University Press 1991.
- MacLean, Gerald and Nabil Matar. *Britain and the Islamic World 1558-1713*. Oxford: Oxford University Press, Oxford 2011.
- Mariti, Giovanni. *Travels Through Cyprus, Syria, and Palestine; with a General History of the Levant*, Vol II. Dublin: Printed for Messers P. Byrne, A. Grueber, J. Moore, W. Jones and J. Rice, 1792.
- Millar, John. *A Discourse of the Duty of Physicians*. London: Printed for J. Johnson, No 72, St. Paul’s Church Yard, By H. Hart, Crane-Court, Fleet-Street, 1776.
- Niebuhr, Carsten *Travels through Arabia and other countries in the East, Vol II*. Edinburgh: Printed for Morrison and Son, 1792.
- Montagu, Mary Wortley. *Letters from the Levant during the embassy to Constantinople, 1716-18*. London: Joseph Rickbery, Sherbourn Lane, 1838.
- Motraye, A. de La. *Travels Through Europe, Asia, and Into Parts of Africa*, Vol III. London: Printed for the Author, 1723,
- Nussbaum, Felicity. *The Limits of the Human: Fictions of Anomaly, Race and Gender in the Long Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Poiret, Jean Louis Marie. *Travels through Barbary: in a series of letters, written from the ancient Numidia, in the years 1785 and 1786, and containing an account of the customs and manners of the Moors and Bedouin Arabs*. London: Printed for C. Forster, and sold by J. Stockdale, 1791.

- Robert, James. *A medicinal dictionary; including physic, surgery, anatomy, chymistry, and botany, in all their branches relative to medicine*. London: Printed and Sold by T. Osborne, 1743.
- Katrina O'Loughlin. *Women, Writing, and Travel in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Runsock, Andrea A. *Vital Accounts: Quantifying Health and Population in Eighteenth-Century England and France*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Rowley, William. *A treatise on putrid, malignant, infectious fevers*. London: Printed by J. Barfield, Wardour Street, 1804.
- Russell, Alexander. *The Natural History of Aleppo: A Description of the City, and the Principal Natural Productions in Its Neighbourhood, together with an Account of the Climate, Inhabitants, and Diseases; Particularly the Plague*, Vol. I-II, London: Printed for G. G and J. Robinson, 1794.
- Said, Edward. *Orientalism*. 1978; rpt. London: Penguin, 2003.
- Savary, Calude-Étienne. *Letters on Egypt*. Dublin: Printed for Luke White, 1787.
- Savage-Smith, Emily. "Islam" in *The Cambridge History of Science*, Vol 4, ed., Roy Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Solomon, Samuel. *A Guide to His or Advice to Both Sexes* (65th edition). London: 1818.
 _____ *Solomon's Balm of Gilead*. London, 1801.
- Sonnini, Charles Sigisbert. *Travels in Upper and Lower Egypt*. London: Printed for John Stockdale, Piccadilly, 1799.
- Sterne, Philip. *Medical Advice to the Consumptive and Asthmatic People of England and Ireland*. Dublin: Printed by James Hoey, 1768.
- Starkey, Janet. *The Scottish Enlightenment Abroad: the Russells of Aleppo and Bradshaw*. Amsterdam: Brill, 2018.
- Taylor, John. *Travels from England to India, in the year 1789*. London, 1799.
The Global Eighteenth Century, ed., Felicity Nusbaum. Baltimore: John Hopkins University Press, 2003.
The London Magazine Enlarged and Improved, Vol II (1784), 364-5.
The Medical and Physical Journal, March 1799, Vol 1, 33-39.
The Medical Enlightenment in the Eighteenth-Century, ed., by Andrew Cunningham and Roger French. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Thevenot, Jean de. *The Travels Of Monsieur De Thevenot Into The Levant: In Three Parts*. London: Printed for H. Clark for H. Faithorne, 1687.
- Tournefort, Joseph Pitton de. *Materia Medica, or a description of simple medicines Generally Used in Physic*. London: Printed by J.H for Andrew Bell, 1708.
 _____ *A Voyage Into the Levant*, Vol III. London, 1741,
- Urquhart, David. *Manual of the Turkish Bath: Heat a Mode of Cure and a Source of Strength for Men and Animals*. London: John Churchill and Sons, New Burlington Street, 1865.
- Wilson, John. *The Balm of Gilead for Healing a Diseased Land: with the Glory of the Ministration of the Spirit*. Falkirk: Printed and Sold by Patrick Mair, 1798.
- Varthema, Lodvico di. *The Travels of Ludovico di Varthema*. London: The Hakluyt Society, 1863.

Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Baranşikov'un Seyahatnamesinde 18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Toplumu

Ottoman Society in the Last Quarter of the 18th Century in the Travelogue of the Merchant Vasily Baranshikov From Nizhny Novgorod

Cumhur Kaygusuz* , Alim Abidulin** , Nadejda Vershinina***

*Dr., Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Rusya Tarihi ve Politikası Bölümü, Rusya Federasyonu

**Doç. Dr., Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Kültürel Dil Bilimi Bölümü, Rusya Federasyonu

***Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Kültürel Dil Bilimi Bölümü, Rusya Federasyonu

ORCID: C.K. 0000-0002-1640-9439
A.A. 0000-0002-3322-0240
N.V. 0000-0001-6088-490X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Cumhur Kaygusuz,
Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Enstitüsü, Rusya
Tarihi ve Politikası Bölümü, Rusya Federasyonu
E-posta/E-mail: cumhurkaygusuz@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
23.12.2020

Kabul/Accepted: 24.12.2020

Atf/Citation:

Kaygusuz, Cumhur, Abidulin, Alim ve Vershinina, Nadejda. "Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Baranşikov'un Seyahatnamesinde 18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Toplumu." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 103-115. <https://doi.org/10.26650/iutd.816151>

ÖZ

Doğu meselesi, 18. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Rusya İmparatorluğu'nun dış politikasına yön veren en mühim etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Rus toplumunun Müslüman bir ülke olan Osmanlı İmparatorluğu'na, geleneklerine, adetlerine, dini inancına, harp sanatlarına ve ekonomisine olan ilgisi, iki devlet arasındaki askeri, diplomatik ve ekonomik etkileşim yollarını bulma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla diplomatik temsilcilikler tarafından kaleme alınan raporların yanı sıra, mühim bilgiler içeren edebi eserler de önemli birer kaynak niteliğine haiz olmaktadır. Bahsi geçen edebi yapıtlardan biri de Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Baranşikov'un Amerika, Asya ve Afrika kıtalarındaki Talihsiz Serüveni (1780-1787) adlı seyahatnamesidir. Çalışmamızda söz konusu edebi eserin tarihi bir kaynak olarak güvenilirlik derecesi analiz edilirken, Türk-Rus gerginliğinin tavan yaptığı bir dönemde İstanbul'da yaşayan bir Rusya İmparatorluğu vatandaşının gözünden şehrin ve Osmanlı sosyal hayatının nasıl tasvir edildiği ve Baranşikov'un yaptığı karşılaştırmalar ışığında "öteki" algısı da incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Yeniçeri, Doğu Seyahati, Türk-Rus İlişkileri, Vasiliy Baranşikov

ABSTRACT

By the end of the XVIII century, the most important problem of the Russian's Empire foreign policy was the "Eastern question". The interest of the Russian society in the Ottoman's Empire traditions, customs, religion, military affairs and economy was linked to necessity to find ways for cooperation between both states in military, diplomatic and economic spheres. In this situation, literary works served as a source of useful information apart from the reports of diplomatic embassies about an exotic country. One of them was the travel notes "Unlucky adventures of Nizhny Novgorod merchant Vasily Baranshikov in three parts of the world: America, Asia and Europe in 1780-1787", that was published in the last quarter of the 18th century (1787). The problem of authorship and authenticity of this notes also were raised in the article as well as the degree of its value as a historical source. The main attention was paid to

the special features of representation of Istanbul by a Russian citizen in the East during the period of aggravation of relations between Russia and the Ottoman Empire, as well as the specifics of self-identification and perception of the "other" by our countryman.

Keywords: The Ottoman Empire, Janissary, Travelling to the east, Turkish-Russian relations, Vasily Baranishikov

Extended Abstract

By the end of the 18th century, the most important problem of the Russian's Empire foreign policy was the "Eastern question". The interest of Russian society in the Ottoman Empire's traditions, customs, religion, military affairs and economy was linked to the necessity of finding ways for cooperation between both states in military, diplomatic and economic spheres. In this situation, literary works served as a source of useful information apart from the reports of diplomatic embassies about an exotic country. Among them was the travel notes, '*Unlucky adventures of Vasili Baranikov, tradesman from Nizhny Novgorod in three continents: America, Asia and Europe from 1780 to 1787*,' that was published in the last third of the 18th century (1787). On the eve of the Ottoman-Russian War of 1787-1791, the Nizhny Novgorod merchant Vasily Baranishikov worked in St. Petersburg, then travels as a sailor to Copenhagen, where local scammers fraudulently deliver him to the ship of slavers. For about two months, Baranishikov serves as a recruit on the island of St. Thomas, then as a laborer on the island of Puerto Rico. In October 1782, he finally got his freedom and went to Europe as a sailor on a Venetian merchant ship. However, near the coast of Africa, Basil was captured by Turkish pirates, circumcised to Islam, and sold as a slave to Palestine. A year later, Baranishikov fled to Venice, and from there throws him to Istanbul, where he spent about 10 months in the janissary service.

Vasily Baranishikov described the Ottoman Empire as follows: the geography and architecture of Istanbul, the system of civil, spiritual and military ranks, the way of life, military service and everyday life of the Janissaries, the judicial system, the Sultan's harem, and religious rites. The author managed to convert to Islam, married and lived almost a year as an ordinary janissary having, of course, sufficiently mastered the language – all this together makes his work truly unique and informative from the point of view of the researcher, despite a significant share of artistic fiction.

The present article is devoted to the image of Istanbul and representation of Ottoman society through the eyes of a Nizhny Novgorod citizen in a work of art that was written during the escalation of the Russian-Turkish conflict, and therefore intentionally lacks obvious expressions of the author's admiration for Istanbul (excluding descriptions of the city's geographical location and luxury architecture). In the article are discussed the issues of state administration and religion of the Ottoman Empire and ways of their comparison with the Russian reality. The author analyzed the daily life and service of the Janissaries, as well

as the author's representation of the transformation of the janissary corps in the 18th century: from a formidable isolated force and participants in Palace coups by the end of the 18th century, the Janissaries turn into family merchants and artisans, thereby destroying the border between the military and trade and craft layers of the population. The author did not ignore the Ottoman judicial system based on the Muslim tradition. It is noted that criminal offenses are not treated as accurately here as in Russia, but self-destructive punishments against dishonest merchants and impaling Greeks accused of treason or murder are widespread. Throughout the text, the author highlights the brutality of the Ottoman system of punishments. This is why Russian traditions are regularly contrasted with the Ottoman ones, and such attempts to define social, cultural, and religious boundaries are usually found throughout the story – in homesickness and remorse over the 'forced' betrayal of the Orthodox faith. In particular, attention is paid to the peculiarities of Ottoman family life. The author's surprise was caused by complete obedience to his father – in-law and wife since such a way of life was alien to the young Nizhny Novgorod merchant, who, by the way, was waiting to return to his wife and two children in Nizhny Novgorod. Even more astonishing were polygamy in the Ottoman Empire and the Sultan's harem: describing the Islamic picture of Paradise, he draws an interesting analogy with the Sultan's earthly life, noting that Paradise was embodied in the Sultan's harems and luxurious life. The author is particularly interested in social mobility when converting to Islam against the background of relatively peaceful coexistence of representatives of many nations and religions. In particular, the article highlights the activities of the *Enderun* court school, which prepared gifted children for the highest military and civil posts of the Ottoman Empire. The author notes the strict discipline and humility of students who received a comprehensive education at school (military Affairs, languages, music training, art), while working in the Palace services. Thus, the Russian author notes and describes to his compatriots a new format of education for the Russian Empire, which was characterized by increased attention to the talents of the pupil. This system implied complete obedience to the official-fully developed, humble and loyal to the Sultan. The Ottoman Empire inherited the Roman tradition of granting citizenship to foreigners, allowing the most capable people to fill leadership positions regardless of ethnicity or social origin. It was this principle that became the main concept of the *Enderun* School and the foundation of a competent administrative system and, as a result – the centuries old power of the Ottoman Empire.

The article raises the problem of authorship and authenticity of a work of art and the degree of its value as a historical source. The opinions of scientists may be various about the personality and authorship of Vasily Baranshchikov, but for a historian-researcher who studies the history of Eastern societies and the Ottoman Empire in particular, 'Unlucky adventures' is a unique source on the history of Ottoman society in the last third of the 18th century. So, in our opinion, the main feature of the work is its autobiographical character, and

although the goals of its writing largely determined the style of presentation and assessment of what is happening, the source of the author, who lived in Istanbul for about 10 months, was mostly his own experience and observations. The information about a particular state accumulated by a person of a different mentality and religion always allows you to look at the described state from a new angle. When analyzing the travelogue, it is important to take into account that the author was not an outside observer of the daily life of Ottoman society, but, in fact, a part of it: he spends almost a year in Istanbul; converts to Islam, serves as a janissary, marries – that is, leads an absolutely ordinary life of a local resident. As a result, we see the view of a foreigner, but well acquainted with the Ottoman reality. The focus is on the peculiarities of Istanbul Russian man in the East in the period of aggravation of relations between Russia and the Ottoman Empire, as well as the specifics of self-identification and perception of the “other” by our compatriot.

Belirli bir bölge ya da ülke hakkında özellikle yabancılar tarafından kaleme alınan eserler, tarih biliminin en önemli unsuru olan yazılı kaynakların ayrılmaz bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tasvir edilen ülkelerde ya da coğrafyalarda hakim olan ve asırlar boyunca devam eden bir süreçte şekillenen mantalitenin yanı sıra, bu bölgelerde yaşayan toplumların temel nitelikleri de bahsi geçen kaynakların tarihi araştırmalarda kullanılması sayesinde daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan, birtakım objektif faktörlerin etkisiyle, yazarların doğup büyüdüğü ve vatandaşlık aidiyeti ile bağlı oldukları ülkelerini bir araştırma konusu olarak tüm yönleriyle değerlendirmelerinin oldukça güç olması da toplumların tarihi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda, özellikle yabancıların aktardıkları bilgilerin kullanılmasını son derece mühim ve aktüel kılmaktadır. İşte tam da bu bağlamda, bir yabancı tarafından kaleme alınmış ve 18. yüzyılın son çeyreği itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal hayata ışık tutan eserlerden biri de "Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Baraşıkov'un Amerika, Asya ve Afrika Kıtalarındaki Talihsiz Serüveni (1780-1787)" adlı 129 sayfalık seyahatnamedir.

İlk defa Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı 1787'de yayımlanan eser, hedef okuyucu kitlesi nezdinde aşağıda ifade edeceğimiz bazı nedenlerden mütevellit ciddi başarı kaydetmiştir: Öncelikle söz konusu seyahatname, dönem itibariyle maceracı gezginlerin başından geçen talihsizlikleri ve bunların tanık oldukları sıra dışı hadiseleri büyük bir hayranlık ve merak ile takip eden okuyucular hesaba katıldığında, oldukça güncel bir alanda kaleme alınmıştır. Ayrıca, egzotik bir doğu ülkesi ile farklı bir tanışma formatını da muhtevasında barındırmaktadır. Dolayısıyla Baraşıkov'un seyahatnamesi kendi dönemi için başarılı bir satış hacmine ulaşmış ve ilk baskısının ardından 3 kez yeniden basılmıştır.

1756 yılında dünyaya gelen ve 1807'de vefat eden Vasiliy Yakovleviç Baraşıkov, Nijniy Novgorod kentinin ikinci loncasına mensup sıradan bir tüccar olarak hayatına devam etmekten 1780 yılında iştirak ettiği Rostov Fuarında soyguna maruz kalıp tüm mal varlığını kaybettikten sonra büyük bir maceraya yelken açmıştır. Mali durumunu düzeltmek ve yeni iş fırsatları yakalamak için önce St. Petersburg'a giden Baraşıkov, imparatorluğun başkentinden gemi adamı olarak Kopenhag'a geçer. Burada dolandırıcıların ağına düşerek köle tüccarlarının gemilerinde çalışmak durumunda kalır. Akabinde St. Thomas Adası'nda iki ay kiralık asker olarak görev yapar ve ardından da Porto Riko'da ağır işlerde çalışır. 1782 yılında özgürlüğüne kavuşur, bir Venedik ticaret gemisinde yeniden gemi adamı olarak çalışmaya başlar ve Avrupa'ya doğru yola çıkar. Lakin çalıştığı gemi Batı Afrika kıyılarında Mısırlı Türk korsanlar tarafından ele geçirilir. Daha sonra korsanlar arasında gerçekleştirilen ganimet paylaşımı esnasında Filistinli köle tüccarı Kaptan Muhammed'e verilen Vasiliy Baraşıkov önce sünnet ettirilir, daha sonra da İslam adını alır. Kaptan Muhammed'in gemisi ile Cebelitarık Boğazı'ndan Mora Yarımadası'na, oradan da Kıbrıs üzerinden Beytüllahim Limanı'na ulaşan Baraşıkov, bu kentte evi bulunan köle tüccarının kişisel hizmetkari

olarak 1 yıl 8 ay çalışır. Tüm bu süre boyunca kaçmak için fırsat kollar ve liman civarında dolaştığı bir gün üzerinde Rum flaması bulunan bir gemi dikkatini çeker. Geminin kaptanı olan Hristoforos'a başından geçen talihsiz hadiseleri yarım yamalak Türkçesi ile aktarır ve kaçabilmesi için kendisine yardım etmesini ıstırham eder. Bu fikre sıcak bakan Hristoforos ise gemi adamı olarak çalışması karşılığında Baraşıkov'a yardım etmeyi kabul eder. Hristoforos'un gemisi ile önce Kudüs'ün limanı olan Yafa'ya, buradan Kıbrıs üzerinden Adriyatik Denizi'ne, oradan da Venedik'e ulaşan Baraşıkov, Rusya'ya gidebilmek için birtakım girişimlerde bulunsada Venedik'te maruzatını anlatabileceği bir Rus konsolos ya da diplomat ile görüşme imkanı bulamaz. Bunun üzerine bir sonraki durağı İstanbul olan Hristoforos'un gemisine geri dönerek şansını bir kez de pek çok Rus diplomatın görev yaptığı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde denemeye karar verir. İstanbul'a demir attıkları gün kaptan Hristoforos, gemideki hizmetlerine karşılık Vasiliy Baraşıkov'u derhal serbest bıraksa da kendisine herhangi bir maddi destekte bulunmaz. Gemiden ayrıldıktan bir gün sonra dönemin Rusya İmparatorluğu Büyükelçisi Yakov İvanoviç Bulgakov'un Pera'daki konutuna giden Baraşıkov, tüm rica ve ısrarlarına rağmen İvanov'un huzuruna çıkamaz. İstanbul'da beş parasız kalan ve üzerindeki Rum kıyafetleriyle başından geçen olayları her fırsatta ve ortamda anlatmaya başlayan Baraşıkov, genelde Rusların kaldığı bir handa memleketi Nijniy Novgorod'a komşu kent olan Arzamas'tan İstanbul'a uzun zaman önce göç etmiş çizme ustası Gusman ile tanışır ve kendisinin yardımı ile Yeniçeri Ocağı'na girmeyi başarır.

Çalışmamıza konu olan seyahatnameyi değerlendirmeye başlarken, üzerinde özellikle durulması gereken bazı önemli hususları ifade etmekte büyük yarar var. Öncelikle mevzubahis eseri kaleme alan Vasiliy Baraşıkov, Osmanlı toplumunun günlük yaşantısını dışarıdan gözlemleyen sıradan bir yabancı değil; bizzat Osmanlı toplumunun somut bir parçasıdır. Zira kendisi İstanbul'da bir yıl kadar ikamet etmiş, İslam dinini kabul etmiş, yeniçeri olarak görev yapmış ve evlenmiştir. Yani, ortalama bir Osmanlı vatandaşı gibi sıradan bir hayat sürmüştür. Sonuç olarak karşımızda, yabancı olmasına rağmen Osmanlı realitesini ve sosyal hayatını son derece iyi bilen bir seyyah-yazar durmaktadır. Öte yandan eser, Türk-Rus gerginliğinin ve anlaşmazlığının tavan yaptığı bir dönem olan 18. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alındığı için potansiyel okuyucu kitlesinin büyük sempatisini kazanmıştır. Konjonktür gereği Baraşıkov'un ana hedefi, Rusya İmparatorluğu'nda herhangi bir kanuni kovuşturmayaya maruz kalıp başını belaya sokmadan sponsorlardan yüklüce para ödülü alabilmektir. Bu sebeple seyahatnamenin içeriğinde Vasiliy Baraşıkov'un İstanbul'a olan büyük hayranlığını sadece kentin coğrafi konumu üzerine yaptığı bazı değerlendirmelerde ve şehirde yer alan mimari eserlerin tasvirlerinde kısıtlı bir biçimde görebilmekteyiz.

Baraşıkov'un *Talihsiz Maceralarında* Osmanlı toplumunun en mühim özelliklerinden biri son derece net bir şekilde ifade edilmektedir: İslam dininin hakim bir konumda olduğu

Osmanlı toplumunda, farklı dinlere ve etnik kökenlere mensup vatandaşlar, birbirleriyle eşit bir şekilde ve tam bir sulh ortamında yaşamakta ve İstanbul özelinde muazzam bir sosyal devinimin birer unsuru olmaktadır. Eserinde bu duruma örnek olarak Hristiyan ailelerden devşirilen yetenekli çocukların önemli askeri ve bürokratik görevler için özel olarak yetiştirildikleri *Enderun Mektebini* gösteren Baranşikov, söz konusu kurumda uygulanan katı disiplin kuralları dahilinde çok yönlü bir öğrenim (harp sanatı, yabancı dil, müzik, sanat vb.) gören ve buna paralel olarak tecrübe kazanmak maksadıyla sarayın çeşitli birimlerinde çalışan öğrencilerin entelektüel seviyelerine ve tevazularına dikkat çekmektedir. Bu suretle Rus Seyyah-Yazar Baranşikov, yetiştirilecek öğrencinin sahip olduğu yeteneklere göre şekillenen ve ülkesi Rusya İmparatorluğu için son derece farklı olan bir eğitim metodunu okuyucularına izah ve tasvir etmektedir. Vasiliy Baranşikov'a göre, söz konusu sistem Sultana gönülden bağlı, her yönden gelişmiş ve olağanüstü bir performans ile çalışacak olan geleceğin bürokratlarını yetiştiren muazzam bir yapıdır¹. Zira yabancılara vatandaşlık verme geleneğini Roma'dan miras alan Osmanlı İmparatorluğu'nda, stratejik öneme haiz kilit görevlere atanacak yetenekli bürokrat ve komutanların mensup oldukları sosyal sınıf ya da etnik köken herhangi bir önem teşkil etmemektedir. İşte bu prensibi *Enderun Mektebi*'nin ana konsepti ve etkin Osmanlı yönetim sisteminin temeli olarak nitelendiren Baranşikov, imparatorluğun yüzyıllara yayılan gücünün, mevzubahis sistemin bir sonucu olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır.

18. yüzyılın son çeyreği itibariyle Osmanlı toplumunda gözlemlenen transformasyon sürecinde yeniçerilerin ticaret ve zanaat hayatına dahil olmalarının son derece önemli bir rol oynadığını düşünen Baranşikov, bizzat Yeniçeri Ocağında görev yapması sebebiyle dönemin kara gücünün en önemli unsurlarından olan kurum hakkında daha detaylı bir bilgilendirme yapmayı tercih etmiştir. Malum olduğu üzere, 16. yüzyıla kadar sadece askeri faaliyetler ile iştigal halinde olan Yeniçeri Ocağının mensupları, seferler dışında sürekli olarak kışlalarında yaşar; evlenerek aile kurmalarına ve kişisel olarak ticari faaliyet yürütmelerine ise izin verilmezdi. Ancak söz konusu statünün yeniçerileri saray darbelerinin ayrılmaz birer parçası haline getirdiğini belirten Baranşikov, eserinde Yeniçeri Ocağı için “Sultanların bile en fazla çekindiği korkunç bir güç haline dönüşmüştür”² ifadesini kullanmaktadır. Tam da Vasiliy Baranşikov'un seyahat notlarını kaleme aldığı dönemde ticarete daha fazla dahil olarak aile kurmaya başlayan yeniçeriler, sosyal hayattaki etkilerini oldukça hızlı bir şekilde arttırmıştır. Bu bağlamda Baranşikov da tıpkı diğer yeniçeriler gibi zanaat ile iştigal etmeye başladığını, kendi atölyesini açarak Türk tipi çizme imalatını oldukça hızlı bir şekilde öğrendiğini ve bu sayede de yeniçeri maaşının dışında ek gelire sahip olduğunu

1 Neşastniya prikluçeniya Vasilya Baranşikova meşanina Nijnyago Novagoroda v tryoh çastyah sveta: v Amerike, Azii i Yevrope s 1780 po 1787 god. Vtoroye izdanie s dopolneniyem i figurami. Sanktpeterburg: Tip. Vilkovskago i Galçenkova, 1787, s. 115.

2 a.g.e., s. 107.

seyahatnamesinde aktarmaktadır³. Ünlü Rus tarihçi ve Türkolog M.S. Meyer'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönem izlediği agresif dış politikanın yanı sıra, bazı vilayetlerde görev yaptıkları süre zarfında ayrılıkçı birtakım politikaları uygulamaya çalışan paşaların da etkisiyle yeniçerilerin sayısında yaşanan zaruri artış, imparatorluğun iktisadi sistemi üzerine muazzam bir yük bindirmiştir⁴. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisi devasa ordunun masraflarını karşılamakta yetersiz kaldıkça, yeniçeriler de ticarete ve zanaata dahil olma yolunu tercih etmişlerdir. Bahsi geçen faaliyetlerden elde ettikleri kazançlar da ana gelirleri haline döndükçe, yeniçeriler seferlere iştirak etmek istememişlerdir. Eserinde bu hususa özellikle dikkat çeken Nijniy Novgorodlu Yeniçeri Baraşıkov, 18. yüzyılın sonlarına doğru toplumun asker kesimiyle tüccar kesimi arasındaki sınırın giderek bulanıklaşmaya ve kaybolmaya başladığını belirtmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın kendilerine tanıdığı yetki kapsamında devlet yönetiminde faaliyet gösteren askeri (seyfiye), dini ilimler (ilmiye) ve bürokratik (kalemiye) sınıflara da değinen Baraşıkov, mevzubahis guruplar arasındaki rekabete özellikle dikkat çekmiştir: "Pera insanları" olarak nitelendirdiği kalemiye sınıfına mensup profesyonel bürokratların sadrazamlık ya da valilik gibi seyfiye sınıfının tekelinde bulunan görevlere nadiren atandığını belirten Vasiliy Baraşıkov, buna rağmen profesyonel bürokrat kesimin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle paşaların çevresinde daha fazla yer bulmaya başladıklarına vurgu yapmıştır. Söz konusu durumu seyfiye ile kalemiye arasındaki rekabette ibrenin kalemiyeden yana dönmeye başlamasının ve devlet yönetiminde giderek artan profesyonelleşmenin bir tezahürü olarak gören Yazar, tüm iktisadi sıkıntılara, toplumda giderek artan rüşvet sorununa ve ordunun zayıflamasına karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun yine de son derece güçlü bir devlet olarak varlığına devam ettiğinin altını çizmiştir⁵.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Karadeniz'in tamamında serbest dolaşım ve ticaret yapma hakkına sahip olan Rus ticaret gemilerinin giderek artan faaliyetleri sonucunda Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarete Rusya lehine gözle görülür bir gelişme yaşandığını dile getiren Baraşıkov, söz konusu antlaşmaya kadar geçen sürede ise döküm demir, çelik, kenevir, buğday ve kürk gibi önemli Rus ürünlerinin Don Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde kurulan Temernikov Limanı'ndan yalnızca Türk gemileri ile İstanbul'a getirilebildiğini ve mevzubahis mamullerin Avrupa'ya sevkiyatının yasak olması sebebiyle de imparatorluğun başkentinde ucuz fiyatlara satıldığını ifade etmiştir. Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasındaki ana ticaretin de Levant (Doğu Akdeniz) kıyılarındaki limanlar üzerinden gerçekleştirildiğini belirten Vasiliy Baraşıkov, Afrikayı çevreleyen deniz yolunun gelişmesiyle birlikte Amerikan kolonileri ile Avrupa ülkeleri arasında artan ticaretin

3 a.g.e., s. 108.

4 Osmanskaya imperiya v XVIII veke. Çerti strukturnogo krizisa. – M.: Nauka. Glavnaya redakciya vostochnoy literaturı, 1991, s. 108.

5 a.g.e., s. 111.

Levant üzerinde olumsuz etki yapmasına rağmen yine de bu bölgenin Avrupa için son derece önemli bir pazar olduğuna vurgu yapmıştır⁶.

Ortodoks Hristiyan inancına mensup olan Vasiliy Baraşıkov, çoğunluğu Müslümanlardan teşkil Osmanlı toplumu içinde geçirdiği zaman boyunca din faktörünün sosyal ve siyasal hayata olan etkilerini de gözlemlemiştir. Mevzubahis gözlemlerini okuyucularına aktardığı satırlarda ‘‘Peygamber Hz. Muhammed inancının başıamamlığı’’ olarak nitelendirdiği şeyhülislamlık makamına özel bir ilgi göstermiş ve söz konusu makamda bulunan müftünün halk tarafından kutsal ve ilahi bir kişi olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Kaleme aldığı eserinde şeyhülislamın 18. yüzyılın sonlarına doğru saray çevrelerinde ve bizzat Osmanlı Sultanı nezdinde siyasi açıdan güç kaybına uğramasına rağmen özellikle toplum açısından son derece mühim olan dini hükümler hususunda muazzam bir otoriteye sahip olduğunu belirtmiş ve İstanbul’a ayak bastığı andan itibaren diyalog kurduğu imamlara da eserinde ayrıca yer vermiştir: Kente geldiğinde İslam inancına mensubiyetini onaylayan belgeyi tanzim eden ve kendisine doğru bir biçimde ibadet ve dua etmeyi öğreten imamdan övgü ile bahsetmiş, İstanbullu hanımı ile nikahını kıydıktan sonra bir başka hanımla ikinci evliliğini yapmasının iyi olacağını söyleyen diğer semt imamının tavsiyesini de okurlarına aktarmıştır⁷. Ezan okuyan müezzinleri kiliselerde çan çalmakla mükellef zangoçlara benzeten Vasiliy Baraşıkov, yeniçeri olarak görev yaptığı esnada Padişahın Aya Sofya’da kıldığı Cuma namazlarını izlemiş ve ‘‘büyük bir üzüntü ve pişmanlıkla’’ bizzat kendisi de Aya Sofya’da namaz kılmıştır. Zira din konusunda son derece hassas olan ve namaz gibi önemli bir ibadete sadece kafirlerle savaş esnasında ara verilen Osmanlı toplumu nezdinde iyi bir izlenim bırakmak bir yabancı için oldukça elzemdir⁸. Seyahatnamesinde din mevzusuna pek çok yerde değinen Vasiliy Baraşıkov, Osmanlı toplumunda abdest, sünnet, oruç, hac ve sadaka gibi temel dini uygulama ve ritüellerin ne manaya geldiğini ve nasıl tatbik edildiğini de okuyucuları ile paylaşmıştır. Oruç ibadetinin olağanüstü şartlar dışında büyük bir disiplin ile yerine getirildiğini ifade eden Yazar, zekat ve sadaka konularında ise aynı disiplinden bahsetmenin güç olduğunu belirtmektedir. Baraşıkov’a göre zekat ve sadaka, genellikle toplumun orta gelir seviyesine mensup vatandaşlarınca ifa edilen bir ibadettir. Büyük miktarlarda servete sahip olan zengin kesim ise tıpkı vergi konusunda olduğu gibi bu alanda da kendi payına düşen miktarı ödemekten çeşitli yöntemlerle kaçınmaktadır⁹.

Osmanlı toplumunun kendine has özellikleri karşısında karmaşık duygulara kapılan ve bunları kaleme aldığı satırlarda kızgınlık, hayranlık ve hayretler içerisinde ifade eden Baraşıkov, Osmanlı aile hayatına; özellikle de eşinin ve kayınvalidesinin aile içindeki rolüne alışmakta zorlanmıştır: Gelenekler konusunda yeterince bilgi sahibi olmayan yazar, ev için

6 a.g.e., s. 86-87.

7 a.g.e., s. 101.

8 a.g.e., s. 103.

9 a.g.e., s. 94.

gereken gıda ürünlerini başlarda kendisi satın almış, lakin bu hareketi eşi ve kayınvalidesi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine daha tecrübeli olan arkadaşı Gusman sürece dahil olmuş ve kendisine şunları söylemiştir: “İslam (Baraşıkov’a köle tüccarı tarafından verilen isim), sen iyisi mi parayı eşine ve kayınvalidene ver. Kendilerine ve sana lazım olan ne varsa bizzat satın almaktan memnuniyet duyacaklardır”¹⁰. Elbette memleketi Nijniy Novgorod’da karısı ve iki çocuğu tarafından beklenen Vasiliy Baraşıkov için bunlar, son derece yabancı ve alışık olmadığı geleneklerdir. Bunun dışında Osmanlı İmparatorluğu’nda erkeklere tanınan çok eşlilik hakkı ve saraydaki harem hayatı da Rus Yeniçeri İslam’ın dikkatinden kaçmamıştır: Eserinde cennet kavramının Osmanlı toplumu nezdinde ne anlama geldiğini okuyucularına aktarırken ilginç bir benzetme yapan Baraşıkov, buradaki yaşamın Sultanın yeryüzündeki hayatına benzediğini ve sultanlık saraylarında bulunan haremdeki lüks ortamın da bir nevi cennet olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir¹¹.

Seyahatnamesinde İslami değerler ve gelenekler üzerine kurulu olan Osmanlı yargı sistemine de yer veren Baraşıkov’a göre, ceza davalarına konu olan suçlar Rusya’daki kadar detaylı bir kovuşturmayaya maruz kalmasa da özellikle halkı aldatmaya yönelik ticari suçlarda el ve kol kesme gibi caydırıcı cezalar yaygın bir şekilde uygulanmaktadır¹². Yine vatana ihanet ya da cinayet gibi büyük suçlardan hüküm giyen Rumların genellikle kazığa oturtulduğunu belirten Baraşıkov, söz konusu cezayı “En korkunç idam metotlarından biri olan kazığa oturtma, vatana ihanet ya da cinayetten hükümlü Rumlara yönelik olarak uygulanmaktadır. Elleri önden bağlanan mahkum, yere yüzükoyun yatırılır ve sırtına bir eşek eyeri bağlanır. Daha sonra bu eyerin üzerine oturan bir cellat hükümlünün kafasını geriye doğru çekerek sabit tutarken, diğer cellat ise kazığı saplar ve elindeki tokmak ile suçlunun göğsünden ya da omzundan dışarı çıkana kadar vurmaya devam eder” sözleriyle anlatırken, “garip Türk adetlerinin bir tezahürü” olarak nitelendirdiği hadım etme cezasını da “toplumdaki cehaleti ve batıl inançları daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramayan saçma ve boş geleneklerden biri”¹³ şeklinde tanımlamıştır.

Tam da bu noktada makalemize konu olan eserin dönemi itibarıyla hangi şartlarda ortaya çıktığı üzerinde de durmak gerekmektedir: Öncelikle Vasiliy Baraşıkov, ülkesine geri döndüğünde Rus toplumuna yeniden kolayca entegre olabilmek ve alabileceği olası cezalardan kaçınmak amacıyla seyahatnamesinde kendisini esir düşmüş talihsiz bir Rus olarak göstermeye özellikle dikkat etmiştir¹⁴. Böylece Türk-Rus anlaşmazlığından olumsuz

10 *Neşastniya prikluçeniya Vasilya Baraşıkova meşanina Nijnyago Novagoroda v tryoh çastyah sveta: v Amerike, Azii i Yevrope s 1780 po 1787 god. Vtoroye izdanie s dopolneniyem i figurami, Vilkovskago i Galçenkago, Sanktpetersburg 1787, s. 54.*

11 a.g.e., s. 114.

12 a.g.e., s. 56.

13 a.g.e., s. 118.

14 Victor Taki, *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan*, Novoe literaturnoye obozreniye, Moskova 2017, s. 98.

etkilenen okuyucu kitlesi nezdinde, Hristiyanlığın manevi etkilerinden de istifade etmek suretiyle acıma ve empati hislerini uyandırmak Yazarın öncelikli hedefi olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak da seyahatnamede Türk adet ve geleneklerinin devamlı olarak Rus gelenekleriyle kıyaslandığını ve iki toplum arasındaki sosyal, kültürel ve dini farklılıkların özellikle öne çıkarıldığını görmekteyiz. Bu vesileyle de vatanından uzak diyarlarda mücbir sebeplerle dinini değiştirmek zorunda kalan mağdur bir yazarın esaret altındayken memleketine büyük bir özlem duyduğu algısı yaratılmaya çalışılmaktadır.

Basıldığı dönemde iyi satmasına rağmen bilimsel manada araştırmacılardan gereken ilgiyi görmeyen eser¹⁵, okuyucu ile ilk kez buluşmasından ancak bir asır sonra bilim insanlarının dikkatini çekmiştir¹⁶. 1900 yılında Nijniy Novgorod Bilimsel Arşiv Komisyonu'nun yıllık faaliyetleri kapsamında Vasiliy Baranşikov'un gerçekten var olduğunu ve ülkesinden uzakta yaşadığını kanıtlayan "Yurtdışında Gönüllü Olarak Yaşayan Nijniy Novgorodlu Tüccar Vasiliy Yakovleviç Baranşikov'un Sorgusu (Mart 1786)" yayımlanmış¹⁷, 20. yüzyılın ikinci yarısında da bu seyahatnameden esinlenerek yazılmış ve pek çok faydalı ek açıklama ile yorum içeren "Bir Rus Gezginin Hikayesi" basılmıştır¹⁸. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl itibariyle de gerek dil bilimciler, gerekse tarihçiler mevzubahis eseri ve yazarını çalışmalarında ele almışlardır¹⁹.

Konu ile ilgilenen araştırmacılar ve uzmanlar Vasiliy Baranşikov'un kişiliği ve kaleme aldığı eser üzerine farklı fikirlere sahip olsa da, Doğu toplumları ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan tarihçiler için söz konusu seyahatname; özellikle 18. yüzyılın son çeyreğine ilişkin içerdiği değerli bilgiler vesilesiyle özgün ve kıymetli bir kaynak niteliğine haiz olmaktadır. Bu bağlamda eserin en mühim özelliğinin, İstanbul'da bir yıla yakın bir süre yaşayan Yazarın gözlemleri ve kişisel tecrübesiyle Osmanlı toplumundaki sosyal ve iktisadi hayatı başarılı bir şekilde tasvir etmesini sağlayan otobiyografik karakteri olduğu

- 15 A. A. Vigasin, Neşastniya priklyuçeniya Vasilya Baranşikova, meşanina Nijnjyago Novagoroda v tryoh çastyah sveta: v Amerike, Azii i Yevrope s 1780 po 1787 god, *Puteşestviya po Vostoku v epohu Yekaterin II*, Vostochnaya Literatura, Moskva 1995.; S. A. Vengerov, *Kritiko-biografiçeskiy slovar russkih pisateley i uçyonih VI*, 1897-1904, s. 220; V. I. Rabinoviç, *S gişpantsami v Noviy York i Gavanu*, Mısl, Moskva 1967.
- 16 N. S. Leskov, "Vdohnovenniye brodyagi (Udalekie "skaski")", *Polnoye sobraniye soçineniy*, T. 12., Spb., 1897.
- 17 "Dopros, snyatty s nijegorodskogo kuptsa Vasilya Yakovleva Baranşikova, javivşegosya dobrovolno iz-za granitsi", *Jurnal Nijegorodskogo namestniçeskogo pravleniya. - Deystviya Nijegorodskoy gubernskoy uçyonoy arhivnoy komissii*. T. 4. Nijniy Novgorod 1900, s. 108-110.
- 18 R. A. Ştilmark, *Povest o strannike Rossiyskom*, Volgo-Vyatskoe kN. İzd-vo, Nijniy Novgorod 1991.
- 19 P. V. Alekseev, "Russkiy orientalniy travelog kak janr putevoy prozi kontsa XVIII – pervoy treti XIX veka", *Filologiya i çelovek*, No. 2, 2014; P. V. Alekseev, "Russkiy romantiçeskiy orientalizm: prinsipi i problemi issledovaniya", *Filologiya i çelovek*, No. 4, 2013; T. V. Maltseva, "Formirovaniye romanih struktur v russkoy literature XVIII veka: «malenkii roman»", *Dergaçevskiye çiteniya - 2008*; "Russkaya literatura: natsionalnoye razvitiye i regionalniye osobennosti". *Problema janrovih nominatsii : materialı IX Mezduar. nauç. konf.*, I, Yekaterinburg, 2009; D. V. Neustroev, "Oçarovanniy strannik" N.S. Leskova: *genesis i poetika: avtoreferat dis. ... kandidata filologiçeskih nauk: 10.01.01*. Moskva, 2007; N. V. Morohin, "Neizvestnaya znamenitost" *Neşastniye priklyuçeniya Vasiliya Baranşikova sost.* N. V. Morohin, D. Pavlov, Knigi, Nizhniy Novgorod 2011.

kanaatindeyiz. Malum olduğu üzere, herhangi bir devlet ya da toplum hakkında farklı bir mantaliteye sahip ve dine mensup bir yabancı tarafından toplanan bilgiler, tasvir edilen coğrafyayı yeni bir bakış açısı ile değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Bu bağlamda bir diplomat, asker ya da gezgin olmamasına rağmen, Vasiliy Baranşikov'un kaleme aldığı seyahatname sayesinde de 18. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Osmanlı toplumunun sahip olduğu birtakım kendine has özellikleri değerlendirme imkanı ortaya çıkmaktadır. Nihai olarak söz konusu seyahatname için 18. yüzyıla ilişkin kaleme alınmış çağdaşlarından farklı olarak, Doğu realitesini bambaşka bir şekilde aktaran; sadece İstanbul'daki günlük hayatın akışını değil, aynı zamanda toplumdaki farklı dinlerin ve kültürlerin çok yönlü etkileşimini de tasvir eden bir eser demek yanlış olmayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma Nijniy Novgorod Lobaçevskiy Devlet Üniversitesi (UNN) nezdinde 20-18-00374 proje numarasıyla Rus Bilim Vakfı'nın mali desteği ile gerçekleştirilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This essay was carried out at the Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod (project no: 20-18-00374) by the financial support of Russian Science Foundation.

Kaynakça/References

- Alekseev, P. V., "Russkiy orientalniy travelog kak janr putevoy prozi kontsa XVIII – pervoy treti XIX veka", *Filologiya i çelovek*. – 2014. – №2. – S. 34-46.
- Alekseev, P. V., russkiy romantičeskiy orientalizm: prinsipi i problemi issledovaniya, *Filologiya i çelovek*. – 2013. – №4. – S. 18-26.
- Dopros, snyaty s nijegorodskogo kuptsa Vasilya Yakovleva Baranşikova, javişşegosya dobrovolno iz-za granitsı, *Jurnal Nijegorodskogo namestniçeskogo pravleniya*. - Deystviya Nijegorodskoy gubernskoy uçyonoy arhivnoy komissii. T. 4. Nijniy Novgorod, 1900, s. 108-110.
- Leskov, N. S., Vdohnovenniye brodyagi (Udaleckie "skaski"), *Polnoye sobraniye soçineniy*. T. 12. – Spb., 1897.
- Maltseva, T. V., *Formirovaniye romanuh struktur v russkoy literature XVIII veka: «malenkiy roman»* Dergaçevskiy çiteniya - 2008. Russkaya literatura: natsionalnoye razvitiye i regionalniye osobennosti. Problema janrovih nominatsii : materialı IX Mezhdunar. nauç. konf. — Yekaterinburg, 2009. — T. 1., s. 27-41.
- Meyer, M. S., *Osmanskaya imperiya v XVIII veke. Çertı strukturalnoy krizisa. Glavnaya redakciya vostochnoy literaturi*, 1991.
- Morohin, N. V., Neizvestnaya znamenitost // Neşastniye priklyuçeniya Vasiliya Baranşikova [Tekst] / [sost. N. V. Morohin, D. Pavlov]. - Nizhniy Novgorod: Knigi, 2011. - 108, [2] s.

- Neşastniya prikluçeniya Vasilya Baranşikova meşanina Nijnyago Novagoroda v tryoh çastyah sveta: v Amerike, Azii i Yevrope s 1780 po 1787 god. Vtoroye izdanie s dopolneniyem i figurami. Sanktpeterburg: Tip. Vilkovskago i Galçenkova, 1787.*
- Neustroev, D. V., “Oçarovanny strannik”, *N.S. Leskova: genesis i poetika: avtoreferat dis. ... kandidata filologičeskih nauk: 10.01.01, Moskva, 2007.*
- Rabinoviç, V. I., *S gişpantsami v Noviy York i Gavanu. – M.: Misl, 1967.*
- Ştilmark, R. A., *Povest o strannike Rossiyskom. – Nijniy Novgorod: Volgo-Vyatskoe kN. İzd-vo, 1991.*
- Taki, V., *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan, Novoe literaturnoye obozreniye, 2017.*
- Vengerov, S. A., *Kritiko-biografiçeskiy slovar russkih pisateley i uçyonih. Tom,1897-1904.*
- Vigasin, A. A., *Neşastniya prikluçeniya Vasilya Baranşikova, meşanina Nijnyago Novagoroda v tryoh çastyah sveta: v Amerike, Azii i Yevrope s 1780 po 1787 god, Puteşestviya po Vostoku v epohu Yekaterini II, Moskva: Vostochnaya Literatura, 1995, s. 101-106.*

Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnamelerde Cuma Selamlığı

The Ceremony of the Selamlık in the Travelogues Written in Urdu

Arzu Çiftsüren*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Ç. 0000-0003-0590-348X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Arzu Çiftsüren,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: asuren@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.09.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.12.2020

Kabul/Accepted: 27.12.2020

Atıf/Citation:

Çiftsüren, Arzu. "Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnamelerde Cuma Selamlığı." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 117-129.
<https://doi.org/10.26650/iutd.788745>

ÖZ

Hindistan Pakistan Alt Kıtası ile Osmanlı Türklerinin ilişkileri özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra farklı bir seyir izlemiştir. II. Abdülhamid dönemine *İslam Birliği* çerçevesinde Alt Kitada faaliyetlerin artırıldığı, İslam ülkeleri arasında en fazla desteği de bu coğrafyadan geldiği söylenebilir. Urdu dilinde seyahatname yazılmaya başlamasından çok kısa bir süre sonra ortaya Osmanlı topraklarını özellikle İstanbul'u konu olan pek çok seyahatname çıkmıştır. Bu seyahatnamelerde Osmanlı Türklerine ilişkin siyasi, sosyal ve kültürel pek çok alanda bilgi verilmiştir. Osmanlı'da padişah ile halkın yakınlaşmasını sağlayan törenlerden biri olan Cuma Selamlığı Urdu dili ile yazılan seyahatnamelerde bütün görkemi ve ihtişamıyla akis bulmuştur.

Anahtar sözcükler: Hindistan Pakistan Alt Kıtası, II. Abdülhamid, Urdu dili, Seyahatname, Cuma Selamlığı

ABSTRACT

The relations between Indo Pak Subcontinent and Ottoman Empire followed a different direction after the Russo-Turkish War of 1877-1878. Abdulhamid II carried out many activities with the idea of Pan Islamism and as a result of these activities different kinds of supports reached the Ottoman Turks from the subcontinent more than the other Muslim geographies. Only few years later of starting travelogue in Urdu literature, travelogues on Turkey have been written. In these travelogues social, cultural and political informations about Ottoman have been given. Selamlık ceremony which is one of the ceremonies that makes Sultan and people closer was reflected with all its splendor.

Keywords: Indo Pak subcontinent, Abdulhamid II, Urdu Language, Travelogue, the Selamlık ceremony

Extended Abstract

In addition to being literary genre, travelogues are closely related to disciplines of history and geography. Like any other philosophical view and art-work, travelogues also carry many pros and cons. One common critique of travelogues is that they are written only from the author's point of view whereby the author's biases and preferences cannot be completely disregarded. It is also observed that most travel writers exaggerate in order to influence and persuade their readers. Consequently, the information contained cannot be guaranteed to be reliable because of the authors' biases and exaggerations. Nevertheless, travel writing still presents vast information merged into conceptual thoughts specific to the country under observation, not only from the stand point of geography but also from the point of view of social structure.

The first travelogue in Urdu was written by Yousuf Kambal Posh in 1837 after his adventurous trip to London. Thereafter, travelogues about Turkey and Turks were written by other writers in Urdu. It is pertinent to mention that the travelers from the Indian subcontinent also made efforts to convey their thoughts through travelogues and visited Turkey especially during the reign of Abdulhamid II. Travelogues of this period narrated information about Turkey in various domains, from politics to culture, from education to everyday life.

The travelogues of this era were deeply influenced by the ideas of Panislamism, first conceived by Abdulhamid II, linking Turkey with the South Asian subcontinent. After 1857, Muslims from the Subcontinent turned their faces to the Ottoman Empire and tried to provide financial and moral support to their Turkish brothers to whom they were connected via the caliphate bond. In the first phase of these travelogues, authors writing travelogues about Turkey in Urdu were mostly prominent educationalists and jurists from the Indian subcontinent. One of the main motives that brought them to the Ottoman lands was to inscribe the metaphysical forces of Istanbul, to observe and then share academic views with their own people, creating public about the Turks while at the same time ensuring coordination amongst the Islamic countries. Examining the travelogues of Shibli Naumani, Abdurrahman Amritsari and Sheikh Abdulqadir, we find that detailed information about the Turks and the socio-cultural state of affairs in the Ottoman Empire is provided.

The Selamlık ceremony, for example, was of great importance to these foreign travelers travelling from the sub-continent. In these travelogues, the authors wrote that although the Selamlık ceremony had a social aspect that enabled the Sultan and the people to get closer, it also enabled the Sultan to inspect the current situation of the military. They also explain that, being Muslims, they are proud to comprehend the glory of the Ottoman Empire at this very ceremony. Some of these travelers from the sub-continent were bestowed "Tamgha-e Majidi" by then Khalifa of time Abdulhamid II.

Hindistan Pakistan Alt Kıtasının İslâm sonrası Orta Asya Türkleri ile münasebetleri Gazne Devleti hükümdarı Mahmûd'un Hindistan seferlerine kadar gitse de, Osmanlı Türkleri ile ilk temasları İstanbul'un fethinden sonra XV. yüzyılda olmuştur. Behmenî Devleti Sultanı Mehmet Şâh veziri Hoca İmâdü'd-dîn Mahmud Gavan'ı İstanbul'un fethinden dolayı Fatih Sultan Mehmet'i tebrik için İstanbul'a elçi göndermiş ve böylece siyasi ilişkiler başlamıştır.

Vasco de Gama komutasındaki Portekiz gemilerinin Ümit Burnu'nu geçerek 1498 yılında Hindistan'ın güney kıyılarına ulaşması ile ekonomik düzen değişmiş, o zamana kadar Türkistan, Anadolu kervan yolu üzerinden ve Kızıldeniz'den yapılan ticaret Portekizliler lehine yön değiştirmiştir. Bu süreçte Hindistan'da hüküm sürmekte olan Gucerat Sultanlığı Portekizlilere karşı Osmanlı'dan yardım istemiş ve böylece Osmanlı Devleti tarafından Hindistan'a çeşitli süreçlerle Hint deniz seferleri düzenlenmiştir. Bu seferlerde Portekizlilere karşı mutlak bir üstünlük sağlanamazken 1556 yılında bölgeye giden donanmanın başında bulunan Seydi Ali Reis İstanbul'a dönünce bir Türkün Hindistan Pakistan Alt Kıtası ile ilgili doğrudan yazdığı ve aynı zamanda Türk dili ile yazılmış ilk seyahatname olan *Mir'atü'l-Memâlik* adlı eseri yazmıştır.

Geniş topraklara sahip olan Hindistan Pakistan Alt Kıtası zaten tarih boyu siyasi birlikten mahrum olmuş, çeşitli bölgelerinin farklı devletlerce yönetilmesi ve en son İngilizlerin bölge üzerindeki faaliyetleriyle artık iyice çıkmaza girmiştir. 1857 Büyük Sipahi ayaklanması sonucu Türk soylu Babür Devletinin (1526-1858) başkenti olan Delhi'nin İngilizler tarafından ele geçirilmesi sonucu Babür Devleti yıkılmış, yönetim İngilizlere geçmiştir. Böylece İngiliz sömürgesi olarak siyasi, kültürel ve dini anlamda hareket alanları kısıtlanmış, resmi olarak dillerini dahi kullanamama noktasına gelmişlerdir. Artık bu tarihten sonra İngiltere'nin sömürü ülkesi durumunda yaşamaya başlayan Alt Kıtada bu esaretten kurtuluş mücadelesi başlayacaktır.

Bu kurtuluş mücadelesi kapsamında rol model alınan Osmanlı'ya olan alaka da artmış, toplumun tüm kesimlerinden zor bir süreç yaşamakta olan Osmanlı için çeşitli vesilelerle yardım toplanmaya başlanmıştır. Hindistan Pakistan Müslümanları ile Osmanlı Türklerinin ilişkileri özellikle Sırp İsyanı ve 93 Harbinden sonraki süreçte farklı bir seyir izlemiştir. Hilafet merkezli olarak bağlı oldukları, Batının esaretine girmemiş son büyük İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı sıkıntılı süreçlerde maddi manevi Osmanlı'nın yanında olmuşlardır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Milli Mücadele dönemlerinde Osmanlı'ya en fazla yardım Alt Kıta Müslümanlarından yapılmıştır.

Alt kıtada Urdu dili ile seyahatname türünde eserler verilmeye başlandıktan çok kısa bir süre sonra özellikle İstanbul ile ilgili seyahatnameler peşi sıra yazılmıştır. Bunda hadis-i şerife konu olan İslâm'ın en büyük merkezlerinden İstanbul'u görmek arzusunun yanı sıra özellikle II. Abdülhamid döneminde Alt Kıtada izlenen politikanın da etkisi vardır. II.

Abdülhamid'in Panislamizm siyaseti özellikle sömürge altındaki İslâm ülkelerinde kabul görmüş, oradaki milli kimliklerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Sömürü durumundaki Müslüman devletlere maddi ve siyasi destek sağlamaya çalışan II. Abdülhamid din adamları ve devlet elçileri vasıtasıyla bu devletlerin İslâm Birliği ve Osmanlı etrafında birleşmelerini temin etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Mısır ve Hindistan gibi devletleri sömürgesi altında bulunduran İngiltere ile karşı karşıya gelen II. Abdülhamid, izlediği siyaset ile Müslüman halkı uyandırmış, İngiltere'nin sömürgeci ilerleyişini sekteye uğratmıştır. Nitekim hatıratında bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İngilizler Asya’da yüz elli milyon Müslüman’ı idareleri altında tutuyorlardı. Bu Müslümanlar üzerinde Hilafetin büyük nüfuzu vardı. Bunları bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı seyitler, şeyhler, dervişler gönderip Asya’daki Müslümanları hilafete manen bağlamaya hususî itina gösteriyordum. Buharalı Şeyh Süleyman Efendi’nin Rusya’daki Müslümanlar arasında yaptığı hizmetleri bilhassa şükranla yâd ederim. Bunun İngilizlerle münasebetlerimizde çok faydasını gördüm. Hindistan’daki umumî valileri, oradaki Müslümanların Osmanlı Devleti’yle yakından ilgilendiklerini gördükçe, hükümetlerine, Osmanlılarla iyi geçinmelerini yazıyorlar ve böylece bizim işlerimiz bir nebze kolaylaşmış oluyordu.”¹

II. Abdülhamid döneminde 1882’den itibaren Osmanlı temsilciliklerinin sayısında bir artış olmuştur. Özellikle Hindistan’ın Müslüman nüfuslu beldelerinde bu artış yoğun olarak göze çarpmaktadır. Bu yıllarda temsilcilik açma girişiminin başında Karaçi gelmekteydi. Bombay, Kalküta, Madras, Kolombo gibi ticaret merkezlerinde de fahri şebhenderlikler açılmıştır. Fahri şebhenderlerin, Osmanlı taraftarı, şerefli, zengin ve ahali arasında ağırlığı olan ailelerden olmalarına dikkat edilmiş, böylece Müslüman halk ile halifelik payesini kullanarak yakın olunmak istenmiştir.²

II. Abdülhamid’in Alt Kıtada izlediği diğer bir politika ise Osmanlı Devleti’ne temsilcilikler vasıtasıyla iane toplandığında, bağışta bulunan kimselere taltifen madalyalar göndermesidir. Osmanlı hükümetince kurulan Bombay başşebhenderinin kurduğu komisyon bir yandan yardımları düzenlerken, bir yandan da verilecek madalyaları organize ediyordu. Nitekim II. Abdülhamid’in bağışta bulunanlara Osmanlı Hükümeti’nin takdir ve teşekkürlerini nişanlarla, madalyalarla ifade etmesi siyaseti de Hindistan Pakistan Alt Kıtası Müslümanlarını teşvikte oldukça önemli bir rol oynamıştır.³

Hicaz Demiryolu Projesi de II. Abdülhamid’in Müslüman nüfus üzerinde saygınlığının ve otoritesinin artmasına vesile olmuştur.

1 İsmet Bozdağ, *II. Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, İstanbul, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, s.75.

2 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1992, s. 315-330

3 Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 144-149.

Bütün bu etkenler Alt Kıta Müslümanlarının Osmanlı'ya bağlılıklarını artırmaktaydı. Böylece çeşitli vesilelerle Alt Kıtanın ileri gelen kişileri Osmanlı topraklarına gelerek, buradaki gözlemlerini, savaşın durumunu Alt Kıtanın çeşitli merkezlerindeki gazetelerde yayımlamışlardır. Aynı zamanda bu gözlemlerini seyahatname olarak da kaleme almışlardır. Türklerle ilgili yazılmış ilk seyahatname 1885 yılında Nevvab Muhammed Ömer Han tarafından kaleme alınan “Aine-i Freng” (Batı'nın Aynası)⁴ adlı eser olsa da bu eser sadece İstanbul ile ilgili genel bilgiler içermektedir. Urdu dili ile yazılan ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumla ilgili bilgiler veren ilk kapsamlı seyahatname Alt Kıtanın ünlü âlimi Şiblî Numanî tarafından 1892 yılında yaptığı seyahatine dair gözlemlerini anlattığı “Anadolu, Suriye, Mısır Seyahatnamesi”dir.⁵ II. Abdülhamid'in tahtta olduğu dönemde yazılan bu seyahatnamede dönemle ilgili sosyal, kültürel ve siyasi pek çok bilgi bulunur. II. Abdülhamid ve Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile tanışan Şiblî her ikisi için de birer şiir yazmıştır. Cuma selamlığıyla ilgili de detaylı bilgi vermiştir. Selamlık merasiminin amacı ile ilgili selamlık merasimi âdetinin uzun süredir yapıldığını ve devlet protokolünün bir parçası haline geldiğini, bu merasimde sadece padişahın haşmeti ve azametinin gösterilmesinin amaçlanmadığını aksine bununla her hafta ordunun önemli bir bölümünün teftişinin yapılmış olduğunu ifade eder. Ayrıca devlet merkezinde ve merkezin çevresinde kalan askerî birliklerin hepsi bu yolla senede birkaç kere de olsa Sultanın kontrolünden geçerken ordunun durumunu bir ölçüde öğrenmiş olduğunu askerlerin gönlünde ise Padişah'a karşı duyulan saygı ve bağlılık duygularının arttığını belirtmektedir.⁶

Cuma Selamlığı, Osmanlı döneminde hükümdarların halka açık bir camide Cuma namazı kılması ve bu esnada yapılan merasime denmektedir. 1453 yılından 1924 yılına değin padişahlar İstanbul'da kaldıkları sürece bu töreni mutlaka yaparlardı. Sadece siyasi ve sosyal yönüyle değil, hukuki ve kültürel açıdan da önem taşımaktadır. Cuma selamlığı sırasında ilmî, askerî ve mülkî erkân üniformalarıyla hazır bulunur, Cuma namazı hangi camide kılınacaksa yol boyu sağlı sollu dizilen askerler merasime eşlik ederlerdi. Yabancı seyyahlar bu töreni mutlaka izlemek isterlerdi.⁷

Alt Kıtadan gelen seyyahlar için ise Cuma Selamlığına iştirak etmek Hilafet merkezi Osmanlı'nın azametini görmek ve padişahla aynı camide namaz kılabilme ayrı bir gurur vesilesi olmuştur. Nitekim Şiblî yukarıda adı geçen seyahatnamesinde selamlık ile ilgili şu genel bilgileri verir:

“Sultan genellikle sarayından dışarı çıkmaz. Sadece her hafta Cuma namazı kılmak için camiye gelir ve burada namaz kılınıp bittikten sonra “Selamlık” denilen merasim

4 Navvab Omar Han, *Safarnama-i Aina-i Frang*, Matba Muşî Naval Kişor, Lakhnov.

5 Şiblî Numanî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi* (Tercüme: Yusuf Karaca), Risale Yayınları, İstanbul 2002.

6 Şiblî Numanî, *a.g.e.*, s.114.

7 Mehmet İpşirli, “Cuma Selamlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, İstanbul 1993, s. 90-92.

yerine getirilir. Gerçekten o anda meydana gelen ihtişamı, heybet ve azameti dille veya kalemlerle tasvir etmek pek zordur. Ayda 4 kere veya senede 48 kere icra edildiği için basit bir olay gibi tahmin edilebilecek olan bu gösteriye daima çok sayıda insan katılmaktadır. Yerlerin almadığı insanlar ağaçlara ve diğer insanların omuzlarına tırmanarak gösteriyi seyretmektedir. İstanbul’u gezmeye gelen turistler ve ileri gelen devlet adamları bu fırsatı hiçbir zaman elden kaçırmıyorlar; mutlaka töreni seyretmeye geliyorlar. Padişah ve yanındaki heyetinin güzergâhının üzerinde yüksekçe bir teras vardır. Muayede salonunun önüne gelen bu terasa bilet alınarak çıkılır.”⁸

Padişahın camiye gelmesiyle yaşananları Şiblî Numanî şöyle anlatmaktadır:

“... Türklerin milli bir narası halini alan “Padişahım çok yaşa” çığlığı her tarafı inletti. Bu nara arka arkaya üç kere yükseldi. Sultanın arabası caminin tam önüne ulaştı ama her tarafı inleten naralar hala dinmemişti. Tam bu sırada padişahın gelişini beklemekte olan müezzîn “Allahu Ekber” nidasını yükseltti. Bu iki ses birleşince kalplerde derin etki yapıyordu.”⁹

Daha önce hiç görmediği bu manzara karşısında kendinden geçtiğini ve içinde tarif edilmez bir coşku hissettiğini belirten Şiblî Numanî, padişahın üstü açık bir arabayla geldiğini ifade edip namaz kılacağı bölümü şöyle anlatmaktadır:

“Sultan II. Abdülhamid’in yaptırdığı bu Yıldız Hamidiye Camii’nin ana yapısının kenarları iki katlı özel mekânlar olarak yapılmıştır. Sol taraftaki ikinci kat özel olarak Sultan’ın namaz kılması için ayrılmış yerdir. Sultan arabadan inerek birkaç basamaklı mermer merdivenlerden çıktı ve kendine has yere girdi. Oraya girmesiyle birlikte atlastan yapılmış perdeler indirildi.”¹⁰

Hatibin Abdülhamid için yaptığı Arapça duanın ardından yoğun bir duygu seline kapıldığını ve gözünden sürekli yaşlar aktığını anlatan Şiblî Numanî, Cuma hutbesinin adabına ve caminin huzuruna aykırı olduğunu düşündüğü durumu eleştirel bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

“... Ellerinde dilekçeleri ve padişahın bir takım istekleri olan on beş yirmi kişi hep birlikte ayağa kalktı. Bu insanlar Sultan’a doğru ellerini uzatarak dua ediyor ve dilekçelerini takdim ediyorlardı. Arz beyi denen, bu tür dilekçeleri Sultana ulaştırmakla görevli kişi dilekçe kâğıtlarını topladı. Bazılarının Sultan’a doğru elleriyle işaret ederek yere eğildiğini ve ellerini yere dokundurduktan sonra o eli öptüklerini gördüm.”¹¹

Namaz sonrası tören ise Şiblî Numanî’nin seyahatnamesinde şöyle anlatılmaktadır:

“... Namaz kıldıktan sonra herkes dışarı çıkıp gidince Sultan kendine ait olan salonlu bölmeden çıktı ve selamlama merasimini rahatça seyrebildiği ve Sultan’ın kendisini hiç kimsenin görmediği merdiven başına gelip oturdu. Ordu komutanları ve paşalar avlunun sağ tarafında sıra sıra dizilmiş ayakta duruyorlardı...”

8 Şiblî Numanî, a.g.e, s.110.

9 Şiblî Numanî, a.g.e, s.111.

10 Şiblî Numanî, a.g.e, s.111.

11 Şiblî Numanî, a.g.e, s.112.

Biraz sonra askerlerin geçidi başladı. Sultan sarayından camiye kadar aşağı doğru inişli geniş bir cadde vardı. Geniş alanda hilal şeklinde dizilerek ayakta duran askerler sarayın önünden geçerek caminin avlu ana kapısından içeri giriyor padişahı selamlayarak diğer kapıdan da çıkıp gidiyorlardı. Safların sıralanışı; süvari, piyade, denizci, karacı, topçu, Türk, Kürt, Arap. Ayı ayrı sıralanmış haldeydiler. Uygun adımla ve tertipli yürüyüşle ateşli silahlar taşıyan değişik ve güzel görünümlü merasim bölükleri askerlerin arka arkaya birlikler halinde gelişleri, Sultan'a bağlılıklarını ve vefakârlıklarını arz ederek önünden geçişleri öyle zevkli ve insana heyecan veren bir manzaraydı ki hiçbir şekilde insan bunu hakkıyla anlatamaz... Üç saat boyunca bu asker denizi dalgalandı durdu. Aşağı yukarı on bin asker geçti. Merasimin sonuna doğru Sultan'ın iki şehzadesi geldi. Gönülleri coşturan muhteşem bir görüntü vardı. 10-15 yaşlarında olmalarına rağmen öyle bir ciddiyet ve vakarla atlara binmişlerdi ve yüzlerinde öyle bir cesaret ve ihtişam gözüküyordu ki anlatılamaz.”¹²

Şiblî Numanî, Sultan'ın eşkâli ile ilgili şunları yazmıştır:

“Orta boylu hatta orta boydan biraz uzunca... Vücut narin, çehre uzunca oval, yüz hatlarından vakar ve metanet damlamakta hatta insana derin bir şey düşündüğünü tahmin ettirmektedir. Kisvesi çok sade idi, siyah çuhadan yapılmış ceket pantolon ve fes denen Türk serpuşu giymişti.”¹³

Şiblî Numanî, ile aynı bölgelere giden ve Selamlık merasimine katılarak seyahatnamesinde buna yer veren diğer bir isim Hindistan Pakistan Alt Kıtasının ileri gelen cemiyetlerinden olan Nedvetü'l-Ulema'nın âlimlerinden Hafız Abdurrahman Amrîtsarî'dir. 1894 yılında gerçekleştirdiği Mısır, Şam ve Anadolu seyahati ile gözlemlerini içeren seyahatnamenin ilk baskısı Mufid 'Âm Press tarafından Lahor'da 1908 yılında yayımlanmıştır. Amrîtsarî'nin seyahatinin amacı da Şiblî Numanî'de olduğu gibi İslâm ülkelerinin durumunu görmek ve İslam ülkeleri arasında koordinasyon sağlamaktır. Yaklaşık iki yıllık bir süreci kapsayan gezisi esnasında gözlemlerini Amrîtsar merkezli *Vekil* adlı Urduca gazetede yayımlamış ve gazete Alt Kıta Müslümanları tarafından ilgiyle takip edilmiştir.

Amrîtsarî seyahatnamesinde selamlık merasimi ile ilgili şu genel bilgileri verir:

“Türklerde selamlık uzun zamandır yapılmakta olan bir merasimdir. Her Cuma Osmanlı Devleti'nin uzak yakın farklı farklı köşelerinden gelen askerler bu törende yer alırlar. Bir seyyah için bu törenin devletin büyüklüğünü ve ihtişamını görmek dışında herhangi bir önemi yoktur. Oysa Osmanlı Devleti için önemi büyüktür. Hem askerler miskin miskin bir köşede oturmadan hareket halinde oluyorlar hem de bu merasimle Sultan ordunun durumunu görüyor. Ordu da Sultan'ın kendilerini izleme heyecanı ile her daim heyecanlı ve coşkulu kalıyor.”¹⁴

12 Şiblî Numanî, *a.g.e.*, s.112-113.

13 Şiblî Numanî, *a.g.e.*, s.113.

14 Movlovi Abdurrahman Amrîtsarî, *Safarnama-i Bilad-i İslamiya*, Malik Sirajuddin and Sons Publishers, Lahore 1941, s. 141.

Amritsarî seyahatnamesinde İstanbul'a vardığında ilk arzusunun Müslümanların Halifesi Büyük Sultan Abdülhamid Han'ın Selamlık adıyla meşhur, Cuma namazı için camiye gitmesinden sonra gerçekleştirilen o muhteşem merasimi izlemek olduğunu söylemektedir. Seyahatnamesinde Sultan'ın Cuma Namazını Yıldız Sarayında bulunan ve İstanbul'a yaklaşık 3,5 km uzaklıkta Galata'nın bir parçası olan Beşiktaş'taki Hamidiye Camii'nde eda ettiğini belirtir.

Amritsarî merasime katılmasıyla ilgili süreci şu şekilde anlatır:

“Bu merasimi görme arzusuyla kendime yeni bir kıyafet aldım. Başıma da tussah ipeğinden şalı doladım. Hintli bir yolcu haysiyetiyle saat 11'e doğru Hamidiye Camiinde yerimi aldım. Tussah şalım öyle işe yaradı ki belki de nüfuzlu birinin yardımı bile bu kadar etkili olmayabilirdi. Hamidiye Camii'nde oraya buraya dolanırken bir kişi yanıma geldi. Sarığıma bağlama şeklini görüp, Urduca olarak “Hindistanlı mısınız?” diye sordu. Ben, “Evet” cevabını verince de hangi maksatla burada olduğumu sordu. Ben de, İslam'ın başkentini gezme ve Sultan'ı görme arzusunun beni bu diyara çektiğini söylediğimde çok memnun olarak beni caminin imamının yanına götürdü ve ona seyahatimden bahsederek selamlık merasimini izlemem için fırsat verilmesi hususunda ricada bulundu. İmam Efendi kahve ikram etti ve Arapça olarak yolculuğum hakkında sorular sordu. Sonrasında etrafi iyice görebilmem için balkonda namaz kılmama izin verdi. Balkonda bulunduğum yerden çok uzakları görmeme imkân tanıyan koca koca pencereler vardı. Ayrıca camilerde selamlık merasimini izlemek için bundan daha iyi bir yer yoktu.

Sultan camiye varmak üzereyken görevliler namaz kılacak olanları caminin içine alarak kapıları kapattılar. Diğerleri selamlık merasimini göremediler. Beni İmam Efendi ile tanıştıran ve töreni böyle güzel bir yerden temaşa etmemi sağlayan kişi Bihar Eyaleti'nden Doktor Emir Ali'dir. Onun sayesinde bana balkonda yer verildi. Kendisi de benim yanımdaydı.”¹⁵

Amritsarî selamlık merasiminin icrasını ise şu şekilde anlatmaktadır:

“Caminin etrafında harikulade bir manzara vardı. Sultanın sarayından Hamidiye Camii'ne kadar her çeşit asker- denizci, karacı, topçu, süvari, Arap, Türk ve Kürtlerden oluşan birlikler yolun iki tarafında üniformalarıyla heybetli bir şekilde sıralanmıştı. Caminin önündeki meydana askerler hilal şeklinde sıra olmuş Sultan'ı görme arzusuyla duvar gibi dimdik duruyorlardı. Caminin avlusu şatafatlı kıyafetleriyle paşalar, yaverler ve her kademedeki rütbeli kişiler ile doluydu. Sadece Sultan'ın arabası ve onun beraberindeki görevliler için yer kalmıştı. Saat 12'yi birkaç dakika geçiyordu ki askerler tarafından meydanı çınlatan “Padişahım çok yaşa!” naraları atılmaya başlandı. Çığlıklar azalır azalmaz müezzin ezan okumaya başladı. Alçak sesle çalmakta olan bando da sustu. Bu ezan adeta Sultan'ın saraydan ayrıldığıнын işaretiydi. O esnada merasimin en önünde olan paşalardan oluşan uzun saf belirdi. Üzerlerinde o kadar çok nişan ve madalya asılıydı ki onların ışıltısından üniformaları görünmüyordu. Yolun iki kenarında biri diğerinin arkasında sıra olarak Sultan'ın sarayından caminin kapısına kadar dizildiler. Sonradan

15 Movlovi Abdurrahman Amritsarî, a.g.e, s.134.

gelenler önceki gelenlerin önüne doğru saf tuttular. Onlardan sonra yüksek rütbeli kişiler geçti. Doktor beye göre bu kişiler vezirlerdi. Bundan birkaç dakika sonra da Sultan'ın arabası geldi. Arabanın sesi duyulur duyulmaz "Hamidiye Marşı" çalınmaya başladı. Araba baştan aşağı sarı ve yeşil renk ile bezenmişti. Sultan sade bir askeri ceket giymişti. Göğsünde rozet ya da apolet yoktu. Sadece belinde kılıcı ve başında diğer Türkler gibi fesi vardı. Karşısında Plevne Aslanı Gazi Osman Paşa oturuyordu. Araba yavaş yavaş caminin önüne, asker dizileri arasından geçerek, sağ tarafa ulaştı. Sultan arabadan inerek camiye girdi ve padişahların namaz kılması için yapılmış olan maksure bölümüne gitti. Böylece kapı kapatıldı. Buranın sağ tarafında da vezirlerin ve Sultanın beraberindekilerin namazlarını eda ettikleri başka bir maksure vardır."¹⁶

Namazın tamamlanmasının ardından gerçekleştirilen askeri geçiş törenini şu sözlerle anlatmaktadır:

"Namazın tamamlanmasından sonra kendi bölmesinden çıktı. Merdiven üzerinde bütün meydanı görebileceği bir yerde durdu ve askerleri karşıladı. Askerler geçit töreni yapmaya başladılar. Acayip bir manzara vardı. İnsanlardan oluşmuş, akan bir deniz gibi görünüyordu. Alanda hazır bulunan askerlerin tamamı geçiş yaptıktan sonra Sultan arabasına bindi. Sarayına doğru yol aldı. Yolun her iki tarafında bu askerlerin dışında askeri birlikler üniformalarını giymişler ve ileri gelen kişiler de atları üzerinde duruyorlardı."¹⁷

Amritsarî, selamlık merasiminin Avrupa'da son derece ilgiyle takip edildiğini aynı şekilde Avrupa'nın zengin ve ileri gelen kişilerinin bu azametli töreni görmeye son derece hevesli olduğunu belirtir. Bu yüzden de Sultan'ın emriyle Hamidiye Camii'nin karşısına yüksek bir alan yapıldığını ve Avrupalı seyyahlar sefarethanelerinden aldıkları izinlerle bu muhteşem gösteriyi bu alandaki pencerelerden izlediklerini ifade eder.

Amritsarî'den sonra Türklerle ilgili seyahatname yazan diğer bir isim Şeyh Abdülkadir'dir. Şeyh Abdülkadir'in yazdığı *Makam-ı Hilafet*¹⁸ adlı seyahatname Türklerle ilgili yazılmış diğer seyahatnameler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Şeyh Abdülkadir gazeteci, hukuk ve siyaset adamıdır. 1895-1904 yılları arasında Lahor'da İngilizce olarak yayın yapan ilk Müslüman gazetesi olan *Observer*'in editörlüğünü yapmış ve Urdu dili ile yayın yapan *Al-Mahzan* gazetesinde görev almıştır. 1904-1907 yılları arasında hukuk eğitimi için Londra'ya gitmiş, İstanbul'a olan seyahatini de bu süreçte gerçekleştirmiştir. Lahor'a döndükten sonra 1920 yılına kadar avukat olarak çalışmış, sonrasında siyasete atılmış ve Pencab eyaleti eğitim bakanı olarak görev yapmıştır. Özellikle İstanbul, İzmir ve Çanakkale gezilerini kapsayan *Makam-ı Hilafet* başlı başına Türklerle ilgili yazılmış bir eserdir ve Abdülhamid dönemine ilişkin pek çok sosyal ve kültürel bilgiler içermektedir. Aynı zamanda seyahatnamede dönemi yansıtan fotoğraflar da bulunmaktadır. Şeyh Abdülkadir'in bu gezisinde kendisine Hindistan

16 Movlovi Abdurrahman Amritsarî, *a.g.e.*, s.135-136.

17 Movlovi Abdurrahman Amritsarî, *a.g.e.*, s.137-138.

18 Şeyh Abdülkadir, *Maḳâm-ı Hilâfet (Safar-ı İstanbul kē Hâlât)*, Mahzan Press, Dehlî 1906.

Hilafet Hareketi'nin önderlerinden Alt Kıtanın ileri gelen hukuk adamı, yazar ve siyasetçisi olan Müşir Hüseyin Kıdvai¹⁹ de eşlik etmiştir.

Seyahatnamede 24 Ağustos 1906 tarihinde katıldığı selamlık merasimi ile ilgili yazılanlar şu şekildedir:

“Bugün selamlık merasimine katılma şansı yakaladım. Burada artık merasim resmi bir tören hüviyetinde yapılıyor. Geçen sene Abdülhamid'in canına kasten bombalı saldırı yapılmadan önce yabancı seyyahlar kendi sefirlerinden izin alarak bu törene katılırdı. Ancak şimdi yabancı katılımcıların sayısı çok sınırlı tutuluyor. Bizim sefirimiz (İngiltere) de bizim için izin almış ve katılmamıza izin verilmişti. Saat 11 'de törenin yapılacağı yere doğru yola koyulduk. Bizim dışımızda on iki yabancı bayan da vardı. Varınca, yaklaşık bir saat yapılan hazırlıkları izledik. Devlet erkânı ve askeri birlikler sıralanmış bekliyorlardı. Geçen seneki hadiseden sonra duvar örülmüş. Hamidiye Camii'ne kadar atlı süvariler sıralanmış. Sultan'ın geleceği kapının önünde de Türk, Arap ve diğer savaşçı gençler duruyordu. Askeri bando da hazır bekliyordu. Saat 12 civarı Padişah hazretlerinin arabasıyla teşrif etmekte olduğu duyuruldu. Hemen bando çalmaya başladı. 2-3 dakika içinde arabası geldi. Karşısında Serasker Mehmet Rıza Paşa oturuyordu. Araba geçerken herkes “Padişahım çok yaşa” nidaları atıyordu. Araba önümüzden geçerken biz de saygıyla selam verdik ve tebessüm ederek selamımızı aldı. Muhtemelen kıyafetimizden bizim Hindistan'dan gelmiş olan iki seyyah olduğumuzu anladı... Caminin merdivenlerine varınca caminin etrafındaki asker ve devlet adamları büyük bir saygıyla selam verdi. İki eliyle selamlara karşılık verdi ve merdivenlerden yukarı çıktı. Camiye girince Cuma namazı başladı ve namaz biter bitmez arabasına binerek dizginleri eline aldı ve saraya doğru yola koyuldu. Sultan sarayın kapısından içeri girene kadar sevgi gösterisi devam etti. Harem ehli de törene iştirak etmişti ve onlar da kendi arabalarına binerek saraya doğru gittiler.”²⁰

Sultan'ın eşkâlini şu şekilde anlatmaktadır:

“Kıyafeti son derece sadeydi. Uzun bir ceket üzerine düğmeler vardı. Sakalları ne çok uzun ne çok kısa. Hiç de Avrupalıların gazetelerde tasvir ettiği gibi soluk ve pejmürde değil.”²¹

Şeyh Abdülkadir gibi Hindistan Pakistan Alt Kıtasının ileri gelen diğer bir hukuk adamı Hamidullah Han da Selamlık merasimine katılarak gözlemlerine seyahatnamesinde yer vermiştir. Eşi ile gerçekleştirdiği Umre ziyareti sonrası İstanbul'a gelmiş, dönemin padişahı V. Mehmet Reşat ile görüşmüştür. 28 Ocak 1910 tarihinde gerçekleştirilen merasime katılan Hamidullah Han seyahatnamesinde merasimle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bugün İstanbul'un caddelerinde, sokaklarında, anayollarında olağanüstü bir hareketlilik ve canlılık var. Ne tarafa giderseniz ya da ne tarafa bakarsanız insan çokluğu göze çarpar. Sokaklar kalabalık mı kalabalık. Bugün burada bu insan selinin sebebi Sultan'ın her cuma

19 Müşir Hüseyin Kıdvai'nin Osmanlı ile ilgili eserleri hakkında bkz: Müşir Hüseyin Kıdvai, *Osmanlı'nın Son Dostları-Hint Altı Kıtasında Türk İmajı* (Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer), DBY Yayınları, İstanbul 2016.

20 Şeyh Abdülkâdir, *a.g.e.*, s.248-2489

21 Şeyh Abdülkâdir, *a.g.e.*, s.249.

günü önceden belirlediği bir camide Cuma namazını kılmasıdır. Bugün de günlerden cuma ve Sultan Dolmabahçe yakınlarındaki camide Cuma namazını eda edecek. Bu yüzden de şehrin yerlileri, çevre şehirlerde yaşayanlar yabancı ülkelerden gelen yolcu ve seyyahlar hepsi burada merakla bu töreni bekliyor.

Gerçekten de bu törende İstanbul'da izleyici izdihamı oluyor ve bunu görünce insanın kalbinde İslam'ın şanı, büyüklüğü ve azameti iz bırakıyor... Şu an bunu izlemek için seçkin seyirci topluluğu, pek çok Avrupalı seyyah izin almış ve özel bir yerde toplanmışlar. Ordunun düzeni de görülmeye değer. Askerler saraydan camiye kadar yol boyu sıra sıra dizilmişler ve Sultan'ın gelişini bekliyorlar.”²²

Hamidullah Han kendisinin selamlık merasimine katılmasıyla ilgili süreci şöyle anlatır:

“Ben otelde Arap kıyafeti giymiş Cuma namazı ve selamlık merasimine katılmak üzere hazırdım. İngiliz Büyükelçiliği tarafından benimle birlikte merasim alanına gitmesi için görevlendirilmiş bir memur geldi. Arabaya bindik ve selamlık merasiminin gerçekleştirileceği, sarayın yakınında bulunan camiye gittik. Camide Sultan'ın özel muhafızları ve İmam Efendi ile görüştim. Bana kahve ikram ettiler ve hepimiz Sultan'ın gelişini beklemek üzere süvarilerin gelişinin iyi bir şekilde görülebildiği bir bölüme geçtik. Gidip oturduk. Ben de namaz kılacaktım o yüzden bu özel odada benim de bulunmama izin verdiler.”²³

Sultan'ın camiye gelişi ve namazın eda edilmesini ise şu cümlelerle anlatır:

“Camide Sultan'ın gelmesiyle hengâme oldu. Sultan'ın arabası saraydan ayrılmış camiye doğru gelirken görülünce Türklerin milli naraları “Çok Yaşa” sesleri coşkulu kalplerle her taraftan yükseldi.

Sultan camiye girer girmez müezzin tekbir getirdi ve “Allahu Ekber” nidası duvarlarda yankılandı. Sultan ve beraberindekiler üst tarafta namaz kıldılar. Biz aşağıda imamın yakınındaydık. Son derece huşu içinde namazımızı kıldık ve hutbeyi dinledik.”²⁴

Cuma namazından sonra Sultan V. Mehmet Reşat ile de görüşme şansı yakalayan Hamidullah Han seyahatnamesinde bu görüşmeyle ilgili şu bilgileri verir:

“Cuma Namazından sonra V. Mehmet'i görme, elini öpme şerefine nail oldum ve yirmi dakika kadar Hicaz, Hindistan ve diğer konular hakkında sohbet ettik. Sultan benimle kimi Arapça sohbet etti kimi zaman da tercüman vasıtasıyla Türkçe sorular sordu. Görüşmenin sonunda hazırda bulunanlardan birine bana Kutsal emanetleri ve saray mücevherlerini göstermesi için emir verdi. O kişi de bana beni gezdirmesi için birini ayarlayacağını söyledi. Bu kişinin dışında birkaç kişi ile daha sohbet ettik. Farsça, Fransızca ve İngilizce bildikleri için Türkçe bilmiyor olmanın eksikliğini yaşamadım.”²⁵

22 Muḥammad Ḥamidullah Hân (Sar Bulend Cang), *Safarnama-ı Kostantiniyya*, Kasim Press, Ḥaydarâbâd Dekken, 1911, s. 49-50.

23 Muḥammad Ḥamidullah Hân (Sar Bulend Cang), *a.g.e*, s. 50.

24 Muḥammad Ḥamidullah Hân (Sar Bulend Cang), *a.g.e*, s. 51.

25 Muḥammad Ḥamidullah Hân (Sar Bulend Cang), *a.g.e*, s. 52.

Yukarıda zikredilen seyahatnameler dışında Hindistan'ın Maharaştra eyaletine bağlı Cancira bölgesi nevvabı Sir Seyid Ahmed Han, eşi Nazlı Rafia Begüm, eşinin kardeşi Atiyye Feysi ve ileri gelen kişiler ile 1908 yılında gerçekleştirdikleri Avrupa seyahati dönüşü İstanbul'a uğramış ve bu seyahat Nazlı Rafia Begüm tarafından seyahatname olarak yayımlanmıştır.²⁶ Seyahatnamede Nevvab Ahmed Han'ın 4 Eylül 1908 tarihinde Yıldız Camii'nde gerçekleştirilen selamlık merasimine katıldığı belirtilmişse de selamlık merasimiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Alt Kıtanın ileri gelen kişileri tarafından özellikle II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a yapılan seyahatlerle ilgili gözlemler önce Alt Kıtanın çeşitli merkezlerindeki gazetelerde yayımlanmış, sonrasında ise seyahatname olarak kaleme alınmış ve Alt Kıta Müslümanları tarafından yakından takip edilmiştir. Özellikle İslam kardeşliği vurgusu yapılan bu seyahatnamelerde eğitimden kültür ve toplum yapısına, tarihi yerlerden kadının durumuna Türklerle ilgili pek çok hususta bilgi verilmiştir. Selamlık merasimi seyahatnamelerde tüm görkem ve ihtişamıyla ele alınırken bir Müslüman olarak bu ihtişamlı manzaradan ne denli gurur duyduklarını da Alt Kıtadan gelen seyyahlar seyahatnamelerinde özellikle ifade etmişlerdir.

Resim 1: Şeyh Abdülkadir tarafından yazılan *Makam-ı Hilafet* isimli seyahatnamede Hamidiye Camii'nde gerçekleştirilen Selamlık Merasimi.

26 Nazlı Rafia Sultan, *Seyr-i Europe*, Union Astim Press, Lahor 1908.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Amritsarî, Movlovi Abdurrahman, *Safarnama-i Bilad-i İslamiya*, Malik Sirajuddin and Sons Publishers, Lahore 1941.
- Bozdağ, İsmet, *II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul, Kervan Yay. İstanbul 1975.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.
- İpşirli, Mehmet, "Cuma Selamlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII, 92.
- Muhammad Hamidullah Han, (Sar Bulend Cang), *Safarnama-ı Kostantiniyya*, Kasim Press, Haydarâbad Dekken, 1911.
- Navvab Omar Han, *Safarnama-i Aina-i Frang*, Matba Munşi Naval Kişor, Lakhnov.
- Nazlı Rafia Sultan, *Seyr-i Europe*, Union Astim Press, Lahor 1908.
- Özcan, Azmi, *(Pan-İslamizm) Osmanlı Devleti- Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Şeyh Abdulkâdir, *Mağâm-ı Hilâfet (Safar-ı İstanbul kē Hâlât)*, Mahzan Press, Dehlî 1906.
- Şibli Numanî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi (Tercüme: Yusuf Karaca)*, Risale Yayınları, İstanbul 2002.

Eastern Exoticism: Thackeray as Tourist and Anti-Tourist

Doğu Egzotizmi: Bir Turist ve Anti-Turist Olarak Thackeray

Valerie Kennedy*

*Assistant Professor Doctor, Bilkent University,
Faculty of Humanities and Letters Department
of English Language and Literature, Ankara,
Turkey

ORCID: V.K. 0000-0002-7669-215X

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Valerie Kennedy,
Bilkent University, Faculty of Humanities and
Letters Department of English Language and
Literature, Ankara, Turkey
E-mail/E-posta: kennedy@bilkent.edu.tr

Submitted/Başvuru: 19.05.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
20.10.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
21.10.2020

Accepted/Kabul: 13.12.2020

Citation/Atf:

Kennedy, Valerie. "Eastern Exoticism: Thackeray
as Tourist and Anti-Tourist." *Tarih Dergisi - Turkish
Journal of History*, 73 (2021): 131-148.
<https://doi.org/10.26650/iutd.739799>

ABSTRACT

William Makepeace Thackeray's 1846 *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo* exemplifies the complexity of nineteenth-century travel-writing where exploration exists alongside tourism (and anti-tourism). In key Ottoman locations like Smyrna, Constantinople, and Cairo, the narrator's desire for Oriental exoticism is sometimes realised but often disappointed as the East becomes increasingly modernised and Westernised. These conflicting perspectives are expressed through allusions, East-West comparisons, and irony and satire in a self-conscious and unstable narrative.

Keywords: Orientalism, Imperialism, Progress, Tourism, Exoticism, Allusion

ÖZ

William Makepeace Thackeray'in 1846 tarihli *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo* keşfin turizmle (ve turizm karşıtlığıyla) birlikte yer aldığı on dokuzuncu yüzyıl seyahat yazılarının karmaşıklığına örnek teşkil eder. İzmir, İstanbul, Kahire gibi Osmanlı şehirlerinde yazarın Doğu egzotizmi hevesi, Doğu'nun giderek modernleşmesi ve Batılılaşmasıyla ancak bazen gerçekleşmekte, fakat çoğu zaman hayal kırıklığıyla sonuçlanmaktadır. Bu çelişkili bakış açıları imalarla, Doğu-Batı karşılaştırmalarıyla, mahcup ve güvenilmez bir anlatı dâhilinde ironi ve taşlamayla aktarılır.

Anahtar sözcükler: Oryantalizm, emperyalizm, ilerleme, turizm, egzotizm, ima

Introduction

The self-conscious instability of the narrative perspective of William Makepeace Thackeray's *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo* (1846) suggests its narrator's constantly varying attitudes.¹ The tone is by turns naïvely enthusiastic, patriotic, proto-imperialist, sceptical, and self-mocking. The narrative moves from the endorsement of Orientalist stereotypes of exoticism and sensuality to expressions of naïve wonder and delight when the traveller's textual expectations are confirmed or disillusionment when they are disappointed, along with sporadic vehement condemnations of Oriental violence and corruption. The text is also characterised by the dual presence of Thackeray as implied author and the persona of Michael Angelo Titmarsh (v-vi, 67), one of Thackeray's many pseudonyms, which he was later to use in his five 'Christmas Books' and in the 1850 satirical travelogue, *The Knickerburys on the Rhine*, and which, as Gordon Ray observes, 'by the middle 1840s', had become 'practically Thackeray's alter ego'.² As J. Russell Perkin argues, Thackeray frequently ironises Titmarsh because of the unreliability of his Orientalist judgements, but the Orientalist perspective of *Cornhill to Cairo* cannot be uniquely identified with Titmarsh:³ it is also derived from Thackeray's memories of his youthful fondness for the *Arabian Nights*⁴ and qualified by the adult author's negative judgments of Oriental rulers and institutions. Thus in what follows I shall refer to 'the narrator' rather than distinguishing between Thackeray and Titmarsh. As the mention of 'Cornhill' in the travelogue's title indicates, the narrative persona is also characterised by Thackeray's knowing 'man-about-town' or 'man-of-the-world' pose, and by the perspective of the professional journalist who lives by his pen, both of which contribute to the self-consciousness and variability of the narration.⁵

In *Cornhill to Grand Cairo* the instability of Thackeray's perspective on some key sites in the Ottoman World—Smyrna (İzmir), Constantinople (İstanbul), and Cairo—is derived partly from his awareness that, on the one hand, readers of a travelogue on the Orient will expect exoticism, as he does, and, on the other, that such exoticism is hard to provide, given the ongoing modernisation of the East thanks to the influence of Western technology and the development of tourism. As Edward W. Said argues, for Europeans, the Orient was often as much an example of 'imaginative geography' as it was a real place, that is, a site for fantasies, fears, and desires of various kinds.⁶ Thackeray's journey on a P and O steamer also demonstrates the development

1 References to Thackeray's travelogue will be given parenthetically in the text, by page number.

2 Quoted in J. Russell Perkin 'Thackeray and Orientalism: *Cornhill to Cairo* and *The Newcomes*', *English Studies in Canada*, Vol. 16 No. 3 (September 1990), pp. 297-313, 299.

3 Perkin, *ibid.*, p. 302.

4 Leonee Ormond, 'Cayenne and Cream Tarts: W. M. Thackeray and R. L. Stevenson', in *Arabian Nights in English Literature: Studies in the Reception of The Thousand and One Nights into British Culture*, ed. Peter L. Caracciolo, Macmillan, London, 1988, pp. 178-196, pp. 178-180.

5 I am indebted to the comments of *Tarih Dergisi*'s first reviewer for the observations in this sentence.

6 See *Orientalism*, Roudledge and Kegan Paul, London, 1978, p. 55.

of tourism through technology. To use James Buzard's terminology, Thackeray may be seen as tourist and anti-tourist: travelling as part of the beginnings of tourism as a leisure industry, and yet at times differentiating himself from his fellow tourists, and aware of following in the footsteps of many earlier travellers.⁷ The desire for the exotic can be seen in the narrator's many allusions to the *Arabian Nights* and to the world of London theatre and popular entertainment, while the disillusionment at the lack of exoticism accompanied by a sense of belatedness emerges in the contrasts between London or English life and the East, and the modernisation of the Oriental world is the object of both irony and satire.⁸

Transient Exoticism: The *Arabian Nights* and Popular London Entertainment

The *Arabian Nights* and the world of London theatre or popular entertainment are key reference points in *Cornhill to Grand Cairo*, linking the narrator's memories of boyhood pleasure and excitement to adult escapism, and being used in the travelogue to evoke the exoticism of the Orient. Explaining the 'wonder' and the 'delightful shock' of first seeing Smyrna, the narrator says:

Some men may read this who are in want of a sensation. If they love the odd and picturesque, if they loved the 'Arabian Nights' in their youth, let them book themselves on board one of the Peninsular and Oriental vessels, and try one dip into Constantinople or Smyrna. Walk into the bazaar, and the East is unveiled to you: how often and often have you tried to fancy this, lying out on a summer holiday at school! It is wonderful, too, how *like* it is: you may imagine that you have been in the place before, you seem to know it so well! (p. 82)

The passage exemplifies what Said calls 'the textual attitude' to the Orient, that is, the tendency to describe an unfamiliar place in relation to 'what one has read about it,'⁹ in the words, 'how *like* it is' and 'you seem to know it so well!'.¹⁰ The description of Smyrna as a whole also reveals one side of the ambivalence of the Western traveller's reaction to the East, his 'shivers of delight in – or fear of – novelty', and his search for an alternative to European conventions and repression in the realm of sexual fantasy,¹¹ here timidly suggested by the word, 'unveiled'.

7 See Buzard, *The Beaten Track: European Tourism, Literature, and the Ways to 'Culture,' 1800-1918*, Oxford University Press, Oxford, 1993, pp. 80-154; Buzard identifies faster modes of travel as one of the defining features of the transformation of individual travel into group tourism (pp. 35-36). Buzard's model of travel being replaced with tourism and anti-tourism, it should be said, is most apposite as a description of travel writing about Europe. Elsewhere, in Africa or the Middle East, the tropes of exploration and adventure continue to characterise many nineteenth- and early twentieth-century travel accounts.

8 Some of Thackeray's illustrations are also satirical, notably those of the 'negro holiday' in Alexandria and the chief eunuch in Constantinople, which both offer stereotyped caricatures of Negro features (pp. 246, 247).

9 *Ibid.*, p. 93; see also Perkin, *ibid.*, pp. 299-300.

10 See Robert Hampson 'Thackeray as Travel-Writer', *The Yearbook of English Studies*, Vol. 34, (2004), pp. 214-229, pp. 217, 221 for brief comments on Thackeray's intertextual references.

11 Said, *ibid.*, pp. 59, 190.

Thackeray's narrator then lists Smyrna's exotic sights for the first-time visitor, which are, by the nineteenth-century, conventional images of the Orient: 'real Turks', 'the town with minarets and cypresses, domes and castles; great guns ... firing off, and the blood-red flag of the Sultan flaring over the fort', 'woods and mountains [which] came down to the gulf's edge, and ... a score of pleasant episodes of Eastern life', as well as 'cottages with quaint roofs; silent cool kiosks, where the chief of the eunuchs brings down the ladies of the harem' (p. 82). He adds: 'I saw Hassan, the fisherman, getting his nets; and Ali Baba going off with his donkey to the great forest for wood' (p. 82). The references to Hassan and Ali Baba suggest the *Arabian Nights*, although the stories in the *Nights* contain no fisherman called Hassan; the fisherman in 'The Fisherman and the Jinni' is unnamed and the story, 'Ali Baba and the Forty Thieves', is in fact a folk tale added to the *Nights* by Antoine Galland.¹² In Smyrna Thackeray admits that on later visits the magic may disappear, but nonetheless asserts that the first two hours 'are beyond measure delightful' (p. 83). However, sometimes even the *Arabian Nights* comparison loses its romance when faced with Oriental reality. In Alexandria 'among the natives, the stranger can't fail to remark (as the Caliph did of the Calenders in the "Arabian Nights") that so many of them *have only one eye*. It is the horrid ophthalmia which has played such frightful ravages with them' (p. 241). As Edward William Lane demonstrates, ophthalmia was very common in mid-nineteenth-century Egypt,¹³ but Thackeray transforms what might be a neutral description into a negative Oriental stereotype: here the East is associated with disease: the exotic has become sinister.

The exoticism of the East is often expressed through comparisons to popular London theatre and entertainment. The first of these occurs in Smyrna, when the narrator first sees camels:

Whole strings of real camels, better even than in the procession of Blue Beard, with soft rolling eyes and bended necks, swaying from one side of the bazaar to the other to and fro, and treading gingerly with their great feet. O you fairy dreams of boyhood! O you sweet meditations of half-holidays, here you are realised for half-an-hour! (pp. 86-87)

Here again, the East is the world of boyhood 'fairy dreams', an unreal and exceedingly transient experience. The reference to the story of Blue Beard seems to be, not to the well known fairy-tale, but to *Blue Beard; or, Female Curiosity* by George Colman the Younger,¹⁴ which includes a camel carrying treasure in Bluebeard's train when he arrives to claim Fatima as his wife. Similarly, the extended allusion to the Theatre Royal, Drury Lane, is used to describe the magic of the first sight of Constantinople from the Golden Horn:

12 See 'The Thousand and One Nights'.

13 See his 1836 *Manners and Customs of the Modern Egyptians* (pp. 2, 3, 139, 236-237).

14 6th Edition, T. Collins, London, 1806 (1798).

the fog cleared off as it were by flakes, and as you see gauze curtains lifted away, one by one, before a great fairy scene at the theatre. This will give idea enough of the fog; the difficulty is to describe the scene afterwards, which was in truth the great fairy scene, than which it is impossible to conceive anything more brilliant and magnificent. I can't go to any more romantic place than Drury Lane to draw my similes from—Drury Lane, such as we used to see it in our youth, when to our sight the grand last pictures of the melodrama or pantomime were as magnificent as any objects of nature we have seen with maturer eyes. Well, the view of Constantinople is as fine as any of Stanfield's best theatrical pictures, seen at the best period of youth, when fancy had all the bloom on her—when all the heroines who danced before the scene appeared as ravishing beauties, when there shone an unearthly splendour about Baker and Diddear—and the sound of the bugles and fiddles, and the cheerful clang of the cymbals, as the scene unrolled, and the gorgeous procession meandered triumphantly through it—caused a thrill of pleasure, and awakened an innocent fulness of sensual enjoyment that is only given to boys. (pp. 97-98)

As in Smyrna, the exotic location becomes a place for reliving the magic of childhood experiences and escaping from adult life. Thackeray represents the boys' and his own previous 'sensual enjoyment' as innocent, while the references to the 'theatrical pictures' of Clarkson Frederick Stanfield and the actors, Baker and Diddear,¹⁵ suggest both the childhood wonder at the 'brilliant and magnificent' city of Constantinople, and, as in Smyrna, the sense that the wonder is both fragile and transitory. This exoticising description is immediately followed by a self-conscious dissection of the assumptions on which it rests, but then, changing his perspective once more, the narrator immediately reasserts that 'The view of Constantinople resembles the ne plus ultra of a Stanfield diorama, with a glorious accompaniment of music, spangled hours, warriors, and winding processions, feasting the eyes and the soul with light, splendour, and harmony' (p. 98). Stanfield was from 1823 to 1834 the resident scene-painter at the Theatre Royal, and during that time he produced not just spectacular scenery but also moving dioramas, to which the narrator refers here. Again, Oriental exoticism is partly the result of its confirmation of a familiar (this time a visual) text, and of an earlier, boyhood, experience.

But the narrator then self-consciously comments on the possible ineffectiveness of such comparisons and the difficulty of creating the impression of the exotic: 'If you were never in this way during your youth ravished at the play-house, of course the whole comparison is useless' (pp. 98-99). He suggests other ways to communicate his first impression of the city. He first proposes combining the words, 'mosque, minaret, gold, cypress, water, blue, caïques, seventy-four, Galata, Tophana, Ramazan, Backallum,'¹⁶ but insists, 'your

15 *The Tatler* lists 'Mr Baker' as playing the Duke of Venice and 'Mr Diddear' as Bedamar in Thomas Otway's *Venice Preserved*. See Leigh Hunt, (ed.) *The Tatler: A Daily Journal of Literature and the Stage*, J. Onwhyn, London 1830, 1, p. 112.

16 The words, 'seventy-four,' refer to a Turkish warship, like that captured by the 'Captain Pasha,' the Grand Admiral of the Turkish fleet, which the travellers encounter off Beirut (p. 238); 'Backallum' is Thackeray's rendering of the Turkish 'bakalım,' meaning 'let us see' or 'we shall see'.

imagination will never be able to depict a city out of them' (p. 99). Then he offers us measurements: 'suppose I say the Mosque of St. Sophia is four hundred and seventy-three feet in height, measuring from the middle nail of the gilt crescent surmounting the dome to the ring in the centre stone; the circle of the dome is one hundred and twenty-three feet in diameter, the windows ninety-seven in number' (p. 99). However, he immediately undercuts these 'facts,' stating wryly that 'all this may be true, for anything I know to the contrary,' but asking 'who is to get an idea of St. Sophia from dates, proper names, and calculations with a measuring-line? ... Has your fancy, which pooh-poohs a simile, faith enough to build a city with a foot-rule?' (p. 99).

The other significant allusion to popular entertainment used in relation to exoticism is that of Vauxhall Gardens, which by the early nineteenth century was famous for its illuminations and for its miscellaneous entertainments. It was also, less salubriously, known as a place for the activities of prostitutes and pickpockets. It is perhaps not so surprising then, that in Thackeray's travelogue the references to Vauxhall Gardens relate to the disappointment of the desire for exoticism, even though for some nineteenth-century visitors it still functioned as a symbol of excitement and adventure. Describing the Vauxhall Gardens entertainments, which took place at night, the *Edinburgh Encyclopedia* of 1830 compares the impression produced to be 'similar to that which is called up on reading some of the stories in the *The Arabian Nights*'.¹⁷ Conversely, Thackeray uses the simile of places being like 'Vauxhall in the daytime' to suggest the disappearance of Eastern exoticism. In Constantinople, the different parts of the Seraglio 'have a romantic look in print; but not so in reality': 'Most of the marble is wood, almost all the gilding is faded, the guards are shabby, the foolish perspectives painted on the walls are half cracked off. The place looks like Vauxhall in the daytime' (p. 131). The simile also undermines any sexual promise suggested by the word, 'Seraglio'. He later calls the comparison 'a true and real one', and it reappears when he surveys the buildings which dramatise the 'double decay' of the Knights Hospitaller and 'the old Mahometanism' (pp. 140, 141) in Rhodes:

it is unseemly to see such a Grand Potentate in such a state of decay: the son of Bajazet Ilderim insolvent; the descendants of the Prophet bullied by Calmucs and English and whipper-snapper Frenchmen; the Fountain of Magnificence done up, and obliged to coin pewter! Think of the poor dear houris in Paradise, how sad they must look as the arrivals of the Faithful become less and less frequent every day. I can fancy the place beginning to wear the fatal Vauxhall look of the Seraglio, and which has pursued me ever since I saw it.... (p. 143)

With its multiple allusions and changing tone, the passage dramatizes the loss of the past romantic world of both the Christian Knights and the Muslims and laments the decline of the

17 'London', *The Edinburgh Encyclopaedia* (1832), Vol 12, p. 228.

Ottoman Empire in the allusion to Beyazit I (r. 1389-1402), also known as Beyazit Yıldırım (The Thunderbolt).¹⁸ The influence of Russia and Western European powers over the Ottoman rulers of the 1840s is evoked in the references to ‘Calmucs and English and whipper-snapper Frenchmen,’ ‘Calmucs’ presumably referring to Russian influence: the Kalmyks or Kalmucks were a Mongol people absorbed into the Russian empire in the course of the eighteenth century. Finally, the traveller imagines that even the Muslim paradise with the ‘poor dear houris’, figures central to Romantic and Victorian Orientalist stereotyping of the East, is now as shabby and disappointing as the badly maintained Seraglio in Constantinople. The ‘fatal Vauxhall look’ functions as shorthand for the East as both the locus of the desire for escape from European mundaneness through exoticism and the disappointment of that desire.

The Familiar in the Exotic: The Disillusioned Tourist

Many of the comparisons or contrasts of the East with London or English life suggest the loss of romance in the English context and its continued existence in the East. Others are used to dramatise the loss of chivalry and romance more generally. Still others, like the ‘Vauxhall in the daytime’ simile, as we have seen, suggest disillusionment with the reality of the traveller’s experience of the Orient (or southern Europe) as opposed to his romantic or exotic expectations.

Some comparisons of East and West assert the Orientalist trope of the romance of the East in contrast with prosaic nineteenth-century London. In Constantinople, the narrator declares: ‘I can fancy the scene about the quays [along the Bosphorus] somewhat to resemble the river of London in olden times, before coal-smoke had darkened the whole city with soot’, because now the ‘wherry-boats’ of London’s past have been destroyed by ‘bridges and steamers’ (p. 101). In London, progress and industry destroy the picturesque, which still survives in Constantinople where ‘the caique is still in full perfection: there are thirty thousand boats of the kind plying between the cities; every boat is neat, and trimly carved and painted ... and with a purple sea for a background, every one of these dashing boats forms a brilliant and glittering picture’ (p. 101). Perversely, though, Thackeray has earlier seen the ‘smoke’ of ‘honest London’ as contrasting with Lisbon’s ‘dust’: the Orient in Constantinople retains its exoticism whereas southern Europe embodies neglect and inactivity (p. 131).

Other comparisons suggest that the loss of the romance of the past characterises both East and West, most strikingly on the island of Rhodes, once the headquarters of the Knights of St. John, and later a locus of Ottoman power in its heyday, where the narrator praises ‘The chivalrous relics’ as ‘very superb’ and ‘a thousand times more picturesque’ than modern fortifications (pp. 140, 141). He continues: ‘Ancient war condescended to ornament itself,

18 Beyazit I is credited with creating the first centralised Ottoman state, extending the empire in both Europe and Anatolia, although he was later captured by Timur (Tamerlane) in 1402 and died in captivity.

and built fine carved castles and vaulted gates: whereas, to judge from Gibraltar and Malta, nothing can be less romantic than the modern military architecture' (p. 141). He evokes the Turks 'who battered down chivalry,' the 'magnificent Pashas and Agas, who lived here in the intervals of war, and having conquered its best champions, despised Christendom and chivalry pretty much as an Englishman despises a Frenchman': they 'seem to be waiting their turn of destruction now', and he is 'strangely affected by witnessing the signs of this double decay' (p. 141). The narrator mourns the replacement of both 'Knighthood' and 'the old Mahometism' by petty commerce:

Now the famous house is let to a shabby merchant, who has his little beggarly shop in the bazaar; to a small officer, who ekes out his wretched pension by swindling, and who gets his pay in bad coin. Mahometanism pays in pewter now, in place of silver and gold. The lords of the world have run to seed. (p. 142)

However, contradictorily, this nostalgic declaration is immediately followed by the demand for 'a real account of those times and heroes—no good-humoured pageant, like those of the Scott romances—but a real authentic story to instruct and frighten honest people of the present day, and make them thankful that the grocer governs the world now in place of the baron?' (p. 143). Belatedness here takes the contradictory form of both a hankering for past romance and praise of the present unromantic but safer commercial world.

Earlier, at Smyrna, the narrator has expressed his preference for the commercial present rather than the violent past:

The paddle-wheel is the great conqueror. Wherever the captain cries 'Stop her!' Civilisation stops, and lands in the ship's boat, and makes a permanent acquaintance with the savages on shore. Whole hosts of crusaders have passed and died, and butchered here in vain. But to manufacture European iron into pikes and helmets was a waste of metal: in the shape of piston-rods and furnace-pokers it is irresistible; and I think an allegory might be made showing how much stronger commerce is than chivalry, and finishing with a grand image of Mahomet's crescent being extinguished in Fulton's boiler.

This I thought was the moral of the day's sights and adventures. (pp. 93-94)

The 'paddle-wheel', the 'piston-rods and furnace pokers', and 'Fulton's boiler' all function as symbols of modern industrial technology and progress. They represent 'civilisation' as opposed to 'the savages on shore', and the crusaders are represented as butchers, although it is hard to evaluate the degree of irony here. The narrator declares the victory of modern commerce over ancient romance to be 'irresistible', and seemingly applauds it in affirming the technological superiority of the West.

However, the West is not inevitably seen as superior. Travelling from Jaffa to Jerusalem, the narrator praises the three 'tall and exceedingly good-natured and mahogany-coloured

infidel[s]' who, 'fasting through the Ramazan, and over as rough a road, for the greater part, as ever shook mortal bones, performed their fourteen hours' walk of near forty miles with the most admirable courage, alacrity, and good-humour' (p. 184). 'What a lesson of good-humoured endurance it was to certain Pall Mall Sardanapaluses, who grumble if club sofa cushions are not soft enough!' the narrator exclaims (p. 185), evoking the legendary Assyrian king who 'exceeded all his predecessors in his sybaritic way of life', wore women's clothes and 'was responsible for the downfall of Assyria.'¹⁹ The Orientalist association of the East with female sexuality and therefore effeminacy²⁰ is reversed to describe some of the upper-class young men in London, who embody the passivity and lack of virility conventionally associated with some 'Eastern' men; despite not being Christians, the 'mahogany-coloured infidels' are models of endurance and manliness. Similarly, Thackeray praises the Turks (the Muslims), in the Crusades because 'They seem to me the better Christians of the two', and he calls Saladin 'a pearl of refinement compared to the brutal beef-eating Richard' (pp. 142-143).

One of the most striking examples of the debunking of exoticist expectations occurs as the narrator approaches Egypt:

I had been preparing myself overnight, by the help of a cigar and a moonlight contemplation on deck, for sensations on landing in Egypt. I was ready to yield myself up with solemnity to the mystic grandeur of the scene of initiation. Pompey's Pillar must stand like a mountain, in a yellow plain, surrounded by a grove of obelisks as tall as palm-trees. Placid sphinxes brooding o'er the Nile—mighty Memnonian countenances calm—had revealed Egypt to me in a sonnet of Tennyson's, and I was ready to gaze on it with pyramidal wonder and hieroglyphic awe.

The landing quay at Alexandria is like the dockyard quay at Portsmouth: with a few score of brown faces scattered among the population. There are slop-sellers, dealers in marine-stores, bottled-porter shops, seamen lolling about; flies [sic] and cabs are plying for hire; and a yelling chorus of donkey-boys, shrieking, 'Ride, sir!—Donkey, sir!—I say, sir!' in excellent English, dispel all romantic notions. The placid sphinxes brooding o'er the Nile disappeared with that shriek of the donkey-boys. You might be as well impressed with Wapping as with your first step on Egyptian soil. (pp. 239-240)

The narrator desires the exotic, but is disappointed. He declares his readiness to experience 'the mystic grandeur' of Egypt with 'solemnity', but his preparation for the experience is bathetic, with the tourist cliché of the cigar on the moonlit deck of the steamer. He imagines Pompey's Pillar by evoking 'obelisks as tall as palm-trees', but later he realises that 'Pompey's Pillar is by no means so big as the Charing Cross trophy' (p. 245).²¹ He quotes from Tennyson's

19 'Sardanapalus,' *Encyclopedia Britannica*.

20 See Said, *ibid.*, pp. 6, 206-207.

21 See also Hampson, *ibid.*, p. 226. It is not clear what the 'Charing Cross trophy' is, since the monument now in Charing Cross, a replica of the thirteenth-century monument to Queen Eleanor, was destroyed in 1647 and not rebuilt until 1865.

‘A Fragment’, which mourns the loss of the heroic days of the Pharaohs. Tennyson’s speaker asks: ‘but where, / Mysterious Egypt, are thine obelisks / Graven with gorgeous emblems undiscerned? / Thy placid Sphinxes brooding o’er the Nile? / Thy shadowing Idols in their solitudes, / Awful Memnonian countenances calm / Looking athwart the burning flats’,²² and Thackeray’s allusion conjures up the mystery of Egypt’s Pharaonic past. Even here, however, the mystique is shattered by the sense of burlesque in the incongruous semantics when the narrator declares his readiness to feel ‘pyramidal wonder and hieroglyphic awe’. Thackeray’s text both exploits and undermines or mocks not only the ‘textual attitude’ to the Orient, but also the Orientalist tendency to see power only in the ‘glorious past’ of the East, compared with the ‘backwardness’ of the present.²³ Once at Alexandria, the narrator’s disillusionment intensifies because of the similarity to an English dockyard scene and the presence of the English-speaking donkey-boys. Alexandria is no more exotic than Wapping, a poor dockland area in the East End of London associated with violence, notably the Ratcliff Highway murders of 1811.

When the narrator first sees the Pyramids from afar, the disillusionment continues. He asks: ‘Are we so biased [sic] of the world that the greatest marvels in it do not succeed in moving us?’ (p. 253) and continues: ‘My sensation with regard to the Pyramids was, that I had seen them before: then came a feeling of shame that the view of them should awaken no respect’; he looks at his fellow travellers, and concludes: ‘the truth is, nobody was seriously moved ... And why should they, because of an exaggeration of bricks ever so enormous? I confess, for my part, that the Pyramids are very big’ (p. 253). The deflationary note is struck again definitively when Thackeray actually travels to see the Pyramids. ‘There is nothing sublime about it’ (p. 297), says the narrator, because the visit to the Pyramids has degenerated into the typical tourist experience of being pestered by unwanted guides and attendants wanting money.²⁴ He imagines his reader’s reproaches and replies to them:

– And this is all you have to tell about the Pyramids? Oh! for shame! Not a compliment to their age and size? Not a big phrase, — not a rapture? Do you mean to say that you had no feeling of respect and awe? Try, man, and build up a monument of words as lofty as they are — they, whom ‘imber edax’ and ‘aquilo impotens’ and the flight of ages have not been able to destroy.

– No: be that work for great geniuses, great painters, great poets! This quill was never made to take such flights; it comes of the wing of a humble domestic bird, who walks a common; who talks a great deal (and hisses sometimes); who can’t fly far or high, and drops always very quickly; and whose unromantic end is, to be laid on a Michaelmas or Christmas table, and there to be discussed for half-an-hour — let us hope, with some relish. (pp. 298-299)

22 Tennyson, ‘A Fragment’ (1831). *The Suppressed Poems of Alfred, Lord Tennyson*, ll. 11-17.

23 See Said, *ibid.*, pp. 56, 204-205.

24 A similarly deflationary mode (along with fulsome praise of *Punch*), occurs in Thackeray’s two-part article, ‘Punch at the Pyramids’, submitted to *Punch* under the pseudonym of ‘The Fat Contributor’ (1 and 8 February 1845), pp. 61, 75. For this aspect of the anti-tourism complaint see Buzard, *ibid.*, pp. 122-24.

The implied reader here is a classically-educated man who quotes snippets of Horace's *Ode* (3.30.3-4), suggesting that 'neither greedy fire nor the powerless North Wind could destroy' the Pyramids,²⁵ but, having demonstrated his own classical education through the untranslated allusion, Thackeray's narrator immediately undermines his scholarly pose by identifying his pen as a goose quill, ending with an incongruous and facetious reference to the cooked goose at an English Christmas dinner. The exotic is replaced by the comfort of the mundane.

Satirising Modernity in the East in *Cornhill to Grand Cairo*

The modernisation or Westernisation of the Orient is frequently ironised or satirised in *Cornhill to Grand Cairo*. The narrator mocks Byronism and satirises Oriental brutality and corruption and both welcomes and laments the seemingly inevitable changes in Eastern societies brought about by Western influence.

By the 1840s, one of the conventions of Eastern travel was Byronism. Not only had George Gordon, Lord Byron, himself travelled in Greece and other parts of the Ottoman empire and written many poems with Eastern contexts and characters, but by the late 1830s and 1840s he and his work had become part of the tourist's standard equipment by being selectively quoted in Murray's *Handbooks*, although as Buzard says, 'Murray's Byron, like Disraeli's, is void of political content.'²⁶ Thackeray's narrator, finding the women of Athens disappointingly unattractive, dismisses as 'cant' Byron's depictions of 'those superb, tawdry, unwholesome exotics, which are only good to make poems about' (p. 75). He continues:

That man never wrote from his heart. He got up rapture and enthusiasm with an eye to the public; but this is dangerous ground, even more dangerous than to look Athens full in the face, and say that your eyes are not dazzled by its beauty. The Great Public admires Greece and Byron: the public knows best. 'Murray's 'Guide-book' calls the latter 'our native bard.' Our native bard! Mon Dieu! HE Shakespeare's, Milton's, Keats's, Scott's native bard! Well, woe be to the man who denies the public gods! (pp. 75-76)²⁷

Thackeray's narrator knowingly risks alienating Byron enthusiasts by rejecting their enthusiasm for both Hellenism and Byronism.²⁸ He begins the chapter on Athens by explaining that his lack of enthusiasm for the city is 'the inestimable benefit of a ten years' classical education,' which in fact meant that he suffered 'ten years' banishment of infernal misery, tyranny, annoyance; giving over the fresh feelings of the heart of the little Michael Angelo (Titmarsh) to the discipline of vulgar bullies, who ... lead tender young children

25 The quotation is from *Odes* 3.30.3-4 where the poet seeks to build a lasting poetic monument; the Latin reads: '*Quod non imber edax, non Aquilo impotens / Possit diruere.*'

26 See Buzard, *ibid.*, pp. 121, 124.

27 See also Buzard, *ibid.*, pp. 115-116 for comments on Byron's influence.

28 See Hampson, *ibid.*, p. 216.

to the Temple of Learning ... with clenched fists and low abuse' (p. 67).²⁹ In relation to Byron, the narrator's horror at the idea of the poet as "the public bard" is expressed with the adornment of not one but four exclamation marks and the comic affectation of the French, 'Mon Dieu!'³⁰

A later reference to Byron functions somewhat differently, being used to underline the disappearance of the romance of exoticism and difference in the contemporary Orient. In Smyrna, wishing that painters would create 'familiar views of the East: not processions, grand sultans, or magnificent landscapes; but faithful transcripts of everyday Oriental life', the narrator gives a series of examples, like the camels: 'couched in the market-places, lying by thousands in the camel-square, snorting and bubbling after their manner, the sun blazing down on their backs, their slaves and keepers lying behind them in the shade' (p. 91). He continues:

These are very humble incidents of travel. Wherever the steamboat touches the shore adventure retreats into the interior, and what is called romance vanishes. It won't bear the vulgar gaze; or rather the light of common day puts it out, and it is only in the dark that it shines at all. There is no cursing and insulting of Giaours now. If a Cockney looks or behaves in a particularly ridiculous way, the little Turks come out and laugh at him. A Londoner is no longer a spittoon for true believers: and now that dark Hassan sits in his divan and drinks champagne, and Selim has a French watch, and Zuleika perhaps takes Morrison's pills, Byronism becomes absurd instead of sublime, and is only a foolish expression of Cockney wonder. (p. 93)

Readers recall Byron because of the reference to 'Giaours' (non-Muslims), *The Giaour* (1813) being the first of Byron's five very popular exotic *Turkish Tales*. For Thackeray's narrator the romance of the East has been lost because of the pressure of tourism and progress (represented again by the steamboat) and European trade with the East in the form of the 'champagne', the 'French watch', and 'Morrison's pills'. But here it is conceded, albeit in passing, that 'Byronism' was once 'sublime', even if it now 'absurd' and 'only a foolish expression of Cockney wonder'.³¹ As Robert Hampson argues, Thackeray sees that 'commerce has triumphed where crusaders and chivalry failed. More subtly, as a result, an

29 Here Titmarsh and Thackeray are indistinguishable: Thackeray's unhappiness at public school is well known. See 'William Makepeace Thackeray, *Encyclopedia Britannica*. Kinglake reveals a similar disenchantment with public school classical education in relation to Homer, although his pre-school boyish enthusiasm survived: see *Eothen*, Oxford University Press, Oxford 1982 (1844) pp. 42-45.

30 'Mon Dieu!' also occurs in a comic moment of mock-suspense in the hammam in Constantinople when the narrator's dragoman leaves him, dressed only in 'three large cotton napkins, with a white turban round [his] head,' to the attentions of the Turkish masseur: "'Mon Dieu! what was going to happen?'" the narrator wonders (pp. 105-106).

31 Thackeray sometimes uses 'Cockney' disparagingly, as here, but sometimes to refer neutrally to all the travellers, including himself (p. 83). See *OED*, "Cockney", 4.a.

earlier mode of exoticizing and essentializing is registered as out-dated'.³² Thus the critical narrative perspective on Byron both appeals to and undermines the value ascribed to Oriental exoticism; it might also be seen to be somewhat ironic, given the importance of the theatrical allusions in Thackeray's travelogue, because, in Buzard's words, it was 'the much-noted histrionic, theatrical tenor of Byron's public persona' which made Byron central 'to the purposes and attitudes of nineteenth-century tourism'; as he says, 'Byron helped to turn the Continent into a great theatre for travellers' acts of cultural self-dramatization'.³³ Moreover, when on the way to the Pyramids, Thackeray's narrator deplores seeing that 'at the gate of one country-house ... the Bey's GIG was in waiting, — a most unromantic chariot' (p. 420), he takes up a position somewhat similar to Byron's in the latter's sardonic comment on some Englishwomen in the Alps. Byron remembered, 'at Chamouni, in the very eyes of Mont Blanc, hearing [an English] woman [...] exclaim to her party, "Did you ever see any thing more *rural*?" as if it was Highgate, or Hampstead, or Brompton, or Hayes, — "Rural!" quotha. Rocks, pines, torrents, glaciers, clouds, and summits of eternal snows far above them — and "rural!"'³⁴ If Byron deplores the domestication of the Romantic scenery of the Alps by London tourists, Thackeray, a London tourist himself, mourns the loss of exoticism and romance of the East.

When Thackeray considers the arbitrary power of Ottoman rule in Constantinople and Cairo, satire becomes savage critique. In Cairo the narrator declares: 'The much-maligned Orient, I am confident, has not been maligned near enough', because 'none of us can tell the amount of horrible sensuality practised there' (p. 265), although the examples that follows relate to violence rather than sensuality. This may be because, as Norman Daniel says, violence, lasciviousness, and deceit were long-lasting and interconnected Orientalist stereotypes of the East and of Islam.³⁵ In Constantinople, criticising the 'fashion of our travellers to apologize for Turkish life, of late, and paint glowing, agreeable pictures of many of its institutions', Thackeray finds 'a good subject for a Ghazul, in the true new Oriental manner' in the mausoleum 'of the late Sultan Mahmoud's family', in contemplating 'the tombs of Mahmoud's grandsons, nephews of the present Light of the Universe, and children of his sister, the wife of Halil Pacha [sic]' (pp. 116-117, 117, 118).³⁶ As the narrator explains, the first grandson was assassinated on the orders of Sultan Mahmud II (r. 1808-1839), the second on the orders of Abdulmecid (r. 1839-1861). Thackeray then summarises an imagined three-act tragic poem based on these events, showing the anguished mother's reactions to the

32 Hampson, *ibid.*, p. 224.

33 *ibid.*, pp. 116, 117

34 Quoted in Buzard, *ibid.*, p. 92.

35 See Norman Daniel, *Islam Europe and Empire*, Edinburgh UP., Edinburgh 1966, p. 6,

36 Thackeray misuses the word, ghazal: the *OED* defines it as 'A species of Oriental lyric poetry, generally of an erotic nature, distinguished from other forms of Eastern verse by having a limited number of stanzas and by the recurrence of the same rhyme'.

murder of the first son at the age of six weeks, then the birth of the second and the mother's hopes it will be allowed to live, and finally her agony at the death of the second, her cursing of the Sultan, and her own death. He concludes:

After the murder of that little child, it seems to me one can never look with anything but horror upon the butcherly Herod who ordered it. The death of the seventy thousand Janissaries ascends to historic dignity, and takes rank as war. But a great Prince and Light of the Universe, who procures abortions and throttles little babies, dwindles away into such a frightful insignificance of crime, that those may respect him who will To do the Turks justice—and two days' walk in Constantinople will settle this fact as well as a year's residence in the city—the people do not seem in the least animated by this Herodian spirit.' (p. 120)

The imaginary poem dramatizes the brutality of Ottoman power through the heavily ironic, repeated references to the Sultan as 'the Light of the Universe',³⁷ the Biblical allusion to 'the butcherly Herod',³⁸ and the distinction between Turkish institutions and rulers and 'the people' who 'do not seem in the least animated by this Herodian spirit': the next paragraph goes on to give several examples of ordinary people's kindness to children.

In Cairo the narrator offers a series of anecdotes to justify his hyperbolic claim that 'The life of the East is a life of brutes' (p. 265). The first concerns the execution of an 'Arnaoot', an Albanian soldier, which escalates into other examples of bloodthirstiness: a married woman, witnessing the execution, smears herself with the blood as a remedy for barrenness, whereupon, the narrator tells us, another Albanian says "'What, you like blood, do you?" (or words to that effect). "Let's see how yours mixes with my comrade's'", and shoots her, only to be immediately arrested and, no doubt, says the narrator, 'to-morrow morning will have HIS head off too. It would be a good chapter to write — the Death of the Arnaoot — but I shan't go. Seeing one man hanged is quite enough in the course of a life. J'y ai ete [sic], as the Frenchman said of hunting' (p. 267). The assumed flippancy of the final two sentences does not disguise the narrator's disgust at both the superstition and the mindless violence which are represented as typical of Egyptian women and Albanian soldiers respectively. This anecdote is followed by that of the young Pasha, one of 'His Highness's grandsons', whom the narrator ironically baptises 'Bluebeard Pasha' 'lest a revelation of the name of the said Pasha might interrupt our good relations with his country', to show that this 'sort of pistol practice is common enough here ... and not among the Arnaoots merely, but the higher orders' (p. 268). The young Pasha, who is being tutored in 'the usages of polite society' by a Cambridge scholar, 'Mr. Mac Whirter, B.A.', is walking with him when their talk is interrupted by a fellah begging the Pasha for justice; the Pasha dismisses him, and

37 Elsewhere the epithets 'the Zilullah' (the shadow of God) and 'the Refuge of the World' are also used satirically in relation to Sultan Abdulmecid (pp. 178, 177).

38 Matthew 2: 16.

then, when the fellah repeats his petition, shoots him dead. The tutor remonstrates, comically and obsequiously telling his charge that “we do not shoot an undergraduate at Cambridge even for walking over a college grass-plot” and that “this method of ridding yourself of a poor devil’s importunities, is such as we should consider abrupt and almost cruel in Europe” (p. 270). This has the effect only of making the Pasha threaten the tutor himself with execution. The third ‘facetious anecdote’ about Egypt, as the narrator calls it, relates to the corruption of the taxation system (p. 270). He first explains, with some self-interest, that he cannot divulge the identity of his source for the second and third anecdotes, who is ‘a well-informed gentleman residing at Cairo,’ because *Cornhill to Grand Cairo* will be found in the circulating libraries there (p. 270). Then he offers a long introduction explaining that in Egypt some farmers act as middlemen between the treasury and the peasants, which ‘involves an intolerable deal of tyranny and extortion on the part of those engaged to levy the taxes, and creates a corresponding duplicity among the fellahs, who are not only wretchedly poor among themselves, but whose object is to appear still more poor, and guard their money from their rapacious overseers’ (pp. 270-271). He comments:

Thus the Orient is much maligned; but everybody cheats there: that is a melancholy fact. The Pasha robs and cheats the merchants; knows that the overseer robs him, and bides his time, until he makes him disgorge by the application of the tremendous bastinado; the overseer robs and squeezes the labourer; and the poverty-stricken devil cheats and robs in return; and so the government moves in a happy cycle of roguery. (p. 271)³⁹

After this lengthy exordium, he tells the story: the Pasha⁴⁰ takes pity on the peasants of one exceedingly poor village, ‘El Muddee’, and forbids his intermediary, ‘Skinflint Beg’, to bastinado them any further, but the intermediary assures the Pasha that the villagers are hiding their wealth. He tricks them into bringing the five hundred purses they owe in tax to the Pasha by pretending that this will be their contribution (along with his) for the use of some very fertile land. They agree: the Sultan collects his tax, the peasants lose their money and are bastinadoed, and Skinflint Beg is promoted to ‘Skinflint Bey’ (pp. 271-275), with the narrator concluding cynically that the system ‘may be studied with admiration’ in Ireland or ‘Derrynane beg’ (p. 275),⁴¹ the names adding a farcical element to the satire.

The loss of Oriental romance and exoticism is both lamented and ironised in *Cornhill to Grand Cairo*. As we have seen, at the Pyramids, Horace is quoted to emphasise the narrator’s

39 Grosrichard quotes Tournefort on the same pattern in Constantinople in 1717; Tournefort sees the Ottoman hierarchy as a pyramid of “bloodsucker[s]”; this continues, as Grosrichard says, ‘all the way along the chain to its very end,’ where ‘there is only the populace that is endlessly subject to tithes and taxes’. See *The Sultan’s Court: European Fantasies of the East*, trans. Liz Heron, Verso, London and New York 1998 (1979), pp. 74-75.

40 The Pasha was Muhammad Ali, also known as Mehmed Ali (r. 1805-1848).

41 This is one of several derogatory references to Ireland: see pp. 8, 72, 74. Thackeray represents both the Irish and the Jewish peoples through caricatured negative stereotypes. This distressing aspect of the text has not been analysed in any detail here because it is not germane to his representation of Ottoman locations.

disillusionment (pp. 298-99). The sensation of belatedness is also both used and mocked. At the end of the ‘Constantinople’ chapter, belatedness is combined with the motif of the loss of romance in the modern Orient:

I don’t think I have anything more to say about the city, which has not been much better told by graver travellers. I with them, could see (perhaps it was the preaching of the politicians that warned me of the fact) that we are looking on at the last days of an empire; and heard many stories of weakness, disorder, and oppression. I even saw a Turkish lady drive up to Sultan Achmet’s mosque *in a Brougham*. Is not that a subject to moralize upon? And might one not draw endless conclusions from it, that the knell of the Turkish dominion is rung; that the European spirit and institutions once admitted can never be rooted out again; and that the scepticism prevalent amongst the higher orders must descend ere very long to the lower; and the cry of the Muezim [sic] from the mosque become a mere ceremony? (p. 132)

Thackeray admits his belatedness: he has nothing else to say that has not been ‘much better told by graver travellers’. Then his statement that he, his fellow travellers, and his readers, are looking on ‘the last days of an empire’ is mocked in the parenthetical clause ‘perhaps it was the preaching of the politicians that warned me of the fact’. The lady in the brougham who drives up to ‘Sultan Achmet’s mosque’ induces the narrator to ‘moralise,’ and the moral he draws in the three parallel ‘that’ clauses starts with his version of John Donne’s bell tolling to mark a death, here the death of the Ottoman empire, and then moves to the ineluctable domination of that empire by ‘the European spirit and institutions’, and finally to the end of its religion of Islam. This final prediction, of course, now reads ironically in a way which its author could never have foreseen. The chapter on Constantinople ends with the narrator’s justification of having written at all, after he has confessed his belatedness and admitted that he stayed there only ‘eight days ... and knew not a syllable of the language’ (p. 132). The second of these statements is not entirely true, as his earlier use of ‘Backalam’ (*Bakalım* ‘We shall see’) and ‘Yang en Var’ (*Yangın var!* ‘Fire!’) shows (pp. 99, 110), although the shortness of his stay underlines his status as a tourist.

Conclusion

If *Cornhill to Grand Cairo* can be seen to contribute to what V. G. Kiernan calls Europe’s “‘collective day-dream of the Orient’”⁴² in terms of its deployment of the tropes of Eastern exoticism and romance, it also demonstrates that by 1846 the day-dream was hard to believe in and that the romance and exoticism were hard to find. They are disappearing as the Orient is modernised and Westernised, and images of the exotic are undermined further by the narrator’s evocations of violence and corruption as Thackeray’s boyhood memories of the *Arabian Nights* and the world of London theatre and popular entertainment come face to face with stories about the contemporary realities of life in the Ottoman Empire. In contrast to

42 Quoted in Said, *ibid.*, p. 52.

Alexander Kinglake's *Eothen*, published just two years earlier, Thackeray's text represents the transmutation of the traveller into the tourist. Like *Eothen*, Thackeray's text reveals the grand tour changing and extending eastwards after the end of the Napoleonic Wars, but Thackeray travels by that emblem of Victorian modernity, the steamer, unlike Kinglake who travels on horseback and by camel. If Thackeray's mockery of Byronism looks back to the conventions of Romantic travel and travel writing, the self-conscious, ironic, and satirical aspects of his travelogue anticipate and emphasise the sense of belatedness which will grow ever stronger as the nineteenth century continues, as Ali Behdad has shown in *Belated Travelers*. Thus, in terms of the development of travel writing, *From Cornhill to Grand Cairo* may be seen as a transitional work, while its 'urban and unheroic' narrator is typical of its author's mature *oeuvre* in his novels.⁴³

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Behdad, Ali. *Belated Travelers: Orientalism in the Age of Colonial Dissolution*. Duke University Press, Durham, 1994.
- Buzard, James. *The Beaten Track: European Tourism, Literature, and the Ways to 'Culture', 1800-1918*. Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Colman, George, the Younger. *Blue Beard; or, Female Curiosity*, 6th Edition, T. Collins, London, 1806 (1798). <https://www.goodreads.com/book/show/10062016-blue-beard-or-female-curiosity>. Last accessed 18 May 2020.
- Daniel, Norman. *Islam Europe and Empire*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1966.
- 'ghazal'. *Oxford English Dictionary*. <https://www-oed-com.nls.idm.oclc.org/view/Entry/78044?redirectedFrom=ghazal#eid>. Last accessed 21 April 2020.
- Grosrichard, Alain. *The Sultan's Court: European Fantasies of the East*, trans. Liz Heron. Verso, London and New York, 1998 (1979).
- Hampson, Robert. 'Thackeray as Travel-Writer', *The Yearbook of English Studies*, Vol. 34, (2004), pp. 214-229.
- Horace. *Odes*.

43 Hampson, *ibid.*, 214.

- Hunt, Leigh, ed. *The Tatler: A Daily Journal of Literature and the Stage*, J. Onwhyn, London, 1830. Vol. 1, 112. <https://books.google.co.uk/books?id=YioTAAAAQAAJ&pg=PA112&lpq=PA112&dq=Baker+and+Diddear&source=bl&ots=EUr3k4ylC3&sig=ACfU3U0GtZtt8Wf6gQV93TWQ-KOVocTkLw&hl=en&sa=X&ved=2ahU-KEwjjwb7-nrDoAhWJgVwKHZBVCOkQ6AEwAnoECAYQAQ#v=onepage&q=Baker%20and%20Diddear&f=false>. Last accessed 21 April 2020.
- Kinglake, *Eothen: or Traces of Travel, Brought Home from the East*. Oxford University Press, Oxford, 1982 (1844).
- Lane, William Edward. *Manners and Customs of the Modern Egyptians*. London, 1836. <https://scholarship.rice.edu/jsp/xml/1911/9176/71/lanma1890.tei-timea.html#top>. Last accessed 04 April 2020.
- 'London,' *The Edinburgh Encyclopaedia* (1832), Vol 12, p. 228. https://books.google.co.uk/books?id=PttEAQAAMAAJ&pg=PA228&lpq=PA228&dq=%E2%80%99splendidly+illuminated+at+night+...+with+about+15,000+glass+lamps%E2%80%99&source=bl&ots=huXfoQD4Ss&sig=ACfU3U2MUNAwMCCDFkCfUamJLnBQ7_LGA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjHt8nBo_noAhWZQUEAHWScAOMQ6AEWDHoECACQAQ#v=onepage&q=%E2%80%99splendidly%20illuminated%20at%20night%20...%20with%20about%2015%20000%20glass%20lamps%E2%80%99&f=false. Last accessed 21 April 2020.
- Ormond, Leonee. 'Cayenne and Cream Tarts: W. M. Thackeray and R. L. Stevenson,' in Peter L. Caracciolo, (ed.) *Arabian Nights in English Literature: Studies in the Reception of The Thousand and One Nights into British Culture*. Macmillan, London, 1988, pp. 178-96.
- Perkin, J. Russell. 'Thackeray and Orientalism: *Cornhill to Cairo* and *The Newcomes*' *English Studies in Canada*, 16: 3 (September 1990): pp. 297-313.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Routledge and Kegan Paul, London, 1978.
- 'Sardanapalus.' *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Sardanapalus-legendary-king-of-Assyria>. Last accessed 21 April 2020.
- Tennyson, Alfred. 'A Fragment' (1831). *The Suppressed Poems of Alfred, Lord Tennyson*. https://archive.org/stream/suppressedpoemso00tenrich/suppressedpoemso00tenrich_djvu.txt. Last accessed 21 April 2020.
- Thackeray, William Makepeace. *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo*. <https://ia802701.us.archive.org/33/items/notesajourneyfr00thacgoog/notesajourneyfr00thacgoog.pdf>. Last accessed May 2, 2020.
- Thackeray, William Makepeace. ('The Fat Contributor'), 'Punch at the Pyramids.' *Punch* Vols. 8-9 (1 and 8 Feb. 1845), pp. 61, 75. https://books.google.co.uk/books?id=HnRHtOyMi24C&pg=PA61&lpq=PA61&dq=%E2%80%99Punch+at+the+Pyramids%27&source=bl&ots=KOSf9m835U&sig=ACfU3U1ONUVmIznzm__ALwR9AMd5-4ZVPA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiP6rfxqPnoAhVgI1wKHSNhBPIQ6AEwDnoECAkQAQ#v=onepage&q=%E2%80%99Punch%20at%20the%20Pyramids'&f=false.
- The Thousand and One Nights*. <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/en/thousand-and-one-nights-art>. Last accessed 21 April 2020.
- 'William Makepeace Thackeray.' *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/William-Makepeace-Thackeray>. Last accessed 21 April 2020.

Bir İngiliz Oryantalistin Portresi: Edward William Lane (1801-1876)

Portrait of a British Orientalist: Edward William Lane (1801-1876)

Selda Güner Özden*

Öz

Napolyon Bonapart'ın 1798'deki işgali Mısır'ı oryantalizmin temalarından biri haline getirdi ve Avrupa'da "Piramitler Diyarı"na yönelik merak ve seyahatleri tetikledi. Bonapart'dan 27 yıl sonra genç bir İngiliz, Edward William Lane (1801-1876) uzun bir gemi yolculuğundan sonra Temmuz 1825'de Mısır'a gelerek, Kahire'de sıradan Mısırlıların arasında yaşamayı tercih etti. Mısır'a farklı zamanlarda gerçekleştirdiği üç seyahatinin neticesinde eserlerini kaleme almıştır. Eski ve modern Mısır'ın büyük kısmını dolaşan Lane gözlemlerini, halkın inanç, dil, örf ve adetlerini *Description of Egypt, An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptian, Binbir Gece Masalları* ve *Arapça-İngilizce Sözlük* gibi geniş çapta okunan eserlerde kaydetti. Mısır'a ilk gelişinde Antik Mısır'a dair çalışmalar yaparken, zamanla dikkatini çağdaş Mısırlıların dil ve kültürleri çekmişti. Bir oryantalist olarak Lane'nin çalışmalarının hususiyeti, "bilimsel" bir yaklaşımla Mısır ve Mısırlıları anlatmaya çalışmasıydı. Bu makale bir şarkiyatçı olarak Edward William Lane'nin Mısır tetkikleri içindeki yerini muhtelif boyutlarıyla incelemeye çalışacaktır.

Anahtar sözcükler: Edward William Lane, Mısır, Kahire, Oryantalizm

ABSTRACT

Napoleon Bonaparte's invasion in 1798 made Egypt one of the themes of orientalism and sparked curiosity and travels towards the "Land of the Pyramids" in Europe. 27 years after Bonaparte, a young Englishman Edward William Lane (1801-1876) arrived in Alexandria in July 1825 after a long cruise. He preferred to live among ordinary Egyptians in Cairo. Edward William Lane wrote his works as a result of his three trips to Egypt at different times. Traveling through much of ancient and modern Egypt Lane immersed himself in a contemporary Egyptian lifestyle and described it vividly. He recorded his observations, beliefs, languages, customs and traditions of the people in his works such as *Description of Egypt, An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptian, Thousand and One Nights, Selections from Kur'an* and also *Arabic-English Lexicon*. During his first visit to Egypt, while working on Ancient Egypt, in time he was interested in Arabic and culture of the contemporary Egyptians, their daily lives and customs. At this point, the specialty of Lane's works as an orientalist was to explain Egypt and Egyptians with a "scientific" eye. This article will examine Edward William Lane's place in Egyptian studies in various dimensions as an Orientalist.

Keywords: Edward William Lane, Egypt, Cairo, Orientalism

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: S.G.Ö. 0000-0002-0669-8900

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selda Güner Özden,
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: sguner@hacettepe.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.11.2020

Kabul/Accepted: 27.12.2020

Atıf/Citation:

Güner Özden, Selda. "Bir İngiliz Oryantalistin Portresi: Edward William Lane (1801-1876)." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 73 (2021): 149-172. <https://doi.org/10.26650/iutd.743219>

Extended Abstract

Studies of orientalism take their arguments from the conflict areas of imperialism and anti-imperialism. Consequently, information about the East produced by western orientalists has been questioned, accused of being biased or rejected completely. Of course, Edward Said had an important influence on this after the seventies. Said argued in a critical way that the East was the most important external “reality” of modern Europe. Today we call this “the other” or “otherisation”. Although we are discussing orientalism within the boundaries of political history or generalization of Eastern through the eyes of the West/Western conceptions of the Orient, we take advantage of its experience at the point we have reached today. The rise in the generation of orientalist knowledge, especially in the 19th century, is remarkable. One case in point is that, Europeans of the early 19th century were keenly interested in the mysterious and enormous remains of the ancient Egyptian civilizations. Among them was a twenty-four-year-old Englishman, Edward William Lane (1801-1876) who wrote as a result of three trips to Egypt undertaken at different times. Lane’s first trip to Egypt was between 1825-1828, his second trip between 1833-1835, and his third journey between 1842-1849. *The Society for the Diffusion of Useful Knowledge* supported his travels to Egypt, because Lane did not have any job or salary. Sometimes assistance was provided by socially eminent figures, such as Algernon Percy, the 4th Duke of Northumberland, and John Russell, 1st Earl Russell.

Various biographies of Lane’s life have already been written. Leila Ahmed wrote first modern biographical assessment, *Edward W. Lane: A Study of His Life and Works and of British Ideas of the Middle East in the Nineteenth Century* (1978). It was followed by Jason Thompson’s *Edward William Lane The Life of the Pioneering Egyptologist and Orient* (2010). These two biographical works are largely based on his letters to friends. Ahmed’s book can also be considered as a cultural history because of focusing on the nature of Lane’s published works. On the other hand, Jason Thompson’s study succeeded in completing the missing pieces of Lane’s life by used archival resources such as private manuscripts and letters at the *Griffith Institute* in Oxford, as well as papers of Lane’s close friends Sir Gardner Wilkinson and Joseph Bonomi at the *Bodleian Library*. Thompson was rightly aware that Lane’s life could not be understood without considering his activities and, for this reason, consulted the testimony of Egyptologists such as Joseph Bonomi, Robert Hay, and John Gardner Wilkinson who were in contact with him.

Lane recorded his observations and researches on the space, structures and habitats, traditions and cultures of ancient and modern Egypt in his *Description of Egypt* (not published until 2000), *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836), *One Thousand and One Nights* (1840), *Selections from Kur’ân* (1843) and an *Arabic-English Lexicon* (first volume, 1863). After Lane finally left Cairo in 1849, he started working on

Arabic-English Lexicon, devoting himself to the dictionary until he died in 1876.

During his first visit to Egypt, while working on Ancient Egypt, in time he became interested in Arabic and the culture of contemporary Egyptians, their daily lives and customs. At this point, the focus of Lane's work was to explain Egypt and Egyptians with a scientific eye. He wrote his books for the early Victorian English reading public. Based on personal experience, especially in *An Account of the Manners of the Modern Egyptians*, he presented the British people a peerless tableaux of a Egyptian society. Actually Lane began to work as an engraver, not an orientalist, Arabist or writer. When Lane first went to Egypt in 1825 with a new drawing device, camera lucida. His drawings via the camera lucida and their explanations were included in his work *Description of Egypt* which was not published until 2000.

Lane tried to live like an Egyptian during his travels. He immersed himself in a contemporary Egyptian life and described it vividly. His lifestyle made it possible for him to observe Egyptian society closely, spending time in coffee houses and praying in mosques. Lane traveled to Egypt at a time when Istanbul and Cairo began separating administratively and militarily. However, this separation was not included in his studies. Turks were still regarded as elite in the eyes of Egyptian society. Because of this, Lane dressed in Ottoman style, never dressing in European clothing during his life in Cairo. According to him, Ottoman meant Turk and vice versa. However, Lane was interested in the native culture, not the ruling or bureaucratic elites. He resided at Cairo, at different times. As his pursuits required that he should not draw attention in public as a European, he separated himself as much as possible from the Europeans and lived in a part of the town, near Babu'l-Hadid, somewhat remote from the Frank quarters. Lane built a Muslim identity for himself using the name Mansur Efendizâde. He was able to adapt easily to the life of the Egyptians: speaking Arabic and conforming with the manners of his Muslim neighbors. As he reported, Lane was treated with respect and affability by all the Egyptians with whom he had any dealings.

There are a limited number of studies about the Victorian orientalist Edward William Lane (1801-1876) by Turkish scholars since Lane dealt with Arabic and especially Egypt. If he had been a traveler whose road passed by Istanbul and Anatolia, he would have attracted more Turkish readers and researchers. Such being the case, the aim of this essay is to introduce a British Arabist- Orientalist researcher and his works, which came to Ottoman Egypt with a great curiosity in the 19th century, to more Turkish readers. I trace Lane's character and his studies of folklore in the contexts of orientalist discourses. This paper examines how Egypt was perceived by Lane at a time when Egyptian society was beginning to be modernized. What makes Lane important for the Turkish reader is that he witnessed Egyptian society at a time when power was passing from the Ottoman administration to Mehmed Ali Pasha's.

Giriş

“1872 yılında, Trieste’de, sütunları rutubetten nemli ve sıhhi tesisatı bozulmuş bir sarayda, yüzü Afrika’da aldığı yaranın izini taşıyan bir beyefendi –İngiltere Konsolosu Yüzbaşı Richard Francis Burton-, Rumilerin *Binbir Gece Kitabı* diye adlandırdıkları *Elf Leyle ve Leyle*’nin ünlü çevirisine girişiyordu. Bu çevirinin gizli amaçlarından biri, İngiltere’de kapsamlı bir sözlük hazırlayan, kendisi gibi Mağribilere özgü kara sakallı ve teni de güneşten kararmış bir beyefendiyi yok etmektir ancak Burton amacına ulaşmadan hayata veda etti. Bu kişi Galland’ın çevirisini gölgede bırakan, *Binbir Gece*’nin olanca titizlikle gerçekleştirilmiş diğer çevirisinin sahibi Şarkiyatçı Edward William Lane’dir.”¹

19. yüzyılda Mısır Avrupalı gezginler için cazip bir yer haline geldi. Başlangıçta, tehlike ve gizem havası Mısır’ı öncelikle Avrupalı asiller, maceracılar, oryantalistler ve sanatçılar için ilgi odağı yapmıştı. Birçok Avrupalı seyyah Osmanlı yönetici eliti veya Mısırlı ahali arasında yıllarca yaşamış, hatta bazıları yerel kıyafet ve yaşam tarzlarını benimseyerek Mısır’da dolaşabilmişti. Osmanlı Arap coğrafyasının bu mümtaz eyaletine İngiliz Oryantalist Edward William Lane de ilgi göstermiştir. Mısır’a ilk defa gidişi 1825-1828 yılları arasındadır, 1833-1835 yılları arasında ikinci ve 1842-1849 arasında da üçüncü seyahatini gerçekleştirmişti. Bu çalışma Lane’nin Doğusu olarak Mısır ve Mısırlıları nasıl tasvir ettiğini kişisel serüveni ve eserlerinden hareketle anlatmaya çalışacaktır.

Edward William Lane’e dair Türkçe bir tetkik, ilkin ansiklopedik-didaktik bir mecrada ilerlemek zorundadır. Nitekim Türkiye’de Lane hakkında literatür oldukça zayıftır. Bu makale dolayısıyla öncelikle tanıtıcı- malumat verici bir boyut içermekte ve fakat sadece bununla yetinmemekte, onun cehdinin farklı boyutlarını dikkate almaktadır. Bu farklı boyutlar nelerdir? Başka bir ifadeyle Lane’e, Batı’daki Doğu ilgisinin, Garb âleminde Şark’a/ötekiye yönelik çok değişik veçhelere bürünmüş ilgi, imge ve disiplinlerin tarihçesi içerisinde kendine ait bir yer açan faktörler neler olmuştur? sorularına cevap aranacaktır.

17 Eylül 1801’de Hereford’da doğan Lane, Theophilus Lane (1764-1814)’in üçüncü çocuğuydu. Theophilus Lane, Hereford’un hukuk doktoralı papazıydı; Edward William Lane’in annesi, Ressam Gainsborough’nun yeğeni Sophia Gardiner’dır. Lane, Bath ve Hereford Gramer Okullarında (Grammar Schools) ilk eğitimini alarak, daha sonra Cambridge’e gider, ancak kısa süre sonra üniversiteden ayrılır. Daha sonra Londra’ya kardeşi Richard James Lane (1800-1872)’nin yanına taşınır ve gravür üzerine çalışmaya başlar.²

1 Richard F. Burton, *Binbir Gece Masalları*, Haz. Jorge Luis Borges, Çev. Gülğün Bayata, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2015, s. 5.

2 Stanley Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, Williams and Norgate, London, 1877, s. 10-14, Leila Ahmed, *Edward William Lane, A Study of his Life and Works and of British Ideas of the Middle East in the Nineteenth Century*, Longman, London 1978, s. 1.

Richard J. Lane, başarılı bir Victoria çağı gravürçüsü ve litografçısıydı.³ Lane'nin Londra'da bir oryantalist olarak hayata atılmadığı ilk zamanlarına dair bu bilgilerden anlaşılmaktadır. Fakat Londra'daki günlerine dair bilgilerimiz sınırlıdır.

Lane'nin oryantalizmi Arapçaya merakından kaynaklanmaktadır. Zira Arap dili ve kültürüne ilgisi araştırmalarına yön vermiştir. O Mısır'a her geldiğinde bir kitap ya da eser projesiyle İngiltere'ye dönmüştür. Eserleri arasında, *Description of Egypt, An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836), *The Thousand and One Nights* (1839-41) çevirisi, *Selections from the Kuran* (1843) ve *the Arabic-English Lexicon* (1863-93) en meşhurlarıdır. Hatta *The Arabic-English Lexicon* (Arapça-İngilizce Sözlük) hem Arap ve hem de Batılı öğrenci ve araştırmacılar için türünün önde gelen bir örneği olmaya devam etmektedir.⁴

Londra'da yaşayan Lane'in Mısır'a artan ilgisi ve Arapça öğrenmeye başlaması onu seyahate sevk etmişti. Mısır'a olan merakı ilk defa Napolyon'un Mısır seferi sonucunda ortaya çıkan yayınlar, özellikle de *Description de l'Égypte*'le başlamıştı.⁵ İkincisi, Mısırbiliminin (Egyptoloji) ilk önemli isimlerinden Giovanni Battista Belzoni (1778-1823)⁶, 1821'de Londra, Piccadilly'de Mısır antikaları sergisini açtığında, İngilizlerin ve özellikle de Lane'in dikkatini bu konuya çekmişti.⁷ Bundan bir kaç sene önce 1818'de, İngiltere'nin

3 İlk sergisini 1824'de Royal Academy'de açan ve 1837'de Kraliçe Victoria tarafından Kraliyet Litografi olarak atanan Richard James Lane'in portre ve figürlerden oluşan yaklaşık 850 litografi The National Portrait Gallery'de (Londra) sergilenmektedir. Bkz. <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp06039/richard-james-lane?search=sas&sText=Richard+James+Lane&OOnly=true> (Erişim Tarihi: 11.04.2020)

4 Arthur Goldschmidt Jr., *Historical Dictionary of Egypt*, Scarecrow Press, Plymouth 2013, s. 241.

5 *Description de l'Égypte*, birinci cildi 1809 ve son cildi 1829'da basılan bu eser, eski ve modern Mısır'ın bilinen tüm yönlerini ve doğal tarihini kapsamlı bir şekilde kataloglamayı amaçlamıştır. Eserin farklı edisyonları da bulunmakta ve cilt sayıları değişmektedir. [https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&page=1&query=\(gallica%20all%20%22description%20de%20l%27egypte%22\)](https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&page=1&query=(gallica%20all%20%22description%20de%20l%27egypte%22)) (Erişim Tarihi: 09.04.2020), ayrıca bkz. Dennis Porter, *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton University Press, Princeton 2014, s. 164-165.

6 Belzoni, Mısır'da arkeolojik sit alanlarındaki kazılarıyla tanınmıştır. 1803'de İngiltere'ye yerleşmiş, 1812'de İngiltere'den ayrılıncaya kadar sirklerde çalışmıştır. 1815'de Mısır'a gitmiştir. Hidrolik motor modelleri üzerinde çalışan Belzoni, Mehmed Ali Paşa'dan umduğu ilgiyi göremeyince yeni bir kariyere adım atmıştır: Mısır mezar ve tapınaklarını gün yüzüne çıkarmak. Onu bu yeni kariyerine yönlendirenler, oryantalist Johann Ludwig Burckhardt ve İngiltere'nin Mısır konsolosu Henry Salt (1780-1827)'di. Nitekim Konsolos tarafından Mısır'ın Teb'deki Ramesseum harabelerine gönderilmiş ve burada başarılı işler yapan Belzoni, Firavun II. Ramses (the Young Memnon)'in bir büstünü ortaya çıkartmıştı. En önemlisi 16 Ekim 1817'de I. Seti'nin mezarının açılmasında o da bulunmuştur. Gize'deki Kefren piramidinde ilk kazıyı yine Belzoni yapmıştı. 1819 senesinde Londra'ya döndükten sonra Mısır'daki faaliyetlerini İngilizlerin ilgisine sundu. Belzoni, 1823'de Benin'de dizanteriden ölmüştür. Giovanni Battista Belzoni, *Narrative of the Operations and Recent Discoveries Within the Pyramids, Temples, Tombs and Excavations, in Egypt and Nubia*, c. 2, John Murray, London 1820; J. J. Halls, *The Life and Correspondance of Henry Salt Esq. Frs. His Britannic Majesty's Late Consul General in Egypt*, c. 2, Richard Bentley, London 1834, s. 17, 19, 31-37. Stanley Mayes, *The Great Belzoni, The Circus Strongman Who Discovered Egypt's Ancient Treasure*, Bloomsbury, London 2003.

7 Arthur John Arberry, *British Orientalists*, William Collins, London 1943, s. 19-20.

Jason Thompson, "Edward William Lane's 'Description of Egypt'", *International Journal of Middle East Studies*, 28, 4, 1996, s. 565, Roper, Geoffrey, "Texts from Nineteenth Century Egypt: The Role of E. W. Lane", *Travellers in Egypt*, ed. Paul Starkey, Janet Starkey, I. B. Tauris, London 1998, s. 244.

Mısır konsolosu Henry Salt (elçiliği 1815-1827), maceracı ve kaşif Belzoni'yi Teb'deki kazıda çalışması için görevlendirmiş ve Ramses'in meşhur büstünü çıkardıktan sonra Henry Salt'ın takdim yazısıyla *Quarterly Review*'da yayınlamıştı.⁸ Salt, ünlü gezgin Burckhardt⁹ ve John Gardner Wilkinson ve Belzoni gibi isimlerle antik Mısır arkeolojik alanlarına merakını göstererek, Mısır'ın karanlıkta kalan antik mazisinin gün ışığına çıkarılmasına destek vermişti. Böyle bir dönemde Mısır'a ilk seyahatini 1825'de gerçekleştiren Lane, bir süre Henry Salt'ın oldukça himaye ve desteğini gördü.¹⁰

18 Temmuz 1825 Pazartesi günü Lane, İskenderiye'ye doğru "Findlay" isimli gemiyle yola çıktı. Bu Mısır'a ilk seyahatiydi ve üç yıl sürecekti.¹¹ "Kıyıya yaklaşırken gelinin duvağını kaldırıp, onu ilk defa göreceğim Doğulu bir damat gibi hissettim, beğenebilir, hayal kırıklığına uğrayıp nefret de edebilirdim"¹² diye o anki hislerini tarif etmiştir. "Mısır'ı bir gezgin olarak sadece piramitlerini, tapınaklarını ve mağaralarını incelemek için ziyaret etmiyordum, merakımı tatmin ettikten sonra diğer yerleri ve zevklerini de tatmak istiyordum. Fakat kendimi tamamen yabancılar arasına atmak üzereydim; dillerini, geleneklerini ve kıyafetlerini benimsemek ve neredeyse sadece yerlilerle ilişki kurarak, edebiyatlarını takip etmek için"¹³ Mısır'a gelmiştir.

O dönem Konsolos Henry Salt'ın misafirperverliği Lane'in hayatını kolaylaştıracaktır. Ona Babü's-Sidr yakınlarındaki kır evinde bir oda vermişti. Lane, Salt'ın evinde kaldığı sürede bir muhit edinmişti. Konsolosu ziyaret edenler arasında Mısır'ın tartışılmaz en meşhur kartografi M. Linant'la arkadaşlığı buna örnek verilebilir.¹⁴ Diğer taraftan Henry Salt, Lane'e dair izlenimlerini anlatmıştı:

"...Çok çalışkan ve Arapçası büyük bir ilerleme kaydetti... Aynı zamanda cana yakındı ve elindeki kısıtlı parayla yaşıyordu. Onun için yapabileceğim her şey bir zevk. Bana, litografide büyük bir hayranlık duyduğum kardeşi tarafından yapılmış birkaç baskı verdi."¹⁵

Lane Kahire'de artık tamamen bir "Doğulu" gibiydi: Batılı kıyafetlerini çıkarıp Mısır'da bulunduğu tüm süre boyunca sadece yerel kıyafetler giydi. Sadece maddi kültüre dahil olmak

8 Shadia Mahmoud, "Nationalization and Personalization of the Egyptian Antiquities: Henry Salt a British General Consul in Egypt 1816 to 1827", *International Journal of Culture and History*, 3, 2, 2016, s. 36.

9 Bkz. John Lewis Burckhardt, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1775, John Carne, *Recollections of Travels in the East, London, 1830*, s. 248.

10 Ahmed, *Edward William Lane*, s. 24-25, Deborah Manley, Peta Rée, *Henry Salt: Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist*, Libri Publications Ltd., London 2001, s. 94, 160, 137, 151, 213.

11 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 15.

12 Edward William Lane, *Description of Egypt*, ed. Jason Thompson, The American University in Cairo Press, Cairo 2000 s. 4.

13 Lane, *Description of Egypt*, s. 5.

14 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 20-21.

15 J. J. Halls, *The Life and Correspondance of Henry Salt ESQ. FRS. His Britannic Majesty's Late Consul General in Egypt*, II, Richard Bentley, London 1834, s. 273-274.

için değil aynı zamanda, Mısır toplumunun detaylı bir bilgisine sahip olabilmek adına bu kıyafetlere ihtiyacı vardı. Lakin, Lane'in seçtiği elbise elbette sıradan bir Mısırlınıninkine benzemiyordu. Mısır'daki yönetici Türk elitinin bir üyesi gibi giyinerek bir nevi koruyucu bir zırh edindi. Zira o senelerde Mısır'da hâlâ Osmanlı idaresi ve memurlarının nüfuzu hissediliyordu. Başlangıçta sadece bir gözlemci gibi davranan Lane, bir dükkânın önünde oturup kahve ve nargile içerek etrafı izler. Daha sonra ise Müslümanların hayatına karışmaya başlayarak, onlarla birlikte camide namaz kılar ve hatta buradaki ders halkalarına katılır. Bunları yaparken Kahire'nin yerlisi gibi yaşamaya özen gösterir. Onları adeta içlerinden biriymiş gibi müşahede etme niyetindedir. Bu bilinçli tercih onu "Frenk" mahallesi yerine otantik Kahire'nin bir semti Babü'l-Hadîd'de yaşamaya sevk etti.¹⁶ Bu tercih Kahire'deki Frenk muhitlerin ona sağlayacağı konfor ve imtiyazlardan gönüllü bir feragati işaret eder. Fakat ona asıl gayesini yani Arapça diyalektilere hakimiyeti ve böylece Kahire halkının örf ve adetlerinin içeriden bir gözlemcisi olmayı kazandırdı. O bu açıdan sadece oryantalist değil, yerliler arasında yıllar geçiren modern bir antropologdur. Bir yıl içinde Arapçayı akıcı konuşmaya başlar. Artık onu Mansur ismiyle tanıyan geniş bir Mısırlı arkadaş çevresi de edinir. Mansur ismi onun Mısırlı kimliği olur.¹⁷ Lane her hâlükârda Mısır'a gerçekleştirdiği bu ilk seyahatte halinden memnundu: "Mısırlılarca el üstünde tutuldum"¹⁸ diyecektir.

Lane'nin Kahire'deki araştırmalarını kolaylaştıran iki kaynak vardı: Birincisi doğrudan tecrübeydi. Alışverişi yapmak, arkadaşlarını ziyaret etmek ve misafir kabul etmek gibi günlük aktiviteler, dikkatli bir gözlemciye çok şey öğretebilecek temel etkileşim şekliydi. İslam hakkında pratik detayları öğrenerek Kahire'nin camilerinde cemaatle ibadet etti. Bu, *Description of Egypt*'de de belirttiği gibi o sıralar Batılı bir kişinin kolayca yapamayacağı bir şeydi.¹⁹

Mısır'a ilk gelişinde Lane, Kahire'nin anıtlarını ve mahallelerini inceledi, kent hakkında neredeyse uzmanlaştı. Önceleri ilgi alanı Kahire çevresindeki arkeolojik alanlardı ve ziyaretlerinin büyük bölümünü antik yapıların olduğu yerler oluşturuyordu. Bunun yanı sıra Lane, Nil boyunca Nubya'daki İkinci Şelale'ye²⁰ kadar iki uzun seyahat gerçekleştirmişti. Birincisi, 1826'da, Mart ortasından Ekim sonuna kadar yedi buçuk ay sürdü. Diğer taraftan, Bu seyahatleri sırasında çeşitli zorluklarla da karşılaştığı anlaşılmaktadır. Mesela Nisan

16 Lane, *Description of Egypt*, s. 5-6, Ahmed, *Edward William Lane*, s. 26.

17 Bazı çalışmalarda Mansurefendizâde olarak geçmektedir. Philip Charles Sadgrove, İsmail Durmuş, "Lane, Edward William", *DİA*, 27, 2003, s. 99-100, Ali Bilgenoğlu, Selahattin Ertürk Çiftçi, "Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19. Yüzyıl Mısır Toplumuna ve Kültürüne", *Tarih Okulu Dergisi*, 11, XXXVI, 2018, s. 45. Ayrıca Mısır'da tanıştığı John Gardner Wilkinson ile İngiltere'ye döndükten sonra da görüştükları ve mektuplarında birbirlerine Mısır'da kullandıkları isimlerle (İsmail ve Mansur) hitap etmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bkz. Jason Thompson, *Sir Gardner Wilkinson and His Circle*, University of Texas Press, Texas 2013, s. 139.

18 Lane, *Description of Egypt*, s. 90.

19 Lane, *a.g.e.*, s. 79-84.

20 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 29.

sonuna doğru Lane, İngiliz Mısırbilimci James Burton (1786-1862)²¹ ile birlikte Dendara'ya gitmiş ancak hamsin rüzgarlarının olumsuz şartları sebebiyle, tekneyi terk edemedikleri için hiçbir çizim yapamamışlardı.²²

İkincisini de arkadaşı Robert Hay (1799-1863)'le²³ 1827'nin Haziran-Aralık ayları arasında gerçekleştirdi ve Nubya'ya kadar meşhur arkeolojik alanları inceledi.²⁴ Lakin Lane'nin seyahatleri sınırlı bir alanı kapsar, Mısır'ın Doğu veya Batı çöllerine hiç gitmedi, böylece meslektaşları James Burton (1786-1862) ve Wilkinson (1797-1875)'u²⁵ büyüleyen antik harikaları göremedi. Diğer taraftan Lane, Mısır dışında başka bir Ortadoğu coğrafyasına da hiç seyahat etmedi. Elbette Lane'in Yukarı Mısır ve Nubya seyahatlerinin asıl gayesi kişisel olarak eski Mısır'a olan merakını tatmin etmektir. Fakat Lane Mısır'ı resimlerle belgeledi, yanında hiç gravürçüsü olmamasına rağmen, aldığı çizim eğitimi, gözlemediği şeyleri çizmesini ve daha sonra eskizlerini kitap resimlerine dönüştürmesini sağladı. Resim kabiliyeti ailesiyle de ilişkilendirilebilir, nitekim daha önce de belirtildiği gibi, büyük amcası ünlü sanatçı Thomas Gainsborough'du; ayrıca kardeşi Richard J. Lane, 19. yüzyıl İngiltere'sinin önde gelen litograflarından biriydi.²⁶

Lane'in ilk Kahire izlenimi hayal kırıklığına uğramadığını gösteriyor. Şehir ve buradaki her şey tamamen "Doğu'ya uygun"du: Düz çatılı/teraslı evler, gök yüzüne uzanan sayısız minare ve kalenin taçlandırdığı kent silueti onu etkilemişti.²⁷ Modern Mısır'da hayat, en az antik dönem kadar seyyahların ilgisini çekecek güzelliktedir.

21 Gerçek adı James Haliburton olan James Burton 1820-1837 yılları arasında Mısır'da yaşamış ve Krallar Vadisi'nin keşfi ve haritalandırılmasında önemli bir rol oynamıştı. Thompson, *Sir Gardner Wilkinson and His Circle*, 2013, s. 10, 90, 131. Richard A. Davies, *Inventing Sam Slick: A Biography of Thomas Chandler Haliburton*, University of Toronto Press, Toronto 2005, s. 71.

22 Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 31.

23 Robert Hay, 1826-1838 yılları arasında Mısır'da bir arkeolojik keşif gezisinin önde gelen üyelerinden biriydi. Mezkûr yıllar arasında arkadaşları arasında Edward W. Lane de vardı. Hay, Nil boyunca keşif gezileri yaparak antik tapınak ve mezar yerlerini kaydetmişti. Hatta gezilerde bulduğu mezar veya tapınakların eskizlerini çizerek ve kısa açıklamalarını yapmakla yetinmemiş, mimari planları, yazıtlar ve duvar resimlerinin detaylı kopyalarını da hazırlamıştır. Çizimleri için Kamera Lucida kullanmıştır. Heykeltıraş Joseph Bonomi (1796-1878) ve mimarlık eğitimi alan Francis Arundale (1807-1853)'den seyahatleri sırasında çizimleri için yardım almıştır. Bu gezilere Lane'nin de eşlik ettiği bilinmektedir. Robert Hay'ın yaşam öyküsünde Lane'ninkine benzeyen bir durum da İskenderiye'den satın aldığı Giritli Kalitza Psaraki ile evlenmiş olmasıdır. Nitekim Lane de Nefise isimli köle pazarından aldığı bir kadınla evlenmişti. 1840'da yayınlanan *Illustration of Cairo* hariç, Hay'ın çalışmalarından hiçbiri basılmadı. Zira 1840'da basılan *Litograflar* 'ı, fahiş fiyatı sebebiyle çok satmamıştı. Aynı durumla karşılaşan Lane'nin de *Description of Egypt*'i, kitapta yer alan litografların yüksek maliyeti sebebiyle yayınlanamamıştı. Robert Hay, *Illustration of Cairo*, Tilt and Bogue, London 1840. Sarah Searight, *The British in the Middle East*, Elton Press, London 1979. s. 238-241, Jane Waldron-Grutz, "The Lost Portfolios of Robert Hay", *Saudi Aramco World*, 54, 2, March/April 2003. s. 2-11.

24 Halls, *The Life and Correspondence of Henry*, s. 273.

25 Wilkinson'a Lane'e ilham vermesi bakımından önem atfetmemizin sebebi Kahire'de ve daha sonra İngiltere'de sürdürdükleri arkadaşlığın yanı sıra, Wilkinson'un 1837'de 3 cilt halinde basılan *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, isimli eseridir.

26 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 29.

27 Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 31.

Lane'nin, Haziran 1828'de İngiltere'ye döndüğünde kitabı, *Description of Egypt*'ı yazmak için elinde bol miktarda yazılı ve görsel malzeme vardı. *Description of Egypt* temelde bir gezi günlüğü olarak organize edilmiş bir metin olmasına rağmen, seyahatlerinin güzergahı ile hiçbir ilişkisi olmayan uzun açıklama parçaları içermektedir. Eserde Mısır'ın antik dönemine yer vermeye çalışırken bir taraftan da çağdaşı Mısırlıların geleneklerinden bahsediyordu. Ayrıca Lane, bu çalışmasında Kahire'ye önemli bir yer ayırır. Şehrin sokaklarının, büyük caddelerinin, çarşılarının ve büyük camilerinin ayrıntılı bir izahını sunmaktadır.²⁸ Diğer taraftan *Description of Egypt*'da Lane, Thomas Young (1773-1829) ve Jean François Champollion (1790-1832)'un keşiflerinden ortaya çıkan bilgilerin üzerine eski anıtları inceleyip, tasvir ederek Nil'in ikinci şelalesine kadar yer vermektedir. Bu seyahatleri sırasında, Arapça bilgisi sayesinde Mısırlılarla kolayca temas kurabilmiş, hayat biçimlerini ve geleneklerini öğrenme şansına sahip olmuştu. Lane'nin seyahatlerini gerçekleştirdiği dönemde, Mısır'da Avrupa etkisi henüz yeni yeni hissediliyordu. Bu yüzden Lane, Mısır'ın kendine has karakterini bir bütünlük içinde inceleyebildi. Aslında Lane Mısır'ı kendisine bir meslek edinmişti. Mısır'da kaldığı bu sürenin sonunda ülkenin, halkın ve anıtların detaylı bir tasvirini yapmıştır. *Description of Egypt*'in Mısır'a dair farklı veçheleri sunmasının sebebi de buydu. Nitekim eserde Kahire Kalesi hakkında mimari bilgilere ulaşabileceğimiz gibi, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da iktidarı nasıl ele geçirdiğini anlatan bir siyasi tarih bilgisine de ulaşabiliriz. Antik Mısırlıların kökenleri ve fiziksel özelliklerinden, dönemin Nubyalıların tarımsal faaliyetlerine kadar Mısır'a dair çok katmanlı bir repertuar ortaya çıkarır.²⁹ Ayrıca bu kitapta, arkadaşı Dr. Wallaston'ın icadı kamera Lucida'yla 160 sepya resim Lane'in Mısır tasvirinin görsel belgelerini oluşturuyordu. *Description of Egypt*'da yer alan detaylı açıklamalar ve çizimler, eserin orijinal taraflarını oluştursa da resimlerin çoğaltılmasının yüksek maliyeti sebebiyle 2000 senesine kadar yayınlanmadı.³⁰ İngiltere'ye döndüğünde Lane bu çok yönlü çalışmasının taslağını Lord Brougham (1778-1868)'a sunmuştu. Bunun akabinde Lord Brougham'ın kurucusu olduğu Yararlı Bilginin Yayılması Cemiyeti (the Society for the Diffusion of Useful Knowledge),³¹ Lane'e *Description of Egypt*'in içinde

28 Edward William Lane, *Description of Egypt*, Ed. Jason Thompson, American University in Cairo, Cairo 2000, s. 67-93.

29 Lane, *a.g.e.*, s. 444-462.

30 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 11-12, Lane, *Description of Egypt*, s. XIV.

31 The Society for the Diffusion of Useful Knowledge, 1826'da bir Whig milletvekili ve Benthamit faydacısı Lord Henry Brougham tarafından kuruldu. Cemiyet, yetenekli işçi sınıfı erkeklerine ve ailelerine hizmet etmek için eğitimi yaymak isteyen "devlet adamları, avukatlar ve hayırseslerden" oluşuyordu. Aslında bu cemiyet, işçi sınıfını hedefleyen ve sınıflar arası gerginlikleri azaltmak umuduyla eğitimi yaygınlaştırmayı amaçlayan üst orta sınıf kurumlardan biriydi. Lord Brougham özgür bir eğitim sistemi kurma konusunda son derece idealistti. Sadece the Society for the Diffusion of Useful Knowledge'in kurulmasıyla yetinmeyecek aynı zamanda University of London, the London Mechanics Institution'ın da teşekkülünde rol oynadı. Ayrıca, 1820'de "İngiltere ve Galler'deki yoksulların eğitimi" konulu bir yasa tasarısını parlamentodan geçirmeyi başardı. Bkz. John McGilchrist, *The Life and Career of Henry Lord Brougham*, Cassell, Petter, And Galpin, London 1868, s. 121, 126. Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 188, Rasoul Aliakbari, "The Arabian Nights in the English Popular Press and the Heterogenization of Nationhood: A Print Cultural Approach to Benedict Anderson's Imagined Communities," *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée*, 43, 3, 2016, s. 443.

yer alan modern Mısırlıların hayatlarıyla ilgili kısımları yayınlamayı teklif etmiş, lakin o bu teklifi kabul etmemiştir.³²

1833 baharında Lane, İngiliz tarihçi Henry Hart Milman (1791-1868)'ın tavsiyesiyle modern Mısırlıların adet ve gelenekleri hakkında bir kitap yazmaya karar verir ve *Description of Egypt*'dan çıkardığı bölümleri temel alarak çalışmaya başlar. Bu yeni projesi için Yararlı Bilgileri Yayıma Cemiyeti Lane'e kitap için bir sözleşme teklif etti. Lane, ihtiyacı olan malzemeleri toplamak için Mısır'a gitmesi şartıyla teklifi kabul etmiş ve bu sayede Aralık 1833'te *An Account of the Manners and Customs of The Modern Egyptians* isimli eseri hakkında çalışmak için yola çıkmıştı.

Mansur Efendi ve “Modern Mısırlıların Örf ve Adetlerinin Bir Açıklaması”

1833 Aralık ayı sonunda Kahire'ye ulaştığında Lane, araştırma tekniğinin önemli bir bileşeni olan Mısır yaşam tarzına yeniden uyum sağlayarak, tekrar Mansur ismini kullanmaya başladı. Elbette bu defa ne aradığını ve nereye bakması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple ertesi yıl Eylül ayında neredeyse tüm verilerini toplamıştır. Aralık 1834'de *An Account of the Manners and Customs of The Modern Egyptians*'ın taslağını hazırlamıştı.³³ Lakin İngiltere'ye dönmesine mani olan bir durum –veba- ortaya çıktı. 1835'teki veba salgını sırasında Kahire'den ayrılarak Teb'e gitmiş, buradaki antik eserlerle ilgilenerek vakit geçirmişti. Bu salgında 80 bin insan öldü, Lane'e göre bu, nüfusun üçte biriydi.³⁴ “4 Ocak 1835- veba İskenderiye'nin ötesine yayıldı... Hemen Kahire'ye yayılması beklendiği için vebadan kurtulmak için Teb'e gitmeye hazırlanıyorum. Bay Fresnel bana eşlik edecek...”³⁵ Lane, Teb'de Şeyh Abdu'l-Kurna tepesinde bir mezar evinde beş ay daha geçirir. Bu sebeple ancak 1835 sonbaharında İngiltere'ye dönebildi ve Aralık 1836'da *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* yayınlandı. Edward Said, *The Modern Egyptians* üzerinden Lane'e eleştiriler yöneltmişse de “Tarih ve antropoloji incelemelerinde bir temel yapıt olmasının kitabın (...) biçeminden, zekice, dâhice ayrıntılarından kaynaklandığının...”³⁶ altını da çizmiştir.

32 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, 1973, s. VI.

33 Sadgrove, Durmuş, “Lane, Edward William”, s. 100.

34 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians: The Definitive 1860*, American University in Cairo Press, New York 2003, s. 3, Ayrıca bkz. Thompson, “Osman Effendi: A Scottish Convert to Islam in Early Nineteenth-Century Egypt”, s. 119. Başka bir kaynaktan sadece 1835 Mart'ında İskenderiye'de ölenlerin sayısı 4250 olarak zikredilmektedir. Bkz. John Bowring, *Report on Egypt and Candia Addressed to the Right Hon. Lord Viscount Palmerston*, Her Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs, W. Clowes and Sons, London 1840, s. 10.

35 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 75

36 Edward W. Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2001, s. 24. Ayrıca bkz. Abdul Latif Tibawi, *English-Speaking Orientalists A Critique of Their Approach to Islam and Arab Nationalism*, Islamic Centre, Geneva 1965, s. 10, Bilgenoğlu, Çiftçi, “Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında”, s. 51.

Lane, *The Modern Egyptians*'da Mehmed Ali Paşa'nın idaresinde ve hâlâ bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ın "örf ve adetlerini" anlatmaktadır. Ona göre Mehmed Ali Paşa, her ne kadar sultana sadakatini bildirmiş olsa da, Mısır'da mutlak bir egemendi. Hatta Lane, Mehmed Ali Paşa'dan, sert bir hükümdar olarak bahseder ve onun karakteristik özelliklerini tarif ederken, selefi Memluk beylerinden ayıran hususu, halka keyfi zulüm etmemesi olarak açıklar.³⁷ Ona göre Mehmet Ali Paşa reformları sadece bürokrasi ve orduyu dönüştürmekle kalmamış Kahire de bundan etkilenmiştir. Lane, Kahire'de meydana gelen değişimin, iktidar seçkinlerinden daha öteye ulaşmadığını iddia etmekle birlikte, şehrin bir başkent statüsü kazandığı ve aynı zamanda bir hanedanın merkezi olduğunu belirtir.³⁸ Avrupalı mimarların elinin değdiği yapılar ve caddeler karşısında, "dar sokaklar, türbeler ve hamamlar vardı; kıvrımlı demir ızgaralı çeşmeler ve ahşap kafeslerle taranan pencereler; Kıpti kiliseleri ve camilerin minareleri, incelikle işlenmiş mumlar gibi gökyüzüne yükseliyordu." *The Modern Egyptians*'da geçen bu ifadeler şehrin geleneksel veçhesinin modern olana hâlâ yenilmediğini gösteriyor. Lane, Kahire'yi gezdiğinde, eski şehrin çevresindeki mahallelerdeki hayatı gözlemlemiştir. Mesela Yahudi mahallesinden geçerken gördüklerini şöyle tarif eder: "Birbiriyle kesişen perişan, dar ve pis bir mahalle, hatta iki kişinin yan yana yürümekte zorlanacağı kadar dar sokaklar..."³⁹ Bu satırlar bize 19. yüzyılın ilerleyen safhalarında göreceğimiz Kahire'nin düalist imajını betimlemektedir. Bu imaj daha sonra Timothy Mitchell'in Avrupalıların Kahire'yi tanımlamak için kullandıkları terimle "sergi olarak şehir"dir.⁴⁰

Kahire'deki bu ikinci ikametinde de Edward William Lane, Arapların dil ve kültürlerini yakından inceler. Elbette eski Kahire'de Babü'l Hadîd yakınlarında ikamet ediyor ve hâlâ bir Osmanlı eliti gibi giyiniyordu. Zira Kahire ve İskenderiye'nin dışında Batılı giysiler içinde dolaşan yabancılar alay konusu olmaya ve bazen de taşlanmaya maruz kalabiliyordu.⁴¹ Lane'in Kahirelilerin hayatına dair bilgi toplama ve bunları not etmesinde asıl adı Willim Taylor⁴² olan Osman Efendi (1784-1835)'nin rolü büyüktür. Aslında Osman Efendi sadece Lane'e değil neredeyse 1835 yılında ölüncüye kadar yolu Kahire'ye düşmüş tüm İngiliz seyyahlar ile Mısır toplumu arasında arabulucu olarak önemli bir işlev yerine getirmişti.⁴³ Lane'nin Osman

37 Lane, *the Modern Egyptians*, s. 24, 108, 110.

38 Heba Farouk Ahmed, *Pre-Colonial Modernity: The State and the Making of Nineteenth-Century Cairo's Urban Form*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley, 2001, s. 57.

39 Lane, *the Modern Egyptians*, s. 553. Ayrıca Bkz. Deborah A. Starr, "Sensing the City: Representations of Cairo's Harat al-Yahud", *Prooftexts*, 26, 1-2, 2006, s. 140, Alsayyad, *Cairo: Histories of a City*, s. 189-190.

40 Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 27-36.

41 Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 168.

42 Bazı kaynaklarda gerçek ismi William Thomson olarak zikredilmektedir. Bkz. Jason Thompson, "Osman Effendi: A Scottish Convert to Islam in Early Nineteenth-Century Egypt", *Journal of World History*, 5, 1 1994, s. 100-101.

43 Thompson, "Osman Effendi: A Scottish Convert to Islam", s. 100. Osman Efendi'nin yardımına ve arkadaşlığına mazhar olmuş İngiliz seyyahlar ve ondan bahsettikleri eserlerin listesi için bkz. R. Madden, *Travels in Turkey, Egypt, and Palestine in 1824, 1825, 1826, 1827*, c.1, London, 1829, s. 345 46; John Madox, *Excursions in the Holy Land, Egypt, Nubia, Syria*, c.1, London, 1834, s. 107; Joseph Moyle Sherer, *Scenes and Impressions in*

Efendi vasıtasıyla sıradan Mısırlıların hayatına dâhil olduğunu görmekteyiz. *The Modern Egyptian*, doğum ve ölümden, sünnet ve evlilik, cenaze törenleri, bayramlar, batıl inançlar, müzik ve kıyafetler ya da dinî ritüellere kadar sıradan hayatın tüm aşama ve özelliklerinin bir toplu anlatımıdır. Lane'in Mısır'da gözlem yaparken Arapça bilen bir Avrupalı olarak hedefi yazdıklarının yerliler için değil, Avrupa ve Avrupa kültürünü yaymayı amaçlayan kurumlar için yararlı bilgiler ihtiva etmesiydi. Elbette bu şekilde Lane, sadece izleyen değil, sergileyendir aynı zamanda.⁴⁴ Onun oryantalizme Mısır özelinde yaptığı katkı tam olarak buydu.

The Modern Egyptian'da Lane Mısırlıların özellikle hicivden hoşlandıklarını belirtmektedir. Ona göre alaycı şakalar ve jestleri dikkate değerdi. "Dilleri onlara şımarık ve imalı konuşmalar için harika olanaklar sağlıyordu. Bazen şarkılarda yöneticilerini hicveder ve yasalarla alay ederlerdi."⁴⁵ Lane'nin anlattığı her konu veya kavrama, ayrıntılı bilgi veya örnekler verdiğini görmekteyiz. Mesela hiciv konusunu işlerken, devlete borçlu olduğu vergiyi ödeyecek gücü olmayan bir fellahın ana kahraman olduğu 1833'deki bir sokak oyununu bir siyasî hiciv örneği olarak detaylı bir biçimde anlatmaktadır. Hikâyeye göre, vergisini ödeyemediği için, dövülmüş ve hapsedilmiş hikâyenin kahramanı, karısını rüşvet vermeye ve daha sonra bir hükümet yetkilisini kocasını hapisneden çıkarması şartıyla baştan çıkarmaya yöneltmiştir.⁴⁶ Ona göre, hicvin gücünü anlamamızı sağlayan asıl husus konuşma dilinde (ammice) söylenen şiirlerin tipik bir biçimde kahvehanelerde, berberlerde ve diğer kamusal buluşma yerlerinde küçük dinleyici grupları için yüksek sesle okunmasıdır.⁴⁷

Lane, *The Modern Egyptian*'da sadece Kahirelilerin eğlence ve karakter özelliklerini anlatmaz, siyasî tarihe de değinir. Örneğin Selahaddin Kalesi, Mehmed Ali Paşa kendi ismini taşıyan camisini orada inşa etmeye başladığında neredeyse yedi yüzyıl yaşındaydı. Bu kaleden, Eyyubi, Memlük ve Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri tüm Mısır'ı idare etmişti. Kale, hükümetlerin değişmesi veya değişen ittifaklarla ilişkili bir yerdi. Yüzyıllar boyunca kentlin sakinleri ve ziyaretçilerini idare eden bir mekândı.⁴⁸ Lane'nin eseri Kahire özelinde Mısır'ın mekân ve tarih ilişkisini inşa etmeyi başarmıştır. Lane, ayrıca, şehri sembolize eden mekân veya binaları tarif ederek Kahire imgesini güçlendirir.⁴⁹

Egypt and in Italy, London, 1824, s. 182-83; William Holt Yates, *The Modern History and Condition of Egypt*, c.1, London, 1843, s. 285-93; John Carne, *Recollections of Travels in the East, London, 1830*, s. 325-31; Anne Katherine Elwood, *Narrative of a Journey Overland from England*, c.1, London, 1830, s.137-64, Thomas Legh, *Narrative of a Journey in Egypt and the Country beyond the Cataracts*, London 1816, s. 129, Deborah Manley, *The Nile A Traveller's Anthology*, Cassell, London 1996.

44 Said, *a.g.e.*, s. 171.

45 Lane, *the Modern Egyptians*, s. 308. Ayrıca bkz. Ziad Fahmy, *Ordinary Egyptians, Creating the Modern Nation Through Popular Culture*, Stanford University Press, Stanford 2011, s. 42.

46 Lane, *a.g.e.*, s. 126-128.

47 Lane, *a.g.e.*, s. 384-385, Fahmy, *Ordinary Egyptians*, s. 42.

48 Lane, *The Modern Egyptians*, s. 110, ayrıca bkz. Stanley Lane-Poole, *The story of Cairo*, J. M. Dent Co., London 1906, s. 164-192. Ayrıca bkz. Janet Abu-Lughod *Cairo: 1001 Years of the City Victorious*, Princeton University Press, Princeton 1971, s. 173.

49 Nezar Alsayyad, *Cairo: Histories of a City*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2011, s. 171.

Eserleri her ne kadar daha sonraki birçok oryantalist veya bilimsel eserin temelini oluştursa da, *The Modern Egyptians*, daha sonra “nesnellik eksikliği” sebebiyle eleştirildi. Zira Lane, Mısır halkını değişmesi zor bir cemiyet olarak tarif eder.⁵⁰ Diğer taraftan *The Modern Egyptians*’da, İslam’ın sadece bir inanç olarak değerlendirilemeyeceğini, zira toplum ve kültürün ana formunu oluşturduğunu düşünüyordu. “Müslümanlar öncelikle Peygamberlerinin rehberliğinde hareket ederler” demektedir.⁵¹ Lane, bir yabancıнын bakış açısıyla İslam’a ve topluma baksa da, eleştiriden uzak bir üslupla onu olduğu gibi tarif çalır. İnançın ameli ve itikadi taraflarına dair verdiği bilgiler, Kuran’a hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir Hıristiyan olarak Lane, Kuran’ın Hz. İsa’ya bakış açısını da okuyucuya açıklayarak, Müslümanlığın İsa’nın öğretisiyle kurduğu bağı dikkat çekmektedir.⁵²

Kitabında Mısırlıların kahve, tütün, esrar, afyon kullanımına yer verirken, “aylaklığın neredeyse her kesimden Mısırlıyı esir aldığı”nı söyler.⁵³ Mısırlıların bu özelliklerini eserde fazla ön plana çıkarması sebebiyle nesnel bir yaklaşımı olmadığına dair eleştirilir. Zira diğer oryantalistler gibi Doğu toplumlarını “tembel, miskin ve keyif verici maddelere düşkün” olarak tarif eden genellemeci bir yaklaşım sergilemekle itham edilir. Buna rağmen *The Modern Egyptians*’da tek taraflı bir anlatımın olmadığını da söylemek mümkündür. Nitekim eserin konusu Mısır’ın kozmopolit nüfus özellikleri kadar renklidir. Müslüman Araplar kadar bu eserde Mısırlı Kıptilerin toplumsal hayatına dair detaylı bilgiler yer almaktadır.⁵⁴ Lane, *The Modern Egyptian*’ı İngiliz okuyucusuna etnografik bir anlatı olarak sunmuştu. Hatta ona göre amacı, İngilizlere “dünyanın en ilginç milletlerinden birini, en büyük Arap şehrinin sakinlerinin detaylı bir resmini çizerek” anlatmak veya tanıtmaktı.⁵⁵ Lane, işi hikâye anlatmak olan insanlardan dinlediklerini ve kendi topladığı anekdotlardan halk hikayelerini bir araya getirmeye çalışmıştı. Bu sebeple onu tarif ederken sadece oryantalist demek yerine, kimi zaman halkbilimci veya folklorcu tabirleri de kullanılabilir.⁵⁶ Lane’in 1825-1828 ve 1833-1835 yılları arasında Mısır’da geçirdiği günlere istinaden yazdığı eseri, yerlilerin arasına karışması ve onlar gibi yaşamasının bir neticesi olarak ortaya çıktı. Bu haliyle, Lane’in Mısır’daki ikameti bir “bilimsel” gözlem niyeti taşıyordu.⁵⁷ Bu sebeple onun *the Modern Egyptians*’ı oryantalizme bilimsel malzeme sağlamak gibi bir göreve sahipti.⁵⁸ Lane ve eseri

50 Lane, *a.g.e.*, s. 303.

51 Lane, *a.g.e.*, s. 66.

52 Lane, *a.g.e.*, s. 64-65.

53 Alsayyad, *Cairo: Histories of a City*, s. 190.

54 Lane, *a.g.e.*, s. 530-547.

55 Roper, “Texts from Nineteenth Century Egypt”, s. 245-246.

56 Richard Dorson, *Folktales of Egypt*, ed. ve trans. Hasan-al-Shamy, Chicago, 1981.

57 Robert Irwin, “The Arabian Nights and the Origins of the Western Novel”, *Scheherazade’s Children: Global Encounters with the Arabian Nights*, ed. Marina Warner and Philip Kennedy, New York UP, 2013, s. 143-153, Robert Irwin, “Political Thought in the Thousand and One Nights”, *The Arabian Nights in Transnational Perspective*, ed. Ulrich Marzolph, Wayne State UP, 2007, s. 149, Aliakbari, “The Arabian Nights in the English Popular Press”, s. 452.

58 Said, *a.g.e.*, s. 169, 171, 175. Ayrıca bkz. Bilgenoğlu, Çiftçi, “Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında”, s. 45.

hakkında farklı fikirler, tartışmaların olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin Irwin, Said'in tezine karşı çıkararak, Lane'in eserinin kendini daha genel bir okur kitlesini eğitmeye adanmış bir dernek (the Committee of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge) tarafından desteklenerek basıldığını öne sürer.⁵⁹ Stanley Lane-Poole de, *the Modern Egyptians*'ı "bir halkın hayatının şimdiye kadar yazılmış en mükemmel resmi" olarak nitelendirmiştir.⁶⁰ Lane'in *the Modern Egyptians*'ı Doğulu bir topluma dair bilgi kaynağı olarak değerlendirilebileceği gibi, "akademik oryantalizm"ın gelişen yapısına katkıda bulunan bir eser görevi de görür. Bu konuda öncü değildir, ondan daha evvel böyle bir bilgi yaratma işini Halep'de Alexander Russell denemiştir. Russell'ın *The Natural History of Aleppo, Containing a Description of the City and the Principal Natural Productions in its Neighbourhood, together with an Account of the Climate, Inhabitants and Disease; Particularly of the Plague, with the Methods used by the Europeans for their Preservation* isimli eseri bir Müslüman ülkesindeki gündelik hayat konusunda döneminin mühim bir kaynağıydı.⁶¹ Lane, *the Modern Egyptians*'ın girişinde Russell'ı Arap dili ve kültürünü tam manasıyla anlatamadığı yönünde eleştirmişse de onun çalışmasından istifade ettiğini belirtmiştir.⁶²

Lane'in Mısır'a dair edindiği bilgi birikiminden istifade etmek isteyen 1823'de kurulan The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland gibi oryantalist amaçlarla kurulmuş dernek ve akademik kurumlar da oldu.⁶³ Nitekim 19. yüzyılda Doğu, Hindistan'dır ve bir İngiliz mülküdür. Bu sebeple Yakınoğu'dan geçmek, büyük bir sömürgecinin yolu üzerindeki bir yerden geçmek demektir. Doğu maddi bir imgelemlerle tanımlanmıştı. Dolayısıyla Lane'in eserinde gözlem ve detaylı araştırmalarla ortaya koyduğu bilgi, İngiltere'nin bir doğu ülkesi üzerindeki müstakbel siyasi idaresi için bir veri arzıdır.⁶⁴ Said'in topyekûn Lane'nin çalışmalarına muhalefet etmesinin arkasında yatan bilinç bu şekilde izah edilebilir: "Batı'ya özgü gayri şahsi bir inanç ve gerçeklikleri Doğu'dan çok, kendi gözlemlerinden üretme eğilimi"ndeydi.⁶⁵

59 Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 285.

60 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 84. Ayrıca bkz. Sophia Lane Pool, *The English Women in Egypt: Letters from Cairo, Written during a Residence There in 1845-46 with E. W. Lane*, Charles Knight and Co. London 1846, Jason Thomson, "Small Latin And Less Greek: Expurgated Passages From Edward William Lane's 'An Account Of The Manners And Customs Of The Modern Egyptians'", *Quaderni di Studi Arabi*, 1, 2006, s. 7.

61 Alexander Russell, 1745-1753 yılları arasında Halep'te İngiliz Levant Company'nin tüccarları için doktorluk yapmıştır. 1756'da ilk defa basılan eserinde, nüfus, dil, giyim, kahve ve tütün tüketimi, ibadet, aile hayatı eğlence ve cenaze törenleri gibi konulara yer vermişti. Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo, containing a Description of the City and the Principal Natural Productions in its Neighbourhood, together with an Account of the Climate, Inhabitants and Disease; Particularly of the Plague, with the Methods used by the Europeans for their Preservation*, Printed for G.G. and J. Robinson, London 1969. Ayrıca bkz. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 126.

62 Lane, *The Modern Egyptians*, s. XXIV.

63 Said, *a.g.e.*, s. 176. Bu konuda ayrıca bkz. Anouar Abdel-Malek, "Orientalism in Crisis", *Diogenes*, 11, 44, 1963, s. 106-107. Bilgenoğlu, Çiftçi, "Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında", s. 50.

64 Said, *a.g.e.*, s. 185.

65 Said, s. 187.

Diğer taraftan Lane'in Mısır'daki günlerinde kendisine mihmandarlık yapan ve aynı zamanda bilgi kaynaklarından Ahmet isimli bir Mısırlıdır. Lane'in Müslüman gibi davranarak Ahmet'le camide namaz kıldığını anlatması, Edward Said tarafından sahte mümin/ayrıcıklı Avrupalı diye samimiyetsizlikle suçlanmasına sebep olmuştur.⁶⁶ Fakat Rodenbeck'e göre Lane'in amacı bu durumu meşru kılar, *the Modern Egyptians*'ın "bilimsel geçerliliği adına, Mısır ile Mısırlıları tamamiyle ortaya sermek için" bu yöntemi izlediğini iddia etmiştir. Aslında yapmaya çalıştığı şey, Mısırlıların hayatında gezinmektir ve bazen bir Mısır evinin gündelik alışkanlıklarına ve ev yaşamının mahrem taraflarına kadar uzanır. John Rodenbeck, Said'in tezine karşı çıkarak, onun Arap ya da Mısır toplumuna karşı iki yüzlü davranmadığını söyler, aynı zamanda Mısır'ı kendisi için bir cennet ilan ettiğini, onun Mısır'la ilgili "her zaman benim için bir memleket olacak" sözünü hatırlar.⁶⁷

Binbir Gece Masalları: "Elf Leyle ve Leyle"

1838-40 yıllarında Lane, *Binbir Gece Masalları (Elf Leyle ve Leyle)* ya da *Arap Eglenceleri*'nin çevirisiyle meşgul oldu. Genelde Doğu, özelde Arap toplumunun dil ve kültürüne vakıf olacağı önemli bir kaynaktı. *Binbir Gece Masalları*'nın önceki çevirisi hataların olması ve pek de Doğu'yu yansıtmamasıyla eleştirilir. Mesela Antoine Galland (1646-1715), bu masalların kahramanlarını kendi zamanının Parislileri gibi konuşturmakla ve bu anakronizmi doğru çeviri ile dengeleyememekle tenkit edilmişti.⁶⁸ Lane'nin çevirisini de kusurlu bulanlar vardı; Edward Said, *Binbir Gece Masalları*'nı "esin yoksunu" olarak eleştirir.⁶⁹ Diğer taraftan Borges, Lane'den sonra *Binbir Gece Masalları*'nı yeniden İngilizceye tercüme eden Richard Burton'unkiyle yaptığı kıyaslamada "Lane (tensel şeyler dışında yalan söylemeyi beceremezdi) onları aslına sadık kalarak akıcı bir nesirle aktarmıştı" demektedir. Hatta Jorge Luis Borges, Burton'u, Lane'in hasmı olarak ilan ettikten sonra, Lane'in kullandığı nesir/düzyazısal üslubun Burton'ı öfkeliendirdiğini ve tercihini metni İngilizce dizelere dökmekten yana kullandığını belirtmiştir.⁷⁰

66 Said, *a.g.e.*, s. 172, John Rodenbeck, "Edward Said and Edward William Lane", *Travellers in Egypt*, ed. Paul Starkey, Janet Starkey, I. B. Tauris, London 1998, s. 234.

67 Rodenbeck, "Edward Said and Edward William Lane", s. 236-239. Ayrıca bkz. Anita Damiani, *Enlightened Observers, British Travellers to the Near East 1715-1855*, American Univ. of Beirut, Beyrut 1979, Dennis Porter, *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton Univ. Press 1991, Jason Thompson, "Of The 'Osma'nees, Or Turks': An Unpublished Chapter from Edward William Lane's *Manners and Customs of the Modern Egyptians*", *Turkish Studies Association Bulletin*, 19, 2 1995, s. 19-39.

68 Antoine Galland *Binbir Gece Masalları*'nın, 12 cilt halinde, 1704 ile 1717 yılları arasında çevirisini yapmıştı. Bkz. Mohamad Ali Hachicho, "English Travel Books about the Arab Near East in the Eighteenth Century", *Die Welt des Islams*, 9, 1/4, 1964, s. 136, Ahmed, *Edward William Lane*, s. 141.

69 Said, *a.g.e.*, s. 175.

70 Borges bu iddiasını, Burton'ın Babil Kitaplığı serisinden yayınlanan, *Binbir Gece Masalları*'nın ön sözünde dile getirmiştir. s. 9. Ayrıca bkz. Ahmed, *a.g.e.*, s. 160, Sir Richard Burton, *pointed out the unfairness of this in his personal narrative of a Pilgrimage to El-Medinah and Meccah*, II, London 1855.

Binbir Gece Masalları, Doğu'nun hikâye repertuarının Batı coğrafyasına aktarıldığı en önemli kültürel eserlerden biridir. 19. yüzyılda okuyucular ve akademisyenler daha eksiksiz, standart bir baskı arıyorlardı. Lane, Mısır elyazmalarından tercüme ederek, bir kitap üretmeyi başarmıştır.⁷¹ Lane'nin çevirisinde her bölüme eklenmiş hayatı ve karakteristik yapıyı gösteren notlar, bir Arap Ansiklopedisi oluşturur mahiyettedir. Tüm metin adeta Doğu'ya ait nesnelere üzerine kuruludur: Elbiseler, peçeler, mücevherler, evin farklı odaları, sofra adabı, tabaklar, şişeler, müzik aletleri... Fakat Lane'in çevirisinin orijinal ve aşılabilir bir noktasını da William Harvey (1796-1866)'in yaptığı çizimler oluşturmaktaydı.⁷² Lane'in *Binbir Gece Masalları* çevirisi önce Yararlı Bilgileri Yayma Cemiyeti (the Society for the Diffusion of Useful Knowledge) tarafından yayınlandı.⁷³ *Binbir Gece Masalları* Victoria çağı İngiliz okurlarına Doğu'nun fantastik dünyasının kapılarını aralamıştı: Halifeler, prensesler, büyücüler ve cinler...⁷⁴ Lane'in çeviride sık sık verdiği açıklamalar, sözlü öykü anlatımı konusuna ve bu fantastik anlatıların yerel inanç sistemlerindeki yeriyle ilişkilendirilmiştir.⁷⁵

Kahire'ye Son Seyahat: Arapça'ya Adanmış Bir Ömür

Arabic English Lexicon'un girişinde Edward William Lane, 1842 ile 1849 aralığında gerçekleştirdiği üçüncü Mısır ziyaretinin arka planını anlatmaktadır. "1842 yılında Northumberland Dükü (Lord Prudhoe) Algernon tarafından bana şimdikiye dek yapılan en cömert teklif, bu çalışmanın sorumluluğunu üstlenmemi sağladı... Teklif edilen şey İngilizce'de Golius⁷⁶ ve diğerlerinin zaten Latince yapmış olduklarından biraz daha fazlasını yapmak değildi, epitomlar veya özetler ya da el kitapçığı sınıfından birkaç Arapça sözlüğü çevirip bir araya getirmek; fakat en zengin Arap kaynaklarından esas olarak yararlanmak... Orada (Kahire'de), Avrupa'da bilinmeyen başka kaynaklar bulabileceğime ve projemin ilerlemesi ve daha fazla yardım alabileceğime inanmak için nedenim vardı; ve bu amaç için yola koyuldum."⁷⁷

71 Edward William Lane, *The Thousand and One Nights: Commonly Called, in England, The Arabian Nights' Entertainments*, c. 1, Routledge, London 1865, s. XII.

72 Bkz. Jennifer Schacker-Mill, "Otherness and Otherworldliness: Edward W. Lane's Ethnographic Treatment of The Arabian Nights", *The Journal of American Folklore*, 113, 448, 2000, s. 164-184. Arthur John Arberry, *Oriental Essays, Portraits of Seven Scholars*, Ruskin House, George Allen and Unwin, London 1960, s. 104-106. Aliakbari, "The Arabian Nights in the English Popular Press", s. 444, 446, Ulrich Marzolph, "The Arabian Nights in Comparative Folk Narrative Research", *The Arabian Nights and Orientalism, Perspectives from East and West*, ed. Yuriko Yamanaka, Tetsuo Nishio, I. B. Tauris, London 2006, s. 5. 3-24.

73 Schacker-Mill, "Otherness and Otherworldliness", s. 167.

74 Robert Irwin, *The Arabian Nights: A Companion*, I. B. Tauris, London 2004, s. 23.

75 Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 169, ayrıca J. Hetworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt: The Foundation of Modern Arabic", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1940, s. 325-349. Aoyagi, Etsuko (2006). Repetitiveness in the Arabian Nights: Openness as Self-foundation. *The Arabian Nights and Orientalism, Perspectives from East and West*, ed. Yuriko Yamanaka, Tetsuo Nishio, I. B. Tauris, London s. 68-90.

76 Leiden Üniversitesi'nde matematikçi ve oryantalist olarak çalışan Jacob Golius (1596-1667) daha ziyade Arapça'dan Latince'ye yaptığı çevirilerle tanınmaktadır. En iyi bilinen çalışması Arapça-Latince sözlük, *Arabic-Latinum* (1653)'ü daha ziyade el-Cevheri'nin *Şihâhu'l-luga (Tâcü'l-luga)* ve Firûzâbâdi'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâ'î*'ni kaynak almıştır. Bkz. Turgut Akpınar, "Golius, Jacobus", *DİA*, 14, 1996, s. 111-112.

77 Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon*, Willams & Norgate, London 1863, s. V.

Lane, Mısırlı bir alimin yardımına ihtiyaç duyduğunu da belirterek, bir Fransız oryantalist Fulgence Fresnel (1795-1855)'e haber göndermiş ve ayrıca onu “yıldı 200 Sterlin maaşla” projesine katılmaya davet etmişti.⁷⁸ “..Kahire’ye geldiğimde, evvela Mısır’daki önceki ikametim sırasında dostluk kurduğum, başarılı bir Arapça alimi olan merhum M. Fulgence Fresnel’e hazırlıklarımı yaparken yardım etmesi için başvururdum.”⁷⁹ Fresnel, el yazması eserleri kopyalama, tercüme etme amacıyla Ezher şeyhi İbrâhim b. Abdülgaffâr ed-Desûkî (1811-1883)’yi⁸⁰ Lane’e asistan olarak tavsiye etmişti.⁸¹ Lane, “Fresnel beni, ihtiyaç duyduğum hizmetler için Şeyh Ed-Desûkî’den başka daha nitelikli birini Kahire’de bulamayacağıma ikna etti ve başka bir asistan çalıştırma fırsatım olmadı, zaman zaman onun gözetiminde transkriptörlerle de çalıştım.”⁸² Diğer taraftan son Mısır seyahatine eşlik eden yeğeni Stanley Lane Pool, ed-Desûkî’yi “huysuz ve paragöz” biri olarak tanımlamakla birlikte, Edward W. Lane’nin Muhammed Bey Camii’inden istediği yazmaları onun sayesinde alabildiğini de belirtmiştir.⁸³

Desûkî, Lane’in hayatında dostluk ve bilimsel işbirliğinin temsiliydi. Bu işbirliğinden *Arabic-English Lexicon* ortaya çıkacaktır. Bu sözlüğün oluşması sırasında bazı temel Arapça kaynaklar konusunda Lane’e yol gösterdiği, temin ettiği ve hatta bazılarının tercümesine yardım ettiği anlaşılmaktadır. *Lexicon*’un teşekkülünde ön plana çıkan klasik eserler, Süyûtî’nin sözlük metodolojisine dair *el-Müzahir fî Ulûmi’l-Luga*⁸⁴ adlı eseri, devamında Murtazâ ez-Zebîdî (Ö. 1791)’nin *Tâcü’l-Arûs*’unu ve hatta hazırlanan sözlüğün temel

78 Suha Kudsieh, “Beyond Colonial Binaries Amicable Ties among Egyptian and European Scholars 1820-1850”, *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 36, 2016, s.55.

79 Lane, *Arabic-English Lexicon*, 1863, s. V.

80 El-Desûkî 1811’de dünyaya gelmişti. İlk eğitimini Desûk’da aldıktan sonra el-Ezher’de öğrenimine devam etmişti. Ezher’de kısa bir süre ders verdikten sonra yüksek öğrenim kurumlarında kullanılmak üzere oluşturulan ders kitaplarının tashihi işine tayin edildi. Nihayet Hidiv İsmail Paşa zamanında Bulak’daki devlet matbaasında baş musahhiblik (baş okuyucu) görevine atandı. Bir süre Mısır resmi gazetesi *Vaka-yi Mısıryye*’nin editör yardımcılığı yapmıştır. I. Goldziher, “Al-Desûkî, Al-Sayyid İbrahim b. İbrahim”, *EI*, c. 2, s. 167.

81 Sadgrove, Durmuş, “Lane, Edward William”, s. 99, Roper, “Texts from Nineteenth Century Egypt”, s. 248, Sophia Lane-Poole, *Life of E. W. Lane*, s. 117, Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 169, Suha Kudsieh, “Beyond Colonial Binaries Amicable Ties among Egyptian and European Scholars 1820-1850”, *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 36, 2016, s. 44-68

82 Goldziher, a.g.m., s. 167, Kudsieh, “Beyond Colonial Binaries Amicable Ties”, s. 55, Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 117.

83 Lane-Poole, a.g.e., s. 118. Diğer taraftan Lane Kahire’ye son ziyaretini gerçekleştirmeden önce tamamladığı bir başka eseri *Selections from the Kur’ân* 1843’te o Kahire’deyken yayımlandı. Kitabın giriş kısmında Lane, İslam öncesi Arap toplumunun tarihi ve kültürel özellikleri, akabinde Hz. Muhammed, İslam’ın doğuşu ve Kuran’ı anlatmıştır. Birinci bölümde Kuran’da geçen Allah, cennet ve cehennem, melekler ve cinler gibi kavramları açıklamıştır. Kitabın ikinci bölümünü ise peygamberler ve kutsal kitaplara ayırmıştır. Bkz. Edward William Lane, *Selections from the Kur’ân*, Houghton, Osgood and Company, Boston 1879.

84 Edward William Lane’in kendi sözlüğü için kaynak olarak kullandığı bu eser, Arap sözlük bilimi ve metodolojisiyle Arap dil bilimi ve fikhü’l-luga hakkında kapsamlı ilk eserdir. Yazma halindeki El-Müzahir, ilk defa Nasr el-Hûrî’nin yaptığı düzeltmelerle Bulak matbaasında 1865/1866’da yayınlanmıştır. Bkz. Süleyman Tülüçü, “el-Müzahir”, *DİA*, 32, 2006, s. 251-252.

kaynaklarını Fîrûzâbâdî (Ö. 1415)'nin *el-Kâmûsü'l-Muhtî'*i oluşturmaktadır.⁸⁵ Lane'in sözlüğün hazırlanması esnasındaki çalışma tarzını yeğeni Stanley Lane Pool, "kullandığı bir bilginin her zaman kaynağını da verirdi. Zayıf bir otoriteyi dayanak göstermezdi" şeklinde açıklamıştı. Kaynağın zayıflığından kastettiği şey ise "İslam'ın klasik çağında yaşamamış ya da bozuk bir lehçe konuşan bir kabileye ait kaynaklardı".⁸⁶ Lane'nin bir araya getirdiği yerli sözlüklerin sayısı, teknik ifadeler ve çelişkili tarafları dikkate alınacak olunursa tüm bunları bir sözlükte uzlaştırmak bir ömre sığmayacak bir işti.

Lane'nin çalışmaları, Mısırlı Ali Mübarek⁸⁷ (1823-1893) gibi Fransa'da bir süre yaşamış Mısırlı bürokrat ve entelektüeller tarafından takip ediliyordu.⁸⁸ Ayrıca Mısır idarecilerinin Lane'nin çalışmalarından haberdar oldukları da görülmektedir. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın yardımcısı Artin Bey, Lane'i çalışmasında desteklerini iletmek için huzuruna davet etmişti. Ne var ki, camilere ellerindeki el yazmalarını Lane'e ödünç vermesini söylemek, Mehmed Ali'nin bile yetkisinin ötesindeydi.⁸⁹ Bu noktada Ed-Desûkî'nin önemli bir işleve sahip olduğunu bir kez daha anlıyoruz. O günlerde Mısır'daki "halk kütüphaneleri" camilere bağlıydı ve Lane, şeyhlerin ve cami ulemasının bu eserleri bir yabancıya ödünç verme konusunda cömert davranmayacaklarını biliyordu.⁹⁰

Son seyahatini *Arabic-English Lexicon* için malzeme toplamak amacıyla yapan Lane, hayatının geriye kalan 35 yılını bu konuya adadı, ancak bu projeyi tamamlayamadı. Lane'in klasik Arap literatürünü iyi bilmesi ve yerel kaynaklara dayanarak bir sözlük yazması kapsamlı bir çalışmanın ortaya çıkmasını sağladı. Yaklaşık yirmi yıl süren hazırlığın ardından ilk cilt 1863'te yayımlanmış; diğer dördü iki ila üç yıllık aralıklarla basılmıştır, hayattayken altıncı cildi de yayımlayabilmiştir. Sözlüğün ortaya çıkma sürecinde masrafları Northumberland Dükü üstlenmişti; bu cömert davranış Northumberland Dükü'nün ölümünden sonra, eşi Düşes Eleanor (1820-1911) tarafından da devam ettirildi. İngiliz Hükümetinden ayrıca, Lane'in çalışmalarına her zaman sempati duyan ve 1846-1852 ile 1865-1866 yılları arasında iki defa başbakanlık yapan Earl John Russell (1792-1878), Özel Hizmet Fonu'ndan üç defa hibe verdi. Ayrıca Kraliçe Victoria da Kraliyet bütçesinden (hazine-i hassa) bir emekli aylığı tahsis etmişti.⁹¹

85 Sadgrove, Durmuş, "Lane, Edward William", s. 99. Ayrıca Bkz. Roper, "Texts from Nineteenth Century Egypt", s. 250. A. J. Arberry, "The Lexicographer: Edward William Lane", *Oriental Essays: Portraits of Seven Scholars*, Allen and Unwin, London 1960, s. 87-121, Miroslav Krek, "E. W. Lane's Working Copy of His Lexicon", *Journal of the American Oriental Society*, 89, 2, 1969, s. 419-420. İsmail Durmuş, "Zebidî, Muhammed Murtażâî, *DİA*, 44, 2013, s. 169, Hulusi Kılıç, "El-Kâmûsü'l-Muhtî", *DİA*, 24, 2001, s. 287-288.

86 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 104.

87 *El-Httatü'l-Tevfikıyyetü'l-cedide* (1306) isimli eserinde de Lane'nin çalışmalarından bahsetmiştir. Kâzım Yaşar Koprıman, "Ali Paşa Mübârek", *DİA*, 2, 1989, s. 433-434.

88 Goldziher, a.g.m., s. 167.

89 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 118.

90 Kudsieh, "Beyond Colonial Binaries Amicable Ties", s. 55.

91 Lane-Poole, *Life of Edward William Lane*, s. 109, Fleischers, "Edward William Lane, 10 August 1876", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 30, 3, 1876, s. 614.

Bütün bu taltif ve ödüller aslında onun tavizsiz ve fasıla vermeyen çalışkanlığının takdiri idi. Öyle ki kendisiyle Kahire’de görüşebilen sınırlı sayıdaki İngiliz dostları onun Arapça sözlük için günde on iki saati aşkın mesai harcadığını belirtirler.⁹² Mola ve istirahat için seçtiği gün ise manidardı: Cuma günü. Sadece Müslümanların mübarek gününde arkadaşlarını kabul ediyordu. Gönüllü bir münzeviliği seçmesinin, neredeyse tüm zamanını sözlüğe tahsis etmesinin bir diğer şahidi de yeğenidir: Mısır’da ailesiyle birlikte geçirdiği son Kahire yıllarında o sıralar henüz çocuk olan yeğen Stanley Lane-Pool, bütün bu süre zarfında dayısının piramitleri sadece bir kez o da üç günlüğüne gezdirmeye götürmesinden naif bir hoşlukla bahsedecektir.⁹³

Lane Mısır’dan Londra’ya-bir daha dönmek üzere- 1849 yılında avdet eder; eşi Nefise, kız kardeşi Sofia Lane-Poole ve iki yeğeni ile birlikte bir yıl Hastings’de kaldıktan sonra 1851’de Worthing’e yerleşir. Burada da oldukça küçük bir arkadaş çevresi içinde yaşar.⁹⁴ Kahire’deki çalışma temposunu sürdürür. Tek gayesi Lexicon’u itmam etmektir. Bu arada üyesi olduğu *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (Alman Şark Cemiyeti)⁹⁵ Dergisi’nde iki makalesi yayınlanır; her iki makale de Arapça telaffuz ve sözlükbilimi (lexicology) üzerinedir.⁹⁶

Edward W. Lane’in oryantalizm, hususen Arapça vadisindeki tetkikleri ülkesi dışında da tasdik görür, 1864 yılında oy birliği ile Fransız *Académie des Inscriptions et Belles Lettres*’e üye olarak seçilir. 11 yıl sonra, 1875’te Leiden Üniversitesi de ona, kuruluşunun ‘Üç Yüzüncü Yılı Festivali’nde Fahri Edebiyat Doktorası vermekten şeref duyacaktır.⁹⁷ Bunlar Lane’in 1876’da vefat etmeden önce aldığı son payelerdir.

Sonuç

1801-1876 yılları arasında yaşayan Edward William Lane ilkin, ülkesinin öncülük ettiği sanayi ve emperyalizm çağının, demiryollarının, buharlı gemilerin mesafeleri kısalttığı bir yüzyılın insanıdır. Fakat o Kahire ve/ya Birmanya olsun merkezi Londra’da olan bir

92 Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 110.

93 Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 116-117.

94 Fleischers, *a.g.m.*, s. 615, Thompson, *Sir Gardner Wilkinson and His Circle*, 2013, s. 139.

95 2 Ekim 1845’te Leipzig’de *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*’in kurulmasıyla Almanya’da 19. yüzyılın ilk yarısında akademik oryantalizmin kurumsal temelleri atılmıştı. Derneğin yayınları arasında *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) (ilk sayısı 1847) yer almaktadır. Lane bu derneğe ‘Kahire muhabiri’ olarak kayıt edilmişti. https://dmg-web.de/page/geschichte_en (Erişim Tarihi: 18.04.2020) bkz. Verzeichniss der Mitglieder der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 2, 4, 1848, s. 514.

96 E. W. Lane, “Ueber die Aussprache der arabischen Vocale und die Betonung der Arabischen Wörter”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 4, 2, 1850, s. 171-186, Edward William Lane, “Ueber die Lexicographie der Arabischen Sprache”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 3, 1, 1949, s. 90-108.

97 Fleischers, *a.g.m.*, s. 616.

şirketin acentası ya da sömürge memuru olarak bulunmaz. Lane'nin yazılarında İngiliz sömürge çıkarlarının korunmasına yönelik hiç bir tavsiye yer almaz. Bu açıdan o Britanya emperyalizmini savunan Rudyard Kipling (1865-1936)'den farklıdır.

Lane'nin Doğu ilgisi, kendi çağının Nerval ve Flaubert gibi şöhretli Fransız ediplerinin burjuva Avrupa'nın sıkıntısının teşvik ettiği dikkatli ve detaylı gezi notlarının da fazlasını içerir. Bu çerçevede Lane'in Doğu hevesi ve oryantalizmi üç noktada özetlenebilir: İlkin o en başarılı *Binbir Gece Masalları* mütercimlerinden biridir, Lane sadece bu tercümenin getireceği şöhretle de pekâlâ yetinebilirdi. İkinci olarak Arapça-İngilizce sözlük çalışması da, *Binbir Gece Masalları* gibi, âlimlik gerektiren, ilim dalı olarak oryantalizm içinde değerlendirilecek uğraşlar, salt akademik tetkik ve çevirilerdir. Son olarak Lane bir Mısır/Kahire antropoloğudur, içinde yaşayarak, tecrübe ettiği bir Mısır gözlemcisidir. Başka bir ifadeyle onun Şarkı, İran ya da Babil değil, Mısır ve özellikle Kahire'dir. Mısır'a yönelik Avrupa ilgisinin Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında bu beldeyi işgal etmesiyle başladığı, askeri rekabetin yanı sıra Fransız-İngiliz alim veya oryantalistlerin yarısını da içerdiği hare-ı alem bir bilgidir. Edward William Lane ve çalışmaları hakkında menfi veya müsbet farklı görüşlerin olduğu aşikardır. Fakat bu makale Lane'in ve temsil ettiği varsayılan etnografik veya bilimsel yaklaşımın savunmasına dayanmamaktadır. Lane'den hareketle oryantalizmin pekala bilimsel bilgileri içerebildiğini görmekteyiz. Meselenin özünde Doğu'ya ait bilimsel bilgi ve olgu üretme sorunu yer almaktadır. Zira tüm oryantalizm, “emperyal iktidar ve bilimsel bilginin bir araya gelmesinden güç alır”.

Lane, ilk seyahatinde, çağının ruhuna uygun olarak Antik Mısır'a yönelik merakıyla hareket ediyordu. Lakin bir süre sonra ölü ve yüce firavunlar yerine yaşayan, mütevazı Araplara ilgisini yöneltti. Halihazırda Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altındaki Mısır'da yönetici sınıfın değil de sıradan Arapların hayatını, Avrupalı bir gözlemci olarak kaydetmeye başladı. Bu sebeple Mısır'ın antik harikalarını gün yüzüne çıkaran *Description of Egypt*'den, çağdaşı Mısırlıların adet ve geleneklerini anlattığı *The Modern Egyptian*'a yönelir. Elbette yabancı bir cemiyeti anlamının yolu, dilini öğrenmekten geçiyordu. Lane'nin Arapça öğrenme serüveni, 1840'lardan itibaren ölümüne kadar meşgul olacağı ve fakat tamamlayamayacağı *Arapça-İngilizce Sözlük* çalışmasıyla taçlanır.

Lane ve sair oryantalistleri Mısır'a yönelik özel bir merak ve teveccüh göstermelerine zaman izin vermişti. Antik Mısır arkeolojisi, firavunların hazineleri, heykelleri, parşömenleri 1798'den beri heveskar Avrupalıların değişik derecelerden ilgisini çekiyordu. Daha evvel Hamilton ve Niebuhr kitaplarıyla Mısır çalışmaları konusunda çığır açmışlardı; ancak ülkenin sistematik bir haritası, doğal özellikleri, halkının âdetleri ve tarihi anıtları henüz kayıt altına alınıp kataloglanmamıştı. Lane'i diğerlerinden farklı kılan, yağmacı heveslerden uzak durması ve Mısır'daki hayatını Avrupalı-efendi gibi yaşamamasıydı. Öte yandan, Lane'nin Mısırlıları henüz daha *alla francalılaştırmamış* ve kendi sahiciliğini koruyordu.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdel-Malek, Anouar, "Orientalism in Crisis", *Diogene*, 11, 44, 1963, s. 103-140.
- Ahmed, Leila, *Edward William Lane, A Study of his Life and Works and of British Ideas of the Middle East in the Nineteenth Century*, Longman, London 1978.
- Abu-Lughod, Janet, *Cairo: 1001 Years of the City Victorious*, Princeton University Press, Princeton 1971.
- Akpınar, Turgut, "Golius, Jacobus", *DİA*, 14, 1996, s. 111-112.
- Aliakbari, Rasoul, "The Arabian Nights in the English Popular Press and the Heterogenization of Nationhood: A Print Cultural Approach to Benedict Anderson's Imagined Communities", *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée*, 43, 3, 2016, s. 439-460.
- Alsayyad, Nezar, *Cairo: Histories of a City*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2011.
- Aoyagi, Etsuko, "Repetitiveness in the Arabian Nights: Openness as Self-foundation", *The Arabian Nights and Orientalism, Perspectives from East and West*, ed. Yuriko Yamanaka, Tetsuo Nishio, I. B. Tauris, London 2006, s. 68-92.
- Arberry, Arthur John, *British Orientalists*, William Collins, London 1943.
- _____ *Oriental Essays: Portraits of Seven Scholars*, Allen and Unwin, London 1960.
- Bilgenoğlu, Ali- Çiftçi Selahattin Ertürk, "Bir Batılı seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19. Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü", *Tarih Okulu Dergisi*, 11, 36, 2018, s. 43-62.
- Bowring, John, *Report on Egypt and Candia Adressed to the Right Hon. Lord Viscount Palmerston, Her Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs*, W. Clowes and Sons, London 1840.
- Burchardt, John Lewis, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London.
- Burton, Richard F., *Binbir Gece Masalları*, Babil Kitaplığı haz. Jorge Luis Borges, çev. Gülgün Bayata, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2015.
- Carne, John, *Recollections of Travels in the East*, London 1830.
- Damiani, Anita, *Enlightened Observers, British Travellers to the Near East 1715-1855*, American Univ. of Beirut, Beirut 1979.
- Davies, Richard A., *Inventing Sam Slick: A Biography of Thomas Chandler Haliburton*, University of Toronto Press, Toronto 2005.
- Durmuş, İsmail, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *DİA*, 44, 2013, s. 168-171.
- Elwood, Anne Katherine, *Narrative of a Journey Overland from England*, 1-2, London 1830.

- Farouk Ahmed, Heba, *Pre-Colonial Modernity: The State and the Making of Nineteenth-Century Cairo's Urban Form*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley 2001.
- Fleischers, "Edward William Lane, 10 August 1876", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 30, 3, 1876, s. 612-616.
- Goldziher, I., "Al-Dasûkî, Al-Sayyid İbrahim b. İbrahim", *EP*, 2, 2012, s. 167.
http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1735 (Erişim Tarihi: 20.4.2020)
- Fahmy, Ziad, *Ordinary Egyptians, Creating the Modern Nation Through Popular Culture*, Stanford University Press, Stanford 2011.
- Goldschmidt Jr., Arthur, *Historical Dictionary of Egypt*, Scarecrow Press, Plymouth 2013.
- Hachicho, Mohamad Ali, "English Travel Books about the Arab Near East in the Eighteenth Century", *Die Welt des Islams*, 9, 1/4, 1964, s. 1-206.
- Halls, J. J., *The Life and Correspondence of Henry Salt ESQ. FRS. His Britannic Majesty's Late Consul General in Egypt*, 2, Richard Bentley, London 1834.
- Harlow, Barbara, "Cairo Curiosities: E. W. Lane's Account and Ahmad Amin's Dictionary", *Journal of the History of Ideas*, 46, 2, 1985, s. 279-286.
- Hay, Robert, *Illustration of Cairo*, Tilt and Bogue, London 1840.
- Hetworth-Dunne, J., "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt: The Foundation of Modern Arabic", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1940, s. 325-349.
- Holt Yates, William, *The Modern History and Condition of Egypt*, 1-2, London 1843.
- Irwin, Robert, *The Arabian Nights: A Companion*, I. B. Tauris, London 2004.
- _____ "Political Thought in the Thousand and One Nights", *The Arabian Nights in Transnational Perspective*, ed. Ulrich Marzolph, Wayne State UP, 2007, s. 103-119.
- _____ *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- _____ "The Arabian Nights and the Origins of the Western Novel", *Scheherazade's Children: Global Encounters with the Arabian Nights*, ed: Marina Warner and Philip Kennedy, New York 2013, s. 143-153.
- Kılıç, Hulusi. "El-Kâmûsü'l-Muhît", *DİA*, 24, 2001, s. 287-288.
- Koprman, Kâzım Yaşar, "Ali Paşa Mübârek", *DİA*, 2, 1989, s. 433-434.
- Krek, Miroslav, "E. W. Lane's Working Copy of His Lexicon", *Journal of the American Oriental Society*, 89, 2, 1969, s. 419-420.
- Kudsieh, Suha, "Beyond Colonial Binaries Amicable Ties among Egyptian and European Scholars 1820-1850", *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 36, 2016, s. 44-68.
- Lane, E. W., "Ueber die Lexicographie der arabischen Sprache", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 3, 1, 1849, s. 90-108.
- _____ "Ueber die Aussprache der arabischen Vocale und die Betonung der arabischen Wörter", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 4, 2, 1850, s. 171-186.
- _____ *Arabic-English Lexicon*, Willams & Norgate, London 1863.
- _____ *The Thousand and One Nights: Commonly Called, in England, The Arabian Nights' Entertainments*, c. 1, Routledge, London 1865.

- _____. *Selections from the Kur'an*, Houghton, Osgood and Company, Boston 1879.
- _____. *Description of Egypt*, Ed. Jason Thompson, American University in Cairo, Cairo 2000.
- Lane Pool, Sophia, *The English Women in Egypt: Letters form Cairo, Written during a Residence There in 1845-46 with E. W. Lane*, Charles Knight and Co. London 1846.
- Lane-Poole, Stanley, *The story of Cairo*, J. M. Dent Co., London 1906.
- _____. *Life of Edward William Lane*, Williams and Norgate, London 1877.
- Madden, R., *Travels in Turkey, Egypt, and Palestine in 1824,1825,1826, 1827*, 1-2, London 1829.
- Madox, John, *Excursions in the Holy Land, Egypt, Nubia, Syria*, 1-2, London 1834.
- Mahmoud, Shadia, "Nationalization and Personalization of the Egyptian Antiquities: Henry Salt a British General Consul in Egypt 1816 to 1827", *International Journal of Culture and History*, 3, 2, 2016, s. 29-43.
- Manley, Deborah, *The Nile A Traveller's Anthology*, Cassell, London 1996.
- _____. Peta Rée, *Henry Salt: Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist*, Libri Publications Ltd., London 2001.
- Marzolph, Ulrich, "The Arabian Nights in Comparative Folk Narrative Research", *The Arabian Nights and Orientalism, Perspectives from East and West*, ed. Yuriko Yamanaka, Tetsuo Nishio, I. B. Tauris, London, 2006, s. 3-24.
- McGilchrist, John, *The Life and Career of Henry Lord Brougham*, Cassell, Petter and Galpin, London 1868.
- Mitchell, Timothy, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, çev. Zeynep Altok, İletişim Yay., İstanbul 2001.
- Porter, Dennis, *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton Univ. Press, Princeton 1991.
- Rodenbeck, John, "Edward Said and Edward William Lane", *Travellers in Egypt*, ed. Paul Starkey, Janet Starkey, I. B. Tauris, London 1998, s. 233-243.
- Roper, Geoffrey, "Texts from Nineteenth Century Egypt: The Role of E. W. Lane", *Travellers in Egypt*, ed. Paul Starkey, Janet Starkey, I. B. Tauris, London, 1998, s. 244- 254.
- Sadgrove Philip Charles-İsmail Durmuş, Lane, Edward William", *DİA*, 27, 2003, s. 99-100.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2001.
- Schacker-Mill, Jennifer, "Otherness and Otherworldliness: Edward W. Lane's Ethnographic Treatment of The Arabian Nights", *The Journal of American Folklore*, 113, 448, 2000, s. 164-184.
- Searight, Sarah, *The British in the Middle East*, Elton Press, London 1979.
- Waldron-Grutz, Jane, "The Lost Portfolios of Robert Hay" *Saudi Aramco World*, 54, 2, 2003, s. 2-11.
- Sherer, Joseph Moyle, *Scenes and Impressions in Egypt and in Italy*, London 1824.
- Starr, Deborah A., "Sensing the City: Representations of Cairo's Harat al-Yahud", *Prooftexts*, 26, 1-2, 2006, s. 138-162.
- Thompson, Jason, "Osman Effendi: A Scottish Convert to Islam in Early Nineteenth-Century Egypt", *Journal of World History*, 5, 1, 1994, s. 99-123.
- _____. "Of The 'Osma'nees, Or Turks': An Unpublished Chapter from Edward William Lane's Manners and Customs of the Modern Egyptians", *Turkish Studies Association Bulletin*, 19, 2, 1995, s. 19-39.
- _____. "Edward William Lane's 'Description of Egypt'", *International Journal of Middle East Studies*, 28, 4, 1996, s. 565-583.

- _____ “Small Latin And Less Greek: Expurgated Passages From Edward Williamlane’s ‘An Account Of The Manners And Customs Of The Modern Egyptians’”, *Quaderni di Studi Arabi*, 1, 2006, s. 7-28.
- _____ *A Catalogue of the Edward William Lane Collection in the Griffith Institute*, Oxford, <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4lane.pdf> (Erişim Tarihi: 03.04.2020)
- _____ *Sir Gardner Wilkinson and His Circle*, University of Texas Press, Texas 2013.
- Tibawi, Abdul Latif, *English-Speaking Orientalists A Critique of Their Approach to Islam and Arab Nationalism*, Islamic Centre, Geneva 1965.
- Tülücü, Süleyman “el-Müzhir”, *DİA*, 32, 2006, s. 251-252.
- Verzeichniss der Mitglieder der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 2, 4, 1848, s. 505-515.

An Imperial Traveler: Mark Sykes and His Impressions in the Middle East through His Article and Notes in the Late 19th Century

Bir İmparatorluk Seyyahı: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarına Ait Makaleleri ve Notları Işığında Mark Sykes'ın Ortadoğu İzlenimleri

Özge Aslanmirza*

*Res. Asst., Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Kocaeli, Turkey

ORCID: Ö.A. 0000-0001-9664-9880

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Özge Aslanmirza,
Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of History, Kocaeli, Turkey
E-mail/E-posta: ozaslanmirza@gmail.com

Submitted/Başvuru: 19.05.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
14.11.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
02.01.2021

Accepted/Kabul: 03.01.2020

Citation/Atıf:

Aslanmirza, Özge. "An Imperial Traveler: Mark Sykes and His Impressions in the Middle East through His Article and Notes in the Late 19th Century." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 173-194.
<https://doi.org/10.26650/iutd.739895>

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore Mark Sykes's experiences as a traveler and how they shaped his attitude towards Britain and the Middle East. Renowned for his contribution to the partition of the Ottoman Empire via the Sykes-Picot Agreement of 1916, this study examines his early observations of the Middle East and his relation to the political agenda of Ottoman-British relations. Sykes's private notes and his publications will be compared for differences enabling us to discern how his two texts reveal his Orientalist mindset and early impressions of the Middle East. With reference to archival sources, this study helps us to understand how Sykes's opinions developed and were formative in the political agenda of the Middle East.

Keywords: Mark Sykes, British-Ottoman relations, Travelling, Orientalism, Middle East

Öz

Bu çalışmanın amacı Mark Sykes'in seyyah olarak deneyimlerini ve bunların Britanya ve Ortadoğu'ya yönelik tutumunu nasıl şekillendirdiğini incelemek, 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesindeki rolüyle bilinen Sykes'in Ortadoğu'ya dair ilk gözlemlerini ve Osmanlı-İngiliz ilişkileriyle bağı ortaya koymaktır. Bu amaçla Sykes'in kişisel notları ve yayınları içerdikleri farklar karşılaştırılacak, böylece farklı metinlerinde Sykes'in Oryantalist düşünce yapısı ve Ortadoğu'ya dair ilk izlenimlerini nasıl belirlediğini kavramak mümkün olacaktır. Arşiv kaynaklarından da yararlanan bu çalışma, Sykes'in fikirlerinin nasıl geliştiğini ve Ortadoğu'nun siyasi gündemini ne tür bir biçimlendirici rol oynadığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Mark Sykes, İngiliz-Osmanlı ilişkileri, seyahat, Oryantalizm, Ortadoğu

Introduction

Too great a distance gives rise to indifference;
too great proximity may awaken compassion,
or provoke murderous rivalry.¹

There is a great deal of motivation for understanding why people travel, yet the most formidable urge is determining the process by which questions of ‘how’ and ‘why’ become mingled in the mind of the traveler dealing with the foreign and unfamiliar, with a handful of curiosity mixed in. Travelers who write aspire to give meaning to the world outside of their familiar habitat and, perhaps, to engage in self-discovery along the way. Travelers and travelogues vary, but travelogues reveal the observed society from the traveler’s own culture and perspective.² Traveling is a way of seeing and meeting the ‘other,’ but the impulse to travel takes different forms at different moments in history. In the modern era, travel has often been shaped by national economic and political interests in a quest for ways to extend territorial boundaries and protect lands where a cheap labor force was available. The world of the nineteenth and early twentieth centuries has been called the ‘age of empires,’ during which the ‘advanced’ dominated the ‘backward.’³ Eric Hobsbawm emphasizes how the period between 1880 and 1914 saw the rise of colonial empires, wherein nearly all of the world was divided among the political domination of mainly Great Britain, France, Germany, Italy, the Netherlands, Belgium, the USA, and Japan.⁴ At the same time, the concepts of Orientalism came into prominence as a tool for the legitimization of the control over the ‘uncivilized East.’⁵ Various agents and diplomats were obviously important in this process since many

1 Carlo Ginzburg, *Wooden Eyes: Nine Reflections on Distance*, trans. Martin Ryle and Kate Soper, Columbia University Press, New York 2001, p. 160.

2 İbrahim Şirin, ‘Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirme Zorunluluğu’, *Türk Yurdu Dergisi*, 33:310 (2013), p. 38.

3 Eric Hobsbawm, *The Age of Empires: 1875-1914*, Vintage, New York 1989, p. 56.

4 Hobsbawm, *ibid*, p. 57.

5 The term ‘Oriental’ is used here to describe a Western concept for denoting geographical places or the people living in regions east of Europe, while ‘Orientalist’ refers to the Western cultural mentality towards the Orient. On Orientalism and related concepts see: Albert Hourani, *Islam in European Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1991; Ali Behdad, *Belated Travelers: Orientalism in the Age of Colonial Dissolution*, Duke University Press, Durham 1994; Anwar Abdel-Malek, ‘Orientalism in Crisis,’ *Diogenes*, 11: 44, 1963 pp. 103-140; Edward Said, *Orientalism*, Vintage, New York 1978; Robert Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, Allen Lane, London 2006; Fuat Keyman, Mahmut Mutman and Meyda Yeğenoğlu, eds., *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark (Orientalism, Hegemony and Cultural Difference)*, İletişim, İstanbul 1996; Wael B. Hallaq, *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge*, Columbia University Press, New York 2018. For an important criticism of Said’s Orientalism, see Bernard Lewis, ‘The Question of Orientalism’, *New York Review of Books*, 29:11 (1982). On ‘Ottoman Orientalism,’ see Ethem Eldem, ‘Ottoman and Turkish Orientalism’, *Archit Design*, 80 (2010), pp. 26-31; Selim Deringil, ‘They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate’, *Comparative Studies in Society and History*, 45:2 (2003), pp. 311-342; Ussama Makdisi, ‘Ottoman Orientalism’, *The American Historical Review*, 107:3 (2002), pp. 768–796.

came Middle Eastern lands with a political agenda, not simply as travelers, and some came to direct colonial and imperial policies that they shaped according to their own attitudes towards the East. One of the most prominent of these agents was Mark Sykes, who frequently traveled to the Ottoman Middle East first as a tourist and later as a political agent of Britain. He published his observations in a number of formats, including travel books dealing with his travels in the Ottoman lands, notably *Through Five Turkish Provinces* (1900), *Dar-ul-Islam: A Record of a Journey Through Ten of the Asiatic Provinces of Turkey* (1904), and *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire* (1915).⁶ It is historically crucial to discern what he observed and narrated, and why. The aim of this study is to reveal Sykes's early impressions of the Middle East, notably his travels of 1898, and to unveil the differences between his private notes and the article he published in the *Palestine Exploration Quarterly* in 1899.⁷ The study explores Sykes's attitudes as a traveler and how they were shaped by an Orientalist mindset that was influenced by the political agenda of Ottoman-British relations. Doing so enables us to understand how his perceptions and thoughts were formed and how the process contributed to his existence in the political milieu.

A Glance at the Nineteenth and the Early Twentieth Centuries

Traveling has been a valuable practice that takes shape according to the aims and attitudes of the traveler. Travel accounts can serve as auxiliary elements of official or archival documents since they included diverse cultural, social, and economic details. In this way, travelogues are rich sources of information together with subjective comments and impressions. The influence of traveling and the traveler's contribution to the understanding of the world has developed over the course of history. Travelers in different periods of human history contributed to the genre of travel writing and they became early representatives of a more serious art of generating information about the unknown.

By the nineteenth and early twentieth centuries, a great deal of travel occurred with political motives, wherein the effects of the industrial revolution combined with the advances in transportation and technical mastery helped bring a new dimension to traveling. The Western perception of the 'other' changed with modernity because the concepts of 'modern' and 'civilized' became crucial elements of the political agendas of imperial states. This 'Orientalist' perspective centralized the and became institutionalized with the need for knowledge about the East. As a field of knowledge, Orientalism gained interdisciplinary importance in diverse fields such as philology, history, and sociology. The ongoing interest

6 Mark Sykes, *Through Five Turkish Provinces*, Bickers, London 1900; *Dar-ul-Islam: A Record of a Journey Through Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, Bickers, London 1904; and *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire*, Macmillan, London 1915.

7 Mark Sykes, 'Narrative of a Journey East of Jebel Ed-Druse', *Palestine Exploration Quarterly*, 31:1 (1899), pp. 47-56.

in the Orient among European politicians, philologists, historians, and philosophers required serious exploration and observation in this process.⁸ Orientalism developed from a scholarly discipline through the formation of institutions and the production of translations from Oriental languages and publications. In France, the School of Living Oriental Languages was established in 1795, in England the Royal Asiatic Society of London was founded in 1821, and the American Oriental Society was established in 1840, all of them aiming to unite scholars and other people who were interested in Asiatic lands, languages and peoples. The first international congress of Orientalists met in Paris in 1873,⁹ with the object of bringing researchers from around the world together in order to exchange ideas and create an information repository.¹⁰

Inquiries about the East covered a wide range of impressions revealing themselves in different areas, such as in literature, where the Orient was often portrayed as deceptive. Such images were often not in line with reality but were rather intended to be alluring for Western readers who were curious about the ‘exotic and lustful’ East.¹¹ The nineteenth century also witnessed the intensification of the political and economic interests of Britain and other power in the East. Edward Said’s influential *Orientalism* (1978) argues that Orientalism ‘is a cultural and a political fact’ and that he studies Orientalism as ‘the large political concerns shaped by the three great empires - British, French, American - in whose intellectual and imaginative territory the writing was produced’.¹² He specifically criticizes the colonial bureaucracy and the stereotyped vision of ‘otherness’ in the Islamic world that fueled Western policies of colonialism. The growing access to the Orient and the knowledge about it were used to back up the argument that the Orient needed to be dominated.¹³ Such an idea made Orientalism a useful tool for imperialist policies and created a political discourse.

Before examining Sykes’s writings, it is useful to examine Ottoman-British relations. In the first half of the nineteenth century, Britain sought to help uphold the Ottoman Empire’s integrity and undertook the protection of Ottoman interests in order to preserve British interests against its rivals, France and Russia. Although British policy followed a different direction during Greek independence in 1829 and the ‘Churchill Affair’ of 1836, the Anglo-Ottoman Treaty of 1838 was a significant stage in the pro-Ottoman Middle Eastern policy

8 Ali Behdad, ‘Orientalism and Middle East Travel Writing’, in *Orientalism and Literature*, ed. Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge 2019, p. 190.

9 Zachary Lockman, *The Contending Vision of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge University Press, New York 2010, p. 68.

10 R. N. Dandekar, ‘The Twenty-First International Congress of Orientalists, Paris 23rd to 31st of July 1948’, *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 29: 1 (1948), p. v.

11 Zahia Smail Salhi, ‘The Maghreb and the Occident: Towards the Construction of an Occidental Discourse’, in *Orientalism Revisited Art, Land and Voyage*, ed. Ian Richard Netton, Routledge, Abingdon 2013, p. 264.

12 Said, *ibid.*, pp. 13, 15.

13 Andrew Wilcox, *Orientalism, and Imperialism from Nineteenth-century Missionary Imaginings to the Contemporary Middle East*, Bloomsbury, London 2018, p. 21.

of Britain.¹⁴ Ottoman international policy, meanwhile, depended on the balance of power and the development of the *kalemiye* class in the process of determining Ottoman policies and reforms.¹⁵ Significant advances such as the Anglo-Ottoman Treaty (1838), the Imperial Edict of Gülhane (1839), and the Royal Edict of Reform (1856) were in accordance with a pro-British policy. The second half of the nineteenth century, however, witnessed a change in the political and economic concerns of Britain, which endangered Ottoman territorial integrity.¹⁶ The changing policies of the British Empire included aspirations of protecting British commercial interests in the Mediterranean and Middle East by securing a land route to India. British policies were shaped around this goal, both domestically and internationally. The second half of the 19th century witnessed the inauguration of the Suez Canal (1869), the Bulgarian Revolt (1876), the Russo-Ottoman War (1877-78), and the British occupation of Egypt (1882), the latter signaling a clear end to Britain's protection of the Ottoman Empire's territorial integrity.¹⁷ In addition, internal turmoil of 1895-97, including the case of the occupation of the Ottoman Bank by the Armenian Dashnak Party, influenced British public opinion against the Ottomans.¹⁸ Britain's domestic policy oscillated between following the traditional policy of protecting the integrity of the Ottoman Empire, as advocated by the conservative Benjamin Disraeli, and the thoughts of the Liberal Party leader, the anti-Turkish William Gladstone, about dividing Ottoman lands according to the desires of powerful states. Gladstone represented a classical caricature of the Oriental mind with his ideas of British colonization, which revealed themselves in his policies towards the Ottoman state, wherein he regarded Turks as non-civilized people.¹⁹ He thought that if Britain helped the Balkan states achieve independence, he could tear them away from Russia, as well, and in that way, British interests would be well protected. Meanwhile Russia intensified its activities in the

-
- 14 Taha Niyazi Karaca, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi, *INOCTE Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Sempozyumu*, 2016, p. 3, and *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Timaş*, İstanbul 2018, pp. 21-22.
- 15 The split in opinion among Ottoman statesmen regarding international politics was so apparent that these groups were denoted such as English faction and Russian faction. Personal relations for eliciting and maintaining their positions determined Ottoman reform policies: see Ali Fuat Türkgeldi, *Maruf Simalar*, prepared by Mehmet Kalpaklı & Sina Akşin Somel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- 16 Roderic H. Davison, 'The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period,' *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000), pp. 862-874; Rory Bridges, 'Exploration and Travel Outside Europe, 1720-1914', in *The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds. Peter Hulme and Tim Youngs, Cambridge University Press, Cambridge 2002, p. 54.
- 17 James Barr, *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle for the Mastery of the Middle East*, Simon and Schuster, London 2011, p. 6.
- 18 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2008, p. 131.
- 19 A glimpse of Gladstone's view of the Turks: 'They were, upon the whole, from the black day when they first entered Europe, the one great anti-human specimen of humanity. Wherever they went, a broad line of blood marked the track behind them; and, as far as their dominion reached, civilization disappeared from view. They represented everywhere government by force, as opposed to government by law,' William Ewart Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Lovell, Adam, Wesson, New York 1876, p. 10; Karaca, *Büyük Oyun*, p. 100.

Balkans by implementing a policy of pan-Slavism, aiming to isolate the Ottoman Empire. Russia incited the Bulgarian Revolution (1876) leading to the Russo-Ottoman War (1877-78). Britain's Foreign Minister, Lord Derby, sent a diplomatic note to Russia declaring that Britain would be impartial as long as its interests remained intact. However, upon recognizing that the Ottoman capital was in danger of falling into Russian hands, British intervention came.²⁰ The ramifications of the war impacted the Ottoman Empire direly. The Congress of Berlin (1878) caused the Ottomans to forfeit significant lands in the Balkans, while Russia, Britain, and France followed a policy of seeking the utmost benefits.²¹ As a result, the Ottoman Empire began building relations with a new rising power: Germany. Germany had no particular designs on the Ottoman Empire's territorial integrity and Gladstone's offensive policy disturbed Bismarck.²²

In this global context, wherein interests clashed and the balance of world powers was being reshaped, Ottoman-British relations were as Britain began focusing on the Middle Eastern lands of the Ottoman Empire for economic reasons. Before World War I and after, plans for dividing the Ottoman territories, engendering Arab nationalism, and bringing about the relative independence of former Ottoman subjects under the control of European powers were intensified. A group of British agents including Mark Sykes, T. E. Lawrence, and Gertrude Bell started travelling and collecting information in the Middle East with a view to establish political hegemony.²³

On Mark Sykes and His Travels

The observations of travelers are seldom a simple narration of events. Rather, they are often part of a project for advancing the interests of their own countries.²⁴ In this sense, some nineteenth- and twentieth-century travellers were agents of empire, including those pursuing Britain's interests in the Ottoman Empire and the Middle East. These agents set out to understand and describe the territory, its archeological remains and historical background, and to study the people by recording their customs, traditions, appearances and behavior. During the nineteenth century this systematized version of traveling for the purposes of the first steps of domination served the imperial agenda of countries such as Britain. One of the leading figures fitting into this mold of agent-traveler was Mark Sykes.

20 M. Hakan Yavuz, 'The Transformation of 'Empire' through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression', in *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, eds. M. Hakan Yavuz with Peter Sluglett, University of Utah Press, Salt Lake City 2011, p. 24.

21 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, p. 22.

22 Ortaylı, *ibid*, p. 22; Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany*, Volume III: The Period of Fortification 1880-1898, Princeton University Press, Princeton 1990, p. 86.

23 See Priya Satia, *Spies in Arabia: The Great War and the Cultural Foundations of Britain's Covert Empire in the Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2008.

24 Şirin, *ibid*, p. 40.

As the partitioning of the Ottoman Empire became a point of increased interest during the First World War, Sykes emerged as one of the main actors involved breaking up the imperial domains. Born into a free-spirited family, his parents let him enjoy a largely independent childhood at Sledmere in Yorkshire while spending winters travelling with his father throughout the Middle East. The family originated in the early eighteenth century, eventuating in ennoblement to the baronetcy.²⁵ Family wealth enabled Mark Sykes to afford the expenses of his travels. Sykes had a strong imagination and curiosity, who inherited his passion for travel from his father, Sir Tatton Sykes. Together they travelled from Jerusalem to Brazil, though Sir Tatton left no records of his experiences.²⁶ While traveling, his wife and son often accompanied him. Mark's first trip abroad was to Egypt in 1888, when he was only nine years old.²⁷ His Roman Catholic mother was highly knowledgeable about literature, particularly French, and her knowledge of four languages contributed to her extensive grasp of the world, all of which were skills transferred to the young Mark.²⁸ Early in life he became interested in military history, perhaps inspired by the collections of uniforms and muskets in the family's house.²⁹

Mark's observations and assumptions about the Middle East were strongly influenced by *The Arabian Nights*, translated by Richard Francis Burton. While at Jesus College, Cambridge, he became influenced by Edward Granville Browne who was professor of Arabic. As Sykes's grandson wrote:

With time Mark tended towards Professor Browne's nationalist views, but as an undergraduate he was frankly Imperialist, and inclined to admire the fighting races like the Turks and Anglo-Saxons and to dislike the gentle Persians. It was the old-fashioned Turk he admired, while Jew and Armenian, Greek and Russian fell equally under the shadow of his youthful detestation.³⁰

Although Sykes failed to take a degree, he grew up to be an enlightened young man, having been tutored at home in his early years during which he visited India and the Arabian desert before going up to Cambridge.³¹ He stayed on at Cambridge until 1900, when he was summoned to join his volunteer militia battalion, the Princess of Wales's Yorkshire Regiment, and set out for South Africa in April 1901 to serve in the second Boer War.³² Returning the following year, his political network began to grow significantly. George Wyndham, the

25 Christopher Simon Sykes, *The Man Who Created the Middle East: A Story of Empire Conflict and the Sykes-Picot Agreement*, Collins, London 2017, p. 13.

26 Shane Leslie, *Mark Sykes: His Life and Letters*, Cassell, London 1923, p. 8.

27 Christopher Sykes, *ibid*, pp. 28-29.

28 Leslie, *ibid*, p. 13.

29 Christopher Sykes, *ibid*, p. 127.

30 Leslie, *ibid*, p. 57.

31 Leslie, *ibid*, p. 8.

32 Leslie, *ibid*, p. 17; Christopher Sykes, *ibid*, p. 145

Chief Secretary for Ireland and a leading Conservative politician, was among those who recognized his potential, and he became friends with the Prime Minister, Arthur Balfour.³³ From 1904 till 1905 he served as Parliamentary Secretary to the Chief Secretary in Ireland, and was assigned honorary attaché to the British Embassy in Constantinople in 1905-6.³⁴ In 1907, the Conservative Unionists named Sykes candidate for his uncle's seat in East Riding and he dealt with public health and education.³⁵ The following year he married Edith Gorst, daughter of Conservative Party Manager, Eldon Gorst, and in 1911 he was elected MP for Central Hull, but his knowledge of the Middle East kept him travelling.³⁶ With the outbreak of war in 1914, Sykes was the commanding officer of the 5th Battalion of the Green Howards, but was seconded to the War Office by the Secretary of State, Lord Kitchener, later serving as advisor to the Foreign Office. In these roles, he established the Arab Bureau in Cairo and, in 1916, was appointed to frame an agreement with France regarding the future division of the Ottoman domains, the secret Sykes-Picot Agreement.

Sykes's earliest travelogue describes a journey made to the Middle East in 1898, when he was nineteen. It provides his first written impressions about the region, its people, and the archeological heritage in two versions: an extant notebook and a published article. He travelled from Jericho and toured that area, published his notes in 1899 as an article in the *Palestine Exploration Quarterly* entitled 'Narrative of a Journey East of Jebel Ed-Druze.' The original notes taken on the journey are available in the 'Papers of Mark Sykes' under the title of 'Journey from Jericho to Damascus,' along with some drawings. Sykes's travel notes consist of thirty-two pages in diary form recording observations and daily events. These notes also include Arabic numerals with their Ottoman Turkish equivalents as well as short notes recording local dialects. These notes are not identical to the text of the published article. Comparison of the two helps understand Sykes's developing thoughts and arguments.

The notes are shorter and names of the people with whom he stayed as a guest or otherwise encountered appear as abbreviations or not at all. In the article, however, the names of sheikhs and the relations between people were given in detail. Both texts start with an incident in Jericho. In his notes, Sykes states that an Armenian photographer was struck with terror 'when he saw Bedawin Arabs' and promptly fell over some tent ropes, dropping his

33 Christopher Sykes, *ibid*, p. 116.

34 Michael K. Beauchamp, 'Sir Mark Sykes', *The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in the Persian Gulf, Afghanistan, and Iraq Conflicts*, ed. Spencer C. Tucker, III, ABC-CLIO, California 2010, p. 1191.

35 Karl Ernest Meyer and Shareen Blair Brysac, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, Norton, New York 2009, p. 103.

36 Mark Sykes's notebooks on other travels to the Middle East in the years of 1904, 1908, 1909, and 1910 are available in DDSY2/4 Foreign Affairs and Travel (1888-1919). There are also undated documents in the same folder some of which were not available in The Caliphate's Last Heritage.

camera. The photographer ‘begged and begged for an escort, which was not given to him.’³⁷ The published article alters the incident: ‘They [the Bedouins] dug him [the photographer] in the ribs with a pistol, whereat he wept, upset his camera and he remembered he had pressing business at Jericho.’³⁸ Sykes seems to have changed the story to create an uncivilized image of the Arabs whose characteristics he otherwise found strange, writing some years later: ‘Their war songs and battle poetry would be a credit to the highest civilization for humanity, nobility, sentiment, and expression; their weapons, a disgrace to bushmen.’³⁹

There are numerous minor differences between the two texts. He mentions coming upon the ruins of a bath in his notes, but describes it as a spring in the published version. The notes add that he took a sample of the water with him to take home to analyze, observing that there is ‘no mention of any of this in guide book.’ His notes state that he found the foundations of a tower, but makes not mention in the article. Obviously he chose not to include everything he saw and found.

On another occasion he describes an invitation to lunch from Sheikh Ali, the nephew of Sheikh Fellah. In his notes he praises the meal of meat and rice: ‘I was invited by S. Ali to lunch, lunch very good, rice, lamb boiled in milk and sweet rice and coffee.’⁴⁰ He included notes of the small talk: ‘Sheikh Ali said he hoped someday I should become a Bedouin, I said “InshAllah” which is the right expression on these occasions.’⁴¹ For no apparent reason, he omitted the conversation from the published article, writing instead about how a holy dervish joined them: ‘The holy man showed no dislike to eating with so ill-omened a kafir as myself.’ This incident in his notes was short, but in the article he elaborated at length, reporting that, as the translators stated, the dervish ‘knew an Englishman with a beard who spoke Arabic, had read all Arabic books, and wrote night and day without eating or sleeping and whom he had nursed at Salt during an illness. His name was Richard Burton.’ Sykes promptly invited everyone to dinner in return for their hospitality. In his notes, Sykes states that Ali was puzzled by the use of knives and forks, whereas in the article it was written that Ali was puzzled by the ‘Frankish eating tools.’ Sykes then left the Bedouin camp and arrived at Arak-el Emir, the place of Hyrcanus, ‘whose history is unknown to Arabs.’⁴² His article also mentions the legend of an emir that was not recorded in his notes.

37 Türk Tarih Kurumu Microfilm Archive (from Hull University Archive), The papers of Sir Mark Sykes, 1879-1919 [mikroform]: with special reference to the Sykes-Picot Agreement and the Middle East, Microfilm 2, DDSY2/4 Foreign Affairs and Travel (1888-1919), 4/1 10 March 1898-1 April 1898, Pre-war notebook, Journey from Jericho to Damascus, Contains some drawings, p. 7. From then on, the archival sources will be referred as DDSY2/4, 4/1.

38 Sykes, ‘Narrative,’ p. 47.

39 Sykes, *Caliphs’ Last Heritage*, p. 72 note 2.

40 DDSY2/4, p. 7.

41 DDSY2/4, p. 7.

42 Sykes, ‘Narrative,’ p. 48.

He next travelled on to ‘Wady es Sir,’ a valley with a Circassian village at the top. In both texts, he describes a house cut into the rocks recording in his notes that it was not mentioned in his guidebook – the 1892 revised edition of John Murray’s *Handbook for Travellers in Syria and Palestine*⁴³ – and that he was told that no outsiders had seen it before. He frequently wrote about how the places he passed were not visited before and not referred to in the guidebook. He appears to have enjoyed flattering himself and showing himself as an experienced traveler, not a mere tourist. James Barr ironically states that just like many other travel writers, Sykes loved to visit places as if it no one had been there before him.⁴⁴

On 13 March – three days before his twentieth birthday – Sykes reached Amman where he finds a flourishing Circassian colony. In his notes, he identified people who had ‘improved living but not in manners,’ which was not stated in his article.⁴⁵ His general opinion of the Circassian people was that they were ‘discontented and rapacious,’ adding: ‘Like the Yezidis and Armenians, the Circassians are another race with whom I cannot sympathize.’⁴⁶ He also found the place to be troublesome. In the article, he noted that two Circassian soldiers had asked for his travel documents even though they were not literate, but after catching a glimpse of the document, the soldiers left the place satisfied. However, two Circassians military officers then arrived on the scene: ‘The elder was the rudest Oriental I have ever met; he clattered about with his sword, cursed the Bedawin, smoked my narghileh, and drank my coffee.’⁴⁷ He was also warned that the rain would cause fevers and the road would be bad, and that Sykes should not leave the tents. Then an ‘evil-looking’ sentry came to Sykes’s tent saying that his travel permission was not satisfactory and needed to be renewed, which required a day’s journey to the Vali of Damascus. Eventually, ‘Mustapha Aghah, the senior officer,’ told him that he might proceed to Jerash if he took with him a sentry who knew the way. As he was leaving, he informed the sheikh of the village that he needed to see Mustapha Agha to ask who was in charge of the police at Jerash. In turn, he was told that the senior officer had already left, uttering his regret about not being able to say good-bye, but Sykes saw Mustapha Agha sitting on his porch. The officer told him that that the sheikh had informed him that Sykes had left earlier in the morning. Sykes remarked that the situation remained a mystery. Oddly, Sykes’s notes do not refer to this peculiar incident, narrating the problem of travel permits and Mustapha Agha as follows:

Two soldiers turned up demanded passports, neither could read, both left, a Circassian Efendi called Mustapha came said we must not move without soldiers, he is rude but honest,

43 Written by Josias Leslie Porter, the *Handbook for Travellers in Syria and Palestine* was first published in 1858 (rpt. 1875, Murray, London), and republished in a revised edition prepared by Haskett Smith in 1892; Sykes seems to have been carrying the 1892 revised edition.

44 Barr, *ibid.*, p. 21.

45 DDSY2/4, p. 8.

46 Sykes, *Last Heritage*, p. 391.

47 Sykes, ‘Narrative,’ p. 49.

(refused bakhshish!!!) I admire him, he has a Turkish Sub. with him. Mustapha Efendi called here with Amman/Sub. had lunch, smoked my narghili, cursed the Bedouin have bought some interesting things. Circass. Rifle-dagger, silver coins and extraordinary R. Brunges Box. Suspect me of going to rouse the Druzes who thrashed them last year[sic].⁴⁸

Comparing the two texts, the article observes that Mustapha Agha, or 'Efendi,' is a senior officer; however, in the notes, his duty or even his identity is not clear. In addition, Sykes mentions two soldiers, one of whom was 'the rudest Oriental' with a threatening manner. However, in his notes the one who is smoking his water pipe and cursing the Bedouin was Mustapha Efendi. His published version seems to exaggerate the events in order to emphasize the threat toward himself, which he attributes to the manners of Orientals.

As the journey continued, the article notes some interesting caves at Jazuz. After looking around the cave, in which there was a Roman burial ground, the sentry suddenly stated that he had lost the way. Losing the way was also included in his notes. But they found their way to Jerash, a Circassian colony, thanks to 'a stalwart gentleman with a club,' and spend the night at the house of the local Sheikh, one Hamid Bey.⁴⁹ In his notes, Sykes records how the Sheikh remembered his father from a journey that they had made with his father some years before. In the article, he simply notes that he had met the Sheikh five years earlier, not mentioning his father.⁵⁰ He thus gives the impression of not wanting to involve an intermediary when it came to meeting with people. The night was an eventful one: the mules fell down and broke the muleteers' canteen box. The accompanying scene comprised the barking of dogs, the waking of half the village, and the muleteers shivering and yelling. For the next two days, he copied antique inscriptions and also took twenty-four photographs of Jerash, recording in his notebook that he was told that one of the four inscriptions had never been seen before by a European.⁵¹ The next day, Sykes was arrested and remained under guard in his camp because of issues with his travel permission. The problem was solved with both the arrival of new permission from Sheikh Fellah and Sheikh Hamid's testimony that he had known Sykes for six years and that Sykes was not doing any harm. Sheikh Hamid was hospitable towards Sykes and his travelling companions. While it was raining severely, the Sheikh opened up his house to them, giving them beds and meals, which Sykes described as Oriental hospitality. The meal was much better than 'Bedawin fare,' and Sykes noted that, in his presence, 'each person was provided with spoon.'⁵²

48 DDSY2/4, pp. 8-9.

49 Sykes, 'Narrative,' p. 49.

50 Sykes, 'Narrative,' p. 50. Since childhood, he traveled to different regions of the Middle East with his father: 'When I was a little boy of ten, I was taken by my father to their mountain, again when I was eleven, again when I was thirteen, and lastly, five years later, I visited them alone.' Leslie, *ibid.*, p. 9. This can be the reason why he was acquainted with the people there.

51 DDSY2/4, p. 9.

52 Sykes, 'Narrative,' p. 50.

One of the interesting experiences for Sykes was the Hajj pilgrimage setting out from Damascus for Mecca that he saw while riding to Ed Der'aah. The article vividly depicts the people, identifying the tents of people with different shapes and colors, as well as offering his impressions about the pilgrims. Stating that 'the gathering of people would be almost impossible to describe,' he nevertheless gave examples of wealthy Turkish people 'in frock coats' who spoke in French, a 'green-turbaned dervish reading the Koran,' and 'the Pasha of the Hajj, in a fur-trimmed overcoat.' Also interesting for him was the observation that a large section of the pilgrimage was 'encamped in a graveyard, tombstones being used for picketing horses, whilst here and there a skull or bone stuck out of the ground.' He seems to have been amazed by the scenery, declaring that 'an account of the variety and strangeness of the whole concourse would fill a volume.' He adds that there were at least 10,000 civilians, including the families of the hajjis, with children and women from every class in the Ottoman Empire, and they were guarded by 500 mounted infantry soldiers and a mountain battery. He stated that they departed the next morning, but not as an orderly and organized group of people. He noted that even the revised version of his guidebook repeated the claim of 1858 that the Hajj was decreasing in numbers and importance, but Sykes was not convinced since the pilgrimage that he was watching was 'at least four miles long.'⁵³ In his notes, the scene of the pilgrimage was not explained in such detail, and some of the statistics are not in line with those in the article. For example, he mentions that there was an 'extraordinary sight of 10,000 people and 500 soldiers,' and that the line of the pilgrimage was about three miles long with about 200 mounted infantrymen to protect the pilgrims, while the article states there were 500. His notes say he was forbidden to take photos or duplicate any inscriptions, and that he was told how professional thieves followed behind the pilgrimage caravan when it entered the desert, and at night, the thieves would chase the people at the end of the caravan, murder them, and steal their belongings.⁵⁴ None of these details appear in the article. Sykes seemed to embellish the scene of Hajj pilgrimage with over excitement although his travel notes did not match with this excitement. Perhaps he omitted the detail about the thieves because it might prove disturbing.

Sykes next visited the biblical village of Bozrah (Busaira), where an infantry battalion and a group of cavalymen were located. He met the commander of the garrison and the local governor, or *Mudir*, with his son. Without recording their conversation, he simply mentioned that he hoped the encounter would be civil one and offered them cigarettes, which he then realized was a mistake, since 'it is not etiquette to offer a son tobacco in his father's presence without first asking the latter's permission.' He also described a Druze coming up to him and showing him three cartridges that Sykes had given him five years earlier. Continuing on the road east of Jabal al-Druze, he had doubts about going there and worried that his journey might be stopped. Nonetheless, he continued towards Sweda (as-Suwayda) hoping to acquire

53 Sykes, 'Narrative,' p. 51.

54 DDSY2/4, p. 10.

a permanent escort for the journey but was stopped by a Turkish officer and the *Mudir* who flourished some papers to halt his departure. In Sweda, he was taken to Djevad Pasha, whom Sykes found to be ‘an exceedingly nice man,’ who presented him with fifty cigarettes and his photo. The pasha also provided a Kurdish officer named ‘Ahmed Aghah ... an excellent man,’ and three soldiers for his escort.⁵⁵ Oddly, Sykes’ notes ignore the attempt to stop him and only briefly touch on his meeting with Djevad Pasha. He explains his visit to Sweda as an attempt to see if any telegrams had arrived for him.⁵⁶ Both texts report that he saw traces of bones, buttons, and rags on his travels, and that Ahmed explained how approximately 1,000 Turks had been captured but only 200 escaped. Sykes later described the castle at Salchad, ‘which for so many years defied first the freebooting Templar and then the plundering Bedawin.’⁵⁷ He observes that Josias Porter, the author of his guidebook, proposed that the castle should be reinstated as an Ottoman fortress ‘which shows that he most probably never saw the place,’ since, as his notes comment: ‘the Turks raided this place one night and wrecked the whole place, this was the cause of insurrection and seems whenever a people begin to improve themselves the Turkish government attack them.’⁵⁸ Since the published version does not mention that it was Turks who wrecked the place, it seems he censored himself in the article in order to maintain a pro-Ottoman stance.

His notes describe his chatting with Druze men and boys, using signs and Arabic words. One of the older men tried to amuse him as he drew signs on the stones. Sykes said ‘Suleiman’ to the first and ‘Davud’ to the second, which were approved. Sykes then drew a sign with a broad arrow to indicate the English government. The man showed it to the others while pointing his three middle fingers and saying something that Sykes could not understand causing other people to approach to see and hear more.⁵⁹ Sykes described this as a curious incident in his notes, but left it out of his article, specifying in his notes that he had drawn the sign for an Ordnance Survey Benchmark.⁶⁰ He might have thought that putting this detail into the article might be irrelevant, or he might not have wanted to reveal all of his interactions with the locals. He also mentioned his search for ‘an engine for raising great weights,’ which was described in *Murray’s Handbook*, but nobody seemed to know about it. He argued that he saw a machine at Damascus similar to the one described in his guidebook, and suggested that some Druzes might have seen the machine at Damascus and described it to the writer of the handbook, or that perhaps the sheikh, schoolmaster, children, and soldiers came together to tell him a lie. He did not describe what kind of machine it was or its intended purpose. In his notes, he seemed to be furious and critical:

55 Sykes, ‘Narrative,’ p. 52.

56 DDSY2/4, p. 10.

57 Sykes, ‘Narrative,’ p. 52.

58 Sykes, ‘Narrative,’ p. 52; DDSY2/4, p. 10.

59 DDSY2/4, p. 11.

60 The benchmark belongs to the national mapping agency for Britain to generate geographical data.

It seems to be one of the most colossal lies ever fabricated, it is a pity that such model of truthfulness and enlightenment showed trifle in this manner especially when continually interlarding its pages with such expressions as ‘Having now explained what we believe to be the true sites of Calvary and the Tomb of Christ we are free to take the visitor to the Church of the Holy sculptor’ I think it would be as well if WE were to visit the oculist and perform that painful operation of extracting a bean from our eyes before attaching [evidence of] mere ecclesial tradition and miraculous vision.

His notes also mention that he visited the castle hoping to explore it thoroughly and to find interesting things. He did manage to find a large, intact vase at the top of the castle, but did not reveal that in the article.⁶¹

Sykes continued his journey travelling to the east of the Jabal al-Druze. On his way to the next destination, however, at a village he calls Saleh, his group encountered angry Druze villagers trying to chase away their mules. The reason for the angry crowd was that one of the Sykes’s escorts was a native of the village had murdered the sheikh, and the villagers wanted revenge.⁶² Putting aside the calmness of the officer, in his notes Sykes said that it had all been an exciting performance that he referred to as a man-hunt. En route to a village he calls Radeimeh, he stopped along the way hoping to see inscriptions and ruins. In his notes, he describes an interesting ruined town enclosing a Druze village he found three inscriptions, and the *Mudir* of Ashemaf informed him of thirteen further inscriptions, all of which he copied.⁶³ The article mentions only one inscription, though both texts express his admiration for the Druze being obliging and refusing tips, which he contrasted to the Circassians, who ‘either sit or cover up anything in the shape of writing until the usual “gift” is forthcoming.’⁶⁴ Arriving at Radeimeh, the sheikh provides dinner and feeds the muleteers and servants. That evening the village bard entertained them singing a verse-letter from a former sheikh who was a prisoner in Smyrna, accompanying himself on ‘the usual Bedawin violin with its horsehair bow and strings.’⁶⁵ The notes ignore this event. The next account described in both texts is his visit to a village he calls Heberieh which is not mentioned in the *Handbook* where he hoped to make a new discovery. His group encountered huge, black walls of lava, and upon close examination, they saw bones of men, camels, and pigs. However, he did not describe the importance of the findings, only writing ‘I can say on excellent authority that I am the first European who has visited this place.’⁶⁶ At Shahbah, he recorded the conversation between his escort and the *Mudir*:

61 DDSY2/4, p. 11.

62 Sykes, ‘Narrative,’ p. 53.

63 DDSY2/4, p. 12.

64 DDSY2/4, p. 13.

65 Sykes, ‘Narrative,’ p. 54.

66 Sykes, ‘Narrative,’ p. 55; DDSY2/4, p. 13.

There were a good many Druses there, also the officer of my escort's (Ahmet Ahrah) conversation drifted to the Shia's in India, I told them that the Hindus often threw pork into the Mosques and that the Mohammedans threw cows blood into the Temples, thereupon the Mudir laughing, told me that Ahmet Azrah had been in command of the Bedouins during the late Revolutions and had stolen many of his cattle, Ahmet Azrah laughed a good deal and admitted this, the Mudir who told me that it was like India because they [?] the cow too. I said I did not believe it, he laughed at this and looked very knowing, he said he hoped I should come next year and that I should bring a wife with me (this is the usual complement). He asked for my photograph I gave him one.⁶⁷

He did not allude to this conversation in the article. Some of his conversations with the locals, including local government representatives of the government, also do not appear in the article. He might not have wanted to give details about everything he observed or experienced; he might have chosen just to mention enough to show his closeness and integration with the Middle Eastern people and he might have considered that certain anecdotes might be inappropriate.

At the end of the journey, he witnessed the evening parade at 'Shaabah' (Shahbah), at which the men were all armed while their uniforms were old and torn. The appearance of the gypsies created an atmosphere of 'down-trodden peasantry,' as Sykes put it, but they were dancing and enjoying themselves. Women and children came to the barracks and got food. Sykes learned that this had been a common custom, adding:

everywhere Druses, Bedawin, Circassians, Fellahin, Christians, alike praised the Sultan as the best and most charitable of men. Some of the Druses added that when they revolted they were not aware of how a good governor they were attacking, and that now they blessed the Sultan every hour of the day.⁶⁸

He did not include these comments in his notebook where he depicted the scene as follows:

This afternoon some gypsies appeared with musical instruments, the whole battalion turned out and a general dance commenced, and more simple good-mannered tatterdemalion crew I never saw, the down-trodden peasantry, (who loathe and despise the effeminate Turk) joined in the dancing lasted about half hour.

He further stated that no outsiders had been there for three years. In his published article, Sykes emphasized Turkish hospitality, along with that of other Orientals and officers, for helping him with his travel permission. This appraisal reflected his sense that the British and Ottoman Empire were on the same side, a view that would change drastically when it became clear that the Ottoman Empire sided with Germany.⁶⁹ When he was travelling, he needed to maintain

67 DDSY2/4, p. 14.

68 Sykes, 'Narrative,' p. 55.

69 Ü. Gülsüm Polat, 'Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu', *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26/76, p. 105.

good relations with the government to obtain permission for further journeys by emphasizing archeological research. His notes end on 3 April when he left Musmieh and said farewell to the governor of Hauran.⁷⁰ He ended the article, on the other hand, with his return to London, hoping to 'revisit my Bedawy, Druse, and Circassian friends at the earliest opportunity.'⁷¹

While the article seems to be an extended version of his notes, the sequence of events was sometimes changed, perhaps to generate a consistent narration. Omissions and additions to the article seem to have been made in order to fit the article for publication. The *Palestine Exploration Quarterly*, which accepted his piece, was linked to the Palestine Exploration Fund which had been established in 1865 under the patronage of Queen Victoria with the aim of promoting research in the fields of the archaeology and history, manners and customs, culture, topography, geology, and natural sciences of biblical Palestine and the Levant. The Fund's associated peer-reviewed journal was concerned not only with Palestine and the land of Israel, but with the wider region of the Levant and its history, archaeology (including biblical aspects), art, languages, ethnology, geography, and natural and earth sciences. It published reports on archaeological work, especially that supported by the Fund, studies of pottery and other artifacts, examinations and interpretations of archaeological sites, publications and studies of inscriptions or ancient texts, archival material relating to the exploration of the Levant, and reviews of books.⁷² The Fund was clearly a product of British interest in the lands where the Suez Canal, the Sinai, and other surrounding areas all converged upon Palestine. The Palestine Exploration Fund embodied British interest not only in archeology, but also the military's need for local intelligence of all aspects of the area.⁷³ Not only engaging in academic publishing and examinations, the Fund contributed to the production of maps of the related areas. The analysis of Palestine and surrounding areas helped shape the future political formation of the region and supported its analysis.⁷⁴ A glance at some executive members of the Fund provides further clues about the covert purpose of this British institution: Field Marshall Horatio Herbert Kitchener the Secretary of State for War at the beginning of World War I and annexed Sudan; T. E. Lawrence was a British archaeological scholar, a military strategist, and instigator of the Great Arab Revolt in 1916; Major-General Charles William Wilson was an army officer, archaeologist and topographer. They all served Britain's imperial agenda, as did Mark Sykes. His observations made during his journey would aid him in the future. His grandson, Christopher Sykes, mentioned this trip briefly, concluding that:

70 DDSY2/4, p. 14.

71 Sykes, 'Narrative,' p 56.

72 'The Palestine Exploration Fund,' retrieved 7 May 2020 from <https://www.pef.org.uk/publications/palestine-exploration-quarterly/>

73 John James Moscrop, *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and the British Interests in the Holy Land*, Leicester University Press, Leicester 2000, p. 64.

74 Lorenzo Kamel, 'Artificial nations? The Sykes-Picot and the Islamic State's narratives in a historical perspective', *Diacronie*, 25/1 (2016), pp. 5-6.

When Mark eventually submitted his findings to the Palestine Exploration Fund, they concluded that the bones were probably the remains of a herd of domestic animals that had been caught in a volcanic eruption. To have travelled to places where few Westerners have ever set foot and to have made a ‘discovery’ must have seemed the greatest of excitements for a young man of twenty, and it was undoubtedly one of the catalysts that gave Mark a life-long fascination with what would come to be generally known as the Middle East. [...] He lectured to the Fisher Society, and to the Cambridge Society of Antiquaries, as well as writing up an account of his travels for the Palestine Exploration Fund.⁷⁵

He then states that Sykes learned that his discovery was found important by the Royal Geographical Society.

Mark Sykes’s contribution to the *Palestine Exploration Quarterly* was a significant attempt in his growing involvement in British politics. First, it helped him make a name for himself. His positive comments about the Ottoman government and its local representatives could be related to the dependence he shared with other travelers on the need for permission to travel in Ottoman lands.⁷⁶ He might have thought that his future travels through the Middle East would prove unproblematic thanks to his published comments and his connections to the Fund. Secondly, he did not refrain from expressing his views about the people he encountered during his journey in the article while maintaining his old-fashioned sympathy towards the Turks.⁷⁷

The differences in style and information between the article and his notes are not dramatically large, but show that he kept some personal comments to himself from time to time and strove to indicate how he developed and created a network of contacts in the East by interacting with minority groups there. Perhaps he anticipated a future of becoming an effective agent with his skill at integrating with the local people winning their approval. Moreover, it can be said that his notes and the article were complementary to each other. In the article, he used a mild but still clearly Orientalist language, whereas in his notes, he revealed his thoughts more directly. He was not strictly consistent in his opinions and expressed a comic view of the world. When writing to his fiancée, he sometimes signed off as ‘The Terrible Turk,’ alluding to Gladstone who had used that phrase while describing Turkish activities during the Bulgarian Revolution.⁷⁸ Gladstone had died in 1898, but Sykes continued to disapprove of the Gladstonian foreign policy, preferring the Conservative party policy of supporting Ottoman territorial integrity right up until the eve of the First World War.

75 Christopher Sykes, *ibid.*, p. 57.

76 Ashley M. Irizaary, ‘Possessing the Holy Land: The Palestine Exploration Fund and the American Palestine Exploration Society’ (2014). Dissertations, Theses, and Masters Projects. Paper 1539626767. <https://dx.doi.org/doi:10.21220/s2-k1ww-7g39>, p. 31; p. 33.

77 Doğan Gürpınar, ‘The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turk, ‘Young’ and ‘Old’’, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39/3 (2012), p. 369.

78 Christopher Sykes, *ibid.*, p. 66.

There emerges a double perspective of Mark Sykes; he supported the long-standing foreign policy aim of preserving the integrity of the Ottoman state until 1914 when Abdul Hamid's government sided with Germany.⁷⁹ Representing Lord Kitchener, from 1915 he served on the De Bunsen Committee, which was designed to establish British policy towards the Ottoman Empire during and after the war. The main reason for his participation in the Committee was his reputation as a traveler and writer who knew the Ottoman Empire from first-hand observation.⁸⁰ In 1916, he became more visible with the settling of the secretive Sykes-Picot Agreement which planned to divide the Middle East into spheres of influence governed by the Great Powers.⁸¹ Yet Sykes 'was acting not as a principal but as an agent, bound by the views and decisions of ministers,' indicting that he followed the policy of the period, namely, getting most of the share.⁸²

His earliest impressions help show us his perspectives and the changes in his thoughts in line with politics. They help us to understand and contextualize his subsequent thoughts about the Middle Eastern people, and how his knowledge about them and their characteristics led him to have a place in British policy. His enthusiasm and desire of integration into the politics as a man of action had already started with his travels and insatiable quest for knowledge of the Middle East and its people.⁸³ Although his actions yielded beleaguered ramifications for the Middle East, he left a mark on history.

Conclusion

Mark Sykes was an effective diplomat, national agent, and traveler, qualities that helped him to collect information about the nineteenth-century Middle East, especially with regard to how the eventual breakup of the Ottoman Empire could be utilized for the benefit of Britain. Since childhood he was interested in the East, making trips to those lands which served to prepare him to participate in advancing Britain's imperial agenda. He travelled east to observe, identify, and communicate with the people living in Ottoman lands with an aim of recognizing people's weakness and strengths, understanding their words, and finding ways to establish further British interests by becoming more familiar with the people. He proved his mastery and significance in the Middle East from an early age, shuttling between home and Ottoman lands and later producing articles, books,

79 David Fromkin, 'Britain, France, and the Diplomatic Agreements' in *The Creation of Iraq, 1914-1921*, eds. Reeva Spector Simon and Eleanor H. Tejirian, Cambridge University Press, New York 2004, pp. 134-145, p. 136.

80 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations 1914-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, p. 58.

81 The Sykes-Picot Agreement is beyond the sphere of this article, however maps of the area were an important reference for him during the De Bunsen Committee and in designing the Sykes-Picot Agreement.

82 Elie Kedourie, 'Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16', *Middle Eastern Studies*, 6/3 (1970), p. 340.

83 Michael Berdine, *Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement*, Tauris, London 2018, p. 24.

reports, and maps that provided accurate data about the region; his knowledge gathering was perhaps why he tried to ensure that people would not take excessive notice of him during his travels.⁸⁴ The outcome was a very firm place in Middle Eastern policy and he stamped his name on history with the Sykes-Picot agreement, one of the pivotal secret agreements on the division of both the Middle East.

As is clear from his records of travelling in 1898, his impressions and observations sprouted at a very young age. He explored the lives of Middle Eastern people in diverse ways. He observed the region with a careful eye, conducted research of ancient ruins, sat at the tables of sheiks, and saw the tensions among the people. His close relations with the people were shaped by his Orientalist mindset. While he enjoyed the Oriental lifestyle, listening to the legends of local people and being fascinated by their puzzlement about Western ways of life, he fundamentally saw them as a part of an uncivilized world. His closeness to and efforts to show affinity with the people of the Middle East proved to be an investment for his future life in politics, when he became an influential figure who shaped policy based on his first-hand and frequent experiences in these lands.

Sykes's initial interest in the Middle East and its people arose largely from curiosity, but as he entered the political sphere his perspective changed as he became engaged in shaping British policy. His early Turcophile attitude arose from his early travels and was in line with the traditional Conservative policy of supporting Ottoman integrity. Once the Ottoman Empire entered the war on the side of Germany, he recognized supporting the Ottoman state was no longer in line with British interests, advising Kitchener that 'Turkey must cease to be.'⁸⁵ His knowledge and expertise in the Middle East made him an ideal member of the De Bunsen Committee and shaped his negotiating with France in settling the terms of the Sykes-Picot agreement which, though later abandoned, set the initial terms for redrawing the political map of the Middle East. But in 1916, his knowledge and travels made him a desired man for pursuing British interests.

Although further details about how his ideas changed deserve further scrutiny, Sykes's conversation with one of his oldest friends toward the end of his life illustrates his attitudes. Taunting him about having ended up as the protector of Armenians and father of the Jewish state, his friend asked if Sykes was ever challenged because of statements in his early books. Sykes's answer was witty, as might be expected from both a diplomat and a policy-maker: 'That is quite simple. I have got them all suppressed by the censorship!'⁸⁶

84 Berdine, *ibid.*, p 1.

85 Cited by Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Random House, New York 2010, p. 383.

86 Leslie, *ibid.*, p. 284.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

Archival Sources

Türk Tarih Kurumu Microfilm Archive (from Hull University Archive), The papers of Sir Mark Sykes, 1879-1919 [microform]: with special reference to the Sykes-Picot Agreement and the Middle East, Microfilm 2, DDSY2/4 Foreign Affairs and Travel (1888-1919), 4/1 10 March 1898-1 April 1898, Pre-war notebook, Journey from Jericho to Damascus, Contains some drawings. 1-32 (pages of microfilm number in image).

Secondary Sources

Abdel-Malek, Anwar, 'Orientalism in Crisis,' *Diogenes*, 11: 44 (1963), pp. 103-140.

Barr, James, *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle for the Mastery of the Middle East*, Simon & Schuster, London 2011.

Behdad, Ali, 'Orientalism and Middle East Travel Writing', in *Orientalism and Literature*, ed. Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge 2019, pp. 185-201.

_____, *Belated Travelers: Orientalism in the Age of Colonial Dissolution*, Duke University Press, Durham 1994.

Berdine, Michael, *Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement*, Tauris, London 2018.

Beauchamp, Michael K., 'Sir Mark Sykes', *The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in the Persian Gulf, Afghanistan, and Iraq Conflicts*, ed. Spencer C. Tucker, III, ABC-CLIO, California 2010, pp. 1191-1192.

Blair-Bryson, Shareen and Karl Ernest Meyer, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, Norton, New York 2008.

Bridges, Roy, 'Exploration and Travel Outside Europe, 1720-1914', in *The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds. Peter Hulme and Tim Youngs, Cambridge University Press, Cambridge 2002, pp. 53-69.

Dandekar, R. N., 'The Twenty-First International Congress of Orientalists, Paris 23rd to 31st of July 1948', *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 29: 1, (1948), pp. i-xxvi.

Davison, Roderic H., 'The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period,' *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000), pp. 862-874.

Deringil, Selim, 'They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate', *Comparative Studies in Society and History*, 45: 2 (2003), pp. 311-342.

- Eldem, Ethem, 'Ottoman and Turkish Orientalism', *Archit Design*, 80 (2010), pp. 26-31.
- Fromkin, David, 'Britain, France, and the Diplomatic Agreements' in *The Creation of Iraq, 1914-1921*, eds. Reeva Spector Simon & Eleanor H. Tejirian, Cambridge University Press, New York 2004, pp. 134-145.
- Ginzburg, Carlo, *Wooden Eyes: Nine Reflections on Distance*, trans. Martin Ryle and Kate Soper, Columbia University Press, New York 2001.
- Gladstone, William Ewart, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Lovell, Adam, Wesson, New York 1876.
- Gürpınar, Doğan, 'The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turk, 'Young' and 'Old'', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39: 3 (2012), pp. 347-372.
- Hallaq, Wael B., *Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge*, Columbia University Press, New York 2018.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Empires: 1875-1914*, Vintage, New York 1989.
- Hourani, Albert, *Islam in European Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Irizarry, Ashley M., 'Possessing the Holy Land: The Palestine Exploration Fund and the American Palestine Exploration Society' (2014). Dissertations, Theses, and Masters Projects. Paper 1539626767. <https://dx.doi.org/doi:10.21220/s2-klww-7g39>.
- Irwin, Robert, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, Allen Lane, London 2006.
- Kamel, Lorenzo, 'Artificial nations? The Sykes-Picot and the Islamic State's narratives in a historical perspective', *Diacronie*, 25:1 (2016), pp. 1-20.
- Karaca, Taha Niyazi, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş İstanbul 2018.
- _____, 'İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi', *International New Tendencies Congress in Ottoman Researches (INOCTE)*, 7-9 (October 2016), Sarajevo 2016, pp. 519-528.
- Kedourie, Elie, 'Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16', *Middle Eastern Studies*, 6:3 (1970), pp. 340-345.
- _____, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations 1914-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Keyman, Fuat, Mahmut Mutman and Meyda Yeğenoğlu, eds., *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark (Orientalism, Hegemony and Cultural Difference)*, İletişim, İstanbul 1996.
- Lewis, Bernard, 'The Question of Orientalism', *New York Review of Books*, 29:11 (1982).
- Lockman, Zackhary, *The Contending Vision of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge University Press, New York 2010.
- Makdisi, Ussama, 'Ottoman Orientalism', *The American Historical Review*, 107: 3 (2002), pp. 768-796.
- Moscrop, John James, *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and the British Interests in the Holy Land*, Leicester University Press, Leicester 2000.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1981.
- Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany, Volume III: The Period of Fortification 1880-1898*, Princeton University Press, Princeton 1990.

- Polat, Ü. Gülsüm, 'Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu', *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26: 76 (2010), pp. 97-132.
- Roderic, H. Davison, 'The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period', *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000), pp. 862-874.
- Said, Edward, *Orientalism*, Vintage, New York 1978.
- Salhi, Zahia Smail, 'The Maghreb and the Occident: Towards the Construction of an Occidental Discourse', in *Orientalism Revisited Art, Land and Voyage*, ed. Ian Richard Netton, Routledge, Abingdon 2013, pp. 254-279.
- Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Random House, New York 2010.
- Shane, Leslie, *Mark Sykes: His Life and Letters*, Cassell, London 1923.
- Sykes, Christopher Simon, *The Man Who Created the Middle East: The Life of Sir Mark Sykes*, Collins, London 2017.
- Sykes, Mark, *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire*, Macmillan, London 1915.
- _____, 'Narrative of a Journey East of Jebel Ed-Druze', *Palestine Exploration Quarterly*, 31: 1 (1899), pp. 47-56.
- Şirin, İbrahim, 'Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu', *Türk Yurdu Dergisi*, 33: 310 (2013), pp. 38-43.
- 'Palestine Exploration Quarterly,' <https://www.pef.org.uk/publications/palestine-exploration-quarterly> accessed 7 May 2020.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Maruf Simalar*, prepared by Mehmet Kalpaklı and Sina Akşin Somel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Wilcox, Andrew, *Orientalism and Imperialism from Nineteenth-century Missionary Imaginings to the Contemporary Middle East*, Bloomsbury, London 2018.
- Yavuz, M. Hakan, 'The Transformation of 'Empire' through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression', in *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, eds. M. Hakan Yavuz and Peter Sluglett, University of Utah Press, Salt Lake City 2011, pp. 17-55.
- Yavuz, M. Hakan and Peter Sluglett, eds., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, University of Utah Press, Salt Lake City 2011.

The Battle of Kars During the Russo-Turkish War (1877-1878) in V. P. Meshcherskiy's 'Caucasian Travel Diary'

V.P. Meshcherskiy'nin "Kafkas Seyahat Günlüğü"nde Rus-Türk Savaşı (1877-1878) sırasında Kars Muharebesi

Aslı Yiğit Gülseven*

*Asst. Prof., Atılım University, Business School,
Department of Political Science and Public
Administration, Ankara, Turkey

ORCID: A.Y.G. 0000-0002-9325-2965

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Aslı Yiğit Gülseven,

Atılım University, Business School, Department
of Political Science and Public Administration,
Ankara, Turkey

E-mail/E-posta: asli.gulseven@atilim.edu.tr

Submitted/Başvuru: 29.06.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
20.10.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
02.11.2020

Accepted/Kabul: 13.12.2020

Citation/Atıf:

Yiğit Gülseven, Aslı. "The Battle of Kars During
the Russo-Turkish War (1877-1878) in V. P.
Meshcherskiy's 'Caucasian Travel Diary'." *Tarih
Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021):
195-213.
<https://doi.org/10.26650/iutd.759817>

ABSTRACT

Travel notes and memoirs contain many contents that fill the gaps in official history, and are thus precious material for historians as primary sources. This study aims to explore the historical context of the Battle of Kars during the Russo-Turkish War of 1877-1878 by focusing on Vladimir Petrovich Meshcherskiy's travel notes and memoirs on the trip from Moscow to Kars during the war in 1877. Although there is a vast literature on the course and consequences of the Russo-Turkish War of 1877-1878, we have little first-hand information from the field to fill the gaps in our knowledge of the developments during and aftermath of the Kars attack. Meshcherskiy's travel diary does not only provide us with a close-up view of the Eastern front of the Russo-Turkish War, but it also sheds light on the attitude of the local people under the Russian siege. Although this diary provides a rich source of information from the viewpoint of Meshcherskiy, a prominent Russian journalist and novelist, it has never been used in the academic literature on the Russo-Turkish War of 1877-1878.

Keywords: Meshcherskiy, The Russo-Turkish War, The Caucasian Front, Kars, Russia

ÖZ

Seyahat notları, hatıratlar ve günlükler resmi tarih yazımındaki boşlukları dolduracak nitelikte birçok içeriğe sahiptir ve bundan dolayı tarihçiler için kıymetli kaynaklardır. Bu çalışmanın amacı, 93 Harbi'nde Kars Muharebesi'ndeki tarihsel bağlamı Vladimir Petrovich Meşçerski'nin 1877'de savaş sırasında Moskova'dan Kars'a yaptığı yolculuğunu konu alan "Kafkasya Seyahat Günlüğü"nden yola çıkarak irdelemektir. 93 Harbi'ne dair geniş bir literatür bulunmasına rağmen, Kars taarruzu esnasındaki ve sonrasındaki gelişmelere ilişkin bilginizdeki eksiklikleri tamamlayacak cepheye dair ilk elden bilgiye pek sahip değiliz. Meşçerski'nin seyahat günlüğü 93 Harbi'nde doğu cephesine yakından bir bakış sağlamanın ötesinde Rus işgali altındaki yerel halkın tavırlarına ışık da tutmaktadır. Bu günlük gazeteci ve yazar Meşçerski'nin bakış açısından aktarılan önemli bir bilgi kaynağı sunmasına rağmen daha önce 93 Harbini konu alan akademik literatürde kullanılmamıştır.

Anahtar sözcükler: Meşçerski, 93 Harbi, Kars, Kafkas Cephesi, Rusya

1. Introduction

Russia's failure in the Crimean War opened a new era for Tsarist foreign policy in the second half of the nineteenth century, diminishing Russia's prestige among the Western powers.¹ In order to restore its prestige, Russia started to follow a revisionist foreign policy after the Paris Peace Agreement of 1856.² Although the imperial administration focused on financial and military reforms to catch up with European modernization, and to avoid another war until these reforms would be completed, in 1877 Russia found itself in a new war with the Ottoman Empire.³ After invading Ardahan and Beyazıt, Russian forces attacked Kars in the summer and early autumn. However, they could not take the city under control until December 1877. The Ottoman Empire signed an armistice and the war ended in March 1878, by the Treaty of San Stefano (Yeşilköy). However, no one was pleased with the results of Treaty of San Stefano except Russia and thus the European powers, Russia and the Ottoman Empire met again at the Congress of Berlin on 13 July 1878. This treaty was an important breakpoint for both the Ottoman Empire and the Russian Empire. While the Ottoman Empire lost significant territories in the Balkans and South Eastern Anatolia, Russians succeeded both in diplomatic terms and in terms of territorial gains. Article 58 of the Berlin Treaty states that the Ottoman administration left the Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) to the control of Russia.⁴

The aim of this study is to explore the details about the conquest of Kars by the Russian forces by focusing on the travel diary of a Russian journalist and novelist, Prince Vladimir Petrovich Meshcherskiy.⁵ In his travel diary 'Kavkazkiy Putevoy Dnevnik'⁶ (Caucasian Travel Diary), Meshcherskiy provides a vivid picture of the pre and post war days and the process of planning the attack on Kars. Moreover, he depicts the situation in the city and the life of the local people under the Russian siege.

1 For Russian foreign policy in the nineteenth century see Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, Yale University Press, New Haven 2000.

2 See Leonid E. Gorizontov, 'The Crimean War as a Test of Russia's Imperial Durability,' *Russian Studies in History*, 51 (2012/1), pp. 65–94; Hakan Kırımlı, 'Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War,' *Middle Eastern Studies*, 44 (2008/5), pp. 751–773; Hakan Yavuz and Peter Sluglett, eds., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-78 and the Treaty of Berlin*, Utah University Press, Salt Lake City 2011; M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, St Martin's, New York 1966.

3 For more details on the 1877-1878 War from a Soviet point of view see I. I. Rostunov, *Rusko-turetskaia voina 1877–1878*, Voenizdat, Moscow 1977.

4 Mustafa Tanrıverdi, 'The Treaty of Berlin and the Tragedy of the Settlers from the Three Cities' in Yavuz and Sluglett, *ibid*, pp. 449–452.

5 The translations from Russian to English are done by the author.

6 V. P. Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, 1878, Tipografiia G. E. Blagosvetlova, St. Petersburg 1878.

The literature on the Russo-Turkish War of 1877-1878,⁷ or the Eastern War, does not include insider information from the Caucasian front, especially about the local atmosphere during the war. In this regard, Meshcherskiy's travel diary is an invaluable source, which supplements the official accounts of the war. In his diary, Meshcherskiy provides significant details about the storming of Kars, as well as the physical and humanitarian conditions of the environment at the Eastern front. He also describes and compares the physical conditions of the Russian and Turkish armies in terms of efficiency, equipment as well as medical capabilities. His travel diary includes conversations and interviews with the Russian soldiers and commanders, providing details about their moods and motivations. Furthermore, it includes observations on the general characteristics of Turkish military officials as well as the Turkish and Armenian people inhabiting the region.

1.1. A General View of the Structure and Content of the Diary

The travel diary consists of 372 pages, and includes 41 headings starting from 15 October⁸ until 23 November.⁹ The point of departure is the Ryazan train station, then it continues with a series of stages: Voronezh-Rostov (16-17 October),¹⁰ Vladikavkaz (18-21 October),¹¹ Station of Mleta (22 October),¹² Tiflis (23 October-5 November),¹³ Delican (7 November),¹⁴ Aleksandropol (Gümrü) (8-17 November),¹⁵ Vizinkev (17-18 November),¹⁶ Ardost (18-19 November),¹⁷ Veran-Kale (20-21 November),¹⁸ and Kars (22-23 November).¹⁹

7 See F. V. Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, Appleton, New York 1879; Quintin Barry, *War in the East: A Military History of the Russo-Turkish War 1877-78*, Helion, Solihull 2012; A. A. Zagiev, 'Osada Shturm Kreposti Kars Oseniu 1877 goda,' *Vserossiyskie Millerovskie Chteniia*, 6 (2018), pp. 210-214; James Reid, *Crisis of the Ottoman Empire, Prelude to Collapse 1839-1878*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000; B. M. Kolyubakin, *Russko-Turetskaia Voyna, 1877-1878 gg. na Kavkaz i v Maloy Azii*, Tipo-Tsintographia A. G. Rozena, St. Petersburg 1906; V. A. Zolotarev, *Rossia i Turtsiia 1877-1878 gg.*, Nauka, St. Petersburg 1983; *Bitva za Kavkaz v issledovaniakh, dokumentakh i fotomaterialakh*, ed. S. I Lintsa, PGLU, Pyatigorsk 2015; William Edward David Allen and Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge University Press, New York 1953; Yavuz and Sluglett, *ibid*; Ian Drury and Raffaele Ruggeri, *The Russo-Turkish War 1877*, Osprey, London 1994.

8 '3 October' is in Julian calendar, which the Russian Empire had adopted until 1918. After the October Revolution Russia adopted the Gregorian calendar. According to the Gregorian calendar the actual date is 15 October. The dates in Meshcherskiy's travel diary were written according to the Julian calendar, however in order to prevent confusion in dates, henceforth I will use only Gregorian calendar within the text and include Julian calendar date in the footnote.

9 11 November in Julian calendar.

10 4-5 October in Julian calendar.

11 6-9 October in Julian calendar.

12 10 October in Julian calendar.

13 11-24 October in Julian calendar.

14 26 October in Julian calendar.

15 27 October-5 November in Julian calendar.

16 5-6 November in Julian calendar.

17 6-7 November in Julian calendar.

18 8-9 November in Julian calendar.

19 10-11 November in Julian calendar.

Meshcherskiy's diary begins with the description of the first day of the journey.²⁰ There is no prologue or introduction in the beginning of the diary. This travel diary was published in 1878. It was not republished during and after the Soviet Era.

The content of the diary can be divided into three parts. The first part contains his observations from the train, where he had little interaction with the military and administrative staff. It includes his analysis of Russian intellectual and social life, as well as a critique of international politics.²¹ He writes about his conversations with officials and ordinary people throughout the journey, and focuses mostly on Russian society's position towards the ongoing war. But the people, whom Meshcherskiy talks to, do not seem to be too much interested in talking about the war.²² The first part also includes themes around the war and the Caucasus front. Meshcherskiy mentions the news about the ongoing war he receives via telegraph bulletins. In Vladikavkaz, he goes out to see the city and visits the hospital to talk to the wounded Russian soldiers and commanders. Wherever he stops over during the journey, he tries to describe the surrounding and the sociological and psychological situation of its local people.²³ He also describes buildings, the weather and the landscape of the cities.

The second part, the Russian attack on Kars, starts with the section 'Vizinkev, pod Karsom, noch s 5 na 6 noiabria, 11 chasov vechera.'²⁴ This section mostly includes Meshcherskiy's dialogues with the soldiers and generals. Most of these dialogues are about who was about to win the war, how many soldiers were injured and lost on the Russian side. He tries to understand and clarify the current course of the war; therefore he includes his dialogues with eyewitness soldiers and general from the battlefield, and especially the wounded ones in hospitals.²⁵ Moreover, he includes dialogues with doctors, medical personnel, Turks, local administrative and military personnel.²⁶ The siege of Kars took place on the night of 17-18 November 1877,²⁷ when Meshcherskiy was at the village of Ardost near Kars. In the subsequent parts of this section, he describes the battlefields which he visited after the takeover of Kars. He also provides remarkable details about the city center of Kars, its people and the atmosphere among the inhabitants after the attack.

20 The first part starts with "Monday, 3 October, Ryzanskaia Zheleznaia doroga," Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 1.

21 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 2-5.

22 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 5-6, 9-13, 20-23.

23 Meshcherskiy describes the Armenians as being the richest people in Tiflis, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 57, 122-124, 148.

24 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 219.

25 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 70, 128-129, 171-172, 177-179, 194-200, 204-210, 220-255, 269, 272-273, 307-314.

26 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 76-81, 336-339, 136, 159.

27 5-6 November according to Julian calendar.

At the end of the text there is an epilogue (*Prilozhenie*),²⁸ which can be considered as the third part. Throughout this final part he shares information about his travel from Kars to Moscow. These additional notes provide information on the interesting news he got on his way back to Moscow. In the final six pages²⁹ of the epilogue, he writes his main impressions along his journey to the Caucasus. These impressions read like a summary to an official report. It is probable that when he wrote this diary he had in mind that it would be presented to the Tsar. In fact, this diary was published after his return to St. Petersburg, and Meshcherskiy sent a copy of the published work to the Tsar with a letter mentioning the campaign and his journey.³⁰

This diary is a valuable source as much for economic history as well as military history, since it describes the prices of foods, drinks, travel costs, clothes, accommodation and even the prices of animals for sale. These prices are expressed in terms of rubles and kopeks.³¹ Furthermore, Meshcherskiy provides very detailed information about the Red Cross at the Caucasian Front. He describes the Red Cross hospitals, compares their function and adequacy to the Russian military hospitals at the front.³² There are few publications analyzing the structure and activities of the Red Cross at the Caucasian front during the 1877-78 war, yet none of them mentions Meshcherskiy's diary.³³ Consequently, the diary would provide a valuable source in terms of future research on the Red Cross at Caucasian front.

Before going into the details of Meshcherskiy's travel diary, it would be useful to have a short biographical sketch of him. Prince Vladimir Petrovich Meshcherskiy (1839-1914) was a publisher and novelist who also served as adviser to Tsar Alexander III. Meshcherskiy was the grandson of the Russian historian Nikolay Karamzin. He enjoyed a large network of government circles and wrote many articles on the high life of St. Petersburg. He founded the journal *Grazhdanin* in 1878, and served as editor.³⁴ In its day, this journal was the most

28 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 357-372.

29 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp.368-372. (There are two separate pages with the page number 368)

30 This diary was published as supplement to the journal *Moskovskie Vedomosti* (October-November, 1877), V. M. Meshcherskiy, *Pisma k Velikomu Kniazju Aleksandru Aleksandrovichu, 1869-1878*, *Novoe Literaturnoe Obozrenie* 2014, p. 531.

31 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp.16, 27-28, 30-31, 44-45, 48, 100, 110-111, 113, 117, 122, 132-134, 194, 221, 340, 346, 352, 369.

32 In his diary *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik* the pages where Meshcherskiy mentions Red Cross are as follows, pp. 46-47, 74-79, 80-84, 89, 109-118, 141-143, 157-158, 161, 182, 217-218, 361-368.

33 See Olga O. Chernyshova, 'The Female Face of War. The Sisters of mercy during the Russo-Ottoman War of 1877 – 1878,' *Balkanistic Forum*, No.3, 2016, pp. 42-51. Dağlar Oya Macar, 'Transportation of the Wounded during the Russo-Turkish War of 1877 – 1878,' *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı* (2018), 60-86. For the Red Cross activities at the Balkan front see Sena Hatip Dinçyürek, *British Relief to the 93' Refugees (1877-78)*, Libra, Istanbul 2013.

34 Meshcherskiy was also the employer of Russian novelist Michael Fyodorovich Dostoyevsky. V. P. Meshcherskiy, *Moi Vospominaniia*, Zakharov, Moscow 2003, p. 3.

reactionary paper in Russia.³⁵ He opposed firmly all the liberal reforms and any revolutionary attempts and favoured the autocratic conditions that Russia had before the Russo-Japanese War.³⁶ He died on 23 July 1914 at St. Petersburg.³⁷

2. Background to the Caucasian Theatre of War and the Battle of Kars

On 24 April 1877, the Russian Empire declared war on the Ottoman Empire initiating a conflict later called the Russo-Turkish War of 1877-78. This was the fifth war between the two empires in the nineteenth century. Unlike previous wars, the 1877-1878 War received popular support from the Russian public, especially the inhabitants of Moscow and St. Petersburg where there was an organized Pan-Slavic community, including political elites and intellectuals.³⁸ When the Russo-Turkish War started, the Russian army moved in two directions: the Balkans and the Caucasus. The main aim of the Russian army was to gain ground in the Balkans. However, in the course of the war Russians considered that their success depended also on their strength along the Caucasus line. On the other hand, the Turkish forces lacked an operational war plan. The Ottoman army was weak compared to Russians on the Eastern front;³⁹ the Turkish Pashas' plans were based mostly on a defensive strategy. The Turkish army neither strengthened its forts nor prepared a useful defense plan, as they were relying on the tough geographical conditions of Kars, Ardahan and Erzurum.⁴⁰

On 17 May 1877, Ardahan was the first region to fall to the Russians.⁴¹ Within a month the Russians took eastern Beyazıt and started marching further east. By June, the Russians headed for Kars and started to threaten Erzurum.⁴² Early studies evaluate the assault on Kars as one of the most successful battles that showed Russia adopting high-level tactics against its enemy.⁴³ Russian strategy was based on taking Kars before attacking Erzurum.⁴⁴ Being aware of Russians' plan, Turkish field marshal Ahmed Muhtar Paşa took all the precautions to

35 For a period of time in 1903-1904 he was disfavored. But later on he gained the confidence of the Tsar Nicholas II. Meshcherskiy, *Moi Vospominaniia*, p. 3.

36 During the Russo-Japanese War he supported to compromise with Japan, in order to prevent revolution and to preserve autocracy. Meshcherskiy, *Moi Vospominaniia*, p. 3.

37 'Czar's Adviser, Mestchersky Dies,' *The New York Times* (24 July, 1914).

38 Drury, *ibid*, p. 3; There was an increase of Slavic nationalism in the second half of the nineteenth century, see Aslı Yiğit Gülseven, 'Rethinking Russian pan-Slavism in the Ottoman Balkans: N.P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee (1856-77),' *Middle Eastern Studies*, 53 (2017/3), pp. 332-348.

39 Greene, *ibid*, pp. 380-381.

40 Meriç Aybar, '1877-1878 Osmanlı Rus Harbinde Erzincan, in Hüsrev Akın, ed., *International Erzincan Symposium, Proceedings, 28 September-1 October 2016*, 1, Erzincan University Faculty of Law, Erzincan 2016, pp. 93-101; Greene, *ibid*, pp. 377-379.

41 Greene, *ibid*, pp. 382-383.

42 Aybar, *ibid*, p. 96; Drury, *ibid*, pp. 14-15.

43 Allen, *ibid*, p. 201. Details of the fall of Kars can be followed in Allen and Muratoff, *ibid*, pp. 201-211.

44 Aybar, p. 96; Drury, pp. 14-15, However, the Ottoman army strengthened the defense of Kars, with the forts built at the Karadağ, Çakmak, Çorak heights, and also Veli Paşa Tabia. Allen, *ibid*, p. 201.

defend the Kars fortifications. Turkish fortifications and precautions impressed the Russians.⁴⁵ On 25 June,⁴⁶ the Russians laid siege to the eastern Kars fortifications and attacked Turkish troops, but failed. Muhtar Paşa sent troops to pursue the Russian soldiers who subsequently withdrew.⁴⁷ Although the Russian army was defeated in the summer of 1877, there was no definite success of the Turkish army.⁴⁸ On 9 November,⁴⁹ the Russians attacked Erzurum but they could not take it.⁵⁰ For the next time, the high command of the Russian army decided to manage a night attack.⁵¹ This took place on the night of 17-18 November,⁵² and resulted in a victory for the Russians.⁵³

By 5 January 1878,⁵⁴ the Russians completed their blockade of Erzurum.⁵⁵ An armistice was signed on 31 January 1878.⁵⁶ In March 1878, after the signing of the San Stefano Treaty, Erzurum surrendered to Russians.⁵⁷ Later, the Berlin Treaty of 13 July 1878, Kars, Ardahan, Batum and Artvin were ceded to Russia and would remain under Russian control until the Brest-Litovsk Peace Treaty of 3 March 1918.⁵⁸

In what follows, this article focuses on the important descriptive and analytical details found in the travel diary of Meshcherskiy. These details make us understand the above theater of war more clearly. Moreover, they also provide us with some crucial background and information about how successful was the Russian army and why the Turkish army was defeated at the Caucasus front.

45 General de Courcy, who was a French military attaché stated that the fortress is impregnable and that in case of an attack Russian army would lose many soldiers. Allen, *ibid*, p. 201.

46 13 June 1877 in Julian calendar.

47 Drury, *ibid*, pp. 14-15; Greene, *ibid*, pp. 384-389.

48 At the same time, while the number of Turkish troops was gradually decreasing, the Russians increased their strength by bringing in new troops and ammunition. Muhtar Pasha was aware of the situation and informed Bab-ı Ali that the troops outside Kars could not resist a possible attack from the Russians. He asked to retreat to Kars, but as the authorities were expecting an armistice they refused this request. Aybar, *ibid*, p. 96.

49 28 October in Julian calendar.

50 Greene, *ibid*, pp. 398-399; Allen, *ibid*, p. 204.

51 Allen, *ibid*, pp. 204-205.

52 5-6 November in Julian calendar.

53 In order to keep short the night marches for troops, he planned to attack simultaneously the forts of Hafız, Kanlı, Süvari and Çim Tabia. Capturing these four Tabias, eased the way towards the town. However, one of the forts was more challenging than others: Karadağ Tabia. Therefore, General Lazarev planned to divide the unit into several columns, to confuse the Turkish army. Greene, *ibid*, pp. 403-404; Allen, *ibid*, p. 206.

54 24 December 1877 in Julian calendar.

55 Within weeks there occurred scarcity of foods, Russian soldiers suffered from hunger for more than 10 days; besides there was a perishing cold, and not only soldiers but also horses were in a desperate situation. The typhus, which had already pervaded all over the city of Erzurum, spread within the Russian troop. More than 3000 Russian soldiers lost their lives. Allen, *ibid*, p. 211.

56 Allen, *ibid*, p. 212. 19 January 1877/1878 in Julian calendar. Double dating: 'Under the Julian calendar, the year number did not necessarily change on January 1.' See Stephen P. Morse, *Converting between Julian and Gregorian Calendar*, <https://stevemorse.org/jcal/julian.html>

57 Although that was a Russian success, because of cholera and typhoid both Russian and Ottoman Armies suffered very badly. Drury, *ibid*, pp. 14-15.

58 Allen, *ibid*, p. 215.

3. The Battle of Kars in Meshcherskiy's Travel Diary

3.1. Poor conditions of the Russian Soldiers

In his diary Meshcherskiy describes and criticizes the poor and challenging conditions of the campaign of the Caucasian army. The cold winter, inadequacy of food and warm clothes, and the poor medical help discouraged the Russian soldiers. Under these circumstances, the question mark in his and the Russian soldiers' mind was whether their success, despite all of these tough conditions, would be understood and appreciated by the Russian elites as it deserved to be. Meshcherskiy writes that the conditions under which the Russian forces had to campaign were so challenging that the soldiers were hungry almost all the time.⁵⁹ The weather conditions were very harsh in Kars and Erzurum, and Russian soldiers lacked warm clothes and boots throughout the whole campaign.⁶⁰ The diary emphasizes how Russian soldiers suffered more from the cold than from the fighting. On the evening of 18 November,⁶¹ many injured Russian soldiers were brought to the village of Ardost where the army hospital was located. Here they were offered tea, vodka and wine as first aid. Meshcherskiy writes that he personally brought 50 bottle of cognac to that hospital, and all of them were offered to the injured soldiers.⁶²

Meshcherskiy intended to interview the injured soldiers in order to learn all the details about the attack, and the post-attack casualties. He arrived at Ardost on the evening of 18 November in order to investigate the state of the injured Russian soldiers and found that their number was not so high.⁶³ The next day, however, more injured soldiers were brought to Ardost where, though the total capacity of the hospital was 600 people, there were now more than 1200 injured men. There was not enough bed and warm clothes.⁶⁴ Not only the physical conditions but also the medical competence of the Russian army was very weak on the front. Witnessing those tough conditions under which the Russian soldiers were fighting, Meshcherskiy wondered whether their endeavor would be understood by the political elite and intellectuals of Russia. In his diary he records being worried that this success and these Russian soldiers would not get the attention they deserved from the Russian public. He writes 'I wonder whether they [elites in Moscow and St. Petersburg] would understand or not what kind of place is Kars, that the Caucasian Army has taken, [and] how important it is. Only once in hundred years can such a military mastery be demonstrated.'⁶⁵ Not only Meshcherskiy but also the soldiers on the front were resentful towards the indifference of the elites of Russia.

59 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 221.

60 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 238.

61 6 November in Julian calendar

62 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 268-269.

63 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 268-269.

64 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 270.

65 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 272.

Meshcherskiy writes that when he arrived at the battlefield near Kars, where he encountered for the first time the dead bodies of Russian soldiers, one of the survivors told him that ‘News was flying all over the Russia, and joy and delight were everywhere. And how many [Russian] people will think about them [the dead soldiers]? Where are their wives, where are their mothers? When will they find out [that these soldiers are dead]?’⁶⁶

According to Meshcherskiy, in addition to the winter conditions and equipment shortages, the suffering of the Caucasian army’s during the Kars campaign was also to some extent a result of the failures at the administrative level. He notes that the Grand Duke Mikhail Nikolayevich, who was the field marshal and the Governor General of Caucasia, confessed to Meshcherskiy that Russian soldiers suffered because of failed decisions during the planning of the attack. During his conversation with Meshcherskiy in the morning of 19 November,⁶⁷ Nikolayevich admitted feeling sorry when remembering the unfortunate events that the Russian troops had to go through back in the summer (June) of 1877.⁶⁸ Meshcherskiy observes that the Grand Duke’s eyes were filled with tears while talking about those days.⁶⁹ He told Meshcherskiy: ‘We made many mistakes and faults, because of our ignorance and inexperience. We made amends for our mistakes before the Tsar and Russia, but whatever our mistakes were, one thing I can say, is that my main consideration was always to protect and protect our soldiers.’⁷⁰ According to Meshcherskiy’s diary, complaining about the inadequacy of the medical facilities, the Grand Duke also stated that the timing of the first attack to Kars of 31 October 1877,⁷¹ which resulted in failure, was also part of the unsuccessful decision making at the administrative level. He told Meshcherskiy ‘There are many mistakes there [31 October], the main mistake was that we had not taken into account the winter [conditions] on time; however, fortunately, the Red Cross⁷² helped us a lot...’⁷³ What the Grand Duke meant by not considering the winter on time was the failure of 31 October.

Meshcherskiy also provides details about this initial attack on Kars. The plan of attack took its exact form and the campaign had started at that date, but it had to be stopped because of a snowstorm which delayed the assault. However, it proved impossible to camp in the tents at 12 degrees under the ice and snow. The diary indicates that Russian soldiers should have either been withdrawn to winter headquarters by cancelling the Kars blockade, or they should

66 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 270.

67 7 November in Julian calendar.

68 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 275-276.

69 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 274-277.

70 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 276.

71 On 16 June 1855, Russia first attacked Kars fortifications, which resulted in a Russian failure. Reid, *ibid*, p. 291.

72 In many parts of his travel diary Meshcherskiy gives details about the structure and the service of the Red Cross towards Russian soldiers during the Caucasus Theater of War.

73 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p.277.

have attacked as soon as possible. When their commander asked soldiers what they would have done, they answered that they would have preferred to attack, 'at least to get warm.'⁷⁴ From these detailed notes on the confessions of the Grand Duke, we can deduce that the attack on Kars back in June and October 1877 proved a lesson for the Russian commanders. They saw the vulnerable points of the Russian forces and had developed a high-level strategy for the next attack. It is probable that these failures contributed to the subsequent Russian success on 18 November.⁷⁵

3.2. 'Hopeless Russian Soldiers and Commanders'

Scholarship on the Russo-Turkish War of 1877-1878 does not include insider information from the front, especially about the local atmosphere during the course of the war. Meshcherskiy's diary, which includes conversations and interviews with the Russian soldiers and commanders in the field, provides a valuable source which supplements official accounts. From this diary, we can deduce that Russian soldiers were unwilling to attack Kars, and the general motivation for an attack was very low since both the soldiers and majority of commanders held little hope that the assault would succeed.

Meshcherskiy got the first impression about that unwillingness when he reached Vizinkev, near Kars, and heard that there would soon be an attack to Kars. Having heard about that news, the soldiers who were accompanying him became frustrated, and the one who gave that news noticed that '[The Turks] would repel them ... there is no chance of conquering Kars.'⁷⁶ A famous French military attaché, General de Courcy, who was greatly respected by the Russian soldiers, had quit the place just before the attack. Meshcherskiy states that he found it very interesting that a general, who was always ready and willing to take part in the campaigns, did not want to stay to witness the Kars attack. When General de Courcy was asked why he was leaving the field he answered, 'I do not want to see the result of the attack... I love the Caucasian army so much that I cannot stand seeing its inevitable bad fortune. Kars can never be captured!'⁷⁷ Not only the Russian soldiers, but also a very experienced French general, saw no chance of capturing Kars. Meshcherskiy often observes how none of the soldiers were willing to attack Kars; and both psychologically and physically they were not ready.⁷⁸ His accounts in the diary indicate how the Russian soldiers and commanders were hopeless, even during the night of attack of 18 November when the soldiers felt they were viewed as worthless by the authorities, claiming that 'Russian soldiers were being thrown into the fire in vain.'⁷⁹

74 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 255-256.

75 6 November in Julian calendar

76 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 227-228

77 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 273

78 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 234

79 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 234.

At this point Meshcherskiy mentions an interesting moment. Before the Deveboynu battle, the Russian General Vasiliy Geyman gathered all the generals and consulted whether to attack or not. All of them answered that Kars was an ‘unconquerable’ place. However, General Geyman told them that that was an order, and that Kars should be taken at all costs.⁸⁰ On the other hand, in addition to General Geyman, the Grand Duke also confessed that he was pessimistic about the conquest of Kars. Meshcherskiy writes that after the fall of Kars, when the Grand Duke was at the top of Kars castle, he looked at the Karadağ and Arab Tabya (reinforcements) and told him: ‘If I had seen Karadağ and Arab from this angle before, I would not have ordered to attack Kars. Anyone who would see these giant forts up close would be convinced that they were impossible to reach.’⁸¹

3.3. The Success of the attack

Although the Caucasian Army was neither willing nor ready for the attack on Kars, it ended with the triumph of the Russian army. Meshcherskiy argues that the success was mainly based on three factors. For him the main reason for that success was primarily the deficiencies of the Turkish army, and secondly – and most importantly – the timing of the attack, and finally the planning of the attack.

3.3.1. The Failure of Turkish army

Meshcherskiy provides interesting details about the military tactics and equipment of the Turkish artillery. He writes that on the night of the attack a continuous noise passed over his head, and a soldier explained him that it was a burst of fire from rifles belonged to the Turks, indicating that ‘Turks were using lousy rifles, which can shoot up to 16 times.’ The soldier maintained that in return Russians were only shooting once with longer intervals. Here, Meshcherskiy records a tactical nuance distinguishing the two armies and how the Caucasian Army succeeded in turning the tactical failure of the Turks to their own advantage.⁸² When Meshcherskiy visited the upper forts of Süvari and Kanlı Tabya at the end of the attack, he also noticed the sacrifice and endeavor of the Turkish soldiers, and he states in his diary that they defended their positions very bravely.⁸³ It seems that Meshcherskiy wondered why the Kars forts could not be defended by the Turkish army despite the effort and sacrifice of its soldiers.⁸⁴ One of the engineers who was visiting the military field with him after the assault noticed that there was a big deficiency of the Turkish fortifications: notably the absence of escarpments. Meshcherskiy indicates that ‘if they [escarpments] had been also inadequate at Kars fortress then the attack would have been easier.’⁸⁵

80 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 237.

81 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 344.

82 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 229.

83 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 290-291.

84 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 291-293.

85 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 293.

Meshcherskiy records that when he got to the top of the mountain the day after the attack, he realized that each fort was terribly inaccessible. In addition, he noted that without taking all the forts, the Russians could not hold on to any of them since Russian soldiers would be caught in the crossfire between the forts.⁸⁶ He draws attention to the tactical fault of the Turkish army,⁸⁷ stating that if Turks had cleared several forts and concentrated all their forces in two or three of them, Kars would not have been taken, and Russians would have had to abandon the fortifications they had already taken.⁸⁸

Meshcherskiy also remarks that another deficiency of the Turkish army was the inadequacy of the required medical facilities and the corruption among the military and medical personnel. He mentions that, while visiting the Turkish hospitals at the front following the seige, he asked about the Turkish doctors and sanitary men. The answers lead him to conclude that 'there was not any Turkish doctor. There were only some paramedics who with the title of doctor performed only one thing: robbing the patients at every opportunity, even taking their food.'⁸⁹ He met some Turkish sanitation engineers wearing armbands with the Red Crescent. Some of them were speaking in English and others in French. One told that the Turkish commander of Kars went so far as to order everyone to hand out guns and shoot the enemy. The sanitation officer, 'under the threat of being hanged,' remarked to the commander that, 'on the basis of the Geneva Convention, the hospitals were protected from the enemy's attack, and that they themselves could not in any case use their weapons, and that it is banned equally for patients and sanitary officers.'⁹⁰ Meshcherskiy writes that the commander did not care about the Geneva Convention and repeated his order. But the sanitation officer did not follow that order.⁹¹

3.3.2. The Sudden Attack

According to Meshcherskiy, the second and most crucial factor leading to the success of the Kars assault was its suddenness.⁹² His diary reveals that though the Russian commanders

86 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 346.

87 In his travel diary Meshcherskiy provides a vivid picture of Turkish lack of strategy with a specific incident. He writes that at Karadağ, Turks from the trench started to shoot Russians with very weak rifles. This encouraged the Russian soldiers and they climbed to the highest point and were divided in 2 units. One unit went to Ziyaret Tabya, the other to Karadağ Tabya. However, Turks were not expecting that move and as a result some of them ran to Arab Tabya. According to Meshcherskiy, the Turkish army was so unprepared that it took only one hour, from 9 to 10 o'clock in the evening, to take Karadağ, which was the most critical place for capturing Kars. Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 296

88 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p., 345.

89 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p., 347-348.

90 The Geneva Convention of 1864 stipulates 'the protection of the wounded and sick on land and at sea' must be observed during conflicts. For more details see, *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law*, eds. Gabrielle Kirk McDonald and Olivia Swaak-Goldman, vol.1, Kluwer Law International, The Hague 2000.

91 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 347.

92 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 293.

did their best to keep the plan of the sudden attack a secret, the Turks expected an attack in the morning of 19 November.⁹³ Moreover, he records that a Turkish commander confessed to the Russian generals that the Turkish high command had been expecting an attack on the Çorak heights,⁹⁴ which would have meant repeating the same mistake made by N. N. Muravyov during the siege of Kars in 1855,⁹⁵ which had cost the lives of 10,000 Russians. Furthermore, Meshcherskiy notes that a Russian general said ‘Turks, very naively, had difficulty in somehow understanding that in those 22 years we could become wiser to such an extent that that we won’t repeat on purpose the same mistake... Turks concentrated all their main power and best army at 19 November at Çorak heights, waiting for an attack... [Therefore, while being focused there] they left the fortresses like Karadağ⁹⁶ and Arab Tabya with small garrisons and with totally incapable army units.’⁹⁷ According to Meshcherskiy, all in all, the Russian success lay in its on-point strategy, in ‘the attack plan of Loris-Melikov, who was well aware of the weakness and vulnerabilities of Turks and that how much they could be panic-stricken after a sudden attack.’⁹⁸

3.3.3. The Plan of the attack

Meshcherskiy gives credit to the well-prepared attack plan in his diary. According to the travel diary, after deciding to attack Kars on 17 November,⁹⁹ what the Russian military authorities meant was to take the lower fortifications rather than to take Kars. That was understandable as the generals were hopeless about the success and the soldiers were tired and not prepared. He introduces the plan after an interview with a high Russian commander: ‘if we can take the lower fortifications, we will take all the guns, take prisoners, and depart to winter quarters, destroying the fortifications.’ But according to Meshcherskiy there were some problems at the practical level: The plan was designed by Loris-Melikov, and accordingly there were two tasks; to attack the lower forts and to make demonstrations at the upper forts in order to distract Turks’ attention. At that point Meshcherskiy compares the plan of Melikov to the 1855 Kars attack plan of the Russian General Muravyov, who was in favor of attacking the upper forts.¹⁰⁰ Moreover another difference between Loris-Melikov

93 8 November in Julian calendar.

94 In the diary many Russian sources pronounce ‘Çorak heights’ as Shorah hills (Shorahskie Visoti)

95 Nikolai Nikolaevich Muravyov-Karskiy (1794-1866).

96 As noted above, according to Meshcherskiy’s diary Karadağ tabya was the key fort, the fall of which would easily open way to the fall of Kars. Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 296.

97 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 294.

98 An interesting detail in Meshcherskiy’s diary is that Turks were not at all expecting that Kars to fall. Meshcherskiy interviewed a commander and he noticed that when General Geyman, after the successful Deveboynu battle, sat at the Muhtar Pasha’s tent, a Turkish colonel came in to ask Muhtar Pasha about his instructions. When he saw Geyman, in place of Muhtar Paşa, he was in amazement. He was immediately taken prisoner. Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 238.

99 6 November in Julian calendar.

100 In several secondary resources it was indicated as ‘Shorahskie visoti’ or ‘Shorah heights.’ Meshcherskiy called it ‘Shorahskie visoti;’ see note 100 above.

and Muravyov's plans was that while Muravyov was for attacking in the morning, Melikov was planning to attack in the evening using the full moon. As Meshcherskiy notes, before the attack of 1877, the supreme military council under the leadership of the Grand Duke had discussed the timing of the attack for a long time, especially about whether it should have been on day or night. The majority of the commanders in the council voted for the day attack, just a few of them were for a night attack. The Grand Duke, having had learned some lessons from the failures in the past, decided to approve the decision of the minority. It is important to note that Meshcherskiy puts emphasis on the fact that more important than the timing was the suddenness of the attack.¹⁰¹

4. People of Kars in Meshcherskiy's Travel Diary

4.1. The Russians and the Armenians at the Battle of Kars

In addition to the plan and timing of the attack and the details of the campaign, Meshcherskiy offers interesting insights about the people of Kars and their relations to the Russian Caucasian army. One interesting detail is about Armenians' relations to the Russian army and general impression of the Russians about Armenians. Meshcherskiy notes that the Russians were biased against Armenians for being a separatist group. He writes: 'In fact, the Armenians perform their duty with seriousness. They serve Russia more than they serve a separatist organization.'¹⁰² During his travels, Meshcherskiy developed a very deep admiration and respect for general Loris-Melikov, who was of Armenian origin. That's why Meshcherskiy seems to be disturbed by the rumors about Melikov's identity. He writes in his diary: 'They mention that Loris-Melikov was the representative of Armenian influence [in the Russian army]. Loris-Melikov is Armenian, yes but associating him with Armenian influence, and ... with the Armenian separatism ... is ridiculous.'¹⁰³ Meshcherskiy also praises Armenians in his diary mentioning their remarkable bravery and fearlessness. He writes: 'We Russians need to blame ourselves for this sin [of being prejudiced against Armenians] we are very greedy to see everywhere, especially where we are sloppy ... the separator element in everything and in everything, without delving into the essence of the question ... isn't there more evidence that the people whom we consider to be separatists fulfill their duty of serving Russia perfectly rather than serving as representatives and leaders of some kind of separatist party.'¹⁰⁴ According to Meshcherskiy there was an 'Armenian question' within the military affairs in the Caucasus, and he underlines that Russians were ignoring this question. This question was about the existence of Armenians within the Caucasus army. Meshcherskiy emphasizes how Russians did not trust Armenians and did not want to see them in command

101 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 256-257.

102 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 320-321.

103 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 320.

104 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 321.

of Russian troops. Yet Meshcherskiy thinks that if it had not been for the Armenians within the Russian army, it would not have been as strong as it was.¹⁰⁵

4.2. About the city and Turks

Meshcherskiy's diary also contains his impressions of Kars as a city and its inhabitants. He compares the physical appearance of the Turks, their style of clothes, as well as the physical structure of the city with those of Europe.¹⁰⁶ His impression of the Turks is generally favourable, finding Turkish people friendly and decent.¹⁰⁷ He also notices how the attitude of Turkish civilians towards the Russian soldiers and high-commanders was very positive. After the fall of the city, while talking to the Turkish landlord of his apartment in the center of Kars, he learned how on the night of the attack, Turkish soldiers asked their commanders to surrender several times. 'The elder son of our landlord loved Russians and went to the commander leading the deputation and asked him to surrender. In return, the commander hanged the poor man.'¹⁰⁸ When Meshcherskiy asked the landlord why they asked to surrender, the landlord answered:

Because we knew that the Russians won't harm us ... Many of us remember the Russians, when Generals Muravyov and Loris-Melikov were here ... we liked them very much because they were fair [to us]... [However,] [our Pashas] they're destroying us ... We wished that [the Russians had taken Kars]... we knew that you [Russians] will not interfere with our religion and won't offend us. We also actually knew that your commander Loris Melikov ... is a kind and honest person. If at Erzurum they had known about that, Erzurum also would have surrendered to the Russians; we shouldn't be afraid of Russians, you will not hang us like our [Turkish] commander.¹⁰⁹

The diary also indicates that the day after the Kars fell to the Russian army, both Turks and Armenians were ready to accept Loris-Melikov as their governor.¹¹⁰

On 18 November, the day after the attack, Meshcherskiy toured the city and provides a vivid picture of the city that day. He describes Kars as a city that climbed up to the castle by passing through narrow streets. It consisted of steep slopes that were very difficult to climb

105 While praising the Armenian generals, Meshcherskiy also criticizes the young generation of Armenians for having separatist dreams. He writes 'It is without any doubt that Armenian people of low and middle class dig into the bowels of Caucasus life and suck it out all the power. They live and earn at the expense of Georgians and Russians. They are reluctantly going to the military service. Also among young Armenians you won't find brave soldiers and commanders. But you can find among them many nihilists.' Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 321-322.

106 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 335.

107 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 336.

108 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 336.

109 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 337.

110 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 350.

with equipment. Kars stream was a fast flowing and beautiful river, which ran through the middle of the city with a bridge, a solid structure made from stones. On the river bank was the large cupola of a Turkish bath, which Russian soldiers visited when they reached the city. Meshcherskiy writes that he was fascinated by the Turkish bath and its artistic structure. Moreover, he states that in the Turkish houses were numerous paintings of flowers of white, red, yellow, and green. Mosques were almost everywhere and, in the Armenian neighborhood, there were Armenian and Catholic Churches.¹¹¹

The day after the assault, at the entrance of the city, Meshcherskiy first of all noticed the narrow streets, and houses with two stories. There were no women to be seen, but children and old people looked out of windows and from the roofs. All the shops were locked. Every house had two or three windows sealed with a massive gap in the form of an eye in the middle; he notes that these were windows of harems.¹¹² On the other hand he notices that in the city center, markets and shops were open and the center had already returned to its usual peaceful life; no one had a fear of war.¹¹³

Meshcherskiy also found interesting the customs of the Turks when welcoming guests. The owner of the house where Meshcherskiy stayed received him and the Russian commander, but did so unaccompanied by his wife. Meshcherskiy registered discomfort about this, stating that in Russian tradition guests were received by the wife of the host. But the Turkish landowner laughed and said that it is not appropriate to show his wife to any men. His Turkish host told him: 'I would bring you my wife and my daughter ... but you wouldn't see them anyway, only they would see you [behind their veils].'¹¹⁴ Meshcherskiy was curious about how many wives Turkish men generally had, indicating that, when asked, the landowner answered: 'everyone who wants to have peace at home should only have one wife. If someone would have more than one, he won't have peace: wives cannot get along in peace.'¹¹⁵

5. Conclusion

Meshcherskiy's travel diary provides insight into the situation of the Russian Caucasian army and the Russian soldiers during the Russian attack on Kars of November 1877. It presents us with a vivid picture of the relation between local Turks and the Russian army after the fall of Kars to the Russians. In doing so, it adds a new dimension to our understanding of Russian attitudes towards Armenians in that period.

111 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, pp. 339-340.

112 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 282.

113 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 350.

114 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 339.

115 Meshcherskiy, *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik*, p. 338.

What we gain from Meshcherskiy's travel diary is a new dimension on the crucial moments of the conquest of Kars and its people. We learn that while the Russian army was in bad shape and most were pessimistic about the conquest of Kars, the city fell to the Russians because of specific factors. Firstly, the timing of the attack had utmost importance. In his observations, Meshcherskiy emphasizes the difficulties presented by the winter conditions and why it was vital to conduct a night attack. Secondly, he attributes the success of the Russian troops to the inadequacy and lack of strategy of the Turkish forces. According to Meshcherskiy, although the Russians overestimated the strength of the Turkish forts, their well-planned strategy combined with a sudden night attack provided them with success.

Although Armenian elements have generally been considered by historians to have acted cooperatively with the Imperial Russian army at the Caucasus border, Meshcherskiy notes that Armenians were generally approached with prejudice and suspicion by Russians, especially in the military field. Another important observation of Meshcherskiy was the reaction of Turkish community in Kars towards the Turkish officials. He writes that both the local people of Kars and the military-medical personnel were annoyed with the Turkish military officials, and that they warmly welcomed Russian officials after the fall of the city.

Being an aristocrat, a publisher and a figure that has very close relations with the Russian high authorities, Meshcherskiy published his diary upon returning to Russia in 1878., perhaps hoping to shape Russian public opinion. Thus, it could also be that this travel diary helped to forge public opinion about the Turkish administration in the Caucasus. It is highly possible that his comments and observations about the local people, the Russian army and their relations were selective, subjective and partial. He tries to describe the war scene, focusing on the Caucasus Front of 1877. However, it seems that there are some gaps in his writings, which disrupt the flow of the text. First of all, he does not make any references to the overall socio-political situation of the period. He focuses on the local conditions rather than evaluating the general context in which the war was taking place. He says nothing about the ongoing battles at the Balkan front. His central and exclusive focus is on the Caucasian Front and on the general conditions of the Russian army. His accounts of the local people's complaints about Turkish officials and his compliments about Russian officials must be approached with discretion. He frequently describes scenes glorifying Russian army traditions, salutes, heroic stories and narratives from the front. He also does not seem to have a detailed understanding of the socio-political structure of the Ottoman state or of Russo-Ottoman relations. However, it could also be the case that he applies self-censorship.

Secondly, he ignores discord within the Russian army. An army is generally expected to experience some problems concerning the chain of command and order during a war. However, in Meshcherskiy's diary such problems are totally left out of analysis. His depiction of the Russian army gives the impression that he prefers not to reveal any discord within the

Russian army. His conversations with the soldiers and generals seem to have been partially omitted. The dialogues start not from the beginning but from the middle of conversations. These probable textual re-arrangements could arise from the concern that this diary would be published after his return to Russia. In addition, it could be the case that Meshcherskiy wanted to keep the details about the Russian army in secrecy, particularly the total number of soldiers, commanders, artillery and other vital information on the army structure. Most probably, he obscured this kind of information from concern for national security.

All in all, although Meshcherskiy's travel diary should be read with a critical eye, it nonetheless remains an invaluable and unique primary resource that sheds light on the battle of Kars and the conditions of Kars and its inhabitants during, and in the immediate aftermath of the Russo-Turkish War of 1877-1878.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Allen, William Edward David, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge University Press, New York 1953.
- Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, St Martin's, New York 1966.
- Aybar, Meriç, '1877-1878 Osmanli Rus Harbinde Erzincan,' ed. Hüsrev Akın, *International Erzincan Symposium, Proceedings, 28 September-1 October 2016*, 1, Erzincan University Faculty of Law, Erzincan 2016, pp. 93-102.
- Barry, Quintin, *War in the East: A Military History of the Russo-Turkish War 1877-78*, Helion, Solihull 2012.
- Bitva za Kavkaz v issledovaniakh, dokumentakh i fotomaterialakh*, ed. S. I Lintsa, PGLU, Pyatigorsk 2015.
- Chernyshova, Olga O., 'The Female Face of War. The Sisters of mercy during the Russo-Ottoman War of 1877 - 1878,' *Balkanistic Forum*, No.3, 2016, pp. 42-51.
- 'Czar's Adviser, Mestchersky, Dies,' *The New York Times* (24 July 24 1914).
- Diñçyürek, Sena Hatip, *British Relief to the 93' Refugees (1877-78)*, Libra, İstanbul, 2013.
- Drury, Ian and Raffaele Ruggeri, *The Russo-Turkish War 1877*, Osprey, London 1994.
- Greene, F. V., *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, Appleton, New York 1879.

- Gorizontov, Leonid E. 'The Crimean War as a Test of Russia's Imperial Durability,' *Russian Studies in History*, 51, (2012/1), pp. 65–94.
- Gülseven, Aslı Yiğit, 'Rethinking Russian pan-Slavism in the Ottoman Balkans: N.P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee (1856–77),' *Middle Eastern Studies*, 53, (2017/3), pp. 332-348.
- Kırımlı, Hakan, 'Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War', *Middle Eastern Studies*, 44, (2008/5), pp.751-773.
- Kolyubakin, B. M., *Rusko-Turetskaia Voyna, 1877-1878 gg. na Kavkaz i v Maloy Azii*, Tipo-Tsintographiia A. G. Rozena, St. Petersburg 1906.
- Lieven, Dominic, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, Yale University Press, New Haven 2000.
- Macar, Oya Dağlar, 'Transportation of the Wounded during the Russo-Turkish War of 1877 – 1878,' *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı* (2018), pp. 60-86.
- Meshcherskiy, V. P., *Kavkazkiy Putevoy Dnevnik, 1878*, Tipografiia G. E. Blagosvetlova, St. Petersburg 1878.
- Meshcherskiy, V. P., *Moi Vospominaniia*, Zakharov, Moscow 2003.
- Meshcherskiy, V. M. *Pisma k Velikomu Kniaziiu Aleksandru Aleksandrovichu, 1869-1878*, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2014.
- Morse, Stephen P., *Converting between Julian and Gregorian Calendar*, <https://stevemorse.org/jcal/julian.html>
- Reid, James, *Crisis of the Ottoman Empire, Prelude to Collapse 1839-1878*, Steiner, Stuttgart 2000.
- Rostunov, I. I., *Rusko-turetskaia voina 1877–1878*, Voenizdat, Moscow 1977.
- Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law*, eds. Gabrielle Kirk McDonald and Olivia Swaak-Goldman, vol.1, Kluwer Law International, The Hague 2000.
- Tanrıverdi, Mustafa, 'The Treaty of Berlin and the Tragedy of the Settlers from the Three Cities' in Hakan Yavuz and Peter Sluglett, eds., *The Russo- Turkish War of 1877-78 and the Treaty of Berlin*, Utah University Press, Salt Lake City 2011, pp. 449-478.
- Yavuz, Hakan and Peter Sluglett, eds., *War and Diplomacy. The Russo-Turkish War of 1877-78 and the Treaty of Berlin*, Utah University Press, Salt Lake City 2011.
- Zagiev, A. A., 'Osada Shturm Kreposti Kars Oseniu 1877 goda,' *Vserossiyskie Millerovskie Chteniia*, No.6, 2018, pp. 210-214.
- Zolotarev, V. A., 'Rossiia i Turtsiia 1877-1878 gg.,' *Nauka*, St. Petersburg 1983.

Dünya “Görüş”ü Olarak Savaş: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’ye ve Türkiye’den “Seyahat”ler

War as World“View”: Travels to and from Turkey in the Years of World War I

Mustafa Göleç*

*Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

ORCID: M.G. 0000-0002-4846-6630

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mustafa Göleç,

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mgolec@fsm.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.06.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

01.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

05.12.2020

Kabul/Accepted: 27.12.2020

Atıf/Citation:

Golec, Mustafa. “Dünya “Görüş”ü Olarak Savaş:

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’ye ve

Türkiye’den “Seyahat”ler”. *Tarih Dergisi - Turkish*

Journal of History, 73 (2021): 215-247.

<https://doi.org/10.26650/iutd.758901>

Öz

Birinci Dünya Savaşı modern dünyanın oluşumunda en kritik eşiklerden biridir. Ne yazık ki 1914-1918 arası döneme askeri, siyasi, iktisadi tarih perspektiflerinden bakıldığı kadar kültür perspektifinden bakılmamıştır. Dünya tarihindeki bu muazzam ölçekli sarsıntı kültürel ve zihinsel olarak dünyayı adeta formatlamıştır. Cepheler bu büyük savaşın aslında görece küçük bir yüzüdür. Cephe ardındaki gerçeklikler çok daha yoğun ve karmaşıktır. Savaşın dünyayı dönüştürücü gücü yalnızca ateşten, baruttan, çelikten kaynaklanmaz. Daha çok insanın daha çok yer görmesi, dünyaya dair gözlemlerin artması, bilinmeyen insanlar ve coğrafyaların tanınması da savaşın dönüştürücü bir gücüdür. Harp yılları seyahatin eski biçimi ile sona erdiği ama yeni biçimler ve amaçlar doğrultusunda yeniden ortaya çıktığı, kitleleştiği bir zaman dilimi olmuştur. Harp gözlemleri, anıları, günlükleri fiziki ve beşeri coğrafyaya göndermelerle dolu olduğu için bunlar seyahat edebiyatının bir unsuru olarak görülebilirler. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı’nı farklı biçimlerde tecrübe etmiş hanedan mensubu, devlet adamı, subay, asker ve sivillerin savaşa dair tanıklıkları kullanılarak savaşın sebep olduğu “seyahat”ler üzerinde durulmaktadır. Savaş nedeniyle artan kitlesel hareketliliğin, genellikle zorunlu “seyahat”lerin dünya bilgisi ve görgüsünü artırdığı öne sürülmektedir.

Anahtar sözcükler: Savaş, Seyahat, Birinci Dünya Savaşı, Seyahat Edebiyatı

ABSTRACT

World War I is one of the most critical thresholds in the formation of the modern world. Unfortunately, the period between 1914 and 1918 has not been viewed from a cultural perspective as viewed from the perspectives of military, political and economic history. This enormous quake in the world history has literally formatted the world culturally and mentally. Military fronts were actually a relatively small side of this great war. The realities behind the front were much more intense and complex. The transforming power of war is not merely caused by fire, gunpowder or steel. War is a transformative force because of increased observations about the world, recognition of unknown people and exotic geographies. The war years have been a period in which the travel ended with its old form, but re-emerged in line with new forms and purposes, and became massive. Since war observations, memories, logs are full of references to physical and human geography, they can be seen as an

element of travel literature. This study focuses on the "travels" caused by the war by using the testimonies of the dynasty members, statesmen, officers, soldiers and civilians who experienced the World War I in different ways. It is argued that the massive mobility that increased due to the war generally increased the world knowledge and manners.

Keywords: War, Travel, World War I, Travel Literature

Extended Abstract

The First World War is one of the founding events of the modern world. In World War I historiography, the causes and consequences of this great event have been written mostly from the perspectives of political and military history. The diplomatic crisis caused by the colonial rivalry of the nineteenth century, the armament race and the problem of nationalities were shown as causes of the war. However, this founding event is not only a political, military and diplomatic issue, but also the result and cause of mental, cultural and intellectual transformation, technological developments and social changes.

The period between 1914-1918 witnessed a unique transformation of human life in all its aspects in a very short time, changes which would normally be expected to take a very long time. Modern historiography also dwells on the dimensions of this transformation that remain outside the political and military aspects and are neglected in conventional historiography. Therefore, it is possible to look at the historiography of the war from the perspective of travel and at the historiography of travel from the perspective of war.

In this study, the relationship between war and travel phenomena is specifically evaluated over the travel experiences in the Ottoman domains and of Ottoman subjects between 1914-1918. By using the testimonies of the dynastic members, statesmen, officers, soldiers and civilians who experienced the First World War in different ways, the "travels" caused by the war are brought into focus. It is argued that increasing mass mobility caused by war, which are generally compulsory "travels", increased world knowledge and manners. It is claimed that war and travel are not as incompatible, irreconcilable and unthinkable together as it might seem.

The nineteenth century was a period when scientific and technical developments increased curiosity and knowledge about the world on the one hand and made it easier to travel around the world on the other. In this period, travel became widespread and the concept of tourism emerged. The First World War, which spread over more than four years and over vast geographies, ended this trend. States and armies have restricted freedom of movement. Declining economic welfare under war conditions and the loss of sense of security reduced the motivation to travel. On the other hand, the war period has also led to an unprecedented massive spatial mobility. In this article, it is argued that newspapers, propaganda publications,

military diaries, war memoirs, military reports can be accepted as kinds of travel literature with alternative readings. All these texts refer to physical and human geography suggesting that, rather than simply being interrupted during the war years, travel literature expanded and diversified and enriched in content.

In this study, the phenomenon of travel during the First World War is examined under four headings: olitical and diplomatic travels; military travels; culture, art, scientific research and information travels; compulsory travels of ordinary people. Reciprocal visits of members of the warring dynasties were the leading political and diplomatic travels. Emperors, kings and princes traveled to allied countries to improve their diplomatic relations. They went on domestic trips to renew the loyalty of their citizens. They visited the fronts to give morale to the military. These travels were followed by the travels of statesmen, high-level bureaucrats and parliamentarians. Generals from the allied armies made mutual headquarters visits.

It is the constant displacement of soldiers and low-ranking officers for military reasons that made the travel phenomenon massive in the World War I. Millions of soldiers took first theoretical and then applied geography lessons during the four-year war. They roamed not only in their own countries but also into other countries as combatants or captives. They went to places they wouldn't normally see. Some of these people kept diaries. Some of them wrote about the places they visited and saw in their memoirs. Some of them described the geographies they traveled around in their letters. As a result of all these observations and testimonies, the world became a much better known place when the war ended.

Culture, art, scientific research and information travels were another category of travel that had a significant share during the war years. These are the travels of professional journalists, poets, writers, painters, photographers, scientists and researchers who are taken to the fronts and behind the front lines so that they can explain the war to the masses. The impressions of these professionals in the places they visit, their writings and drawings have played an important role in increasing the knowledge of the world, as they reach a wider audience. In this way, people from different professions, gender and age groups have increased their knowledge and experience of the world. All these people have acquired knowledge and experiences that would otherwise not be possible in times of war.

Finally, the forced displacement of ordinary people is an important part of the travel phenomenon during the war years. These are the "travelers" of the war who left the fewest written witnesses behind them. Sometimes they migrated within one country and sometimes from one country to another. The 'travels' of these people were rarely written in their own words but often by soldiers who witnessed their migration. However, immigrant convoys have become one of the important sources of geography knowledge in the twentieth century.

All these travels, classified in four categories, replaced the tourist travels that were cut off with the outbreak of the war in 1914. The new forms of mass travel came to an end with the end of the war. The authoritarian and totalitarian regimes that rose in the interwar period have closed the borders and raised the barriers between the borders.

This study shows how, despite the enormous destruction and tragedy caused by the First World War, humanity enriched its knowledge and experience about the earth. During the war years, millions of people saw for the first time in other countries a wild animal, an exotic fruit, a production technique they did not know. Individual experiences first belonged to oral culture and gradually to written culture, spread and became permanent. The important sites of the war, such as Gallipoli, Galicia, Verdun, and other geographies, took place in the collective memories of people living in other continents. The Ottoman physical and human geography also became more accurately known. War made it possible to replace the prejudices in the minds of the elite and ordinary people with the ability of concrete sensation, observation and empathy. The same can be said for the physical and human geography knowledge of the Ottoman peoples about the rest of the world.

23 Haziran 1914'te, Avusturya-Macaristan Veliht Prensi Arşidük Franz Ferdinand, Viyana'dan bindiği trenle Ljubljana üzerinden Trieste'ye, oradan gemi ile Dalmaçya kıyılarına, nehir gemisi ile Neretva ağzından Hırvatistan içlerine ve yine trenle Bosna-Hersek şehirleri Ilıca'ya, Mostar'a ve nihayet 25 Haziran Perşembe günü öğleden sonra Saraybosna'ya varacağı yolculuğa çıkarken, bunun tarihin en trajik seyahati olacağını bilmiyordu. 28 Haziran Pazar günü, genç bir Sırp milliyetçisinin, Gavrilo Princip'in arşidük ve eşi Sophia Chotek'i öldüren ve dünyayı cehenneme çeviren kurşunlarından sonraki dört buçuk yılda, yeryüzü gezilesi görülesi bir yer olmaktan çıktı.

O günden önceki yüzyılda sanayi devriminin sonuçları, özellikle de buhar gücünün deniz ve demiryollarında kullanımı, seyahati siyasi, askeri ve iktisadi elitlerle profesyonel gezgin, kâşif, misyoner yahut arkeologların ayrıcalığı olmaktan çıkarmıştı. Turizm kelimesi yüzyıl başında önce İngilizce, sonra Almanca sözlüklere girmişti. Avrupa'daki popüler destinasyonların rehberleri defalarca basılan ve çok satılan kitaplardı ama "turist" hala nadir bir tipti. Avrupa'da aristokrat sınıfın ve yüksek burjuvazinin dünyaya duyduğu merak ve iştahın arttığı bir zamanda, geçmişte düşünülmemeyecek kadar hızlı, daha ucuz, "daha konforlu ve risksiz seyahat, turizmi gelecek vaat eden bir endüstriye dönüştürecek gibiydi. Ancak beklentiler boşa çıktı, 1914'te patlak verdiğinden kısa bir süre sonra umulandan çok daha uzun ve tahripkâr olacağı anlaşılan "Büyük Savaş" bu gidişatı durdurdu, neredeyse yarım asır süren uzun bir kesintiye uğrattı. Winfried Löschburg'un seyahatin kültürel tarihini anlattığı eserinin, aşağı yukarı bu dönemde, Mayıs 1914'te, Cook Seyahat Acentesi'nin Viyana şubesinde düzenlenen ilk otobüs turu ile sona ermesi anlamlıdır.¹

Ne var ki, turizmin fiilen sona erdiği 1914 yazı, seyahatin tarihi açısından ihmal edilemeyecek kadar zengin, dolu dolu bir dört yılın da başlangıcıydı. O zamana kadar bilgi veya macera peşindeki "profesyonel" seyyahlarla siyasi ve ekonomik seçkinlerin ayrıcalığı olan "seyahat", milyonlarca insanın zorunlu deneyimi oldu, görülmedik ölçüde kitleleşti. Silahaltına alınan milyonlarca insan savaş çıkmasa adlarını bile duyamayacakları yerleri gördüler. Bunlardan bazıları, bir cepheden diğerine aylar süren yolculuklarını, günlüklerinde "seyahat" olarak tanımlayabildiler. Ne yazık ki bu "seyahat"lerin kitleleşme niteliği ve geniş coğrafyalardaki karalar ve denizlere yayılmış olması öznel deneyimleri görünmezleştirdi. Harp tarihi yazımında bu insanlar sayılara, mekânlar haritada soyut çizimlere indirgeni. Oysa ne kadar büyük kalabalıklardan söz ediyor olursak olalım, tek tek bireyler somut mekânları birbirlerinden farklı olarak deneyimlediler. Adı sanı duyulmamış coğrafyalardan, bilhassa harp sahaları olan kasabalar, ovalar ve nehirlerden yüz milyonlarca insan harp havadisleri vesilesiyle haberdar oldu. Trajik dört buçuk yıl milyonlarca insan için uygulamalı, yüz milyonlarcası için de teorik coğrafya dersi gibi oldu.

1 Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Yay., Ankara, 1998, s. 143.

Bu çalışmada savaş ve seyahat olguları arasındaki ilişki spesifik olarak 1914-1918 yılları arasında, Osmanlı coğrafyasında veya Osmanlı tebaasınca yaşanmış deneyimler üzerinden değerlendirilecek, bu iki kavramın ilk akla getirdiği kadar uyumsuz, uzlaşmaz, bir arada düşünülemez olmadığı gösterilecektir. Clausewitz’e gönderme ile söyleyecek olursak bu yazının önermesi şudur: Savaş seyahatin farklı nedenler yüzünden yahut başka amaçlar için sürdürülmesidir.

Gerçekten de savaş devletlerin olağanüstü tedbirlere başvurduğu bir hadisedir ve bu olağanüstü tedbirlerden biri normal zamanlardaki nüfus hareketliliğine getirilen sınırlamalardır. Savaşta seyahat özgürlüğü devletler ve ordular tarafından kısıtlanır. Seyahat motivasyonu, refahın azalması, emniyet duygusunun kaybı ve yolculukta konfor beklentilerinin düşmesine paralel olarak, dibe vurur. Seyyahlar, rehberler, turist gemileri ve trenler, acenteler sahneden çekilir. Keşif gezilerine, arkeolojik kazılara, hatta rutin hac yolculuklarına ara verilir. Ne de olsa turizm krizlere duyarlı bir sektördür. Öte yandan yine savaş başka biçimlerde de olsa seyahat olgusunu diriltir ve hiç olmadığı ölçüklere varıran bir hadisedir.

Modern “topyekûn savaş”, barış zamanlarında düşünülmecek boyutlarda bir insani hareketliliğe yol açtı. Siyasilere ve diplomatlar, asker kalabalıkları ve ne yazık ki kimi sivil halk kitleleri Birinci Dünya Savaşı’nı evlerinde değil yollarda deneyimlediler. Yollardaki bu insanların pek azının eli kalem tutuyordu ama sadece onların yazıp artlarına bıraktıkları bile savaş zamanında gezi-seyahat edebiyatının kesintiye uğramak bir kenara, hacim kazandığını ve içerik olarak da çeşitlenip zenginleştiğini iddia etmek için yeterlidir. Bu iddianın içini doldurmak üzere bu yazıda özellikle harp anılarının satır aralarına gezi edebiyatının bir biçimi olarak bakılacaktır. Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca dışarıdan Osmanlı coğrafyasına gelen ya da Osmanlı uyruğu olup yurtdışına giden önce hanedan mensubu, devlet adamı ve generallerin; ikinci olarak aydınlar, sanatçılar ve gazetecilerin; üçüncü olarak da sıradan insanların genellikle rütbesiz askerlerin ama aynı zamanda sivil halktan erkek, kadın ve çocukların “seyahat” deneyimleri incelenecektir.

Siyasi ve Diplomatik Seyahatler

Meşum suikastten iki hafta sonra, 6 Temmuz 1914’te, savaş bulutları ufukta görünmüşken Alman İmparatoru Wilhelm SMY Hohenzollern yatı ile yirmi günlük bir Norveç fiyortları seyahatine çıktı. Alman genelkurmay başkanı ve donanma bakanı da tatildeydiler ve imparator onları çağırılmaya bile gerek görmedi.² Bu bir monarkın, önceki yüzyıldaki anlamı ile son “rutin seyahat”i idi. 1914-1918 yılları, harbin sonunda imparatorlukları yıkılacak ve kendileri de taht ve taçlarını kaybedecek olan hanedanların ve mensuplarının başka biçimler, araçlar ve amaçlarla ama hiç olmadıkları kadar çok yollarda oldukları ve seyahatler dolayısıyla hiç olmadıkları kadar görünürlük kazandıkları bir dönem oldu. Krallar ve prensler zamanın basın

2 John Keegan, *The First World War*, Vintage Canada, Toronto, 2000, s. 53-54.

yayın organlarına ve propaganda broşürlerine sıkça diplomatik ziyaretlerde, tebaalarının arasında veya cephede askerleriyle beraber iken görüntü verdiler. Savaşan hanedanların mensupları, müttefikleri ile iyi ilişkilerini geliştirmek, savaşın ağır yükü altında ezilen sivil vatandaşların sadakatini tazelemek ve harbin acılarını en yoğun biçimde ateş hattında tecrübe eden askerlere moral vermek için seyahat ettiler.

Kayzer Wilhelm muhtemelen bu konuda rakipsizdi ama kesinlikle yalnız değildi. Düşman ya da müttefik, diğer hanedanların mensupları da çeşitli vesileler icat ederek cepheleri gezdiler.³ Wilhelm Alman ordularının işgal ettikleri ülkelerde ve şehirlerde, Polonya’da, Litvanya’da, Riga’da askeri mntıklararı bir yirminci yüzyıl fatihi edası ile dolaştı. Kayzer müttefik ülke başkentlerini ve elbette İstanbul’u da ziyaret etmeyi ihmal etmedi. Sofya üzerinden 15 Ekim 1917’de kalabalık maiyetiyle İstanbul’a gelen kayzer, padişah ve devlet ricali tarafından Sirkeci Garı’nda büyük bir törenle karşılandı. Aynı akşam Dolmabahçe Sarayı’nda şerefine akşam yemeği verilen imparator, ertesi gün resmi temaslarda bulundu⁴ ve sonraki günlerde İstanbul’un tarihi yerlerini gezdi. Wilhelm’in gezdiği yerler arasında Ayasofya Camii ile Fatih Camii’nin yanısıra kendi yaptırdığı Alman Çeşmesi ile II. Mahmut Türbesi karşısında inşası düşünülen Türk-Alman Dostluk Yurdu da vardı. İmparator İstanbul’daki şehir içi gezilerini müteakip Yavuz zırhlısı ile Çanakkale’ye giderek muharebe alanlarında, hem deniz hem de kara harplerinin cereyan ettiği bölgelerde inceleme gezisi yaptı.

Daha alt düzey hanedan üyeleri de müttefikler arası diplomasi çerçevesinde İstanbul’u ziyaret ettiler. Franz Joseph’in ölümünden sonra tahta çıkan yeni Avusturya imparatoru Karl’ın küçük kardeşi Arşidük Max, 1917 Şubat’ında, “Kayzer”in tahta çıkışını bildirmek gerekçesiyle İstanbul’a geldi. Arşidük en üst düzey protokolle ağırlandı ve padişah tarafından da kabul edildi. Aynı yılın Eylül ayında bu sefer Arşidük Hubert Salvator İstanbul’a geldi. Arşidük İstanbul’daki ziyaretlerden sonra Filistin, Kudüs ve Sina cephelerini gezdi. Nisan 1918’de ise Habsburg hanedanının üst düzey hanımları, Arşidüşes Maria Theresa ve Kontes Bardi maiyetleri ile İstanbul’a geldiler ve kaldıkları süre içerisinde İstanbul’u gezip şehirdeki Avusturya-Macaristan birliklerini ve hastanelerini ziyaret ettiler. Mayıs ayı sonunda bu sefer Avusturya-Macaristan imparatoru Karl üst düzey devlet adamları ve generallerin de bulunduğu heyetiyle İstanbul’daydı. Sirkeci Garı’nda Karl’ı padişah, veliaht, şehzadeler, sadrazam ve nazırlar ile kordiplomatğin bulunduğu kalabalık bir heyet gösterişli bir törenle karşıladı.⁵

3 İngiliz subay E. D. Swinton anılarında Temmuz 1915’te Majesteleri Prens Arthur’un Fransız orduları karargâhına ziyaretlerini anlatır. Prens’in seyahat sebebi cesur müttefik subay ve askerlerine kral adına nişan ve madalyalar takdim etmektir. E. D. Swinton, *A Year Ago / Eye-Witness’s Narrative of the War*, Edward Arnold, London, 1916, s. 162.

4 Kayzer’in Velihaht Vahdeddin Efendi’ye ve Sultan Reşad’ın kayzere takdim ettiği hediyeler hakkında bkz. İlon Baytar, “Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, *İki Dost Hükümdar / Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, TBMM Milli Saraylar Daire başkanlığı Yay., İstanbul, t.y., s. 79.

5 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990, s. 265-266, s. 274, s. 310, s. 311-312.

Ömrünün son demlerini sürmekte olan padişah Mehmed Reşad, ne kayzere ne de imparatora iade-i ziyaretlerde bulunabildi. Bu vazifeyi onun adına veliaht ve diğer şehzadeler ifa etti. Şurası açıktır ki, II. Meşrutiyet döneminde, rejimin mahiyeti gereği, Osmanlı hanedanı mensupları muadilleri kadar sahnede görünmediler. Yine de veliaht ve şehzadelerin harp senelerindeki seyahatleri kamusal hadiseler oldu. 21 Kasım 1916'da ölen Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in cenazesi dolayısıyla Veliaht Mehmed Vahideddin 27 Kasım'da Sirkeci Garı'ndan trenle yola çıktı. Veliaht Viyana'daki temaslarından sonra Budapeşte'ye geçti ve Peşte hastanelerindeki yaralı Türk askerleri ziyaret etti. Veliahtın son durağı bir diğer müttefik başkent Sofya idi.⁶ Mehmed Vahideddin ertesi yıl, Kayzer Wilhelm'in İstanbul ziyareti sırasında ve sonrasında vuku bulan davetlerine padişah namına icabet etti. 15 Aralık 1917'de başlayan bu seyahatte Sofya, Budapeşte, Viyana üzerinden Münih'e varıldı. Alman genel karargâhının bulunduğu Bad Kreuznach'a varan heyet Batı cephesindeki harp sahaları yakınlarında incelemelerde bulunmak üzere Strazburg'a hareket etti. Heyete burada otomobillerle şehir turu yaptırıldı ve yine otomobillerle siperler gezdirildi. Alman cephesinin en ileri hatlarının bulunduğu Colmar'a gidildi. Bundan sonra heyet Mannheim, Mainz, Koblenz, Köln, Dusseldorf şehirlerinden geçerek Krupp silah fabrikalarının bulunduğu Essen'e geldi. Veliaht ve beraberindekiler seyahatin sonraki on gününü Berlin'de geçirdiler.⁷

Şehzade Abdürrahim ve Şehzade Osman Fuat Efendiler de 4 Ocak 1917'de Galiçya'da bulunan Türk kolordusu karargâhı ve 19. Tümen'e bir moral ziyareti gerçekleştirdiler.⁸ Üç ay kadar sonra, 10 Nisan 1917'de, Şehzade Mehmed Ziyaeddin Efendi riyasetinde bir Osmanlı delegasyonu padişah namına İmparator Wilhelm'e bir kılıç takdim etmek üzere tren ile İstanbul'dan ayrıldı. Heyet Berlin'deki resmi temaslardan sonra batı sınırında Alman orduları genel karargâhının bulunduğu Bad Kreuznach'a, oradan da Strazburg ve Brüksel'e gitti ve 21 Nisan'a kadar buralarda inceleme ve çeşitli ziyaretlerde bulundu.⁹

Devlet adamları ve parlamenterler, tıpkı hanedan mensupları gibi, Cihan Harbi seneleri boyunca müttefik ülkeleri sıklıkla ziyaret ettiler ve harbin fiilen cereyan ettiği birbirine

6 Ruhut Alp, *Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 266-270. Gezi hakkında bkz. Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s. 239-244.

7 Alp, a.g.e., s. 271-282; Simavi, a.g.e., s. 247-254.

8 M. Şevki Yazman, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. xxiv. Şu kaynakta Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin de Galiçya cephesini ziyaret ettiği belgelenmiştir: Danuta Chmielowska, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya'da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri 1916-1917", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015, s. 171.

9 Mehmet Korkmaz, "Sultan Mehmed Reşad'ın Oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi (1873-1938)", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul, 2008, s. 154

uzak cepheleri gezdiler.¹⁰ 20 Temmuz 1914'te, yani savaşın fiilen patlak vermesine bir hafta kala, Fransa cumhurbaşkanı Poincare ve başbakanı (aynı zamanda dışişleri bakanı) Viviani üç gün sürecek resmi temaslarda bulunmak üzere uzun bir deniz yolculuğu sonunda müttefik Rusya'ya vardılar.¹¹ Bu büyük savaş öncesi uluslararası ilişkiler düzenindeki siyasi - diplomatik ziyaretlerin sonucusu, sadece müttefikler arasında ya da muharipler ile bîtarafklar arasında gerçekleşebilen savaş zamanı resmi seyahatlerinin ise ilkiydi.

1914 yazında harbin patlak vermesiyle muharip ülkeler arası diplomatik ilişkiler kesildi, buna karşılık müttefiklerle olağanüstü yakınlıklar tesis edildi. Sonraki dört yıl boyunca müttefik devlet adamları ve parlamenter heyetleri birbirlerine karşılıklı ziyaretlerde bulundular. Devletler bu ziyaretleri müttefikler arası hukuku güçlendirmek, ittifaklarına sadakat ve güven sağlamak için fırsat olarak görüyorlardı. Siyasi ve diplomatik temaslarda yetinilmiyordu. Müttefiklere güven vermenin ve düşmanlara korku salmanın bir vesilesi olarak, hammadde ve enerji kaynakları açısından sahip olunan zenginlikler, mesela maden ocakları veya silah fabrikaları madenci yahut işçi kıyafetleri giydirilmiş müttefik devlet adamlarına gezdiriliyordu.

Türk tarafından müttefik Almanya'ya en üst düzey resmi ziyaretler Sadrazam Talat Paşa tarafından gerçekleştirildi. Talat Paşa'nın Nisan 1917'deki Berlin gezisinin diğer durakları öbür müttefikler Avusturya ve Bulgaristan'ın başkentleriydi. 1 Ocak 1918'de Brest Litovsk görüşmeleri sürerken Talat Paşa bir kez daha Berlin'e doğru yola çıktı. Paşa müzakereler devam ederken bir ara Varşova'ya da gitti ve orada temaslarda bulundu.¹² 1918 Eylül'ünde bir kere daha Berlin'e giden Talat Paşa Almanya'daki Müslüman esirler için Berlin yakınlarındaki Wünsdorff-Zossen'de kurulan esir kampını ziyaret etti. Savaş boyunca Berlin'e gelen Osmanlı heyetleri bu esir kampına uğramayı adet edinmişlerdi. Talat Paşa'nın sadrazam olarak Berlin'i son ziyareti bayrama denk geldi. Bayram namazını Müslüman esirlerle birlikte bu kampa kılan¹³ Talat Paşa, dönüşünde Sofya'ya da uğradı.¹⁴

Müttefik ülke parlamentolarından mebuslar da harp seneleri boyunca karşılıklı seyahatler gerçekleştirdiler. İttifak ordularının işgali altındaki bölgelerden ya da itilaf devletleri

10 Temmuz 1915'te Prens Arthur'un hemen arkasından müttefik ordular genel karargâhı Britanya Başbakanı Asquith ve Savaş Bakanı Kitchener tarafından da ziyaret edildi. İkili iki gün karargâhta kalıp Britanya cephelerini ve harp sahasını teftiş ettiler. E. D. Swinton, a.g.e., s. 163. Churchill de seleflerinin yolunu takip etti. Şubat 1918'de Winston Churchill ziyaret ettiği harp sahalarından eşine yazdığı mektupta, ölüme orada cenaze levazımatçıların baktığı gibi bakıldığını, olağan ve pek korku vermeyen bir şey gibi görüldüğünü söylemişti. Martin Gilbert, *Churchill*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s. 454.

11 Leonard V. Smith vd., *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2003, s. 26.

12 Hasan Babacan, *Mehmet Talât Paşa 1874-1921*, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 155-163.

13 Sinan Kunalalp, "Osmanlı İmparatorluğu ve Müttefikleri: Yumuşak Güç Diplomasisi Örneği", *I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2014, s. 48 ve s. 51.

14 Talat Paşa Bulgar cephesinin çöküşünü Sofya'da, ilk ağızdan, Bulgar yetkililerden öğrendi. Bkz. Hasan Babacan, a.g.e., s. 171.

egemenliğindeki bölgelerden temsilciler de bu gibi siyasi ve diplomatik ziyaretlerde bulunuyorlardı. İttihatçıların ünlü gazetecisi Hüseyin Cahit Bey, savaş yıllarında Osmanlı Mebusan Meclisi’nin birinci başkan vekili sıfatıyla, Alman mebuslarından oluşan bir kurulun İstanbul ziyaretleri ertesinde, bir grup mebusla birlikte Almanya’ya iade-i ziyarette bulundu. Ziyaret Çanakkale Savaşı ertesinde yani Osmanlı’ya saygı ve sevginin Almanya’da çok arttığı bir zaman diliminde gerçekleşti. Hüseyin Cahit Bey’in anlattığına bakılırsa ziyaret bir peri masalını andırır görkem ve gösteriş içinde vuku buldu. Heyet Alman kentlerinde halkın “akıl ve hayale sığmayacak içten alkışlarına, iyi karşılamlarına” mazhar oldu. Hüseyin Cahit Bey anılarında bu gibi ziyaretlerin işlevleri üzerinde de durmuştur. Ona göre Almanlar Osmanlı mebuslar heyetini “Alman kamuoyunu avutmak, halkta savaşa karşı hevesi canlandırmak için bir araç” saymışlardı. Yani müttefik bir ülkenin temsilcileri bir ülkenin kendi iç kamuoyunu etkileme vasıtasıydı. İkinci olarak bu gibi geziler müttefiklere güç ve kudretlerini sergilemenin, ittifak ilişkisini güçlendirmenin vasıtası olarak bir gösteriydi. Bu yüzden mebuslar endüstri tesislerine götürülmüş, silah fabrikalarının, tersanelerin çalışmaları mebusların nazar-ı dikkatlerine sunulmuştu: “Alman hükümeti bize Almanların son ve kesin yengilerine içimizde bir inanç yaratmak isteğini de güdüyorlardı. Onun içindir ki Essen’e kadar götürdüler. Krupp fabrikasını saatlerce gezdirdiler. Gözlerimize gözlük takarak erimiş demirlerin dökülmesini seyrettirdiler. Kiel’de ik küçük denizaltı göstererek fısıldadılar: ‘Bu sizin içindir!’”¹⁵ Düşman ya da müttefik, bakan gözler için harp sanayii ve teknolojisinden daha müessir bir şey yoktu.

Harp yılları boyunca devlet adamları kendi ülkeleri içinde de siyasi seyahatler yaptılar. Bu seyahatlerde amaç görmek kadar, belki ondan çok, görünmekti. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili sıfatıyla Enver Paşa’nın 1916 senesi başında Osmanlı Devleti’nin Arap coğrafyasına yaptığı gezi bunun çarpıcı bir örneğiydi. Enver Paşa gittiği yerlerde büyük merasimlerle karşılandı. Askeri ve mülki erkânın yanısıra eşraf ve ulemeden kimselerle görüştü. Askeri birlikleri ve istihkâmları teftiş etti. Okulları, hastaneleri ziyaret etti. Açılışlar yaptı. Bir takım dini ziyaretgâhlara da uğradı. Kudüs’te Muallak Taşı ve Mescid-i Aksa’yı, Davut Aleyhisselam kabri ile Kıyame Kilisesi’ni ziyaret etti. El Halil ve Beytüllahim’de kutsal mekânları gördü. Bilahare Amman’dan trenle Medine’ye gitti. Mescid-i Nebevi’yi, Ravza-i Mutahhara’yı, Cennetü’l-Baki kabristanını ziyaret etti. Paşanın seyahati Arapça yayınlanan yerel gazetelerde geniş yer buldu.¹⁶ Basın yayın organlarının tabii olarak hanedan mensupları ve devlet adamlarının seyahatlerine ilgi göstermesi, bu seyahatlerdeki izlenimlerin sadece seyahate katılanların deneyimi olarak kalmamasına yol açtı. Gazeteler, mecmualar ve kartpostallar bu siyasi seyahatlerin rotasını, gidilen şehirleri, ziyaret edilen mekânları geniş kitlelere gösterdiler. Buralara gitmeyen, gidemeyecek olan kitleler, göremeyecekleri, belki haberdar bile olamayacakları şehirleri bu seyahat haberlerinde görüp tanıdılar.

15 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976, s. 229.

16 Bu seyahat hakkında bkz. Kürt Muhammed Ali, *Enver Paşa’nın Ortadoğu Seyahati*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007.

Askeri Seyahatler

Uzun harp senelerinde seyahati kitlesel bir edim haline getiren asıl faktör, üniforma altındaki subaylar ve rütbesiz askerlerin askeri gerekçelerle sürekli yer değiştirmeleriydi. Sayıları milyonlarla ifade edilen askerler kendi ülkelerini uçtan uca dolaştılar. Yine milyonlarca asker muharip ya da esir olarak tebaası oldukları devletlerin sınırları dışına çıktılar, müttefik ya da düşman ülke topraklarını adımladılar. Osmanlı coğrafyasının güneyi, doğusu ve batısı dünyanın dört bir tarafından (Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya) toplanmış itilaf askerlerinin ayakları altında ezildi. Müttefik Alman ve Avusturya askerleri Osmanlı ordusu hizmetinde Osmanlı coğrafyasında seyahat ettiler. Osmanlı askerleri de savaş seneleri boyunca Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Macaristan, Polonya, Rusya ve İran topraklarını gördüler.

Müttefik devletler ordularına mensup asker ve subaylar farklı cephelerde silah arkadaşlığının gereğini birlikte yerine getirdiler. Komuta kademeleri karşılıklı olarak genel karargâh ziyaretleri yaptılar. Bunun dışında askeri heyetler cepheleri ziyaret ettiler, gözlem ve incelemelerde bulundular, askeri ilişkileri güçlendirmenin yanısıra bu gezilerde bilgi ve tecrübe aktarımı sağladılar.

Harp seneleri boyunca müttefik orduların üst kademeleri arasında iletişim karşılıklı askeri ziyaretlerle sürdürüldü. Almanların Doğu cephesinde önemli hizmetler veren, Sırbistan ve Romanya'yı savaş dışı bırakarak Almanya ile müttefiki Osmanlı Devleti arasında kara bağlantısının kurulmasını sağlayan generali August von Mackensen de Mart 1916'da Edirne ile İstanbul'u ziyaret etti ve buralarda teveccühle karşılandı.¹⁷ 1916 yılının yaz aylarında, ittifak ordularının Rus taarruzu karşısında zor duruma düşmeleri, özellikle Avusturya ordularının adeta çöküşü sonrasında, Enver Paşa Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerini ziyaret etti. Heyeti Viyana ve Lemberg üzerinden cepheye ulaşan Enver Paşa, bu seyahatinde Alman kayzeri Wilhem, Bulgar kralı Ferdinand ve veliaht prensi Boris, geleceğin Avusturya imparatoru Karl, Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanı General Conrad von Hötzendorff ve Alman generaller Hindenburg ile Ludendorff gibi üst düzey müttefik yetkililerle görüştü.¹⁸

Alt düzey komutan ve subaylar için esas olan ise müttefik orduların savaştığı cepheleri görmektir. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan askeri ataşesi Pomiankowski, Enver Paşa'nın

17 Edirne'de o zaman tabur yaveri olarak görev yapan İ. Hakkı Bey Mackensen'in ziyaretiyle ilgili şunları yazar: "Bugün 23 Mart 1916. Dünden beri Makenzen'i karışılama işine hazırlandık. Galiba şehir daha önce hazırlandı, Alman ve Türk bayraklarıyla süslendi. Biz de yer yer askeri topluluklarla selam durduk... Öyle ya, bu yolun açılışı cephede bile bizi sevindirmişti... Makenzen'i, Balkan yolunu açtığından dolayı, bütün halk ile birlikte selamladık, minnettarlığımızı gösterdik. O da bir at üzerine binmiş, bizim hudutta ta misafir kalacağı yere kadar bu alkış tufanı arasında geçti, gitti." İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara / Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003, s. 221-222.

18 Bu seyahatin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Pomiankowski, a.g.e., s. 205 vd.

Çanakkale Savaşları ertesinde buradaki kolordu ve tümenlerin dağıtıldığı Asya'daki cepheleri teftiş seyahatine bir müttefik ülke subayı olarak refakat etti. Ataşe bu seyahatteki ilginç gözlemlerini kaleme de aldı. Savaştan önce Türkiye'de İstanbul dışında (bu da İstanbul'u, varlıklı Türkler ile diplomatların kullandıkları Boğazdakiyalılara bağlayan hattan ibaretti) otomobile gidilecek tek yol bulunmadığını yazan Pomiankowski, geçtikleri yolların ekserisinin Enver Paşa veya diğer ordu kumandanları için özel olarak yapılmış olduğunu yazdı. Son derece yoğun program boyunca heyet günde 300 ilâ 400 kilometre yolu otomobile kat etti.¹⁹

1917 Ağustos ayında ataşe Pomiankowski yirmi Türk subayını Avusturya-İtalya harbinin cereyan ettiği Isonzo cephesine götürdü. Aralarında III. Ordu komutanının da bulunduğu Türk askeri heyetinin gezisi on dört gün sürdü.²⁰ Heyette bulunan subaylardan biri Binbaşı İzzeddin'in (Çalışlar) günlüğüne bakılırsa seyahat askeri temaslardan ibaret değildi. Binbaşı İzzeddin günlüğünde tren penceresinden seyrettiği Balkan şehirlerini, kasabaları, köyleri, yolları, tarlaları tasvir etti. Sırbistan'ı Bulgaristan'dan daha güzel ve ileri buldu. Macaristan ve Avusturya'da güzergâh daha göz alıcıydı. Baden'i mükemmel bir sayfiye olarak takdir etti. Trieste'deki bağ ve bahçeleri beğendi. Gezdiği yerlerdeki ticari hareketliliği gözlemledi. Plajlarda kadın ve erkeklerin beraber ve yan yana olmasını garipsedi. Geçtiği yerlerin etnik kompozisyonu ve halklarının konuştuğu dilleri not etti. Günlükten askeri heyetin temas ve incelemelerden kalan vakitlere çevre gezilerini sıkıştırdığı anlaşılmaktadır: "Gelir gelmez Trieste rıhtımında yaptığımız gezinti de ayrıca güzel bir anı oldu... Öğle yemeğinden sonra arabayla Ladsberg civarında ve yarım saat mesafede bulunan mağaralara gittik. Doğanın güçlü elleriyle oluşturduğu eşsiz eserlerden biri. Stelaktik ve stelakmitler çok güzel oluşmuş. Hayal edilemeyecek güzellikte renkler çıkmış... Barış zamanında mağaraya senede 50-60 bin ziyaretçi gelirmiş. O sebeple civarındaki şehirde de birçok otel var."²¹ Binbaşı İzzeddin seyahat vesilesiyle küçük çaplı alışverişi de ihmal etmedi. Bir akşam operaya gitti ama lisan bilmediğinden pek etkilenmedi. Viyana'da Schönbrunn Sarayı'nı gördü. Viyana Kuşatması'nın başarısızlığını hatırlatan Türkenschanzpark'a gitti. Hayvanat ve botanik bahçelerini gezdi. İlk defa Viyana'da bir fil gördü: "Sıcak iklimlere mahsus bitkileri aynı sıcaklıkta, camekânlar içinde yaşıyorlar. Hayvanlardan da bilhassa filler dikkat çekici. İlk defa görüyorum."²²

19 Pomiankowski, a.g.e., s. 175. Tarafsız ülkelerden askeri heyetlerin, ataşemillerlerin ziyaretleri ve hatta cephelelere götürülmesine de bu bağlamda değinilmelidir. Bu heyetler savaşın gidişatını yerinde görmek, böylece belki gelecek stratejilerini belirlemek arzusunda idiler. Evsahibi ülkeler de bu ziyaretleri önemsiyorlardı çünkü muhatapları ile iyi ilişkilerini geliştirmenin ötesinde, cephedeki durumu göstererek onları kazanmaya yahut hiç olmazsa tarafsız kalmaya ikna edebilirlerdi. İsveç her daim müttefiklerle iyi ilişkiler içinde bir tarafsız memleketti. Rusya'ya karşı kaygıları vardı ve buna karşılık Rusya'nın da ittifak devletleri ile iyi ilişkileri dolayısıyla kendisine karşı bir miktar ihtiyat ayırmak zorunda hissettiği bir tarafsız memleketti. Çanakkale Savaşları sırasında İsveçli bir askeri heyet Gelibolu'daki Türk cephesini ziyaret etmek talebi ile İstanbul'a gelmişler, son derece iyi karşılanan bu subaylar cephelelerde gezdirilmişlerdi. Ziyaretin ardından İsveç İstanbul'a bir askeri ataşe tayin etmişti.

20 Pomiankowski, a.g.e., s. 270.

21 İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 334-335.

22 Çalışlar, a.g.e., s. 338.

Büyük Harp seneleri daha alt rütbeli subaylar için de dünyanın küçüldüğü bir zaman dilimiydi. 1917’de, on sekiz yaşında Kuleli’den mezun olan telgraf zabiti İhsan (Aksoley), savaşın yarattığı seyahat hareketliliğinin ilginç örneklerinden sadece biriydi. Evi Selimiye’de ve ilk görev yeri de Selimiye Kışlası olan Teğmen İhsan’ın ilk İstanbul dışı tayini, artık Osmanlı toprağı olmayan ve imparatorlukla kara bağlantısı bile kalmamış olan Fizan’a çıktı. Teğmen İhsan’ın savaş şartları altındaki Kuzey Afrika yolculuğu, yakın geçmişteki Fizan sürgünlerinin yolculuklarından çok farklıydı. Denizlerin ittifak askeri gemileri ile yolcu gemileri için son derece güvensiz olduğu bir zamandı. Sirkeci’den kalkan bir trenle, Sofya ve Belgrad’da kısa vakitler geçirerek Budapeşte’ye varan İhsan burada iki gün, Viyana’da da beş gün kaldıktan sonra Adriyatik körfezinin kuzeyinde, Trieste’nin güneyindeki bir Avusturya deniz üssü olan Pola’ya ulaştı. Teğmen İhsan Pola’da U-73 numaralı bir Alman denizaltısına binerek Afrika yolculuğuna çıktı. İçeride gece gündüz fark edilmiyordu ama kaptan kulesinden gördüğü Dalmaçya sahilleri oldukça güzeldi. Ragusa’da (Dubrovnik) sahile çıktıklarında bir Müslüman Türk subayı olarak yerli halktan Müslümanlar tarafından pek güzel ağırlandı ve gezdirildi. Denizaltı ile yolculuk manzaralı bir seyahat değildi belki ama kesinlikle maceralıydı: Otranto boğazından geçip Sicilya ve Malta sahillerinde av aradılar. Malta’da tayyare bombardımanından kurtuldular. Nihayet Kasr-ı Ahmet sahilinden Trablusgarp’a çıktılar. Mondros Mütarekesi sonrasında Kuzey Afrika’da bulunan Osmanlı subaylarının İtalyanlara teslim olmaları emredilince İhsan’ın altında görev yaptığı Afrika gruplar kumandanı Şehzade Osman Fuat Efendi ve komutasındaki subaylar bu emri yerine getirmek istemediler. Büyük bir deve kafilesi, altı aylık su ve yiyecek ile Büyük Sahra’yı geçmeyi ve Gine körfezindeki bîtaraf İspanyol bölgesine varmayı planladılar. İklim ve coğrafya bu planı son derece riskli kılıyordu. Birinci Dünya Savaşı seneleri pek çok tasarlanmamış seyahatin gerçekleştiği, planlanmış pek çoğunun ise akim kaldığı bir zaman dilimiydi. Osmanlı subayları Tunus sınırında Fransızlarla harp halinde olmadıklarından orada enterne olmayı ve barış imzalanana kadar orada kalmayı tasarladılar. Uzun bir yolculuktan sonra Gıryan, Yifrin ve Nalut üzerinden Tunus sınırında Fransız karargâhına vardılar. Talepleri reddedildi ve İtalyanlara teslim olmaları bildirildi. Trablusgarp’a götürüldüler. Bir süre sonra İskiya adasında ikamet etmelerine, Kapri ile Napoli arasında serbest gezebilmelerine müsaade edildi. İhsan, anılarında “İskiya adasında adeta milyon ve çok muteber turistler gibi yaşadık” diye yazdı.²³ 1919 sonbaharında İtalyanlar Türk subaylarının İstanbul’a dönmelerine izin verdiler. Teğmen İhsan’ın Brindisi’den bindiği vapur iki yıl önceki denizaltı yolculuğuna benzer bir güzergâh izledi ve genç teğmen Adriyatik körfezinde, Otranto boğazında, Malta civarında anılarını tazeledi.

Savaş sırasındaki askeri seyahatler bağlamında üzerinde özel olarak durulması gereken bir husus da müttefik devletler hizmetine yahut emrine giren subaylar ve askerlerin yol

23 İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Milliye’ye*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 99.

deneyimleridir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında on beş bin Alman subay ve askeri Osmanlı Devleti hizmetine girdi.²⁴ Harp seneleri boyunca, başta Liman von Sanders, Osmanlı hizmetinde çalışan Alman generaller, subaylar ve askerler imparatorluk coğrafyasının dört bir yanını gezdiler. Pek çok subay ve asker kendi vatanlarından uzakta ama fedakâr müttetikler olarak kendilerini evlerinde hissettikleri ikinci bir vatanda öldüler. General Feldmareşal Baron von der Goltz Paşa 19 Nisan 1916'da Osmanlı Devleti hizmetinde olarak Irak cephesinde savaşırken tifüs nedeniyle vefat etti. Paşanın cenazesi yine bu topraklara, İstanbul'daki Alman sefareti bahçesine defnedildi.

Müttetik devletler hizmetine giren askerler bu tercihi salt askeri mülahazalarla yapmıyorlardı. Bir pat durumunun ortaya çıktığı Batı cephesindeki Alman subaylara "Doğu", yüzlerce yıldır şark gezginlerine vadettiği gibi, gizem ve macera vaat ediyordu. Binbaşı Hans Guhr 1915 yazında Batı cephesindeki Alman tümenlerinde savaşırken kimlerin Türk harp sahalarında görev yapmak istediği sorusuna olumlu yanıt veren pek çok subaydan biriydi. Bu ihtimal ona bir askere değil bir seyyaha yaraşır düşüncelerle cazip görünmüştü: "Bin Bir Gece Masalları'nın sihri bürünmüş, bilinmeyen, uzak bir diyar..."²⁵

Hans Guhr'un harp hatıralarının önemli bir kısmı aslında seyahat anılarıdır. Guhr, Berlin'den Balkan trenine binerek başladığı ilk doğu yolculuğunda, bazıları kendisinininkine benzer maksatlarla şarka seyahat eden askerler, mühendisler, doktorlarla tanıştı. İstanbul yolculuğunda tanıştığı üç hanım yolcunun daha trajik bir seyahat gerekçeleri olduğunu öğrendi: Hanımlar Mezopotamya'da vefat etmiş Baron von der Goltz'un akrabalarıydı ve paşanın Tarabya'daki Alman mezarlığına defin törenine katılmak üzere İstanbul'a gidiyorlardı.²⁶ Savaş zamanı yolda olmanın her biri kendisine özgü gerekçeleri, saymakla bitmezdi.

Binbaşı Guhr'un doğu seyahatinde Balkan treni en konforlu kısımdır. Alman şehirleri, Budapeşte, bereketli Macar ovaları, Tuna boyunca tren camından seyredilen savaş tahribatı manzaraları... Belgrad, Sofya gibi şehirlerde tren mola verdiği kısa şehir gezintileri. Gıda maddeleri bolluğu ve fiyatlarının karşılaştırılması. Tarlalar, bağlar, ekinler... Bir askerin kaleminden çıkma bütün bu somut gözlemler yerini İstanbul'a geldiğinde bir oryantalist gezgin ezberine bırakır: "Çocukluğumda Doğu masallarında beni kendine bağlamış olan tüm ihtişam ve güzellik elimle dokunabilecek kadar gerçeğe dönüşmüştü: Boğaziçi beni çepeçevre sarıyordu."²⁷ Guhr, İstanbul'daki ilk günlerinde Haydarpaşa ve Moda'yı bir oyuncak kutusundan çıkmış gibi bulur. Üsküdar loş bir servi ormanıdır. Galata günah yuvalarının ve kötü şöhretli gemici meyhanelerinin semtidir. Sinema ve tiyatrolar pek ahım şahım değildir

24 Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 8.

25 Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 3.

26 Guhr, a.g.e., s. 6

27 Guhr, a.g.e., s. 9.

ama dans eden dervişler ve şifacı şeyhler büyüleyicidir. Ön tarafı camdan arabalarıyla padişahın Cuma selamlığına katılan ve hepsi genç yaşta olduğu anlaşılan saraylı kadınların (!) ince siyah peçeleri arkasında renkli gözleri göz alıcıdır. Bütün bu Oryantalist ezber Guhr'un resmen göreve başlaması, yeni insanlarla tanışması, çevre edinmesi ve özellikle de bir tercüman bulması sonrasında yavaş yavaş yerini gerçek gözlem ve deneyimlere bırakır.

Hans Guhr'un Doğu Anadolu cephesine yolculuğu Balkan treni gibi konforlu değildi ama deneyim doluydu. Bu yolculukta artık yalnızca bir seyirci değildi. Guhr'un Haydarpaşa'da trene yüklediği malzeme bir ton ağırlığındaydı. Niğde Ulukışla'dan sonra bu yük dolayısıyla otomobille değil kamyonla yola devam etti. Yol taşlı ve çukurla doluydu. Menzil yerlerinde konakladı. On beş – yirmi kilometrede bir hanlarda, kervansaraylarda durakladı. Arabalarının tamiri ya da hayvanlarını dinlendirmek için ikamet sürelerinin uzadığı şehirlerde, tarihi yapıları, kaleleri, hisarları, mabetleri ziyaret etti. Bazı yerlerde halı, kilim, dokuma fabrikalarını gezdi. Yolu üzerindeki Konya, Kayseri, Diyarbakır, Mardin, Halep, Şam gibi önemli şehirlerin sakinleri, anıtsal eserleri, Roma'ya kadar uzanan geçmişleri hakkındaki bilgileri defterine not etti.

Savaş şartları, iklim koşulları ve insani trajediler kötümser olmak için yeterliydi ama yine de Hans Guhr, zaman zaman da olsa, seyahatin, yolda olmanın hazzına varıyordu. 1916 sonbaharında Erzincan'dan at üstünde Van gölünün batısındaki Karir dağlarına giderken şöyle yazmıştı: “Neşeli arkadaşlarla birlikte, safkan bir atın üstünde, harikulade bir güneş ışığı altında, büyümlü bir güzelliğe sahip bir çevreden tırısra geçmekten daha güzel ne olabilir?”²⁸ Harbin acılarından hasat zamanının güzelliklerine kaçmak ne kadar mümkün olabilirse o kadar görüyordu asma kütüklerinden sarkan üzümleri, çeşit çeşit ağaçları, renk renk meyveleri, bildiği ve bilmediği envai çeşit sebzeleri ve defterine tümeni, muharebe düzeni ve sair askeri bilgilerin yanısıra bunları da yazıyordu. Guhr'un “seyahatinin” son durağı ise Filistin'di. Kutsal topraklarda Alman subay askerden çok bir hacıydı adeta. Havari Petrus'un balık avladığı Taberiye gölünün berrak sularında yüzdü. Nâsıra'da İsa'nın çocukluğunu yaşadığı evin sadeliğinden etkilendi. Meryem Çeşmesi'nden su içti...

Hans Guhr harp senelerinde Türkiye'den Almanya'ya sıra izinlerine karayolu ve demiryolu vasıtasıyla gidiyordu. Yol zahmetliydi ve kesintiler dolayısıyla epey uzun sürüyordu. Denizler müttefik ordular askerleri için hiç güvenli değildi. 1918 sonbaharında savaşın nihayete ermesinden sonra Guhr'un kara yolculuğu zahmetine katlanmasına gerek kalmadı. Üstelik deniz yolculuğu karadakinden daha az vaatkâr da değildi. 16 Ocak 1919'da İstanbul'dan hareket eden Jerusalem gemisi Limni ve Girit'e uğradı. Şaşırtıcı ama yolculuk Guhr'un yazdığına göre yenilginin acı ve utancı ile değil yurda dönüş sevinci ile neşeli ve eğlenceli geçiyordu. Yola Sicilya'nın kuzeydoğusundaki dağların manzarası ile ve Messina

28 Guhr, a.g.e., s. 55.

boğazı üzerinden devam ettiler: “26 Ocak’ta sahile daha da yaklaştık. Bütün görkemiyle görünen Stromboli’nin dibinden geçtik. Dağın doruğundan kara bir duman ve büyük bir ateş sütunu yükseliyordu. Hayatımda ilk defa faal halde bir volkanı görüyordum.”²⁹ Gemi Spezia’ya yanaştı. Hastane trenine bindiler. Cenova ve Milano üzerinden İsviçre’ye geçtiler, karla kaplı Alp dağlarını aşıp Alman topraklarına ulaştılar. Pek çok subay ve asker, pek az seyyaha nasip olabilecek bu gibi rotaları, savaş sayesinde (yahut savaş yüzünden) dolaştı.

Askeri “seyahat”lerin bir biçimi de düşman topraklarına işgalci olarak giren muzaffer orduların mensuplarınınca deneyimlendi. Başka coğrafyalarda birer yabancı olduklarının bilinciyle dolaşan bu askerler satranç tahtasında birer piyon, at, fil değildiler. Eylemleri sadece savaşmak da değildi. İngiliz askeri tabip Spackman, Basra’ya geldiğinde, kendisini akıl almaz seyahatlerine Basra’dan başlayan Denizci Sinbad ile özdeşleştirmişti.³⁰ Spackman’ın hiçbir nirengi noktası olmayan çölde seyahati tasviri, karşılaştığı Arap, Yahudi, Ermeni ve Keldaniler hakkındaki gözlemleri, Basra’nın çarşılarındaki insanların derilerinin renkliliği ve dillerinin çeşitliliğini anlatımı bir askerin değil oryantalist bir edip seyyahın kaleminden, hatta ressamın fırçasından çıkmış gibiydi.

Yabancı bir subay için, müttefik ya da düşman bir ülkede seyahat, şüphesiz egzotik bir deneyimdi. Kendi vatanında birbirlerinden çok uzak cepheler arasında aylar süren uzun yolculuklar yapan subaylar bile geçtikleri yerlere bir seyyahın gözleriyle bakabiliyordu. Binbaşı İzzeddin (Çalışlar) Mart 1916’da demiryolu ile Kafkas cephesine giderken, Eskişehir-Konya hattı üzerinde, günlüğüne bu güzergâhtan ilk kez geçtiğini yazdı. Bu hattı Ankara istikametine göre daha güzel ve gelişmiş bulmuştu. Yol boyunca haritaya bakmış, arkadaşlarıyla yollar hakkında konuşmuştu. Üzerinden geçtiği ovalara yeterince işlenmediği, ekilip biçilemediği için hayıflanarak baktı. Genellikle askeri konular hakkında notlar aldığı defterine yolda irili ufaklı yerleşimleri, dağları, ormanları, suları adeta resmetti. “Seyahatimizin doğu dünyasına özgü yoksunlukları” diye yazmıştı. Yani sadece bir askeri hareketlilik, bir yer değiştirme olarak görmüyordu eylemini, “seyahat” olarak tanımlıyordu. Gâvur Dağı’ndan Halep’e indiği gün defterine “Bugünkü yol pek güzel ve şairaneydi” diye not düştü.³¹ Gittiği yerlerdeki etnik ve kültürel farklılaşmalara ve gündelik hayatın başkalarına dikkat ediyordu. Uğradığı belli başlı şehirlerdeki nüfusu, konut mimarisini, mabetleri, anıtsal yapıları, iktisadi uğraşları, halkın adet ve göreneklerini atlamıyordu. Ne yediklerini, nasıl içtiklerini yazmaya değer buluyordu. Yakındaki mukaddes mekânları, kabirleri ziyaret ediyordu. 8 Haziran 1917’de, Binbaşı İzzeddin Ergani izlenimlerini şöyle kaleme aldı: “Ergani madeni bir dağın yamacında. Dağın yüksek yerinde eski bir manastır

29 Guhr, a.g.e., s. 248.

30 William Collis Spackman, *Esir Bir İngiliz Doktorun Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s. 7.

31 Çalışlar, a.g.e., s. 192.

var. Akşamüzeri maden ocaklarını gezdik. Bilhassa kükürtlü sıcak su dikkat çekici...³² Bu satırlar savaşta bir askerın seferde bir seyyaha ne kadar benzeyebileceğinin çarpıcı bir örneğidir.

Özellikle yedek subaylar 1914-18 arasındaki olağanüstü askeri hareketliliği askeri olmayan ilgi ve meraklarını tatmin için fırsat bildiler. Harbin ileri bir evresinde, Osmanlı orduları karşı harekâta kalkan İngilizler karşısında gerilerken, görevli olarak Urfa'dan Halep'e gelen bir Osmanlı yedek subayı hatıralarında şöyle yazdı: "Ordumuz Kanal Harekâtı'ndan sonra çekilmeye başlamıştı. Çok kayıp veriyorduk. Beyrut'a gitmeyi düşünüyordum. Cemal Bey orada Gazino de Libana'yı çok methetmişti. Ayrıca Zahle'nin meşhur rakısından bir hasırlı şişe alıp Alay Komutanına götürecektim. Beyrut'a gittim. O yılların en güzel ve muazzam varyete gösterilerinin yapıldığı Gazino de Libana'yı ziyaret ettim, gösterilerini seyrettim."³³ Bir asker kaleminden çıksa da, az müdahale ile gazetelerin seyahat eklerine yaraşabilecek satırlar...

Bir başka yedek subay, hukuk mektebi talebesi Halil (Ataman) Doğu cephesi yolunda geçtiği şehirlerdeki mimari eserlere hayranlıkla bakmıştı. Sivas'ta Gök Medrese'den etkilenmişti. Geçtiği yerlerdeki okul ve mektepleri, çarşılarda icra edilen zanaatları defterine not etmişti. Yediğini, içtiğini, aldığı şeylerin fiyatlarını kaydetmişti.³⁴ Tarihi eserlere ilgisi geçtiği hemen her şehirde açığa çıkıyordu: "Erzincan'a 24 Mart 1331 tarihinde gelmiştik. Geceyi otelde geçirdik. Ertesi gün şehri dolaştık, kaleyi gezdik. (...) Erzurum'u hayli gezdim, çok hoşuma gitti. Güzel bir şehir idi. Aynı zamanda da mamur idi. Erzurum bu özelliklerine ilaveten, bir mevki-i müstahkemdi, bir kaleydi. Bu yerde birçok Türk abideleri vardı."³⁵ Yine bir askerden çok, bir seyyah edibin kaleminden dökülmüşe benzer ifadeler...

Uzun harp seneleri boyunca rütbesiz askerlerin yani sayıları milyonlarla ifade edilen meçhul askerlerin hareketliliği, savaşta seyahati kitlesel bir edime dönüştüren esas nedendi. 1914 yılı Ağustos ayı başındaki seferberlik sırasında Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın demiryollarından sorumlu birimi 11 bin trenin hareketini planladı. Sadece Ağustos ayının ilk iki haftasında elli dört vagonluk 2 bin 150 tren Ren Nehri üzerindeki Hohenzollern Köprüsü'nü aştı.³⁶ Sadece bu rakamlar dört buçuk yıl süren dünya savaşında evlerinden uzakta, yollarda, "seyahatte" askerlerin sayısı hakkında fikir verebilir.

Bu uzun savaşta silahlıdaki yüzbinlerce Osmanlı askeri koca Osmanlı coğrafyasının dört bir yanını zorunlu da olsa gezdi. Dışarıdan Osmanlı coğrafyasına gelen rütbesiz askerler

32 Çalışlar, a.g.e., s. 311.

33 Cemil Filmer, *Hatıralar / Türk Sinemasında 65 Yıl*, Emek Matbaası, İstanbul, 1984, s. 63-64.

34 Halil Ataman, *Harp ve Esaret Doğu Cephesinden Sibiryaya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 28-30.

35 Ataman, a.g.e., s. 42, 44.

36 Keegan, a.g.e., s. 73. 6 Ağustos itibarıyla günde 550 demiryolu katarının Ren'i geçtiği ve 11 bin trenle toplam 3 milyon askerın taşındığı hesaplanmıştı. Allan Mitchell, *The Great Train Race: Railways and the Franco-German Rivalry 1815-1914*, Berghan Books, New York, 2000, s. 266.

oransal olarak bakılırsa subayları kadar çok değildi ama buradan dışarıya, Galiçya'ya, Romanya'ya, Makedonya'ya gidenler on binlerle ifade ediliyordu. Esir olarak Rusya içlerine, Hindistan'a, Mısır'a götürülenler eklendiğinde muazzam miktarlarda asker Anadolu'dan çıkıp normalde gidemeyecekleri ve göremeyecekleri uzak coğrafyalarda dolaştıkları söylenebilir. Bu adeta uygulamalı bir coğrafya dersi idi ve öncesinde milyonlarca asker gerçekten de teorik coğrafya dersi gördüler. Nereye gittikleri, kimlerle karşılaşacakları, neler görecekları yoldaki askerler için bir muamma değildi. Gidilecek memleketlerin iklimi, coğrafyası, teşkilatı askeri eğitimin bir parçasıydı.³⁷

Elbette bu tenezzühten, hazlar peşinde bir seyahatten farklıydı. Askeri malzeme ve zaruri ihtiyaçlarını üstünde taşımak zorunda olan bir asker, kimi hayati olmayan ihtiyaçlarından, diyelim normal zamanlarda yanından ayırmadığı bir müzik aletinden feragat etmek zorunda kalıyordu. Temmuz 1916'da Galiçya'ya gidecek Osmanlı 15. Kolordusu komutanı Yakup Şevki Paşa, teftiş ettiği birliklerdeki aksaklıklarla ilgili olarak yayınladığı kolordu emirnamesinin yedinci maddesinde, bir erin elinde bir çalgı bulunması üzerine, şöyle yazmıştı: "Her kime ait olursa olsun bu gibi lüzumsuz eşyanın bulunmasını şiddetle yasaklarım."³⁸ Yakup Şevki Paşa'nın yasağı uzun bir sefere çıkacak eratin her türden askeri olmayan malzemeyi (yemek kabı, maşrapa, sefer taşı, fazla çamaşır...) yanına almasına yani yük etmesine karşı bir hassasiyetti. Yoldaki askerlerin yanlarında neyi ne kadar taşıyabilecekleri ve nasıl kullanabilecekleri kendi inisiyatiflerine bırakılmamıştı. Örneğin çöl gibi tatlı su sıkıntısının had safhada olduğu bir yerde son derece kıymetli haiz suyun temizlik maksadıyla kullanılması düşünülemezdi bile.³⁹

Kalabalık asker kitlelerinin geniş coğrafyalar arasında sürekli hareket hali, çeşitli hastalıkların da yayılma riskini beraberinde getiriyordu. Buna karşı alınan tedbirler dolayısıyla uzun seyahatler zorunlu kesintilere uğrayabiliyordu.⁴⁰ Hasta veya yaralı olmak

37 "İçinden geçeceğimiz ve arazisinde uzun müddet bulunacağımız yabancı memleketlere karşı mahcup olmamak için hemen tüm zabıtlar geceli gündüzlü çalışıyor, neferlerini yetiştirmeye gayret ediyordu... Coğrafya eğitiminin böyle ezberden yapılamayacağını anlayınca haritaya müracaat ettik, gideceğimiz memleketlerin büyük şehirlerini çeşitli renklerle gösteren büyük haritalar yaptık. Bundan okuyup yazma bilmeyenler bile faydalandı." Yazman, a.g.e., s. 5.

38 Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi (15'inci Kolordunun Harekâtı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016, s. 34.

39 Kanal Seferi sırasında Osmanlı ordusu için çıkarılan *Çöl Yürüyüşüne Mahsus Talimat*'in bir maddesi şöyleydi: "Bir günlük su tayini bir matradır. Yıkamak, çamaşır yıkamak veya başka suretlerle suyu sarf ve istihlak etmek kat'iyen memnurdur." Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatraları*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 18.

40 Örneğin İstanbul'a gelen askerler için Tuzla'da, İstanbul'dan Karadeniz'e giden gemiler için Sinop'ta birer tahaffuzhane hazırlanmıştı. Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 6, İstanbul, 1998, s. 231. Galiçya'ya giden Türk kolordusundan bir subay, Şevki Yazman, anılarında trenden inip ikamet ettikleri ilk şehir olan Belgrad'da erlerin önce bir meydana kurulan hamamda yıkandığını, elbise ve teçizatları da etüt cihazlarından geçtikten sonra Avusturya toprağına girebildiklerini yazmıştı. Yazman, a.g.e., s. 17.

seyahat için hem bir engel hem de bir gerekçe olabiliyordu. Tekrar savaşamayacakları için savaş sırasında sakat veya hasta esirlerin mübadelesi görece kolaydı. Kûtülamare’de, yani Irak cephesinde, Türkler ve İngilizler arasında karşılıklı sakat ve hasta esir değişimi yapıldı. Ekim 1917’de Rusya’da bulunan Osmanlı esirlerinden hasta ve malûl olanlar Finlandiya, İsveç, Almanya güzergâhı üzerinden memleketeye döndüler. Bunlar arasında hastalık yahut yarası ileri derecede olanlar da vardı ve bazıları uzun yolda hayatlarını kaybettiler.

Cephedeki bir asker için yaralanmak ya da hastalanmak, yarasının ya da hastalığının durumuna göre, ters istikamette yeni bir yolculuğa sebep oluyordu. Galiçya cephesinde bir Osmanlı neferi olan İbrahim’in (Arıkan) hikâyesi bunun ilginç bir örneğiydi. İbrahim’in bölüğü bir Rus taarruzunda ağır ziyat vermiş, kendisi de ağır yaralanmıştı. Yaralı nefer, cepheye takviyeye giden bir Alman taburunun nakliyecileri tarafından otomobil yoluna taşındı. Otomobille yakındaki Lipica Gôrna kasabasına varan yaralı asker burada sıhhiyelere teslim edildi ve sedyeye konarak bir Alman doktor tarafından muayene edildi. Ertesi sabah Avusturya sıhhiye arabaları İbrahim ve diğer yaralıları istasyona götürerek kendilerini beklemekte olan yataklı hastane şimendiferine bindirdi. Nefer İbrahim vagonlarında her askere mahsus bir karyola mevcut bulunan bu trenle gittiği İstirya’daki hastanede üç gün yattıktan sonra tekrar otomobille istasyona vardı ve yataklı şimendiferle daha gerideki Dirhoviç kasabasındaki bir hastaneye götürüldü. Burada da üç gün kalan yaralı asker tekrar sıhhiye arabaları ile Dirhoviç istasyonuna, oradan da şimendiferle Bordaviç hastanesine nakledildi. Burada dört günlük bir tedaviyi müteakip, yaralı nefer İbrahim, sıhhiye arabaları ile istasyona, oradan da iki gün süren bir tren yolculuğu ile Muravye (Moravya) eyaletinde Kedink (Göding/Hodonin) kasabasındaki Rezerve Hastanesi’ne götürüldü. Artık cepheden çok uzakta ve en uygun şartlarda sağlık hizmeti alabileceği bir hastanedeydi.⁴¹

Herkes İbrahim kadar “talihli” eğildi. “Gezginler”in bir kısmı gittikleri yerlerde ebediyen kaldılar. Dönenler arkalarında izler ve eserler bırakarak döndüler. Galiçya’da müttefik saflarında savaşan Türk kolordusu ardında çok sayıda şehit ve şehitlik abideleri bıraktı. Kolordu dönmeden önce şehitlerinin mezarlarını yaptırdı ve bunlar güzel kitabelerle süslendi.⁴² Bu yalnızca oralarda toprağa verilenlere yapılmış son bir vazife değildi, herhalde bu kabirlerin ve kitabelerin ondan sonra da oralara gelecek başka ziyaretçileri olacağı düşünülüyordu. Bir seyahat, daha sonra, başka seyahatlerin sebebi olabilirdi.

41 İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer / Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 108-113.

42 Kolorduya mensup bir subay anılarında şöyle yazmıştır: “Elimizde çimento ve taş bol olduğu için güzel duvarlarla çevirttik. Mezarların üzerine de beton tabakalarla çevirdik. Hoçişko’dakinin ortasına, sütunlu, kubbeli, güzel bir de abide yaptık. Zarif bir yazıyla abidenin ortasındaki taşa şu kitabeyi yazdırdık: ‘Ey ziyaretçi! On iki ay düşmanına cansiperane göğüs gerdikten sonra onu kendi vatanına kadar kovan 20’nci Türk Fırkası’nın aziz şehitlerini hürmetle selamla, vatan için vatanın dışında hayatını veren bu kahramanların ruhlarına Fatiha oku.’” Yazman, a.g.e., s. 270.

Cepheden cepheye zorunlu nakilleri sırasında asker kalabalıkları yalnızca savaş, ölme ihtimalini, arkada bıraktıklarını düşünmüyorlardı. Bir seyahat sırasında etrafına bakan bir turistin gördüklerine benzer şeyler görüyor, düşünüyor, hatta eli kalem tutanlar bunları not ediyordu. Adapazarlı er Hüseyin Fehmi (Genişol) Rumeli'ne geçtiğinde kendi şehrine benzer şehirler, çok verimli güzel ovalar, üzüm bağları gördüğünde mutlu oluyordu. Topografya ile tarım ürünleri arasında ilişki kuruyordu. Mesela bir bölgeyi taşlık, kayalık ve bayırlık olarak tavsif ediyor, bu yüzden sadece tütün yetiştirilebildiğini kaydediyordu. Geçtiği bölgelerde kendi çapında "piyasa araştırması" yapıyor, ürünlerin değişen fiyatlarını karşılaştırıyor, bunların Bulgar ya da Türk para birimlerinde karşılığını hesaplıyordu.⁴³ Hüseyin Fehmi ters yönde, Filistin cephesi yolculuğunda da gözlerini dört açmıştı. Gittiği yerlerde mal ve emtia fiyatlarını kaydediyordu. Bab'da kasapların maharetinden etkilenmiş, nar bahçelerinden büyülenmişti. Halep'te ve köylerinde evlerin mimarisi ve bunların inşasında kullanılan malzemeler dikkatini çekmişti. Şehrin en büyük camiinde Zekeriya Aleyhisselam'ın türbesini ziyaret etmişti. Halkın çay ve kahve içme alışkanlıklarını garipsemişti.⁴⁴ Bunlar pekâlâ sonraki asır boyunca yabancı memleketlerde dolaşan eğitilmiş seyyahların refleksleridir. Hüseyin Fehmi Irak cephesi yolculuğunda da aynı halet-i ruhiyedeydi. Deyrizor'u beğendi; sokaklar, caddeler ve çarşı binalarının planlı yaptırıldığını yazdı. Meşhur bir kiraathanede çay ve kahve içti. Deyrizor'dan sonra uğradığı Caber Kalesi'nin tarihi ve önemini yazdı günlüğüne. Çöl üzerinden geçerken evliya kabirlerini gördü. Vardığı yerlerde fırsat buldukça sigara kâğıdı, tütün gibi malların ticaretini de yaptı.⁴⁵

Mart 1918'de Irak'ta İngilizlere esir düşen Hüseyin Fehmi esaret hayatında da bir seyyah gibi etrafına bakmaya devam etti. Bombay'ı anlatışı elbette bir Abdülhak Hamid gibi değildir ama sıradan bir insan olarak yazdığı ve hiç de edebi olmayan tasvir, gözlem ve deneyimleri şahicidir, değerlidir. Şehrin havasından da söz eder, mimarisinden de, meyvelerinden ve baharatlarından da, endemik bitki ve hayvanlarından da, liman ve şimendiferlerinden de...⁴⁶ Esir kampındaki hayattan çok Hintlilerin yaşamı hakkındaki izlenimlerini yazmaya değer bulur. Nüfustan, konuşulan dillerden, dinsel ayrıntılardan, tedavüldeki paralardan... ve elbette hemen her şeyin fiyatından. Hüseyin Fehmi bir hususiyetiyle daha askerden çok bir gezgini andırır, bakmakla yetinmediği gibi yazmakla da yetinmez: Çizer. Muz ağacı da resmeder defterine, Bellary kalesi gibi kimi âsâr-ı atıkayı da.

Hüseyin Fehmi'nin savaş seyahatlerinin son kısmı, esarete seyahat, harp seneleri boyunca kendisi gibi yüz binlerce başka asker tarafından da deneyimlenmiştir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki askeri seyahatler arasında esirler ve esaret öykülerine özel bir

43 Hüseyin Fehmi Genişol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esareten Kurtuluş Savaşı'na Cephede Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 37-39.

44 Genişol, a.g.e., s. 50.

45 Genişol, a.g.e., s. 56-58.

46 Genişol, a.g.e., s. 75-76.

yer açmak gerekir. Cepheden çok uzaklardaki esir kamplarına genellikle zor şartlar altında yapılan uzun yolculuklar, kamplar arasında yer değiştirmeler, yol ve köprü inşaatlarında, madenlerde yahut tarlalarda çalıştırmak üzere esirlere yaptırılan zorunlu seyahatler bu dört buçuk yılda yüz binlerce askerin dünya görgülerini epeyce artırmıştır.

Bu yolculukların her biri savaşın içinde bulunduğu evre, mevsim şartları, etnik ve dinsel yakınlıklar gibi faktörler dolayısıyla kendine özgüydü. Prensipler olarak esirlerin iç bölgelere nakli harp hukuku çerçevesinde yapılmalıydı. Subayların hukuku olabildiğince gözetiliyordu. Rütbesiz askerler elbette o kadar talihli değillerdi. Trenler başlıca nakliye araçlarıydı. Ne yazık ki savaş şartları altında sayıca yetersizdiler. Çok sayıda esir mevcut trenlere, çoğu zaman yük vagonlarına birer eşya gibi tıklım tikiş dolduruluyor ve öylece yolcu ediliyorlardı. Çok uzun mesafeler, hızları oldukça düşük olan ve kimi hatlarda aktarma yaptırılan bu trenlerle bazen aylar içinde alınabiliyordu.

Sarıkamış harekâtında Ruslara esir düşen genç bir teğmenin (Hüsameddin Tuğaç) önce cephe ardına, ardından Rusya içlerine zorunlu seyahati, yüz binlerce esirin benzer seyahat deneyimlerinden biriydi. Sarıkamış-Kars-Tiflis-Gence-Bakü istikametinde esir genç teğmen etrafına hala bir asker olarak bakıyor, baktığı yerlerde savaşın izlerini ve gidişatın işaretlerini arıyordu. Kaçma, geri dönme planları yapıyor, uygun bir fırsat kolluyordu. Bakü’de Sibiry’a gönderileceğini öğrenince planlarının boşa olduğunu anladı. Petrofsk (Mahaçkale) istasyonundan itibaren insanlara ve coğrafyaya ve hatta tarihe (mesela Şeyh Şamil’in Ruslara karşı direnişine) dikkat nazarıyla bakmaya başladı. Tifüse yakalandığı için Volga kenarındaki Samara’da (Kubişef) kaldı bir süre. Sonra yeniden Sibiry treni. Geçtikleri dağlardan söz etti anılarında, şehirleri tasvir etti. Şehirlerin tarihlerinden, şehir adlarının etimolojisinden bahis açtı. “Çelyabinsk Altınordu devleti zamanında bir köy imiş” diye yazdı; “asıl adı Çelebi olsa gerek.” Bölgenin bir maden bölgesi olduğunu not etti. Sibiry’nın büyük şehirlerinden Tomsk’u, Obi nehrini anlattı. Bir sonraki durağı İrkutsk’un Baykal gölünün güney ucunda yer aldığı, Avrupa-Uzakdoğu demiryolunun buradan geçtiği, bu şehrin doğusunun Buryat, Tunguz ve Moğollarla meskûn olduğu, güneyinin tepesinden hiç kar eksik olmayan Sayan dağları ile asıl Moğolistan’dan ayrıldığı gibi bilgilere yer verdi.⁴⁷ Bu tutumu Hüsameddin’in esareti boyunca gönderildiği diğer şehirlerde de (Troyskosavks, Krasnoyarsk) görürüz. Şehrin coğrafyası, nüfusu, tarihi, halkın uğraşları hatta rast geldiği Cengiz zamanından kalma harabeler... Esaret altında dünyaya gezgin gözüyle bakabilmek hala mümkündü, bazı esirler esareti gezginliğe bahane edebilmişlerdi.

Hukuk Fakültesi öğrencisi iken silahaltına alınan ve Doğu cephesinde Ruslara esir düşmüş olan Halil (Ataman) da Hüsameddin ve binlerce başka esir gibiydi. Halil, Hüsameddin ile aynı güzergâhı takip etti ama başka şeylere dikkat kesildi. Eğitim seviyesi, ilgi ve

47 Hüsameddin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1975, s. 16-53.

yetenekler, etrafta ne gördüğünüzü belirler çünkü. Halil’in Bakü’de dikkatini çekenler, Hüsamettin’inkilerden farklıydı. Yedek subay Halil Bakü’yü bayındır gördü. Şehrin aydınlatması, ulaşım vasıtalarının çokluğu ve bilhassa da petrol fabrikaları... Bakü’den çıktığında Rostov istikametinde de böyle şeylere odaklandı Halil: “Geçtiğimiz yol boyu alanlar, hep petrol depoları ve fabrikaları ile dolu. Bunlar o kadar çok ki şaşmamak elden gelmez. Bazı noktalarda boruların patlaması sonucu petrol gölleri ve gölcükleri meydana gelmiş...”⁴⁸ Grozni’ye vardığında buranın bir sanayi merkezi olduğunu, gözle görülür yerlerde petrol kuyuları bulunduğunu yazdı. Glatkov istasyonunda yine fabrika bacalarından söz etti. Volga nehrini geçince “Bu yerlerde fabrikalar çoğaldı” diye not düşti defterine. Halil eğer petrol kuyusu ya da fabrika bacası görmüyorsa bahçelere, buralarda yetiştirilen belli başlı ürünlere bakıyordu. Değişen konut mimarisi dikkatini çekiyordu. Halil Moskova’dan sonra gittiği Makaryef kasabasındaki esir kampına varınca da hüccesine kapanıp kalmadı. İzin günlerinde Volga sahilinde balık avlayanları seyrediyordu. Çarşıya çıkıyordu. Kasabanın kenarındaki ormana gidiyordu. Makaryef’te düzenlenen ve on gün süren panayır çok ilgisini çekmişti.⁴⁹

Halil’in Makaryef’ten sonraki durağı Sibirya idi. Uralları geçerken “eski dede yurtlarını” seyredeceği için heyecanlıydı: “27 Şubat 1917 günü akşam saat 6’da, eski bir Türk kasabası olan Tümen şehrine geldik. Bu kadim Türk şehri ve Türk medeniyetini bağrında taşıyan, bu dedeler yurdu olan yerlerde saygıdeğer ruhlarının uçuştuğu...”⁵⁰ Halil mektepte öğrendiği coğrafya bilgisinin eksikliğine hatta kendi ifadesi ile “düzme yanlışlıklarla dolu olduğuna” bu “seyahat” sırasında emin oldu. “Sanki bize masal anlatmışlar” diye yazdı defterine. “Omsk’da on beş saat kaldık, şehri epeyce dolaştık. Mektepler, sinemalar, tiyatrolar ve şehir içindeki geniş ve muntazam caddeler, mağazalarda görülen mektepliler, onların gidişleri, gelişleri, yürüyüşleri, giyim kuşamları hâsılı medeni bir insan topluluğu...”⁵¹

Halil’in Sibirya’dan sonraki durağı, Mart 1920’de Mançurya olur: “Bugün akşama doğru Haylar’a girdik. Burası tam ve tipik bir Çin şehri. Mimari düşünce ve tarz pek başka. Duvarları ve binalarını süsleyen yegâne resimler kabartmalar, ejderha ve insan kafası ve türlü acayip hayvan resimleri...” Rusya yabancı bir coğrafyadır, Çin ise bundan daha fazlasıdır, egzotiktir. Halil her şeyin burada ne kadar farklı olduğunu uzun uzun anlatır. Aşçı ve kasap dükkanlarının önünden geçmek için bile çok cesur olmak gerektiğini yazar. Kadınlar ve erkeklerin aynı giyindiğinden bahseder. En çok rahatsız olduğu şey ise, insan koşulmuş insan taşıyan arabalardır: “Bir lokma ekmek için kurûn-ı ulûdan bir görünüş...”⁵² Bir yabancı ve yolcu olarak empati yapmayı veya özdeşlik kurmayı denemez, dili yargılayıcıdır.

48 Ataman, a.g.e., s. 126, 128.

49 Ataman, a.g.e., s. 142-147.

50 Ataman, a.g.e., s. 156.

51 Ataman, a.g.e., s. 157-158.

52 Ataman, a.g.e., s. 244-247.

Halil'in Rusya'daki uzun esareti Şubat 1921'de biter. 23 Şubat'ta Vladivostok'tan hareket eden Heymeymoro vapurunun kırk beş gün sonra İstanbul'a varacağı söylenir yolculara. Ama "seyahat"ın insanın karşısına ne sürprizler çıkaracağını kimse bilemez. Singapur ve Sumatra adası üzerinden yola devam eden vapur su almak için Seylan adasının Kolombo limanına uğrar. Halil hazır buraya uğramışken Serendib'in Hz. Âdem'e uzanan uzak tarihini kısaca yazar. Vapur Hint Okyanusu'ndan Umman Denizi'ne geçer, Basra Körfezi hizasından devam ederek Kızıldeniz'e girer. Burası artık "aşına deniz"dir. Halil bir yandan Arap yarımadasına, bir yandan uzaklardaki Afrika sahillerine bakar ve harbin sonuçlarından utanır. Vapur Süveyş Kanalı'ndan geçerek Akdeniz'e ulaşır. Vatanına yaklaştıkça gezgince düşüncelerin yerini askerce hesaplar almaya başlar. Halil'in kafası Sina çölüne, Kanal harekâtına dair düşüncelerle doludur.

İstanbul yakındır ama kader bu seyahati biraz daha uzatacaktır. 5 Nisan 1921'de bir Yunan harp gemisi vapurun istikametini önce Midilli'ye sonra Pire'ye çevirtir. Halil'in gözleri bu şartlar altında bile bir turist kamerası gibi kayıttadır: "Saat 14:30'da Akropolis harabeleri karşısındayız. Harabenin tam ortasında ve Atina'nın çevirdiği tepenin üzerinde, Atina müzesi görülüyordu... Daha önce Avrupa'ya hocalık edenlerin diyarı burası mı? İşte bir harabeden başka ne sanki? Öyle ki karşıda Akropolis, onun yıkık harap kiliseleri, kadid halinde ve bazı medeni eserler döküntüsü ve taş yığınları, işte Yunan medeniyeti..."⁵³ Heymeymoro Pire'den ancak beş ay sonra, 13 Ekim 1921'de hareket eder, istikamet yine İstanbul değildir. Dört gün sonra vapur Sardinya adasına yanaşır. Sekiz ay sonra, Azinara adasındaki kamptan 19 Haziran 1922'de Ümit vapuruyla İstanbul istikametinde çıktıkları bir haftalık yolculuk dahi bu altı yılda devriâlemin son bölümü değildir. İstanbul'da kalmaz, memleketi Bor'a da dönmez. Artık başka biridir, esarettteki Alman arkadaşlarının çağrısına uyarak bir kere daha yola düşer. Niyeti Almanya'da dericilik mektebine girmektir. Denizyolu ile Varna'ya, demiryoluyla Balkanlar üzerinden Avusturya'ya, Viyana'dan da hızlı tren ile Freiberg'e varır. Okulda olmasa da fabrikada mesleği öğrenir. Memlekete ise ancak Mayıs 1923'te dönebilecektir.

Elbette bu tablonun bir de aksi yüzü vardır: Osmanlı coğrafyasında seyahat eden itilaf ordularından alınmış esirler. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kut istisna edilirse Osmanlı orduları Avusturya, Rusya, Almanya ve İtalyan cephelerindekine benzer kitleler halinde esir almamıştır. Görece az sayıdaki esirlerin bazılarının yayınlanan esaret hatıralarında Osmanlı coğrafyası ve harp yıllarında Anadolu'da sosyal ve iktisadi hayata dair gözlemlere rastlanmaktadır.

Anadolu'daki esir kamplarında itilaf ordularından alınan esirlerin "seyahat maceraları" yukarıdaki örnekler kadar göz kamaştırıcı değildi ama özellikle İngiliz subaylara ciddi

53 Ataman, a.g.e., s. 312.

hareket serbestisi tanınmıştı. Yeats-Brown'ın esaret hatıralarına bakılırsa haftada bir iki kez futbol oynayabiliyorlar, yürüyüşe çıkabiliyorlar, belli günlerde başka esir subay evlerini ziyaret edebiliyorlar, pazara gidebiliyorlardı.⁵⁴ İngiliz askeri tabip Spackman Gediz'deki esir kampını kışın biraz sıkıcı bulmuştu ama bahar, depresyonu dağıtmak için birebirdi. Bir gezi kulüpleri bile vardı: "Gezi kulübümüz, kampın ve kışlanın dışında birtakım faaliyetler tertipledi. Bazılarımız civar tepelerde ve yabancı kırsalda tırmanışlar veya keşif gezileri tertipliyor, diğerleri kasabanın aşağısında akan ve eski edebiyatta adından Meander (Menderes) diye bahsedilen nehrin kıyısında yürüyüşe çıkıyor veya resim yapıyordu. Sıcak bir öğleden sonra, nehirde serin bir gölcük bulup yüzmek de mümkündü."⁵⁵ Esir subaylar ilgilerine göre botanik veya zooloji incelemeleri yapabiliyor yahut ava çıkabiliyordu. Bunların arkalarında bıraktıkları yazılar bir önceki dönemde seyyahların yazdıklarından daha somut ve ayrıntılı olabiliyordu.

Kültür, Sanat, Bilimsel Araştırma ve Enformasyon Seyahatleri

1915 Ekim'inde, Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa'nın yönlendirmesiyle, Arap dünyasına Çanakkale Savaşı'nda neler olduğunu anlatabilmek ve olanları yerinde gösterebilmek için Arap ileri gelenlerini cepheye götürülen Osmanlı ulemasından Üryanizade Ali Vahid Bey, gördükleri karşısında yaşadığı hayret ve dehşeti yazmak yerine bunları yazacak ve çizecek insanların yokluğuna hayıflanmıştı: "Ah! Şairler, ressamlar neredesiniz? Kalemınızı, fırçanızı alıp geliniz! Size büyük bir vazife çıktı. Şu mübarek meşhedi görün! Bütün dünyaya da gösterin!"⁵⁶ Ali Vahid Bey'in sözleri bir bakıma muharip tüm tarafların en yetkili isimlerinin hissiyatının tercümesiydi.

Gerçekten de, dört buçuk yıllık uzun harp seneleri boyunca kültür, sanat ve enformasyon seyahatleri, Osmanlı coğrafyasında bile, belki yetersizdi ama hiç de az değildi. Seferberlik şartlarının uzaması, devletler, hükümetler ve orduların "kanaat önderleri"ni de seferber etmesine yol açtı. Gönüllü ya da zorunlu olarak aydınlar, gazeteciler, sanatçılar, bilim adamları bu dört buçuk yılda belki her zamankinden daha çok seyahat ettiler, seyahat izlenimlerini yazdılar ve çizdiler. Farklı maksatlarla bu insanların ülkeden ülkeye ve cepheden cepheye dolaşmaları istendi.

Bu kanaat önderlerinden biri Şair Mehmet Akif'ti. Akif, Tunuslu Şeyh Salih ile birlikte Almanya'da Müslüman esirlerin bulunduğu kamplarda irşad (ve karşı propaganda)

54 Alışveriş yapmak sorun değildi çünkü çek yazabiliyorlardı ve Türk parası ile üzeri değerinin neredeyse iki katına (1 pound karşılığı 190 kuruş) mübadele edebiliyorlardı. Yeats-Brown kendi imzalarına Türk hükümetinin garantisinden daha fazla güven duyulduğunu ve çeklerinin İstanbul piyasasında sirküle olduğunu not etmişti. Francis Yeats-Brown, *Caught By The Turks*, Edward Arnold, London, 1919, s. 87.

55 Spackman, a.g.e., s. 234.

56 Üryanizade Ali Vahid, *Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim*, Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2015, s. 24.

faaliyetinde bulunmak üzere Berlin'e gitti. İngilizlerin İstanbul'un Alman işgalinde olduğu ve halifeyi esir aldıkları yolundaki propagandalarını boşa çıkarmak, Müslüman esirlerle yanlış cephede savaştıklarını anlatmak üzere çıkarılan bu seyahatin⁵⁷ asıl hedefi, içinde bir de cami yapılmış olan Wünsdorff-Zossen'de kurulan esir kampıydı. Akif seyahat çerçevesinde Berlin'i ve Alman cephelerini de görme fırsatı buldu. İlim ve fikir adamlarıyla temaslar kurdu. Görüşüklerinden birisi de ünlü müsteşrik Nicolai Hartmann'dı.⁵⁸

Mehmet Akif üç ay süren Almanya seyahati izlenimlerini "Berlin Hatıraları" başlıklı manzumesinde anlattı. Manzum seyahat edebiyatının başyapıtlarından olan bu metinde karşımızda gezgin bir şairin tefekkürü vardır. Akif garba bakınca şarkın yoksunluklarını görür. Otelleri bizim köhne hanlara benzemez, trenleri bizim "kader müsaade ettikçe işleyen" şimendiferlerimize benzemez... Bir yolcu olarak Almanların otellerini, trenlerini, sokaklarını, evlerini hayıflanarak seyrederek: "Otel meğer o değilmiş, şimendifer de keza... / Sokak mı benzeyen az çok? Aman canım, haşa! / Meğer oteller olurmuş saray kadar ma'mur, / Adam girer de yaşarmış içinde mest-i huzur..." Şehirlerin altyapı hizmetlerinin kusursuz olmasından da etkilenir: "Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine; / Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine."⁵⁹

Mehmet Akif'in savaş yıllarındaki bir başka uzun erimli seyahati, bu sefer yurt içinde, Arabistan coğrafyasına idi. Hicaz bölgesinde bir isyanın patlak vermesi ihtimaline binaen yerel ileri gelenlerle görüşmek üzere çöl yollarına düşen heyette, Mehmet Akif'e Berlin'de eşlik eden Tunuslu Şeyh Salih de bulunuyordu. Heyet önce Şam'da Cemal Paşa'nın karargâhına uğradı, oradan Medine'ye vardı. Riyad'da Necid şeyhi İbn Reşid ile görüştüler. Dönüşte yine Şam'a uğrayan Akif, burada Şam Mevlevihanesi'ni ziyaret etti. Seyahatin son durağı Beyrut'tu. Yaklaşık beş ay süren bu seyahat Akif'in "Necid Çöllerinden Medine'ye" başlıklı manzumesine ilham ve konu oldu. Akif bu şiirinde çölü, çöl sıcağını, çöl hayvanlarını da anlatır, Kubbe-i Hadra'yı, Menâha meydanını, Mescid-i Nebevi'nin minarelerini de. Serendipli, Mağripli, Tunuslu, Afganlı, Transvalli, Buharalı, Çinli, Sudanlı, Habeşli, Hiveli, Kaşgarlı, Hersekli, Cavalı hacılardan da söz eder..⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda gazeteciler de cepheler, karargâhlar, esir kampları arasında yüz binlerce kilometre yol gittiler. Kamuoylarının savaşa dair bilgi susuzluğu gazeteleri ve gazetecileri hiç olmadığı kadar popülerleştirdi. Özellikle tarafsız ülkelerden gazeteciler muharip taraflarca önemsendi. Associated Press muhabiri sıfatı ile İstanbul'a gelen ve özel izinle savaşı yerinde, Çanakkale ve Gelibolu'daki muharebe sahalarından gözlemleyen

57 Beşir Ayvazoğlu, *Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihanı / Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün*, Kapı Yay., İstanbul, 2015, s. 51.

58 Erişirgil'den naklen: Yaşar Semiz, "I. Dünya Savaşı'nda Mehmet Akif", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 1999, s. 253.

59 Mehmet Akif Ersoy, "Berlin Hâtıraları", *Safahat*, TDV Yay., Ankara, 2008, s. 283-306.

60 Mehmet Akif Ersoy, "Necid Çöllerinden Medine'ye", a.g.e., s. 307-313.

Amerikalı gazeteci George Abel Schreiner İstanbul ve Çanakkale'den sonra geniş imparatorluk coğrafyasını dolaşma fırsatı buldu.⁶¹ Schreiner'in arkadaşı *Chicago Daily News*'in Berlin muhabiri Raymond Swing de savaş zamanında yolu Osmanlı coğrafyasına düşen gazetecilerden biriydi. Her iki gazeteci de Çanakkale cephesini görmek, cepheden haberler geçmek arzusundaydı. Schreiner denizaltı korkusu nedeniyle İstanbul'dan Gelibolu'ya karadan uzun ve meşakkatli bir yolculuk yapmayı göze aldı. Swing'in Gelibolu'daki Akbaş limanına gitmek üzere İstanbul'dan bindiği tekne Marmara Adası yakınlarında bir İngiliz denizaltısı tarafından durduruldu. Yolcular botlara indiler ve tekne batırıldı. Ekipmanlarını da kaybeden Swing kürek çekerek Tekirdağ'a ulaştı, Tekirdağ'dan araba ile Muratlı'ya vardı, oradan da trenle İstanbul'a döndü.⁶²

Kadınların erkek işi sayılan mesleklerde görünür olduğu Birinci Dünya Savaşı senelerinde, istisnai de olsa, cephelere kadar giden kadın savaş muhabirleri bile vardı. Bunlardan en az birinin yolu Çanakkale cephesine düştü. Gelibolu'da, savaş hattında bir Osmanlı subayı, 21 Ağustos 1915'te günlüğüne Polonyalı bir gazeteci hanımın cepheye geldiğini ve kendileri ile yemek yediğini not etmişti. Gece araba ile geri hatlara götürülen kadının gayesi Osmanlı subayında hayranlık uyandırmış ve ona şu satırları yazdırmıştı: "Avrupa'nın kadını bir mesleki amaç uğruna harp meydanını geziyor."⁶³

Harp yılları boyunca sanatçılar ve bilim adamları da müttefik ülkelerde sanatlarını icra etme fırsatı buldular yahut araştırma seyahatleri yapabildiler. Bir Alman gazeteci, savaş yıllarındaki İstanbul izlenimlerini yazarken, uzun yıllardır Fransız sahne sanatlarının egemenliği altındaki Osmanlı başkentinde savaş patlak verdikten sonra yavaş yavaş da olsa önce Alman ve Avusturya-Macaristan filmleri ile bilahare Alman sahne sanatlarının varlık gösterebildiğini övünçle anlatır.⁶⁴ Savaşın meydana getirdiği özgün şartlar altında İstanbul'da Alman topluluklarınınca opera ve tiyatro gösterileri icra edilmiş, konserler verilmiştir.

Gerçekten de silah arkadaşlığı Alman ve Avusturyalı sanatçı ve gruplarının özellikle İstanbul'daki faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Goeben'in (Yavuz) orkestra ve korusu savaş yılları boyunca İstanbul'da bazıları kadın dinleyicilere mahsus olmak üzere çeşitli konserler verdi. Meiningen Saray Orkestrası'nın Mart 1916'da İstanbul'a gelmesi gerçek bir senfoni orkestrasının İstanbul'daki ilk konseri olması hasebiyle ses getirdi. Şubat 1918'de de Berlin Operası baritonlarından Joseph Schwartz İstanbul'da sahne aldı.⁶⁵ 1917-1918 kışında Viyanalı bir operet topluluğu, Wiesbaden Kuarteti İstanbul'a misafir olarak geldi ve burada haftada üç gün temsiller sahnelledi. Topluluk akşam temsillerini izleyemeyen

61 George Abel Schreiner, *From Berlin to Bagdad*, Harpers&Brothers Publishers, New York, 1918, s. 252.

62 Schreiner, a.g.e, s. 253-256. Hadisenin Swing'in ağzından ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Raymond Swing, "Good Evening!": *A Professional Memoir*, Harcourt, Brace & World, New York, 1964, s. 92-102.

63 Çalışlar, a.g.e., s. 132-133.

64 Paul Schweder, *Çanakkale Cephesinde / Türklerin Genel Karargahında*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012, s. 50.

65 Kunalp, a.g.m., s. 61-62.

Müslüman kadınlar ve çocuklar için öğleden sonraları matineler de düzenledi. Kentte bulunan Avusturya-Macaristan piyade alayının orkestrası temsillerde müzik icra ediyordu. Aynı orkestra halka açık yerlerde, park ve bahçelerde de konserler verdi.⁶⁶ Alman subay Hans Guhr da Halep'te bir lokalde Viyanalı kadınlardan oluşan bir orkestrayı dinlemişti. Guhr'un Pozantı'da misafir olduğu evde, orada hastane müfettişi olarak çalışmakta olan Münihli bir saray operası şarkıcısı klasik ve modern şarkılar söylemişti.⁶⁷ Mukabil olarak Türk sanatçılar da müttefik ülke kentlerinde konserler icra ettiler. Muzıka-yı Hümayun Aralık 1917'de Sofya'da ilk yurtdışı konser deneyimini yaşadığıktan sonra 1918 baharında Berlin'de başlayıp Peşte'de biten bir Avrupa turnesine çıktı.⁶⁸

Müttefiklik hukuku sadece silahlıdaki erkekler arasında değil kadınlar arasında temasları da kolaylaştırdı ve artırdı. Nisan 1917'de Drécoil ile Zwieback und Bruder gibi Viyana'nın önde gelen modaevleri kadın hazır giyim ürünlerini sergilemek üzere İstanbul'da Pera Palas Oteli'nde canlı mankenlerin görev aldığı bir defile düzenlediler. Defilenin ardından Ocak 1918'de İstanbul'da Viyana kadın modaevi açıldı.⁶⁹ İstanbul'daki Avusturya askeri ataşesi bu hadiseyi şöyle yorumlamıştı: “İçinde Alman üstadlarının konser verdiği defile, İstanbul için emsalsiz sosyal bir olayı yansıtıyordu.”⁷⁰

Avusturya silah, malzeme ve az sayıda da olsa asker desteği verdiği Türk cephelelerine bir müttefik olarak ressamlar da gönderdi. Bunlardan devlet adamı, general, asker resimleri yapmaları, Osmanlı cephelelerinden savaş sahnelerini resmetmeleri istendi. Profesör Wilhelm Viktor Krauss'un *Bildnisse und Skizzen aus der Türkei im Weltkrieg* (I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Tablolar ve Eskizler) başlıklı eserinde bu ürünlerden bir kısmı yer bulmuştur. Eserde 1915-1916 senelerinde İstanbul'daki önde gelen devlet adamı ve askerlerinin portreleri ile birlikte Avusturya-Macaristan Harbiye Nezareti'nin savaş kayıt bürosu tarafından elde edilen önemli reproduksiyonlar bulunmaktadır.⁷¹

Savaş özellikle müttefik ülkelerde edebi ve bilimsel faaliyetler yapma olanakları yarattı. Bir önceki asrın gözde disiplini arkeoloji savaş yıllarında biraz zayıfladı belki ama savaş şartlarında bile kazılmaya devam eden arkeolojik alanlar vardı. Alman subay Hans Guhr Eylül 1917'de Mardin'in güneyinde Dara'da devam etmekte olan arkeolojik kazıları ziyaret etti. Kazıdan çok değerli eserler çıkıyordu ve Mardin valisi “hatıra olarak” Guhr'a iki

66 Pomiankowski, a.g.e., s. 290.

67 Guhr, a.g.e., s. 119, s. 124.

68 Kunalp, a.g.m., s. 62.

69 Kunalp, a.g.m., s. 63.

70 Pomiankowski, a.g.e., s. 290-291.

71 Pomiankowski, a.g.e., s. 290. Krauss'un albümü Çanakkale'de Anafartalar kahramanı olarak duyulan genç Albay Mustafa Kemal'in bilinen ilk portresini de ihtiva etmektedir. Bahattin Öztuncay, “Wilhelm Viktor Krausz (1878-1959) – Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Savaş Ressamı”, *I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2014, s. 18.

ince gümüş Asur sikkesi hediye etti.⁷² Guhr Nizip'te arkeolog yüzbaşı Schmüling'e Roma kalesinin altında kazı yapması için ısrarcı oldu ve bu işte ona yardımcı olmak üzere istihkam bölüğünü tahsis etti. Kazıdan ne çıktığını asla bilemeyeceğiz, Guhr'un yazdıklarına bakılırsa içinde sadece toz toprağın olduğu bir lahit çıkmıştı!⁷³

Savaşın edebi ve bilimsel faaliyetler için yeni imkânlar yaratmasının bir örneği de Avusturya tebaasından bir Leh'in, Tadeusz Kowalski'nin Türk dili ve edebiyatı çalışmaları için Krakow ve Viyana'daki hastanelerde tedavi gören yaralı Osmanlı askerlerinin bölgedeki mevcudiyetinden yararlanmasıydı.⁷⁴

Savaş yılları boyunca müttefik ülkeler arasında edipler, gazeteciler, sanatçılar ve bilim adamlarından çok daha fazla sayıda tabipler, hemşireler, mimarlar, mühendisler, rahip ve rahibeler de seyahat ettiler. Alman subay Hans Guhr'un anılarında meslektaşları kadar belki meslektaşlarından fazla bunlardan söz edilir. Üsteğmen Köhler sivil hayattaki görevi şantiye şefliği olan bir yüksek mühendisti. Gelibolu'da yol inşaatında çalışıyordu.⁷⁵ Guhr, asistan tabip Dr. Lange, mimar yüzbaşı Klövekorn, rahip Ehmann, başmühendis Lorey, rahip von Oertzen, rahibe Ria von Harenne, arkeolog Schmüling, ormancılık profesörü Müller, keşiş Wendelin, bankacı Schiffer, hemşire Paula Koch ve daha başkaları ile geniş Osmanlı coğrafyasının farklı köşelerinde tanıştı. Temmuz 1918'de izninden dönerken bindiği tren "hepsi Anadolu'daki maden yörelerine gitmekte olan birçok mühendis ailesiyle" dolmuştu.⁷⁶ Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer mensupları müttefik ülkelerde seyahat ettiler, mühim hizmetler verdiler. Bütün bu seyahatler farklı meslek, cinsiyet, yaş gruplarından insanların dünya bilgisi ve görgüsünü artırdı. Bütün bu insanlar savaş zamanında normalde mümkün olamayacak bilgiler ve deneyimler edindiler.

Sıradan Halkın Zorunlu Seyahatleri

Bir İngiliz cerrah anılarında Alman saldırıları sonucunda harabeye dönen bir Belçika şehrinde vakit geçiren, "eğlenen" Alman asker kalabalıklarını uzun uzun tasvir ederken sözlerini şu cümle ile tamamlar: "Ve alanın birkaç kilometre ötesinde, hayatlarını büyük zahmetlere katlanarak uğruna harcadıkları her şeyin yıkımını izleyen on bin evsiz göçmen..."⁷⁷ Savaş ile ilgili literatürün en zayıf halkası, harp göçmenleri, böyle cümleler sayesinde başka niyetlerle açılmış paragrafları bütünlemeye yarar.

72 Guhr, a.g.e., s. 125.

73 Guhr, a.g.e., s. 131.

74 Beata Nykiel, Piotr Nykiel, "Türkler Galiçya'da", Çev. Osman Fırat Baş. Yazının tercümesine Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği'nin web sayfasından erişilebilir: http://www.ankara.ms.gov.pl/tr/ikili_isbirliigi/polonya_kulturu_ve_bilimi/polonyaturkiye/turkler_galcyada/

75 Guhr a.g.e., s. 16,

76 Guhr, a.g.e., s. 175.

77 H. S. Souttar, *A Surgeon in Belgium*, Edward Arnold, London, 1915, s. 48.

Savaş muharip ülkelerin hemen hepsinde milyonlarca sivili zorunlu olarak yollara döktü. Bu siviller, ne yazık ki, yaşadıklarını kendi dilleriyle yeterince anlatamadılar, artlarına fazla yazılı tanıklık bırakamadılar. Ancak bu seneler boyunca hemen daima yollarda olan subayların “askeri” anılarında, bu insanlar hakkında da bilgilere rastlamak mümkündür. Nisan 1916’da Kafkas cephesine gitmekte olan Binbaşı İzzeddin yolda “içi göçmen doldurulmuş” camiler gördü.⁷⁸ Bazıları göç yollarında idiler, bazıları kurtarılmış olan memleketlerine geri dönüyorlardı. Epeycesi de çadırlarda yaşıyor; evlerinin, yurtlarının kurtarılmasını bekliyorlardı. İhtiyarlar, kadınlar ve yüzlerce yetim çocuklar nereye çarpacaklarını bilmeksizin savruluyorlardı. Yollardaki göçmen kabilelerin çokluğu askeri kolların ilerleyişini güçleştirecek raddede idi.

Savaşın henüz başında, 1915 yılının Ocak ayında, Doğu cephesinde Ruslara esir düşen bir Türk subay, Hüsamettin (Tuğaç), Rusya içlerine yolculuğu sırasında Tiflis istasyonuna vardığında beş tren dolusu Türk gördü. Bunların pek azının asker elbiseli olmasına şaşırdı. Gördüklerinin çoğu halktan kimselerdi: “Ruslar harbin başında girdikleri topraklarımızdan çekilirken ihtiyarlara varıncaya kadar bütün erkekleri toplamış, Rusya’ya göndermişlerdi. İleri harekete geçtiğimiz zaman rastladığımız köylerde kadınlar başımıza üşüşüyorlar, erkeklerinin Ruslar tarafından götürüldüklerini ağlayarak anlatıyorlardı.”⁷⁹ Tuğaç’ın yazdığına bakılırsa bu zavallıların çoğu Sibiry’a sürüldü. Pek çoğu da bu yolculuktan geri dönemedi.

Muharip orduların karşılıklı gelgitleri, aynı coğrafyadaki farklı etnik unsurların farklı zamanlarda göç yollarına düşmesine neden oluyordu. Harbin nihayetinde Yunan işgali altına giren Trakya’daki Müslüman nüfusun İstanbul ve Anadolu’ya göçünden sadece iki yıl kadar sonra, Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu’dan atılması üzerine, bu sefer sıranın kendilerinde olduğunu düşünen Trakya’nın Rum nüfusu Yunan anakarasına doğru göç yoluna düzüldü. *Toronto Daily Star* gazetesi muhabiri olarak Trakya’da bulunan ünlü yazar Ernest Hemingway, Yunan askerlerinin düzensiz geri çekilişine eşlik eden yerli Rum halkının bu göçüne şahitlik etti: “Dışarda yağmur hala çiseliyordu. Üzerinde bulunduğumuz çamur denizinin sonundaki taş yolda insan sürüleri dursuz duraksız yürümeye devam ediyordu. Yol Edirne’den çıkıp Meriç Vadisi boyunca ilerliyor, Karaağaç’ta başka kollar bölünüyor ve Batı Trakya’ya oradan da Makedonya’ya kadar uzanıyordu...” Hemingway’in satırları Birinci Dünya Savaşı’nın mağdur çok çeşitli sivil halklarından birisinin görece “hafif” trajedisini içeriden deneyimleyerek adeta tabloluşturır: “Beş mil kadar göçmen kafilesi ile birlikte yürüdüm. Düz öküz arabaları, yüksek demirli karyolalar, eşyalar, ayakları bağlı domuzlar, bebeklerini kucaklarına sıkıştırmış analar, arabaların arkasına yaslanıp zorlukla adım atmaya çalışan yaşlı erkekler ve kadınlar görülüyordu. Gözleri ilerledikleri yoldaydı,

78 Çalışlar, a.g.e., s. 196.

79 Tuğaç, a.g.e.

başları öne eğikti. Sonra tüfek ve cephane yüklü katırlar geçiyordu... Yağmurdan sıırıksıklam olmuş, uykusuz, soğuktan titreyen köylüler, ağır ilerlemelerine devam ediyorlardı. Evlerini barklarını artlarında bırakmış, gidiyorlardı..."⁸⁰ Savaş muhabiri Hemingway yalnızca Doğu Trakya'dan boşaltılacak Hıristiyanların sayısını 250 bin kadar, Makedonya'da mevcut göçmen sayısının ise yarım milyona yakın olduğunu yazmıştır.⁸¹

Osmanlı coğrafyasının doğusu da savaşın en trajik kitlesel göç hareketlerine sahne olmuştu. Sarıkamış harekâtının başarısızlığı ile Doğu Anadolu muhtemel bir Rus ilerleyişi yahut Ermeni isyanı karşısında savunmasız bırakılmıştı. Bunun üzerine Ermenilerin zorunlu göçü (tehcir) yüz binlerce insanı yollara dökmüştü. Ardından Doğu Anadolu'nun Ruslarca işgali batıya doğru büyük bir Müslüman göçüne yol açmıştı. 1916 yazında bu cephedeki görev yerine giden bir Alman subay yolu üzerinde bu muhacir kabilelerine tesadüf etmişti: "Yüzlerce aile bir parçacık ev eşyasıyla Rusların işgal ettikleri yerlerden memleketin içlerine doğru sel gibi akıyordu. Bağırın çocuklar, kollarında emzirdikleri bebekleriyle dövünen anneler; ciddi, asık yüzlü erkekler; üstleri başları paramparça, çoğu yalın ayak yanımızdan geçip gidiyorlardı... Hayvanların çoğu kamyonumuzdan ürküyordu. Çocuklar yere düşüyor, hayvanlara binmiş olanlar bineklerinden aşağı tekerleniyor, arabalar devriliyordu..."⁸²

Büyük savaş yılları boyunca, sivillerin yaşadığı trajedilerin en acılarından biri çok uluslu imparatorluklarda savaş şartları altında sadakatleri sorgulanmaya başlayan azınlık topluluklarının başına gelenlerdi. Ermenilerin başına gelen de buydu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hanedana bağlılıklarının zayıfladığından şüphe edilen Slav, Ukraynalı ve Yahudi tebaası da baskı ve şiddete maruz kaldı. Çarlık Rusyası'nda ise sadakatlerinden şüphe edilip gadre uğrayanlar Alman kökenliler ve Yahudilerdi. Birinci Dünya Savaşı senelerinin bu en trajik yüzü, sivillerin anayurtlarından göçe zorlanmaları, zorunlu "seyahat"leri yirminci yüzyıl dünyasını şekillendiren faktörlerden biri oldu.

Sonuç Yerine

Haziran 1914'te seyahatin tarihinde yeni bir evre başlamıştı. Bilhassa muharip devletler tebaalarından gezginlerin karşılıklı seyahatleri adeta bıçakla kesilmişti. Savaş eski tip seyahati sınırlandırmış yahut yok etmişti ama yeni maksatlar ve biçimlerle ve muazzam ölçeklerde bir yeni seyahat tipini de ortaya çıkardı. Bu yeni tip kitlesel seyahat de savaş kadar yani dört buçuk yıl sürdü. Milyonlarca asker ve sivil bu dört buçuk yılın önemli bir kısmını evlerinden uzakta, yollarda geçirdi. Bu süreç sona erdiğinde, 1918 sonbaharında, 1914 ilkbaharına dönülmedi. Savaşın başlaması seyahatin sonunu getirememişti ama savaşın

80 Ernest Hemingway, *İşgal İstanbulu ve İki Dünya Savaşından Mektuplar*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970, s. 42-43.

81 Hemingway, a.g.e., s. 29.

82 Guhr, a.g.e., s. 35.

sonu sözü edilen “kitlese” seyahatin de sonu oldu. Ülkeler ve toplumlar içlerine kapandılar. Dünyanın geri kalanıyla değil kendileriyle meşgul oldular.

Büyük Savaş yol açtığı muazzam yıkım ve trajediye rağmen insanlığın yeryüzü hakkındaki bilgisi ve deneyimini zenginleştirdi. Bireysel olarak yaşanan tecrübeler önce sözlü kültüre ve giderek yazılı kültüre mal oldu, yayıldı ve kalıcılaştı. Gelibolu, Galiçya, Verdun ve daha başka coğrafyalar başka başka kıtalarda yaşayan insanların ortak hafızalarında yer etti. Milyonlarca insan dört buçuk yıl boyunca bir şeyleri (vahşi bir hayvanı, egzotik bir meyveyi, bir üretim tekniğini...) ilk defa gördü.

Osmanlı Devleti Cihan Harbi’nden sağ çıkamayan üç imparatorluktan biriydi. Yine de şurası açıktır ki savaş sonunda Osmanlı coğrafyası hem fiziki hem beşeri olarak daha doğru tanınıyordu. Savaş elitler ve sıradan insanların zihnindeki ön yargıların yerini somut duyum, gözlem ve empati yeteneğinin almasını mümkün kıldı. Aynı şey Osmanlı halklarının dünyanın geri kalanı hakkındaki fiziki ve beşeri coğrafya bilgisi için de söylenebilir: Kendi ülkeleri, başka ülkeler, başka iklimler, başka insanlar ve onların uğraşları hakkında Osmanlı vatandaşları dört yıl öncesine nazaran çok daha bilgiliydiler. Ağır bedeller ödenerek elde edilmiş kolektif bir birikimdi bu. Bu birikim genç bir Cumhuriyet’in sahip olabileceği en değerli şeylerden biriydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

AKSOLEY, İhsan, *Teşkat-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Milliye’ye*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

ALP, Ruhat, *Osmanlı Devleti’nde Veliathlık Kurumu (1908-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.

ARIKAN, İbrahim, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer / Bir Mehmetçiğin Çanakkale – Galiçya - Filistin Cephesi Anıları*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.

ATAMAN, Halil, *Harp ve Esaret / Doğu Cephesinden Sibiryaya’ya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Edebiyatın Çanakkale’yle İmtihanı / Arıburnu ve Seddülbahir’de On Gün*, Kapı Yay., İstanbul, 2015.

- BABACAN, Hasan, *Mehmet Talât Paşa 1874-1921*, TTK Yay., Ankara, 2005.
- BAYTAR, Ilona, “Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, *İki Dost Hükümdar / Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, TBMM Milli Saraylar Daire başkanlığı Yay., İstanbul, t.y.
- CHMIELOWSKA, Danuta, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya’da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri 1916-1917”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin, *On Yıllık Savaş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- ERDEN, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye Hatıraları*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, TDV Yay., Ankara, 2008.
- FİLMER, Cemil, *Hatıralar / Türk Sinemasında 65 Yıl*, Emek Matbaası, İstanbul, 1984.
- GENİŞOL, Hüseyin Fehmi, *Çanakkale’den Bağdat’a Esareten Kurtuluş Savaşı’na Cephede Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.
- GILBERT, Martin, *Churchill*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- GUHR, Hans, *Anadolu’dan Filistin’e Türklerle Omuz Omuza*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016.
- HEMINGWAY, Ernest, *İşgal İstanbulu ve İki Dünya Savaşından Mektuplar*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970.
- KEEGAN, John, *The First World War*, Vintage Canada, Toronto, 2000.
- KORKMAZ, Mehmet, “Sultan Mehmed Reşad’ın Oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi (1873-1938)”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, TBMM Milli Saraylar Yay., İstanbul, 2008.
- KUNERALP, Sinan, “Osmanlı İmparatorluğu ve Müttefikleri: Yumuşak Güç Diplomasisi Örneği”, *I. Dünya Savaşı’nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2014.
- KÜRT Muhammed Ali, *Enver Paşa’nın Ortadoğu Seyahati*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007.
- LÖSCHBURG, Winfried, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Yay., Ankara, 1998.
- MITCHELL, Allan, *The Great Train Race: Railways and the Franco-German Rivalry 1815-1914*, Berghan Books, New York, 2000.
- MÜHLMAN, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- NYKIEL Beata ve Piotr, “Türkler Galiçya’da” http://www.ankara.msz.gov.pl/tr/ikili_isbirligi/polonya_kulturu_ve_bilimi/polonyaturkiye/turkler_galcyada/
- ÖZTUNCAY, Bahattin, “Wilhelm Viktor Krausz (1878-1959) – Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Savaş Ressamı”, *I. Dünya Savaşı’nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2014.
- POMIANKOWISKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990.
- SCHREINER, George Abel, *From Berlin to Bagdad*, Harpers&Brothers Publishers, New York, 1918.
- SCHWEDER, Paul, *Çanakkale Cephesinde / Türklerin Genel Karargahında*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012.
- SEMİZ, Yaşar, “I. Dünya Savaşı’nda Mehmet Akif”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 1999.
- SİMAVİ, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yay., İstanbul, 2004.
- SMITH, Leonard V., *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2003.
- SOUTTAR, H. S., *A Surgeon in Belgium*, Edward Arnold, London, 1915.

- SPACKMAN, William Collis, *Esir Bir İngiliz Doktorun Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.
- SUNATA, İ. Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara / Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003.
- SWING, Raymond, “*Good Evening!*”: *A Professional Memoir*, Harcourt, Brace & World, New York, 1964.
- SWINTON, E. D., *A Year Ago / Eye-Witness's Narrative of the War*, Edward Arnold, London, 1916.
- TEMEL, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 6, İstanbul, 1998.
- TOKER, Hülya, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi (15'inci Kolordunun Harekâtı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016.
- TUĞAÇ, Hüsamettin, *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1975.
- ÜRYANİZADE Ali Vahid, *Çanakkale Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim*, Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2015.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976.
- YAZMAN, M. Şevki, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.
- YEATS-BROWN, Francis, *Caught By The Turks*, Edward Arnold, London, 1919.

Representations of the Turks in Twentieth Century British Travel Writing on Asia Minor

Yirminci Yüzyılda Anadolu'ya Dair Yazılan İngiliz Seyahat Edebiyatında Türk Temsilleri

Veysel İşçi*

*Dr., Instructor, Harran University, School of
Foreign Languages, Şanlıurfa, Turkey

ORCID: V.I. 0000-0001-5187-5120

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Veysel İşçi,
Harran University, School of Foreign Languages,
Şanlıurfa, Turkey
E-mail/E-posta: veyselisci@harran.edu.tr

Submitted/Başvuru: 11.06.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
12.11.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
28.11.2020

Accepted/Kabul: 13.12.2020

Citation/Atf:

İşçi, Veysel. "Representations of the Turks in
Twentieth Century British Travel Writing on Asia
Minor." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73
(2021): 249-276.
<https://doi.org/10.26650/iutd.751171>

ABSTRACT

This study examines selected British travelogues published in the twentieth century. Starting with some imperialist representations of early travellers in the eighteenth and nineteenth centuries, it aims to demonstrate the change in perceptions of British travellers regarding Turkey and the Turks. The study analyses representations of British travellers to many parts of Turkey within the framework of post-colonial theories including orientalism and imperialism debates. In these analyses, the main focus is sometimes on Britons' preoccupation with antiquity and ancient relics during their visits to southwest Turkey. However, the study primarily seeks to reveal how the change in the image and stereotype of the Turks is reflected by eminent British travellers in the second half of the twentieth century.

Keywords: British travel writing, the Turks, antiquity, Turkish image and stereotype

ÖZ

Bu çalışma temel olarak farklı zaman dilimlerinde yayımlanmış İngiliz seyahatnamelerini incelemektedir. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Türkiye'ye gelmiş ilk seyahatçıların emperyalist yaklaşımlarından başlamak kaydıyla, çalışmada İngiliz seyahatçıların Türkiye ve Türk imajına dair algılarındaki değişiklikler kronolojik olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma, oryantalizm ve emperyalizm tartışmalarını da içerecek şekilde koloncilik sonrası ortaya atılan kuramlar çerçevesinde özellikle Türkiye'nin farklı bölgelerine seyahat etmiş n İngiliz seyahatçıların temsillerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu analizlerde, bazen odak noktası, İngilizlerin ülkenin güneybatı sahillerinde bulunan antik eserlere yoğun ilgisine kaymıştır. Ancak, çalışma ana olarak özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında ülkeye gelen önemli İngiliz seyahatçıların eserlerinde yansıttıkları Türk imajı ve stereotipinde meydana gelen değişiklikleri ortaya çıkarmayı hedef almaktadır.

Anahtar sözcükler: İngiliz seyahat edebiyatı, Türkler, eski yapıtlar, Türk imajı ve stereotipi

Introduction

In *The Norton Book of Travel* (1987), Paul Fussell argues that, after the great Renaissance age of colonial exploration and expansion, a systematic empiricism made travelling through the earth and seeing new and different things ‘something like an obligation for the person conscientious about developing the mind and accumulating knowledge’¹. Therefore, a new notion of travelling through Europe for educational purposes, which is called the Grand Tour, emerged in Europe in the late seventeenth century and became popular among young men of the ruling classes in the eighteenth and nineteenth centuries. According to Thomas Nugent, the entire purpose of the Grand Tour was ‘to form the complete gentleman’². In the essay ‘The Grand Tour and After (1660–1840)’, James Buzard argues that, in these Tours, the desirable or even quasi-obligatory destinations, where the appropriate kind of experience was to be acquired, were Paris and Italy.³

Turkey has also attracted many Western travellers for centuries. While some travellers have been fascinated by its unique natural lands involving sublime and picturesque beauties, others have been interested in antiquity, Christianity and the Biblical past in the south eastern part of the country, generally referred to as ‘Asia Minor’. Particularly in the eighteenth century, antiquarian travellers and wealthy tourists journeyed to Italy and Greece, some coming as far as Turkey, to start their Classical education by visiting famous places portrayed in literary texts, including Rome, Athens, and Istanbul. However, by the nineteenth century, the dilettante traveller had been largely joined by official parties, sent abroad specifically to study Classical sites and obtain sculptures for their collections. The major aim of these travels was to discover ancient relics and take them back home in order to preserve them for future generations because it was believed that the indifference of the Turks to these ancient sites and their lack of knowledge would result in the decomposition and eventually annihilation of great artefacts which represented antiquity, Christianity and Biblical history⁴. Thus, many carved friezes, capitals and statues found their way into European museums during the eighteenth and nineteenth centuries.

Along with the Grand Tour, another significant factor that resulted in a growing interest of Western Europeans in the Turks was the movement of Turquerie, an Orientalist fashion for mimicking Turkish art and culture. In *Turquerie: An Eighteenth-Century European Fantasy*,

1 Paul Fussell, *The Norton Book of Travel*, Norton, New York 1987. p. 129.

2 Thomas Nugent, *The Grand Tour: A Journey through the Netherlands, Germany, Italy and France*, Birt, London 1749, p. ix.

3 James Buzard, ‘The Grand Tour and After (1660-1840),’ in *The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds., Peter Hulme and Tim Youngs, Cambridge University Press, Cambridge 2002, 37-53, p. 41.

4 Richard Chandler, *Travels in Asia Minor, or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Clarendon, Oxford 1776. p. 219, and Charles Fellows, *A Journal Written During An Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1838, p. 45.

Haydn Williams defines *Turquerie* as a means of entertainment and pleasure which has a figurative role that stresses social status and magnificence in Western Europe.⁵ Becoming more popular in the eighteenth and nineteenth centuries, this fashionable phenomenon affected many aspects of Western culture, including women's fashionable clothing, weddings, floor decorations (carpets), gardening (tulips), and drinking (coffee). Therefore, focusing on certain categories such as fashion, art, architecture, sculpture and theatre, *Turquerie* reflected an interesting echo of a weird European phantasm. As a result of this movement, Western dealings with Turkey and the Turks, which began with fear and curiosity, were replaced by admiration and emulation.

On the other hand, during the first half of the twentieth century, when the new Republic of Turkey launched a significant social and cultural transformation process with a radical programme of secularization and modernization reforms, a different approach towards representing the Turks and Turkey was adopted. Some early British travellers to modern Turkey, like those in former centuries, felt superiority and dominancy in old Ottoman lands. Similar to many dilettante travellers in the eighteenth and nineteenth centuries, they mostly had a political agenda which focused on imperial aims such as restoring ancient sites back to their medieval (or former) glory.

During the second half of the twentieth century, however, Turkey's process of becoming a member of NATO⁶ and the EU⁷, and opening up to modern tourism put the country on the ordinary holiday-maker's itinerary, as well. As a result, British travellers' attitudes towards Turkey and the Turks shifted in the 1950s. This change is clearly visible in many of the travel accounts written during the second half of the twentieth century. Unlike former travellers who mostly wrote about the ancient qualities of Turkey's southwest region while ignoring its present conditions, many travellers started to record the daily customs, habits and mannerisms of the Turkish people they encountered. Since these travellers mostly met with ordinary people and lacked any imperial or acquisitive agenda, they represent Turkey and the Turks without referring to its Biblical, medieval or Christian past. Moreover, in their travelogues, ancient sites in southwest Turkey are represented in a different manner from the nineteenth-century travellers. Contrary to orientalist and imperialist narratives of former travellers which justified carrying friezes, capitals and statues from their sites into European museums, such travellers often criticised this European archaeological malpractice.

In these contexts, this study aims to examine the changing attitudes and perceptions of British travellers towards Turkey in the second half of the twentieth century and to analyse how this shift has been represented in selected travel narratives. The study sets out to provide a

5 Haydn Williams, *Turquerie: An Eighteenth-Century European Fantasy*, Thames and Hudson, London 2014, p. 5.

6 Turkey has been a full member of NATO since 18th February, 1952.

7 Turkey applied to accede as a full member to the EU on the 14th April, 1987.

comprehensive literary analysis of representations of modern Turkey and the Turks by assessing different travel books and travellers. While doing so, the study pays special attention to the ‘orientalism’ debates, and its engagements with the critique of imperialism and colonialism, and to the ways stereotyping and imaging operate within the historical realism of twentieth-century travel literature. Therefore, the theoretical framework is mainly built upon examining how relevant Edward Said’s *Orientalism* (1978) proves in this particular juncture when, for the first time ever, British officials are actually in a position of direct authority over areas formerly ruled by the Ottoman Sultan and therefore British authority have been instrumental in re-shaping the political landscape following the dismantling of the Ottoman Empire at Lausanne.⁸

There are only a few studies of travellers’ representations of modern Turkey: they include Kamil Aydin’s *Images of Turkey in Western Literature* (1999), and a collection of essays edited by Gerald MacLean in *Writing Turkey: Explorations in Turkish History, Politics and Cultural Identity* (2006). There are also some useful essays in the special issue of *Studies in Travel Writing* (December 2012) edited by Donna Landry and Gerald MacLean.⁹ An article by Tabish Shah published in *Nationalities Papers* (April 2010) analyses some eminent post-1989 travel writers to Turkey.¹⁰

Although he mainly seeks to explore twentieth-century images of Turkey in the West in popular fiction and travel writing, Kamil Aydin also focusses on the continuity of earlier patterns of imagery, which represent Turkey in a negative way. He suggests that as a result of a cluster of ideas that include chivalry, manliness, patriotism, racism and imperialism, a great many of early travellers to the Orient adopted a negative attitude towards the East. For example, as Aydin clearly illustrates, most nineteenth century travellers to Turkey, such as Eliot Warburton and Charles Doughty, emphasize the superiority of Christianity over Islam and portray the Turks as ignorant, fanatical, tyrannical and imbecilic.¹¹ Similarly, Aydin argues that many accounts regarding twentieth-century images of Turkey are ‘embedded in some historical facts chronologically going back to the Middle Ages, and even to the Crusades’.¹² For instance, he demonstrates that ‘Philip Glazebrook sets off to Turkey to revere the experiences of the previous travellers by following Marco Polo’s route to Jerusalem with the expectation of seeing a typical Oriental state with similar unusual elements represented in the previous accounts’.¹³

8 The treaty of peace signed in Lausanne, Switzerland, on 24 July 1923 which officially finished the war that had been fought between Turkey and the allied powers since the beginning of World War I.

9 The title of the special issue is ‘*Travelling in Anatolia, the Ottoman Empire, and the Republic of Turkey*,’ special issue of *Studies in Travel Writing*, 16.4 (December 2010).

10 Tabish Shah, ‘Securitized Identities and Less Secure Western Multi-Ethnic States: A Critical Geopolitics of the East-West Discourse - Turkey and Beyond.’ *Nationalities Papers*, 38.3 (2010): 393-412.

11 Aydin, Kamil. *Images of Turkey in Western Literature*, Eothen, Huntington, 1999, p. 18.

12 Aydin, Ibid, p.53.

13 Aydin, Ibid, p.54.

In addition, Aydin's book has also some analytical chapters on representations of the modern image of the Turks in travel writing. Referring to Rose Macaulay's *The Towers of Trebizond* (1956), Paul Theroux's *The Great Railway Bazaar* (1975), Philip Glazebrook's *Journey to Kars* (1984), and Christina Dodwell's *A Traveller on Horseback* (1987), Aydin discovers hostile images of the Turks and Turkey, containing violence, barbarism, sexual abuses and political harassment. On the other hand, Aydin's other main concern is with detective stories, thrillers and spy novels set in Turkey. Through some typical examples of the genre, Aydin demonstrates that

via intriguing stories of murder embellished with historical peculiarities, exotic locales such as the historic sites of Istanbul, the eccentric figures with bizarre reputations such as the eunuch of the harem, ... and some cold war trappings such as espionage, counter espionage and uncovering of political assassinations, similar historical, cultural and religious misconceptions and stereotypes are revealed in attribution to the Turks.¹⁴

He further suggests that 'certain patterns and consistencies can also be traced in these texts under diverse headings such as drug and antique smuggling, robberies, hashish growing and producing, coup attempts and above all, various acts of brutality and masochism occasionally leading to perversion'.¹⁵ As a result, Aydin concludes that, in many cases, a negative attitude towards the Turks is introduced 'through imaginary characters of unusual traits who are usually described as villains, or this unfavourable manner is implicitly or explicitly conveyed through the personal interpretation of the narrator'.¹⁶

Throughout all its literary analyses, this study will mainly seek to examine how differentiated images and stereotypes created by selected British travel narratives contribute to the understanding of modern Turkish image. To do so, travel accounts are intentionally chosen since they are believed to demonstrate a more accurate codification regarding the image of the Turks than Aydin's study of imaginative literature. Consequently, rather than fictional representations found in novels, plays and films, more objective portrayals by travellers presented in their eye-witness reports form the basis of this study.

The study of travel writing has been regarded as a discipline and received critical attention since the 1980s.¹⁷ Since it involves challenging political, social, cultural and generic conventions and bases on identity, ethnicity, gender, sexuality and other characteristics, an important heterogeneity is generally found in travel literature. However, the present study follows the general, though not universally agreed-upon principle that 'travel writing consists

14 Aydin, *Ibid*, p.42.

15 Aydin, *Ibid*, p.42.

16 Aydin, *Ibid*, p.43.

17 Pettinger, Alasdair, and Tim Youngs, eds., 'Introduction,' *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, Routledge, London 2020, p. 1.

of the narrative of an actual journey told by the person or persons who undertook it'¹⁸. In their *Research Companion*, Pettinger and Youngs frame the act of travel into various categories, including scientific travellers, nature writing, migrant narratives, the expatriate life memoirs, pair travelling, footsteps, and vertical travel. In this study, accounts of those travellers who engage with former travel writers and attempt to duplicate their itineraries by following their footsteps in the late eighteenth and early nineteenth centuries are mainly included to show the fixity and persistence of the imperial language and to examine how the accounts of these 'second journeys' frequently figure the motifs of nostalgia, authenticity and oversaturation.

Here, I will argue that perceptions of British travellers regarding the image and stereotype of the Turks change in the second half of the twentieth century because of Turkey's westernization and modernization efforts. As a result, while determining analytical categories, the study becomes selective in travelogues written on modern Turkey. In order to demonstrate clearly the shifting attitudes of British travellers towards the Turks, travelogues that reflect favourable representations of the Turks in the spheres of religion, education, culture, economy, clothing, and the status of women are included in the present study. The writers in question are shown to be more influential than others in forming the British travellers' changing attitude to the Turks in the second half of the twentieth century.

Similarly, to illustrate the contrast between unfavourable representations of earlier travellers and favourable portrayals of contemporary travellers, a chronological approach that starts from the eighteenth century and continues till the end of twentieth century is adopted. Along with some familiar travel books already known in the literature, new and less popular travelogues are mostly analysed to present original data for the field. By doing so, this study also proposes to pay special attention to specific dissimilarities between the travellers which are often neglected in the orientalism and imperialism debates of postcolonial criticism.

Imperialist Travel Writing on Southwest Turkey in the Late Ottoman Period (18th and 19th Centuries)

In the early eighteenth century, Britain began to obtain imperial power. As Gerald MacLean suggests, 'by the terms of the Treaty of Utrecht signed in 1713, Britain acquired extensive territories in Newfoundland, Nova Scotia and Acadia from the French and took over the slave trade into Spanish America, as well as Gibraltar and Minorca, from the Spanish'.¹⁹ Having control over these two western harbours, the British Naval Forces began to command the commerce of the Mediterranean, and thus, Britain became Europe's superior naval and imperial power.²⁰ By mid-eighteenth century, Britain's rich merchants began

18 Pettinger and Youngs, *Ibid*, p. 4.

19 Gerald MacLean, *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire Before 1800*, Palgrave MacMillan, London, 2007, p. 197.

20 MacLean, *Ibid*, p. 297.

arriving in the Mediterranean with benign plans of establishing a neo-colonial presence for the sake of enhancing trade. MacLean argues that, according to the geographer John Green, ‘strategically, alliances with the Ottomans who governed such vast territories served British trading and imperial interests’.²¹ The Ottoman Empire gained a political importance that was centred upon British imperial interests beyond the Mediterranean and which actually targeted the Indian subcontinent. MacLean further suggests that ‘due to these commercial and diplomatic alliances with the Ottoman court, the British were first able to set up a significant commercial presence in the Mediterranean and directly entered the Eastern trade through factories in Izmir, Aleppo and other Ottoman ports’.²²

On the other hand, although the Ottomans, who sometimes posed a threat, became a benevolent partner of the Britons in commerce, they increasingly lost power in both political and military spheres in early eighteenth century. MacLean argues that, particularly, ‘the withdrawal of Ottoman armies from Vienna in 1683 established the final borders of the Ottoman presence in Europe, and the Treaty of Karlowitz signed in 1699, was widely regarded to be a sign of a long-anticipated decline in Ottoman power’.²³ Consequently, according to MacLean, ‘seventeenth and eighteenth-century Britons, cheerful at their own growing status as imperial power, mostly considered themselves as equal, and often superior, to the Ottomans’.²⁴ As a result, MacLean concludes that ‘once imperial pride began to replace imperial envy, a process that continued throughout the eighteenth century, a new form of familiarity and even condescension towards the Ottomans began appearing in works by the new generation of travel writers such as Alexander Drummond (d. 1769), Elizabeth Lady Craven (1750-1828), and Sir Charles Eliot (1832-1931)’.²⁵

Similarly, Reinhold Schiffer asserts in *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey* (1999) that, in the late Ottoman period, British travellers to Turkey often held some formulaic assumptions that regarded supremacy.²⁶ In their representations, many travellers highlighted Britain’s superiority over Turkey in not only political but also cultural, religious, institutional, ethical and aesthetical spheres. In these respects, they portrayed clichéd stereotypes that suggested the inferiority of the Turks, including backwardness, danger, hardships, primitivism, savagery and ignorance. In these travelogues, travel to Turkey was made to be a misadventure that threatened the traveller’s physical and mental wellbeing.²⁷

21 MacLean, *Ibid*, p. 216.

22 MacLean, *Ibid*, p. 299.

23 MacLean, *Ibid*, p. 301.

24 MacLean, *Ibid*, p. 299.

25 MacLean, *Ibid*, p. 305.

26 Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*; Rodopi, Amsterdam, 1999, p. 2.

27 Schiffer, *Ibid*, p. 33.

One of the most significant figures in this period was Lady Mary Wortley Montagu.²⁸ In ‘Some English Travellers in the East’, Bernard Lewis argues that she ‘was between myths – the old one of the Muslim as barbarous infidel, the new ones of the oriental as the embodiment of mystery and romance, and, later, as the paragon of virtue, wisdom and wronged innocence’.²⁹ Lady Mary claims that ‘Turkey was a country and the Turks were people, to be respected, studied, and as far as possible understood, through the medium of their own language and culture, and in reference to their own standards and values’.³⁰ Lady Mary’s representations of the Turks in her letters, sent to her immediate family members and close friends at home, mostly included self-confidence, privilege and pride. However, she also sought to reform former hostile portrayals. For example, in her last letter from Istanbul, Lady Mary suggested that ‘Thus you see, Sir, these people are not so unpolish’d as we represent them. ‘Tis true their magnificence is of a different taste from ours, and perhaps of a better. I am allmost of opinion they have a right notion of Life’.³¹

On the other hand, in 1754, Alexander Drummond published his *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece, and Several Parts of Asia, As Far As the Banks of the Euphrates*, which described various observations in a precise and witty style. However, Drummond’s portrayals of the Turks often include the imperial pride and supremacy that were accompanied by his self-assumption of privileged class and nation. For instance, in one of his poetical representations, he argues that:

For ages past, a savage race
O’erspread these Asian plains,
All nature wore a gloomy face,
And pensive mov’d the swains.
But now Britannia’s gen’rous sons
A glorious lodge have rais’d,
Near the fam’d banks where Meles runs,
And Homer’s cattle graz’d;
The bri’ry wilds to groves are chang’d,
With orange trees around,
And fragrant lemons fairly rang’d,
O’erspread the blissful ground.
Approving Phoebus shines more bright,

28 Lady Mary followed her husband to Istanbul, where he was ambassador, in February 1717, stayed there until July 1718, and recorded her impressions in a number of letters.

29 Bernard Lewis, ‘Some English Travellers in the East,’ *Middle Eastern Studies*, 4.3 (April 1968): 296-315, p. 301.

30 Lady Mary Wortley Montagu, *The Turkish Embassy Letters*, Virago, London, 1994 (1763), p. 105.

31 Montagu, *Ibid*, p. 68.

The flow'rs appear more gay,
 New objects rise to please the sight
 With each revolving day.³²

Calling the Turks a ‘savage race’, Drummond suggests that Asia Minor was wreathed in gloom after they arrived. However, emphasizing the changing status of power relations between the Britons and Ottomans, he further reflected that Britain’s generous sons – probably rich merchants – altered the dreary outlook of the landscape by bringing in prosperity and benediction. Therefore, the flora and fauna in these Biblical lands now pleased the sight more. Drummond’s portrayals were epitomes of the general attitude that was adopted by many travellers that visited Turkey in the late eighteenth and early nineteenth centuries. Like many British travellers who highlighted the supremacy and mastery of their home country in this period, Drummond hinted at the idea that the Turks ravished the glory of the Greek and Roman lands, and therefore these places were better off at the hands of superior Britons.

In the same spirit, regarding backwardness and inferiority of the Ottoman Turks, similar representations were recorded in the nineteenth century. For instance, in his famous poem *The Giaour; A Fragment of a Turkish Tale* (1813), Lord Byron reflects his impressions of the Turkish culture. Byron made a Grand Tour of Albania, Greece and Turkey in 1810-11. During these journeys, he made many observations regarding the Turks. In Byron’s representations of the Turks in the poem, one can find oriental narratives of fear, murder, misery, secrecy and pain. Similarly, in his *Turkey in Europe* (1908), Sir Charles Eliot laid great emphasis over the long-established ‘nomadism’ of the Turks. According to him, the Ottomans were still strangers in Europe. Eliot described them ‘as pastoral marauders who had used the country but contributed nothing to it, and who had never really adapted themselves to urban or sedentary living’.³³

However, in some other accounts, the Ottoman Empire was appreciated as a primarily aesthetic landscape and so celebrated for its picturesque and sublime beauty. The grandeur in architectural beauties and classical ruins, and the melancholy that stemmed from both the traveller’s psychological disposition and the picturesque qualities of the place dominated the narratives of eminent travellers in that period. For instance, Sir Adolphus Slade, a British naval officer who arrived in the Ottoman Empire in 1829 and became known as Mushavir Pasha, travelled extensively in the Ottoman Empire during the 1830s, and published two books. He joined the Ottoman Navy in 1849, and stayed there as advisor,³⁴ writing a book on the Crimean War in 1867. However, his narratives included profoundly interesting comments

32 Alexander Drummond, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece, and Several Parts of Asia, As Far As the Banks of the Euphrates*, Strahan, London, 1754, p. 97.

33 Charles Eliot, *Turkey in Europe*, Edward Arnold, London, 1908, p.12.

34 Lewis, *Ibid*, p. 303.

and analyses – political, social, and cultural. In these comments and analyses, Slade's approach, however, was unusually dissimilar to that of many European observers of the era.

Travel Writing on Southwest Turkey after the Foundation of the Republic of Turkey (Post-1923)

After the War of Independence, fought against west-allied Greek powers, the Turks established a new Republican state in 1923. In a just a couple of years, the new government launched a significant social and cultural transformation process with a radical programme of secularization and modernization reforms. In *Turkey: A Modern History* (1993), Eric Zürcher argues that 'the fact that a non-Western and Muslim country chose to discard its past and sought to join the West made a huge impression in the West, where the idea of springing up an entirely new, modern and different Turkey was generally accepted'.³⁵ However, Britain was among the victorious great powers of the West. So, in this political context, early British travellers to Turkey felt superior and dominant in former Ottoman lands. They had their own political agenda which focused on imperial aims such as safeguarding Christian minorities' rights in Turkey, studying the situation created between the Great Britain and Turkey by the Mosul dispute, and restoring ancient ruins from their ramshackle situation back into their medieval glory. As a result, as will be seen below, many British travellers were indifferent to the westernization efforts of this emerging modern country in the aftermath of the Republican Revolution.

In many travelogues, British travellers have taken up a figurative discourse that introduces and denominates the Turkish image in an obvious inferior manner. In such travel narratives, portrayals of the Turks often bear similarities to those of the Ottomans: stereotyped images from earlier centuries continued to dominate British perceptions of the Republic of Turkey. In some portrayals, the travellers represent a particular political, cultural, or military interest in modern Turkey as well. Particularly in re-enactment travels that portray medieval qualities of ancient history, knowledge of past represents ideological imagery, political authority portrays colonialist dominance and historical studies reflect a certain hegemony. As a consequence, in these portrayals, it can be clearly seen that, dominance and hegemony remain main themes while illustrating British travel narratives of Oriental images in Turkey.

When compared to later periods, in the first half of the century, there are not many works on Turkey that can be regarded as travel literature. Travelogues are mostly concerned with representations of antiquity and classical ruins in southwest Turkey. However, some travelogues can help us better understand changing British perceptions of Turks and Turkey in this period. For instance, in *The Changing East* (1926), John Alfred Spender (1862-1942), a British journalist and author, represents his reactions to the modern image of Turkey and the Turks. Spender's travelogue was the product of a journey to Turkey, Egypt and India

35 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 1993, I.B.Tauris, London 2004, p. 193.

undertaken for the London newspaper, *The Westminster Gazette* during the winter and spring of 1925-6.³⁶ Spender's journey to Turkey included only Istanbul and Ankara. As a journalist, his main object was to study the states of opinion and politics in Turkey, and to discover how it fared with British policy regarding the Mosul dispute at the time when the decision of the League of Nations was promulgated.³⁷

However, Spender's accounts also include his observations regarding the change in the image of the Turks that stemmed from the reforms carried out by Mustapha Kemal Atatürk and his companions. Arriving in Istanbul, the first thing that engages Spender's attention is men's hats. He sees bowlers and cloth caps all around Istanbul. But he does not like this new appearance. He argues that 'the Western eye considered the fez picturesque and amusing which stung the pride of the Turk'.³⁸ Similarly, Spender represents as change the abundance of Turkish names in shops and restaurants. He claims that 'all foreign shops are compelled by law to announce themselves in Turkish'.³⁹ Spender suggests that the focus on the Turkish inscription reeks of the government policy that he calls Turkification.⁴⁰ However, he claims that the desire to be all-Turkish is hard to reconcile with the desire to be completely modern.⁴¹ As a result, he is not pleased with the overemphasis on the Turkish script since he believes that it leads some foreigners to talk of xenophobia.⁴² Nevertheless, Spender discloses that, contrary to his Greek and English friends' prejudiced advice not to go to Ankara, he receives 'nothing but civility and courtesy' during his stay there.⁴³ Similarly, regarding the people in Istanbul, Spender finds a general change in the manners, customs and traditions of the Turks. In contrast to former representations of ignorance and self-concealment, Spender portrays a vivacious Turkish image. He recounts that

... young men, and still more, young women, are giving themselves all the airs of the emancipated West in that internationalized or denationalized city. Cinemas and theatres are crowded, jazz bands fill the air, and unveiled ladies with short skirts dance with Parisianized young Turks into the small hours of the morning.⁴⁴

On the other hand, as to the place, Spender's portrayals are different. Although he considers Istanbul to be 'beautiful, historical, and romantic',⁴⁵ he finds its current condition to be 'lamentable'.⁴⁶ Spender recounts that 'the roads were terrible; the blackened ruins of

36 John Alfred Spender, *The Changing East*. Cassell, London 1926, p. 7.

37 Spender, *Ibid*, p. 8.

38 Spender, *Ibid*, p. 29.

39 Spender, *Ibid*, p. 35.

40 Spender, *Ibid*, p. 35.

41 Spender, *Ibid*, p. 9.

42 Spender, *Ibid*, p. 36.

43 Spender, *Ibid*, p. 44.

44 Spender, *Ibid*, p. 9.

45 Spender, *Ibid*, p. 32.

46 Spender, *Ibid*, p. 34.

buildings destroyed by fire two or three years before still cumbered the ground on some of the most famous sites; the palaces were falling into decay, the sanitary services were below a decent minimum'.⁴⁷ He concludes that 'Athens is rapidly becoming a great and populous modern city, while Constantinople is stagnant and declining'.⁴⁸ During his train journey to Ankara, Spender reports that 'hour by hour it is the same featureless landscape; the grass is yellow and sodden, and perpetually fades away into mud and swamp'.⁴⁹

However, Ankara strikes Spender's eye with a pleasant relief after this monotony. He describes the new capital to be 'quite imposing' and reports that it 'still contains interesting Roman remains, especially the fine and well-preserved Temple of Augustus'.⁵⁰ Spender claims that, to understand completely the true moral of Turkish achievement, one has to realize what Ankara is, reporting that many foreigners who have known the Turks for thirty years and more say they have never seen such energy and industry as the Turks are displaying at Ankara.⁵¹ Spender also hears innumerable plans regarding Ankara's transformation into an urban capital – plans for new railways, new roads, schools, primary and secondary, in all the towns and villages. However, Spender suggests that, since Turkey is then a poor country with sadly disordered finances and lacks capital, according to Western notions, progress is still slow.⁵²

The last thing that Spender includes in his account of Ankara is the regrettable consequences of the modernizing reforms. Spender argues that although he sees character and determination in one part of the reformist movements, ruthlessness and overweening conceit dominate the other.⁵³ For instance, he reports that he reads in a newspaper that in Angora six 'reactionaries' are sentenced to the 'extreme penalty' on the previous day.⁵⁴ In addition, Spender claims that '... a still greater number among the peasants of Anatolia was in a state of smothered rebellion against the defection from Islam of the new regime'.⁵⁵ However, despite these unfavourable outcomes, Spender finds many of the new regime's religious reforms to be 'undoubtedly salutary'.⁵⁶ Similarly, he also reports that though there has been lively criticism in England of the rigid attitude taken up by the Republican Government, the British people profess much sympathy with the new regime in Turkey and the efforts it is making to institute reforms designed to bring the country into line with modern standards.⁵⁷

47 Spender, *Ibid*, p. 34.

48 Spender, *Ibid*, p. 41.

49 Spender, *Ibid*, p. 45.

50 Spender, *Ibid*, p. 45.

51 Spender, *Ibid*, pp. 48-49.

52 Spender, *Ibid*, pp. 49-50.

53 Spender, *Ibid*, p. 39.

54 Spender, *Ibid*, p. 50.

55 Spender, *Ibid*, p. 39.

56 Spender, *Ibid*, p. 31.

57 Spender, *Ibid*, p. 56-57.

Another journalist who travelled to Turkey in the 1930s was Bosworth Goldman, a reporter who had been on the staff of the *Evening Standard* during the 1914-18 war and who was interested in the politics of Near Asia.⁵⁸ In *Red Road Through Asia* (1934), Goldman portrays the bolshevization of Russian Asia. In a small section about Turkey at the end of his book, Goldman offers his impressions about modern Turks. As seen in the map attached on the endpapers of his travelogue, Goldman got off the ship and stepped on new Turkish lands through the Black Sea region after a long, unusual and difficult journey through the Soviet Union, carried out with tenacity and resource. Following brief tours of Trebizond and Giresun, Goldman came to Istanbul, the old capital of the Ottoman Empire.

Similar to former orientalist representations in the eighteenth and nineteenth centuries, Goldman portrays the Turks to be 'obedient', 'greedy', 'idle' and 'deceitful' in post-1923 period.⁵⁹ He suggests that the Turks still have simple tastes and little contact with the civilization of the West in spite of changes.⁶⁰ Instances of despotism, oppression, human trafficking, brutality and counterfeit pervade Goldman's representations in modern Turkey. He does not celebrate any modern outlook of the country. Instead, he emphasizes old, imperial charms of the Turks stereotyped with oriental characteristics. Goldman's descriptive accounts implicitly claim that modernity is in direct contrast to traditional Turkish society. According to him, the Turks are primitive and backward, and consequently an absolute contrast to Western societies.⁶¹

Similarly, a sense of domination is also implicated in Goldman's visits to Turkey. He recounts that

As I passed the British Embassy an immaculate monocled figure stepped serenely from a high Daimler. On either side of him, heels clicked, hands flew to the salute. At once I felt equally impressive and grand: I too was English; that man had been my representative, and the palace in which he lived was in part supported by my payment of the income tax ... For those days, I felt important.⁶²

Goldman's feelings of superiority and victory over the Turks are perhaps not surprising when Britain's political position in the post-Sevres period is taken into consideration. Britain's dominating power over former Ottoman/Turkish territories clearly had a profound effect on Goldman's attitudes. Goldman's feeling that he was grand and important in Turkey bears many similarities to early travellers' authoritarian style while commenting on the Turkish stereotype.

58 Andrew Forbes, *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, p. 302.

59 Bosworth Goldman, *Red Road Through Asia*, Methuen, London 1934, p. 113.

60 Goldman, *Ibid.*, p. 256.

61 Goldman, *Ibid.*, p. 258.

62 Goldman, *Ibid.*, p. 268.

Goldman's orientalist representations about the Turks are not limited to primitiveness, underdevelopment and inferiority. Many of his detailed reports about Turkey feature fraudulence and deception. Goldman claims that 'I was trapped by the wily trader into paying what they were worth for two bronze imitations' and that 'I have been happier here, for they are pleasant people, tough ever ready to take advantage of you, partly from avarice and partly because they feel it their duty to punish fallibility of others'.⁶³ According to him, the Turks are also involved in dirty works. After telling a brutal story in which all money of a doctor in foreign currency is stolen by OGPU forces in the Soviet Union,⁶⁴ he claims 'I never discovered what they were spent on, but one man told me the demand was considerable on account of the Persians and Turks who were ready 'to run' people across the frontier for satisfactory amounts in foreign currency'.⁶⁵ Human trafficking joins brutality and barbarism among the common traits of the Turks in Goldman's many orientalist portrayals.

In Goldman's view, the Turks were submissive and obedient in the presence of authoritarian governments. He claims that they preserve their 'sedate character and aloofness from outside affairs'.⁶⁶ As far as Goldman is concerned, although Turkish society has become a Western-style democracy after the Independence War, the Turks themselves are still pursuing the same placid and docile life as they were under the Sultans. To Goldman, the Turks appeared idle and clumsy. He describes how 'busy tea-carriers hustled from their stalls to lubricate our bargaining and to soothe other heads still seething with arrack from the night before'.⁶⁷ Apart from this drunkenness, the Turks are represented to be awkward by Goldman. While narrating a discussion among the ship's crew, he claims 'the valve had assuredly been open; 'perhaps a Turkish devil closed it,' he [one of the crew] executed his own forgetfulness'.⁶⁸ Goldman also reports that 'the unshaven Turkish policeman at the customs station at the entrance of Bosphorus grunted disconsolately at our early arrival'.⁶⁹ According to Goldman, submissiveness, filthiness, awkwardness, laziness and idleness were all intrinsic qualities of the Turks living in the post-Sevres period.

On the other hand, modern images of the country also appear in Goldman's narrative. But instead of celebrating this modern outlook of the country, he becomes fascinated with sundry old beauties of Istanbul.

We slid slowly down the winding beauty of the Bosphorus, which man has ornamented so lavishly where God had already given full measure. I revisited the sights with a brilliant

63 Goldman, *Ibid.*, p. 255.

64 The Joint State Political Directorate (also translated as the All-Union State Political Administration) was the secret police of the Soviet Union from 1923 to 1934.

65 Goldman, *Ibid.*, p. 265.

66 Goldman, *Ibid.*, p. 257.

67 Goldman, *Ibid.*, p. 257.

68 Goldman, *Ibid.*, p. 261.

69 Goldman, *Ibid.*, p. 267.

and distinguished Orientalist; it was intoxicating to be back in a country where beauty and culture received the attention they deserved. The museum contained wealth of the past, carefully tended tombs, and acres of exquisite carvings instead of busts of the monotonous heroes of the Revolution. The mosque of Achmed the First confirmed the opulence of the Moslem in the seventeenth century, and symbolized the taste of the leisured potentates of that era. Such a faith provided a simple holiday from the elaborate pleasures of the harem and the table, or the grim reality of a hard-fought battle.⁷⁰

Here, Goldman wishes to emphasize some of the old, imperial charms of the Turks. Rather than ‘busts of monotonous heroes’ or ‘trams and rushing motors’ which he claimed destroyed the picturesque outlook of the country, the ‘wealth of the past’ in museums and ‘enchantment of past civilization’ are favoured. Opulence of mosques, pleasures of the harem and glories of fiercely-fought wars are what enthuses Goldman. He seeks to reflect the orientalist idea of re-enactment. However, according to Said, his interpretation ‘is a form of Romantic restructuring of the Orient, a re-vision of it, which restores it redemptively to the present.’⁷¹

By way of contrast, a journalist who visited Turkey in the first half of the twentieth century and approved of what he saw was Henry Vollam Canova Morton (1892-1972). Morton wrote for *Empire Magazine*, *The Evening Standard*, *The Daily Mail*, and the *Daily Express*. During his professional career, he was regarded as Britain’s foremost travel writer during the period between the wars. He arrived in Adana by train from Damascus in the 1930s and travelled through Tarsus, Konya, Ankara, and İzmir to Istanbul. Following his travels in Turkey as well as journeys through Egypt, Palestine, Iraq and Greece, Morton published a travelogue titled *Middle East* (1941).

In his travelogue, which includes a small section on Turkey, Morton reflects on his reactions to the change that Atatürk’s reforms were bringing about. Morton defines these reforms to be ‘astonishing’ and further suggests that ‘the more I see of Turkey the greater is my admiration for the achievements of the Ghazi and his band of staff officers at Ankara.’ He foretells that ‘given ten years of peace, the world will see a new and remarkable Turkey.’⁷² In Morton’s portrayals, one wide new street, a brief outline of Turkey’s economic regeneration, and even a room in which everything is self-consciously Western expresses the European urge of the Republic.

Morton emphasizes the Turks’ wearing hats instead of the fez and unveiling of women as the most sweeping changes that strike at the root of social and religious custom.⁷³ Even in Konya, he was confident that anyone who knew Turkey in the old days would be astonished

70 Goldman, *Ibid*, p. 268.

71 Edward W. Said, *Orientalism*, 1978, Penguin, London 2003, p. 158.

72 Henry Canova Vollam Morton, *Middle East: A Record of Travel in the Countries of Egypt, Palestine, Iraq, Turkey and Greece*, Methuen, London 1941, pp. 194, 209.

73 Morton, *Ibid*, p. 194.

by the city's modern outlook. He reports how 'women who used to be veiled from head to foot now wear western clothes, and even stop in the street to talk to their men acquaintances. They read fashion papers and do their best to copy the modes of Paris'.⁷⁴ He describes his hostess in Konya as 'typical of the modern emancipated Turkish woman' since 'she spoke adequate English, learned at the American College in Tarsus'.⁷⁵

In accordance with his descriptions, Morton concludes that Atatürk 'is even rewriting the history of the Turk in order to give his people a European outlook,' adding that among all the new achievements, the new system of education is the most interesting:⁷⁶

The head master told me that all classes are mixed. The teachers are men and women. The old Arabic alphabet is taboo. Every word written or spoken in the school is the new Turkish language, written in Latin characters. Religion is not allowed to be taught.⁷⁷

As a result, in every classroom that he visited, Morton was impressed by both 'the solemn intelligence of the children' and 'the fact that girls and boys worked together in perfect equality'.⁷⁸ Morton's representations of change and modernity are mostly favourable and therefore dissent from generalizing trope of the orientalism seen in Spender and Goldman. However, during his travels in Anatolia, Morton's main interest lies on ancient splendour rather than change and modernity.

Unlike Spender and Goldman, Morton shows an interest in antiquity and the ancient past of Asia Minor rather than just focussing on the appearance of a country emerging into modernity. On his many journeys in Anatolia, Morton sought to follow the steps of St. Paul,⁷⁹ suggesting that in these journeys he 'looked for something that might have lingered from the time of its pride'.⁸⁰ He often longed for all kinds of strange customs and superstitions dating from Greek and Roman times.⁸¹ But, he found nothing. He laments that 'invasion, war, and centuries of inertia have obliterated every vestige of the past'.⁸² The contrast between the fair Hellenistic city mentioned by St. Paul and modern Tarsus was so great that he felt 'a sense of shock' on discovering that the capitals of columns in Tarsus were now buried in the earth, while the ice-clear Cydnus, the pride of ancient Tarsus, no longer flowed through the centre of the town.⁸³ Similarly, arriving at the site of the Great Temple of Artemis, whom Morton calls Diana of the Ephesians, he discloses that 'nothing in all my wanderings filled me with a

74 Morton, *Ibid.*, p. 208.

75 Morton, *Ibid.*, p. 214.

76 Morton, *Ibid.*, p. 209.

77 Morton, *Ibid.*, p. 210.

78 Morton, *Ibid.*, p. 211.

79 Morton, *Ibid.*, p. 189.

80 Morton, *Ibid.*, p. 196.

81 Morton, *Ibid.*, p. 218.

82 Morton, *Ibid.*, p. 196.

83 Morton, *Ibid.*, pp. 197, 196.

deeper sense of the pathos of decay than this water-logged ruin at Ephesus,' while the Temple of Diana was no more than 'a stagnant pond.'⁸⁴

When in Istanbul, Morton found the Old Seraglio – as described in travel books of the seventeenth and eighteenth centuries – to be 'more interesting' than the modern city.⁸⁵ He found it strange that 'the territory of the Byzantines, whose cult was splendour, should have shrunk to a dark room in Istanbul'.⁸⁶ As a result, regarding the Patriarch of Phanar in Istanbul, Morton – in an imperialist manner – can well imagine

How, startled maybe by a realization that the ghost of the old imperial court still haunted his capital, he awakened from an evil dream, in which he had seen all the minarets fall down and had heard the church bells ringing out once again over the City of God.⁸⁷

Morton's accounts regarding antiquity and the ancient Anatolian past bear many similarities to those of earlier travel writers of the imperial age, such as Richard Chandler (1738-1810)⁸⁸ and Charles Fellows (1799-1860).⁸⁹ In his portrayals, with an attempt to deny present and ignore topicality, Morton seeks to revive the past and emphasize the splendours and glamour of antiquity. Rather than describing modern Turkey thirteen years after its founding as a sovereign state, Morton highlights Greek and Roman history. Morton's descriptions of places throughout Asia Minor emphasize monotony, poverty, bleakness, and unfriendliness.

Contemporary British Travel Writing on Southwest Turkey (Late 20th Century)

Because of political and economic changes of the 1950s,⁹⁰ British travellers to the Republic of Turkey became especially attentive to the social, economic, religious and cultural developments that were taking place. In *Turkey: The Quest for Identity* (2003), Feroz Ahmad argues that although soldiers captured political power in Turkey during the military coups of 1960 and 1980, it was intellectuals who turned these military movements between the sixties

84 Morton, *Ibid.*, p. 224.

85 Morton, *Ibid.*, p. 234.

86 Morton, *Ibid.*, p. 249.

87 Morton, *Ibid.*, p. 251.

88 A British antiquarian who had profound expertise in classical history and literature, Richard Chandler was assigned by the Society of Dilettanti to collect data regarding history of ancient civilizations and make observations about the status of classical ruins in Asia Minor in 1764. When he returned home in November 1766, he published two travelogues, one being about his travels and excursions in southwest Turkey, *Travels in Asia Minor, or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Clarendon, Oxford 1775.

89 Fellows was an antiquarian who turned his steps to Anatolia to research early history and existent relics of past ages in the nineteenth century. Regarding his visits to Asia Minor, Fellows published several travelogues including: *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1839, and *The Xanthian Marbles: Their Acquisition and Transition to England*, London 1843, and *Travel and Researches in Asia Minor, more particularly in the Province of Lycia*, London 1852.

90 The major changes include (i) the Marshall Plan (officially the European Recovery Program, ERP) – an American initiative deployed between 1948-1951 for foreign aid to Western Europe, including Turkey, and (ii) Turkey's NATO membership in 1952.

and eighties into a revolution – ‘a revolution of intellectuals.’⁹¹ According to Ahmad, these intellectuals ‘often spoke of creating a ‘new culture’ and a populist political system’ in line with Western norms and practices.⁹² As a result of the Marshall Plan, the Turkish economy was also favourable for such an attempt. Ahmad claims that ‘industry led to urbanization as Anatolian peasants settled in shanty towns in and around the major cities in the 1950s’.⁹³ The bourgeoisie also grew, both in volume and in self-esteem, during the 1960s. The advent of radio in the 1950s, and television in the 1960s, drastically changed communal and political lifestyles. According to Ahmad, ‘the country no longer felt isolated and became aware of what was happening in the world around, especially as students were then free to read left-wing Marxist literature, which started to become widely available in 1970s and 80s, even in small towns’.⁹⁴ Consequently, as *The Guardian’s* Brussels correspondent suggested in April 1979 on the eve of the 1980 military coup, ‘Not surprisingly Turkey ... is now seen as a zone of crucial strategic significance not only for the southern flank [of NATO] but for the West as a whole’.⁹⁵

In these contexts, it becomes more important to examine how such changes were portrayed by British travellers in a period when the country began to be widely recognized as a strategic partner of the West. In contrast to the period discussed above, there are a great number of travelogues that include representations of the new Turkish image and stereotype, published in Great Britain and other English-speaking countries in the second half of the twentieth century. Among these publications, some stand out as significant cornerstones that reflect the shift in the attitudes that British travellers adopt towards former hostile images of Turkey.

Despite the advent of mass tourism, the picturesque and sublime in virgin areas of Turkey continued to fascinate British travellers particularly after 1960s. In some travelogues, a great deal of enthusiasm is often expressed for the savageness of the nature and the culture in these unspoiled provincial societies. As a result, rather than representations of barrenness, void, and the aridity of Anatolian soil, the maiden beauty of the natural landscape is emphasized by many travellers. In contrast to former representations, in which no natural beauty in the Lycian coast was noticed and instead the Turks’ ignorance of classical sites was emphasized, Michael Pereira (b. 1928)⁹⁶ clearly observes transformation that comes with the tourism boom within the country.

Michael Pereira’s *Mountains and A Shore: A Journey Through Southern Turkey* (1966) gives an account of his travels to the Mediterranean coast, which is a region of quite

91 Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity*, One-World, London 2003, p. 120.

92 Ahmad, *Ibid.*, p. 126.

93 Ahmad, *Ibid.*, p. 126.

94 Ahmad, *Ibid.*, p. 130.

95 Ahmad, *Ibid.*, p. 145.

96 Pereira was author of many novels and travel books, including *Istanbul: Aspects of a City*, Bles, London 1968, *East of Trebizond*, Bles, London 1971, and *Across the Caucasus*, Bles, London 1973.

exceptional beauty that is also rich in historical relics. In the spring and summer of 1965, Pereira set off to explore this area, before the officials carried out their plans to develop the area for tourists.⁹⁷ Setting out from Antalya, Pereira travelled along the coast from Marmaris to Mersin and came back via the Taurus Mountains to Konya, the old Seljuk capital. He travelled by local transport vehicles such as bus, lorry, *dolmuş* (shared taxi) and even donkey. *Mountains and a Shore* is Pereira's narratives of these journeys.

The style of Pereira's travel book is set at the very beginning of the text. In contrast to the numerous narratives of Freya Stark (1893-1993)⁹⁸ and Patrick Kinross (1904-1976),⁹⁹ which abound in history, Pereira's work makes no attempt to throw light on any particular period of the past. He argues that, since he is neither a historian nor an archaeologist, his book is 'essentially about the present; about the land as it is today, and the people who live in it'.¹⁰⁰ Indeed, *Mountains and a Shore* presents a record of the daily customs, habits and mannerisms of the Turkish people. In his portraits of the people he meets, Pereira describes the Turks to be generous, proud, and resilient. Pereira also observes progress and development in modern Turkey under the Republican regime. Considering the developments in transportation, the increase in air traffic and the fact that most major towns have their own airports, he finds the government's achievements not 'inconsiderable'.¹⁰¹ At the same time, Pereira observes many other changes in south-western Turkey, too: he finds that many towns such as Antalya, Alanya, Fethiye, Marmaris, Manavgat and Mersin are already full of British, German and American tourists who enjoy excellent restaurants, healthy food, and clean hotels.¹⁰² In his portrayals, Fethiye is 'big and modern, with a comfortable hotel, and street-lamps, and taxis, and buses'.¹⁰³ Marmaris is 'a thriving centre of tourism compared to its poor relation down the coast'.¹⁰⁴ Mersin is also 'a modern city'.¹⁰⁵ In Alanya, 'the market and surrounding streets ... were all comparatively modern'.¹⁰⁶ Pereira further claims that 'much will have changed.

97 The Ministry of Tourism was founded in 1965. In 1974, the number of tourists reached to one million and the balance of tourism account gave a surplus for the first time. For more details, see <https://www.ktb.gov.tr/TR-96270/turizm-verileri.html> Accessed 8th April, 2020.

98 Dame Freya Madeline Stark was a British explorer and travel writer. In the beginning of 1950s, tracing ancient Persian and Greek merchants, Freya Stark set off by boat to discover the Lycian shore in Turkey. As a result of her travels along this coast, Stark produced *The Lycian Shore: A Turkish Odyssey*, Murray, London 1956.

99 A Scottish-born historian and writer, Patrick Kinross is best known in Turkey for his descriptive biography of the founder of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk. Less popular than his highly readable biography or its follow-up *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Cape, London 1977, is *Europa Minor: Journeys in Coastal Turkey*, Murray, London 1956, an engaging travel book in which the clear-eyed observant Kinross makes a series of journeys, spread from the eastern Mediterranean seaboard to the mouth of the Dardanelles.

100 Michael Pereira, *Mountains and A Shore - A Journey through Southern Turkey*, Bles, London 1966, p. 11.

101 Pereira, *Ibid*, p. 30.

102 Pereira, *Ibid*, p. 51

103 Pereira, *Ibid*, p. 94.

104 Pereira, *Ibid*, p. 115.

105 Pereira, *Ibid*, p. 153.

106 Pereira, *Ibid*, p.210.

Kaş might have become a flourishing resort, and Marmaris be rivalling Cannes as the gayest spot on the Mediterranean... A great deal can happen in twenty years'.¹⁰⁷ In fact, Pereira's projections were confirmed when Turkey was ranked as the sixth most popular tourist destination in the world in 2012.¹⁰⁸

Similarly, Pereira's portrayals of antiquity in modern Turkey are also distinct from those of earlier travellers. Unlike Stark and Kinross who represent only isolation, destitution, squalor and ramshackle, Pereira often finds a delightfully peaceful atmosphere in ancient sites. He depicts an unusual concert scene at Aspendos, an ancient Greco-Roman city in Antalya province.

It wasn't a ruin at all. For as I looked around me, momentarily bewildered, I saw not tiers of cold and empty seats but an audience of several thousand chattering and expectant people. Movement was everywhere, and colour, and from somewhere close behind me came the sound of a violin. Children whispered and laughed excitedly, peasant women dressed in their best and brightest flowered blouses, many with their babies strapped in tight little cocoons to their backs, sat demurely in rows while their husbands smoked and gossiped, and a man came out on to the open stage and began to arrange a row of chairs. Zeno, I thought, would have felt perfectly at home.¹⁰⁹

Unlike offending comments of earlier travellers on the Turks' lack of aesthetic values, Pereira portrays a vivid atmosphere in one of the best-known ancient sites in modern Turkey. Instead of ruin, cold and empty seats, Pereira pictures thousands of 'expectant people'. He finds a 'lively, colourful and excited' crowd rather than a dull and silent ruin. Even the women, who normally sit in silence with their veiled clothes on, have bright dresses in Pereira's portrait. As a result, according to Pereira, Zeno, the architect of Aspendos, would feel proud and happy that his grand structure still serves its purpose even in modern times. Pereira's descriptions regarding historical sites in Turkey challenge traditional perceptions regarding the Turks' ignorance of antiquity, while also recognizing that the Turks were making progress in becoming a modern country. While earlier Western and Christian travellers focussed on the Greek and Roman past when writing about Turkey, in the second half of the twentieth century travellers such as Pereira regarded the Turks' efforts to restore ancient sites, which began with the aim of boosting tourism in the 1960s, to be very important.

The change in British perceptions of modern Turkey and the Turks was not limited to descriptions of Istanbul or other big cities of southwest Turkey. It is also revealed through various accounts of some exotic journeys in eastern Turkey, too. In the summer of 1965, Monica Jackson (1920-2020) and her mountaineering team of six people travelled to Van

107 Pereira, *Ibid*, p. 219.

108 According to the UNWTO Report titled '2012 Tourism Highlights', June 2012.

109 Pereira, *Ibid*, p. 57.

and Hakkari in eastern Turkey.¹¹⁰ In *The Turkish Time Machine* (1966), Jackson reports this off-beat journey of exploration in an enjoyable manner. In the beginning of the text, Jackson argues that she went to Turkey in search of the presence of the past in the present.¹¹¹ She claims that, both in Van and Hakkari, ‘it is the agricultural and pastoral folk of Neolithic times who seem to jostle the present.’¹¹² Jackson concludes that ‘in the course of a journey in search of mountains and an island we found ourselves a time machine’.¹¹³ However, like Stark and Kinross, Jackson finds that little remains out of this Neolithic history. She reports that the church and monastery, which were built by the Armenians on the island of Aghtamar in Lake Van in the seventh century and which remained the seat of an Armenian patriarch till early nineteenth century, were ‘now deserted except by the birds and the bats’.¹¹⁴ Of the city of Van, Jackson argues that ‘the ancient city is no more. Only its citadel, perched on a rock, remains’.¹¹⁵ Similarly, she describes Lake Van to be a ‘watery desert’.¹¹⁶

On the other hand, unlike Stark and Kinross, Jackson offers some favourable accounts of the modern outlook of Turkey and the Turks. Although she defines Hakkari as ‘the most primitive corner of Turkey’,¹¹⁷ she also describes its inhabitants to be ‘much better off than the people we had seen while passing through Yugoslavia and Bulgaria’.¹¹⁸ Similarly, in contrast to portrayals of dirt and filth which are extensively seen in former travel accounts, Jackson finds Van ‘infinitely clean’.¹¹⁹ She further suggests that, in Van, ‘children and adults looked well-fed and clothed, and everybody seemed to be literate. We saw no beggars ... The men wore Western dress, including the ubiquitous peaked cloth cap, and heavy moulded rubber shoes’.¹²⁰ At the same time, contrary to the despotic and tyrannical governors and agas that former travellers such as Fellows, Chandler, Stark, and Kinross describe encountering, Jackson met with civilized and friendly governors in Van and Hakkari. She recounts that, in Yüksekova – a district of Hakkari –, ‘he [the Governor] made us a polite speech, inviting us to go where we liked and assuring us that he would give us whatever help lay within his

110 Jackson was a Scottish columnist who wrote freelance advertising copies and travel articles for two Indian weeklies, and a popular climber widely known in mountaineering circles as one of the most enterprising and engaging woman climbers in the UK. Her party included Sidney Nowill, who was born in Turkey, lived there until he was 72, worked at his family’s firm, and then for Shell, and helped run the English High School for Girls in Istanbul. He wrote two autobiographies: *Constantinople and Istanbul: 72 years of Life in Turkey*, Matador, London 2011, and *From the Bosphorus to Bradnich*, Bradnich, Exeter 2013. The team also included Henry Robin Fedden, (1908–1977), an English writer, diplomat and mountaineer.

111 Monica Jackson, *The Turkish Time Machine*, Hodder & Stoughton, London 1966, pp. 13, 16.

112 Jackson, *Ibid.*, p. 13.

113 Jackson, *Ibid.*, p. 21.

114 Jackson, *Ibid.*, p. 16.

115 Jackson, *Ibid.*, p. 25.

116 Jackson, *Ibid.*, p. 26.

117 Jackson, *Ibid.*, p. 17.

118 Jackson, *Ibid.*, p. 36.

119 Jackson, *Ibid.*, p. 26.

120 Jackson, *Ibid.*, p. 26.

power'.¹²¹ Jackson suggests that they 'were treated throughout with the greatest politeness, hospitality and tolerance',¹²² and concludes that 'we began to feel very well-disposed indeed towards the Turkish nation as a whole and the province of Hakkari in particular'.¹²³ Throughout her account, Jackson describes a new Turkey unlike the Oriental image stereotyped in former portrayals of many British travellers. Representing politeness, hospitality, modernity, prosperity and tolerance, she also demonstrates the shift in the perceptions of British travellers on Turkey in the second half of the twentieth century.

Daniel Farson (1927-1997),¹²⁴ a writer and television broadcaster, may also be counted among British travellers who represented the changes that were transforming modern Turkey. Farson's journeys, which took place between 1982 and 1985, included many different parts of Turkey, such as Istanbul, Trabzon, Diyarbakir, Urfa, and Van. During these journeys, Farson watched the sacrificial slaughter of a sheep, danced with the groom on his wedding night in a mountain village, and attended a circumcision party. He recounts his impressions on these cultural elements and many other Turkish customs and manners in *A Traveller in Turkey* (1985). Throughout, Farson finds Turkey to be 'marvellous' in contrast to his neighbour's assumption that it was a primitive and dangerous country. He defines the Turks as 'the nicest people in the world,' even arguing that 'most of the British assumptions about Turkey are the opposite of the truth'. According to him, 'the Turks are the most generous and trustworthy of people'. Therefore, he mostly discloses his satisfaction that Atatürk has replaced an ancient oppression with a modern state.¹²⁵

Throughout Farson's travelogue, there are many occasions in which he reports either a favourable characteristic of the Turks or a beautiful feature of a place in Turkey. In Istanbul, Farson is amazed at the splendours of St Sophia, the Topkapi, and the Blue Mosque.¹²⁶ He describes 'Trebizond' (Trabzon) to be a 'romance'. After wandering through the old city, he falls in love with it and names it 'the most sympathetic of all the Black Sea towns' he has been to.¹²⁷ Farson finds Diyarbakir 'immediately sympathetic' and reports the atmosphere there to be 'vigorous'.¹²⁸ He also gains much satisfaction from Biblical names in Mesopotamia – Urfa in particular.¹²⁹ He regularly celebrates the Turkish honesty both in Diyarbakir and Urfa. Moreover, for Farson, the Lycian coast from Antalya to Marmaris is 'the most rewarding in the world'. Unlike Stark and Kinross, he portrays the coast to be 'friendly, uncorrupted and

121 Jackson, *Ibid*, p. 37.

122 Jackson, *Ibid*, p. 28.

123 Jackson, *Ibid*, p. 37.

124 A British writer and broadcaster, mainly associated with the early days of commercial television in the UK.

125 Daniel Farson, *A Traveller in Turkey*, Routledge & Kegan Paul, London 1985, pp. 1, 3, 43.

126 Farson, *Ibid*, p. 18.

127 Farson, *Ibid*, pp. 43, 44.

128 Farson, *Ibid*, p. 83.

129 Farson, *Ibid*, p. 88.

inexpensive'. Farson claims that 'these are the places which thrill me most in Turkey, with visual echoes from the past'.¹³⁰ Therefore, he concludes that they are ideal for a traveller with a sense of history. Such accounts illustrate Farson celebrating the changes in Turkey that stem from westernization and modernization efforts. His portrayals of the Turks are mostly in contrast to the hostile representations of former centuries. *A Traveller in Turkey* clearly demonstrates the change in British assumptions about Turkey.

Another traveller that visited Turkey in the late 1980s was Anne Vardy, who recalled her favourable impressions in her enjoyable travel book *Twelve Wheels from Turkey* (1988). On 21st March 1987, Vardy, along with her husband and five children, flew out of Heathrow and headed for Turkey.¹³¹ As seen in the map accompanying the book, Vardy travelled through Istanbul, İznik, Bergama, İzmir, Ephesus, and Bodrum as part of a 3,000-mile bike journey from Istanbul to Canterbury in England. In recording these travels, Vardy represents her impressions of Turkey and the Turks. Vardy argues that, despite the predictions of disaster such as child-eating dogs and some other terrible things that could happen to her as a woman, their initial reception in Turkey is 'so friendly'.¹³² Particularly, regarding Istanbul, which she calls as one of the three great cities of Christianity,¹³³ Vardy reports many favourable incidents. She describes Istanbul to be 'true romance' – a city that she and her family will recall for many months to come.¹³⁴ She describes it as 'the most exciting' city that they have ever visited.¹³⁵ Unlike earlier representations by Spender, Armstrong and Goldman, in Vardy's portrayals, Istanbul is 'clean', and she is overawed by the splendour of historical sites such as the Blue Mosque and Hagia Sophia.¹³⁶

In contrast to unfavourable representations in previous decades, Vardy portrays Istanbul as a meeting point where old and new, Western freedom and Eastern conservatism work and enjoy life side by side. She reports that

On the streets, modern Mercedes-Benz jostle with donkey carts, while scooters and bicycles zig-zag in and out of the traffic. Black-clad Muslim women talk and walk side by side with young women wearing tight jeans and short skirts. Video shops advertising Western soft porn films attract customers who will be equally interested in the exquisite hand-made Turkish carpets next door.¹³⁷

130 Farson, *Ibid*, pp. 128, 130.

131 Anne Vardy, *Twelve Wheels from Turkey*, Marshall Pickering, Basingstoke 1988, p. 4.

132 Vardy, *Ibid*, p. 11.

133 Vardy, *Ibid*, p. 3.

134 Vardy, *Ibid*, p. 13.

135 Vardy, *Ibid*, p. 17.

136 Vardy, *Ibid*, p. 18.

137 Vardy, *Ibid*, p. 17.

Turkish women were often represented as isolated figures ‘shut up in a harem all day without any access to the outer world in the 18th and 19th centuries’.¹³⁸ Especially in Victorian England, there was a fascination in travel narratives for descriptions of the harem since it was mostly regarded as something exotic and authentic by the West.¹³⁹ As a result, in these earlier travel accounts, Turkish women were portrayed as long-dead beauties whose sighs of boredom, frustration and despair are all stored-up in the walls of harem, and many of whom never reach the Sultan’s bed at all, but could neither escape, except in death in the Ottoman era. However, rather than this exotic and lascivious stereotype that allures the Orientalist traveller’s colonial desire to penetrate into the veiled harem life, Vardy represents modern Turkish women to be emancipated, unveiled and walking side by side with men. Her recollections of modern Turkish women explicitly register the shift in the image of Turkish women in western texts.

There is more British – and Australian – travel writing that provides a clear observation of modern Turkey and sets out to overcome prior prejudices formed from earlier representations which were based upon a hostile discourse.¹⁴⁰ Some travel writers such as Nancy Phelan (1913-2008), Richard Percival Lister (1914-2014), Craig Mair (b.1948), and Brian Sewell (1931-2015)¹⁴¹ set about correcting the portrayals of former travellers about Turkey often by suggesting the opposite of previous representations. In their works, contrary to the canonized orientalist discourse of former British travellers, Turkey acquires many favourable attributes as they explicitly demonstrate the *changes* in the Turkish character and landscape by disaffirming earlier reports. Phelan, Lister and Mair appreciate the Turks’ efforts to become a modern and European country. Rather than producing orientalist replicas of squalor and poverty, fraudulence, immorality, violence and vandalism, corrupt police and illegal weapons, they highlight a comforting silence, accompanied by kindness, brotherhood and hospitality which establish a ‘noble savage’ image in their portrayals. This noble savageness is combined with picturesque and sublime in these travelogues, too. They are also impressed by the charming nature of the countryside in Turkey. In their portrayals, this sense of sublimity is described in a romanticised way and an array of bright colours adds vivacity into

138 Reina Lewis and Nancy Micklewright, ‘Writing Change: Middle Eastern and Western Women in Dialogue,’ in *Writing Turkey: Explorations in Turkish History, Politics, and Cultural Identity*, ed. Gerald MacLean, Middlesex University Press, London 2006, 25-39, p. 33.

139 Lewis and Micklewright, *Ibid*, p. 35.

140 For some recent works, see, for example: Tim Kelsey, *Dervish: Travels in Modern Turkey*, Penguin, London 1996; David Burton, *Savouring the East: Feasts and Stories from Istanbul to Bali*, Faber & Faber, London 1997; Tony Wright, *Turn Right at Istanbul: A Walk on the Gallipoli Peninsula*, Allen & Unwin, Sydney 2003; Bruce Scates, *Return to Gallipoli: Walking the Battlefields of the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge 2006; Christopher De Bellaigue, *Rebel Land: Among Turkey’s Forgotten Peoples*, Bloomsbury, London 2009.

141 See Nancy Phelan, *Welcome the Wayfarer: A Traveller in Modern Turkey*, Macmillan, London 1965; Richard Lister, *Turkey Observed*, Eyre & Spottswode, London 1967; Craig Mair, *A Time in Turkey*, Murray, London 1973; Brian Sewell, *South from Ephesus: An Escape from the Tyranny of Western Art*, Gibson, London 2002.

this strangely appealing geography. On the other hand, Sewell reflects the change in British perceptions of the Turks and Turkey in a different manner. Unlike Phelan, Lister and Mair, he focuses more on antiquity and classical ruins, but he represents these places differently from the long-standing imperial canon that represented the Turks and Turkey to be the Oriental ‘other’ of the West.

Conclusion

In the light of travel writing on Turkey between the eighteenth century and twentieth century, it can be argued that the Turks were mostly portrayed to be inferior, in contrast to the Western nations. Earlier representations of the Turks often abound in unfavourable and sometimes derogatory accounts that highlight backwardness, primitivism, ignorance and poverty. In these accounts, the image of the Turk became a stereotype identified by many to be a signifier of oriental *Other* in comparison to Western self. Many British travel books published in the eighteenth and nineteenth centuries engaged an orientalist discourse in which the Turks appear through negative qualities such as shabby, primitive, dirty, dully, unlearned, and extremely poor. For many British travellers, Turkey served a familiar repository of values including backwardness, inferiority and primitivism throughout the eighteenth and nineteenth centuries. British pride, which fed on ideas of hegemony and its own supremacy, can easily be recognized in the narratives of various travel books. However, it is the Turks’ ignorance of and indifference to ancient remains that were most often emphasized by the travellers in these centuries. Particularly, those British travellers who visit southwest Turkey to discover ancient sites, then unknown to many people in the West, sought to underline the Turks’ insensibility to ancient arts and relics. A main aim of these travellers is to accuse the Turks of the damages done to these remains, foregrounding unfavourable characteristics of the Turks to justify their excursions aimed at finding forgotten ancient relics and carrying them off to their home countries. In these travelogues, a common imperialist discourse that includes national pride, hegemony and supremacy is adopted to establish a ground for the cases of archaeological malpractice.

During the first half of the twentieth century, this imperialist tradition survived as the first British travellers to the modern Republic of Turkey still felt dominant following their victory over the Ottoman Empire at the end of the Great War of 1914-18. They often depict derelict and desolation in ancient sites, and stress their longings for ancient glory and grandeur, which, according to them, has faded away in these remains. However, contrary to earlier travellers, they do not undertake any imperial duties regarding moving these relics to the British Museum or some other archaeological institutions. Rather, they adopt an orientalist discourse that contains deterritorialization and ahistoricism which deviate Anatolia from their heroic past.

On the other hand, during the second half of the twentieth century, perceptions of British travellers regarding the Turks and Turkey change. Following Turkey's shifting political position from enemy to ally, and the increasing evidence of modernization efforts during the 1930s, portrayals of the Turks and Turkey start to change. In these travel accounts, hospitality, decency and honesty start to replace inferiority, backwardness or primitivism. In contrast to former portrayals that reveal the desolate and ruinous conditions in ancient sites, significant archaeological works that include restorations and refurbishments are represented. Similarly, the Turks' arduous works that aim at restoring ancient remains are mostly celebrated in these travel accounts.

British travel narratives published in the twentieth century present us with two different stereotypes of modern Turkey. In the first half of the century, the country continues to be portrayed as a primitive, rustic place especially in rural areas, making it continue to seem inferior and culturally other. In this period, many British travellers still often represent the Turks as inhuman, barbarous, masochistic, brutal, anti-democratic and primitive. Indolence, idleness, corrupt absolutism, ahistoricity, the absence of people and culture, primitiveness and ignorance remain key elements of ethnographic generalizations throughout these travel narratives. Regarding antiquity and ancient history in southwest Turkey, many travellers take up a figurative discourse that introduce and denominate the Turkish image in an obviously inferior manner. Rather than representations of the modern image of Turkey, they often portray a re-enactment of qualities of ancient history. Therefore, in many travel books, knowledge regarding the ancient past constitutes ideological superiority that serves to justify older arguments that ancient ruins needed to be protected from vandalism and removed for protection to museums in the traveller's home.

During the second half of the century, once Marshall Plan and similar projects brought Turkey financial aid, the country started to be represented as a modern, European nation-state. Regarded as an ally of the West because of its membership of NATO and the process of full membership in EU, Turkey's cultural image changed to reflect modernity and urbanization. Western representations of the Turks, which featured fear and curiosity in the fifteenth and sixteenth centuries, admiration and emulation in the seventeenth and eighteenth centuries, and Orientalist aspects of backwardness, primitivism, and insensibility in the nineteenth and early twentieth centuries, were reformed in the portrayals of many travellers in the second half of the twentieth century. Consequently, these portrayals result in re-discovering the Turkish image and stereotype by employing a more favourable discourse and positivist language.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Ahmad, Feroz, *Turkey: The Quest for Identity*, One-World, Oxford, 2003.
- Aydin, Kamil, *Images of Turkey in Western Literature*, Eothen, Huntington, 1999.
- Bellaigue, Christopher de, *Rebel Land: Among Turkey's Forgotten Peoples*, Bloomsbury, London 2009.
- Burton, David, *Savouring the East: Feasts and Stories from Istanbul to Bali*, Faber & Faber, London 1997.
- Buzard, James, 'The Grand Tour and After (1660-1840)', in *The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds. Peter Hulme and Tim Youngs, Cambridge University Press, Cambridge 2002, pp. 37-53.
- Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor, or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Clarendon, Oxford 1776.
- Dodwell, Christina, *A Traveller on Horseback: In Eastern Turkey and Iran*. Hodder, London 1987.
- Drummond, Alexander, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece, and Several Parts of Asia, As Far As the Banks of the Euphrates*, Strahan, Lonon 1754.
- Eliot, Charles, *Turkey in Europe*, Arnold, London 1908.
- Farson, Daniel, *A Traveller in Turkey*, Routledge & Kegan Paul, London 1985.
- Fellows, Charles, *A Journal Written During An Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1838.
- Fellows, Charles, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1839.
- Fellows, Charles, *The Xanthian Marbles: Their Acquisition and Transition to England*, London 1843, and *Travel and Researches in Asia Minor; more particularly in the Province of Lycia*, London 1852.
- Forbes, Andrew, *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Fussell, Paul, ed., *The Norton Book of Travel*, Norton, New York 1987.
- Glazebrook, Philip, *Journey to Kars*, Viking, London 1984.
- Goldman, Bosworth, *Red Road Through Asia*, Methuen, London 1934.
- Jackson, Monica, *The Turkish Time Machine*, Hodder & Stoughton, London 1966.
- Kelsey, Tim, *Dervish: Travels in Modern Turkey*, Penguin, London 1996.
- Kinross, Patrick, *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, Cape, London 1977.
- Kinross, Patrick, *Europa Minor: Journeys in Coastal Turkey*, Murray, London 1956,
- Landry, Donna and Gerald MacLean, eds., 'Travelling in Anatolia, the Ottoman Empire, and the Republic of Turkey,' special issue of *Studies in Travel Writing*, 16.4 (December 2010).

- Lewis, Bernard, 'Some English Travellers in the East,' *Middle Eastern Studies*, 4.3 (April 1968): 296-315.
- Lewis, Reina, and Nancy Micklewright, 'Writing Change: Middle Eastern and Western Women in Dialogue,' in *Writing Turkey: Explorations in Turkish History, Politics, and Cultural Identity*, ed. Gerald MacLean. Middlesex University Press, London 2006, pp. 25-39.
- Lister, Richard. *Turkey Observed*, Eyre & Spottswode, London 1967.
- Macaulay, Rose, *The Towers of Trebizond*, Collins, London 1956.
- MacLean, Gerald, *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire Before 1800*, Palgrave, London 2007.
- Mair, Craig, *A Time in Turkey*, Murray, London 1973.
- Montagu, Lady Mary Wortley, *The Turkish Embassy Letters, 1717*, Virago, London 1994.
- Morton, Henry Vollam, *Middle East: A Record of Travel in the Countries of Egypt, Palestine, Iraq, Turkey and Greece*, Methuen, London 1941.
- Nowill, Sidney, *Constantinople and Istanbul: 72 years of Life in Turkey*, Matador, London 2011.
- Nowill, Sidney, *From the Bosphorus to Bradnich*, Bradnich, Exeter 2013.
- Nugent, Thomas, *The Grand Tour: A Journey through the Netherlands, Germany, Italy and France*. Birt, London 1749.
- Pereria, Michael, *Mountains and A Shore - A Journey through Southern Turkey*, Bles, London 1966.
- Pettinger, Alasdair, and Tim Youngs, eds., *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, Routledge, London 2020.
- Phelan, Nancy, *Welcome the Wayfarer: A Traveller in Modern Turkey*, Macmillan, London 1965.
- Said, Edward W. *Orientalism*. 1978, Penguin, London 2003.
- Scates, Bruce, *Return to Gallipoli: Walking the Battlefields of the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Schiffer, Reinhold, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, Rodopi, Amsterdam 1999.
- Sewell, Brian, *South from Ephesus: An Escape from the Tyranny of Western Art*, Gibson, London 2002.
- Shah, Tabish, 'Securitized Identities and Less Secure Western Multi-Ethnic States: A Critical Geopolitics of the East-West Discourse - Turkey and Beyond,' *Nationalities Papers*, 38.3 (2010): 393-412.
- Spender. John Alfred, *The Changing East*, Cassell, London 1926.
- Stark, Freya, *The Lycian Shore: A Turkish Odyssey*, Murray, London 1956.
- Theroux, Paul, *The Great Railway Bazaar*; Hodder, London 1975.
- Vardy, Anne, *Twelve Wheels from Turkey*, Marshall Pickering, Basingstoke 1988.
- Williams, Haydn, *Turquerie: An Eighteenth-Century European Fantasy*, Thames and Hudson, London 2014.
- Wright, Tony, *Turn Right at Istanbul: A Walk on the Gallipoli Peninsula*, Allen & Unwin, Sydney 2003.
- Zürcher, Erik J., *Turkey: A Modern History*. 1993, I.B.Tauris, London 2004.

Charles D. Sabatos, *Frontier Orientalism and the Turkish Image in Central European Literature*, Lanham, MD: Lexington Books, 2020. pp. xx+184. ISBN 978-1793614872

C. Ceyhun Arslan*

*Asst. Prof., Koç University, College of Social Sciences And Humanities, Comparative Literature, Istanbul, Turkey

ORCID: C.C.A. 0000-0001-8048-3775

Corresponding author/Sorumlu yazar:

C. Ceyhun Arslan,
Koç University, College of Social Sciences And Humanities, Comparative Literature, Istanbul, Turkey

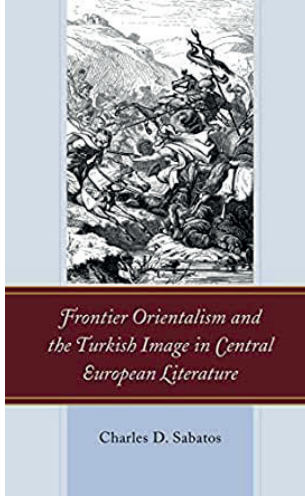
E-mail/E-posta: cceyhunarslan@ku.edu.tr

Submitted/Başvuru: 16.06.2020

Accepted/Kabul: 23.12.2020

Citation/Atf:

Arslan, C. Ceyhun. "Frontier Orientalism and the Turkish Image in Central European Literature." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 277-282.
<https://doi.org/10.26650/iutd.753511>

Frontier Orientalism and the Turkish Image in Central European Literature by Charles D. Sabatos traces the image of the Turk in works of Central European literatures that were written in different languages such as Czech, Slovak, and Hungarian from the early modern period to the present day. Sabatos employs the concept of “frontier Orientalism” to trace “[t]he evolution of the Turkish image from a historic threat to a mythical figure” and notes that this evolution played a key role in “the complex construction of modern European identities” (xii). The book is pertinent not only for specialists of Central European literatures but also for historians who work on sources that display complex transcultural relationships such as travel writings. Sabatos’s focus on the Central Europe challenges much of the scholarly assumptions on the West that have often shaped earlier works on travel writing in Ottoman and Turkish studies. In particular, *Frontier Orientalism* demonstrates how current works on Orientalism sometimes generate a simplistic “West vs. Rest” dichotomy. Furthermore, Sabatos’s work provides crucial remarks about the discipline of history as his work builds upon literary critics such as Hayden White who have reflected on the nature of history writing. After providing a brief summary of the book and discussing its contributions to diverse disciplines, this review will end with discussion of the new avenues of research that Sabatos’s book opens up and other researchers can further explore in detail.

In the introduction, Sabatos elaborates the key concept of his work, frontier Orientalism. Sabatos here draws upon the anthropologist Andre Gingrich, who used the term to refer to a repertoire of concepts, myths, images, and metaphors that situate Austria vis-à-vis a borderline enemy and hence served the consolidation of a culturally heterogenous Austro-Hungarian Empire. Sabatos observes that Central European literatures also drew upon a similar repertoire as they developed a particular Turkish image throughout the centuries. *Frontier Orientalism* has some key differences from British and French Orientalism. For example, frontier Orientalism adapts better to diverse historical situations, does not describe all Muslims as evil, and combines both folk and elite art. Furthermore, unlike Central Europe, the British and the French developed the Orientalist discourse when both had a clear political and military superiority over what they called the “Orient.”

In Chapter 1, Sabatos analyzes diverse travelogues and captivity narratives to discuss Stephen Greenblatt’s concept of “self-fashioning.” Greenblatt has argued that people during the early modern period started to view identity as manipulable and subject to social standards. Communities that are viewed as “enemies” also played a key role in the fashioning of identities during this time; however, Sabatos notes that Greenblatt has overlooked the key role that Ottomans have played in the self-fashioning of Europeans. During the early modern period, when the Ottoman Empire was at the zenith of its political and imperial power and posed a real military threat, many Central European writings generated an image of the menacing Turk that served to consolidate the cultural identity of their authors. Some

of the sources that Sabatos analyzes include the captivity narrative, *Treatise on the Morals, Customs, and Treachery of the Turks* (1481) by the author known as Georgius of Hungary, the diplomat Pavol Rubigall's Latin *Account of a Journey to Constantinople* (1544), Hans Dernschwam's *Diary of a Journey to Constantinople and Asia Minor* (1553-55), and Štefan Pilárik's *Pilárik's Fate* (1666). These writings did not promote a one-dimensional understanding of the Turk and some of them even described Turks in affectionate terms. Works that were produced after the late eighteenth century when the Ottoman Empire no longer constituted a real military threat, such as Jozef Ignác Bajza's satirical *The Adventures and Experiences of the Youth René* (1783-5) and Daniel Šustek's *Journey to Palestine* (1874), perpetuated a new image of the Turk that symbolized anti-Enlightenment values and had little historical basis.

The second chapter focuses on poetry and folk tales. Sabatos draws upon Roland Barthes and argues that the "historical Turk" becomes replaced with the "mythical Turk" especially during the nineteenth century (25). Compared with their early modern counterparts, writings of the nineteenth century provided a static image of the menacing Turk that has become largely disassociated from the historical reality. Even when Slovaks had little direct contact with Ottomans, Slovak writings perpetuated a particular image of the menacing Turk in order to critique Habsburg rule. This period also witnessed the emergence of a national consciousness and the interpretation of the past through the prism of this consciousness. For example, Sabatos examines how Ján Kollár started to view folk songs from the past as expressions of an authentic national Slovak identity. Sabatos also observes nineteenth-century works in which Central European writers, like their Western European counterparts, sometimes express a sense of cultural and political superiority vis-à-vis Ottomans. Some of the sources that Sabatos analyzes include Gustav Zechenter-Laskomerský's "From Slovakia to Constantinople" (1864) and Jan Neruda's *Pictures from Abroad* (1872).

Chapter 3 examines historical novels from the mid-nineteenth to mid-twentieth centuries such as Ján Francisci-Rimavský's *Janko Podhorský* (1844) and Géza Gárdonyi's *The Stars of Eger* (1899). Sabatos notes that these works "used history as a metaphor" (xvii) as their narration of historical events was imbued with mythical elements. Unlike most of historical texts and romanticized poetic works, historical novels portray instances of personal and even intimate relations with Turks. Sabatos uses the term "displaced metaphor" to describe the use of Turkish image in Central European writings to critique Hungarian rule. Furthermore, Slovaks and Czechs often wrote about the resistance of Balkan people against the Ottoman Empire to express their discontent with and ultimate resistance against the Habsburg Empire. Sabatos also examines how different sources interpreted the same popular tales, such as the "Well of Love," which is about the Turkish lovers Omar and Fatima in Trenčín Castle.

Chapter 4 examines how Central European literatures that were written during the interwar period described the Turk as a menacing and yet absurd character. The establishment of an independent Czechoslovakia in 1918 was a key event, since Slovaks were viewed as participants in state administration as opposed to mere subjects under Austrian and Hungarian rule. Some of the works that his chapter analyzes include Franz Werfel's *The Forty Days of Musa Dagh* (1933), Ludovít Janota's *Slovak Castles* (1935), and František Volf's collection of tales entitled *Turkish War* (1938). These works describe the Ottoman conquest to steer attention away from the looming danger that the Czechoslovak Republic felt as a state that was situated between the Nazi Germany and the Communist Soviet Union. This chapter also analyzes genres such as film and theatrical comedies.

Eventually, Tomáš Masaryk's vision of a democratic Czechoslovakia that served as a bridge between East and West became displaced with the vision of Communist camaraderie under the Soviet regime. In Chapter 5, Sabatos writes about the "Prague Spring," which started in 1968 when the Czechoslovak society experienced an important reform, although the Soviet and other Warsaw Pact troops halted the progress of this reform. Authors who were discontent with Soviet rule, Milan Kundera in particular, considered the Soviet conquest of Czechoslovakia as a form of colonization and used the image of the Turk and Ottoman domination to describe this discontent. Because of the heavy censorship, some other works in the second half of the twentieth century, such as Vladimír Ferko's *Love in Slovakia* (1988) and Pavel Vilikovský's *Ever Green is . . .* (1989), used postmodern techniques to parody "the myth of endurance in the face of foreign oppression" (130). More recent novels such as Svetlana Žuchová's *Yesim* (2006) use the image of the Turk to flesh out the dizzying political and economic transitions of the postsocialist Central Europe. The conclusion briefly mentions that the relations between Turkey and Central Europe remain complex in the twenty-first century "when the Turk no longer represents a metaphorical or even mythical enemy" (157).

Sabatos's study of the history and literature of Central Europe from early modern period to present times provides a fresh perspective for Ottoman and Turkish studies that has often paid attention to either the Balkans or Western Europe when it has studied Europe. Unlike the Balkans, the Czechs and Slovaks did not remain long under Ottoman rule. Consequently, Czech and Slovak writers often wrote about the struggle of the Balkan people against Ottomans to express their disdain for the Habsburg rule. Furthermore, Central Europeans did not conquer Ottoman territories or have an overtly negative political or economic impact on the Ottoman Empire as did Russia, England, and France. *Frontier Orientalism* not only encourages more comparative work, but also emphasizes the need to generate new axes of comparison for such works. Even comparative works that do not claim to be Eurocentric often analyze non-Western or marginalized Western traditions in conjunction with a canonized Western tradition. Sabatos calls for a "minor-focused" approach, which compares Central

European traditions among themselves rather than a Central European tradition with a major canonized Western tradition such as French. Therefore, Sabatos's work opens up new axes of comparison for future research.

Sabatos's work is also valuable because it notes the shortcomings of major theories and paradigms that shed light upon cultural interactions. Although Gellner's, Deleuze's, and Guattari's theories generate important insights, they overlook important historical details. Sabatos provides a nuanced critique of the Saidian scholarship that has shaped the study of oriental travel writing. He points out the relative fluidity of frontier Orientalism as opposed to Saidian Orientalism. Similarly, postcolonial critics like Said and Homi Bhabha have overlooked Central Europe in their works. Sabatos's work, therefore, challenges the easy division between the first-world West and the third-world Orient. Unlike much previous scholarship, Sabatos's work examines the phenomenon of Orientalism in a wide range of historical periods. It is also worth noting that Sabatos uses Slovak and Czech secondary sources from authors such as Tibor Žilka. Although Sabatos engages with key figures of cultural theory, his writing is free of the jargon that characterizes some of the theoretical scholarship and will be accessible to scholars from different disciplines, including history.

Sabatos also helps the reader to reflect on the nature of fiction and history writing, as he draws upon critics such as Linda Hutcheon who emphasize that history, like fiction, is a human construct. He examines postmodern works of fiction that foreground the discursive nature of history and the writings of Hayden White who demonstrates how writers "used history as a metaphor" (xvii). Even literary works can constitute an important source for historians as Sabatos calls into question the divide between fiction and non-fiction. Once scholars realize that this divide did not always exist for most cultures and time periods, they can start to view many literary works that Sabatos analyzes also as historical sources.

Frontier Orientalism is a pioneering work, as it introduces a plethora of new sources in each chapter. Although Sabatos provides a solid close reading of various sources, his need to cover new ground comes at the expense of not being able to analyze in detail all the sources he introduces. Further research can provide an in-depth examination of the works to which Sabatos could not pay much attention. Another avenue of research that Sabatos's work could not explore is a comprehensive comparison between Orientalism and frontier Orientalism. Compared to British or French Orientalism, frontier Orientalism may be more malleable; however, the British or French Orientalist discourse could still be full of contradictions and may be less rigid than often assumed. Finally, while Sabatos uses concepts from key figures of cultural theory, such as Linda Hutcheon, Georg Lukács, and Stephen Greenblatt to provide new directions for postcolonial studies and Central European literatures, other critics can offer exciting readings of Central European texts to provide a nuanced critique of

these concepts. One could not expect Sabatos to explore all these vast and complex topics in one book; otherwise, *Frontier Orientalism* could have lost its focus. Rather, these topics are new frontiers of research that Sabatos's book opens up. *Frontier Orientalism* will be an invaluable source for both specialists of Central European literatures and scholars from other disciplines, such as history, who seek to have a more nuanced understanding of cultural interactions.

***Henrietta Liston's Travels: The Turkish Journals, 1812-1820*, eds., Patrick Hart, Valerie Kennedy and Dora Petherbridge, with F. Özden Mercan, Edinburgh University Press, Edinburgh 2020. pp. ix-246, illustrated. ISBN 9781474467353**

Donna Landry*

*Emeritus Professor, University of Kent, UK

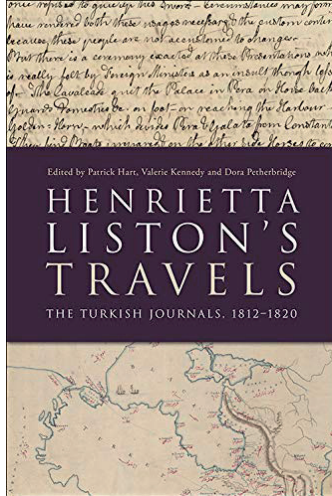
ORCID: DL. 0000-0001-8492-3109

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Donna Landry,
Emeritus Professor, University of Kent, UK
E-mail/E-posta: d.e.landry@kent.ac.uk

Submitted/Başvuru: 25.12.2020
Accepted/Kabul: 03.01.2021

Citation/Atf:

Landry, Donna. "Henrietta Liston's Travels: The Turkish Journals, 1812-1820." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 283-284. <https://doi.org/10.26650/iutd.888881>

The history of British diplomatic wives has a lot of ground to make up. As long ago as 1975, Hilary Callan wrote a seminal study, 'The Premise of Dedication: Notes Towards an Ethnography of Diplomat's Wives,'¹ but the topic remained a major gap. Lady Mary Wortley Montagu, of course, generated a long tradition of scholarship, and Katie Hickman's popular survey, *Daughters of Britannia: The Lives and Times of Diplomatic Wives* (2000) was widely reviewed and sold well.² But the history of British women in foreign service continued to be ignored until the appearance of Helen McCarthy's *Women of the World: The Rise of the Female Diplomat* (2014), her pioneering investigation of letters, memoirs, and government records detailing the lives and careers of British women serving officially and unofficially in overseas offices from the mid-nineteenth century until the present.³ It was also in 2014 that Ashley Cohen introduced historians to Maria, Lady Nugent, the American-born wife of Field Marshall Sir George Nugent, in her detailed critical edition of *Lady Nugent's East India Journal* covering the years 1811 to 1815.⁴ Now, with the appearance of Henrietta Liston's *Constantinople Journal, 1812-1814*, the field takes another leap forward.

Henrietta Liston's account of her journey to Constantinople and her time there captures readers from its opening sentence, as if it were a novel. This meticulously edited and contextualised edition publishes for the first time Liston's account of her husband Robert's ambassadorial posting to the Ottomans. Set during the Napoleonic wars and the early years of Mahmut II's reign that preceded the Tanzimat reforms, the journal and other writings provide a fascinating supplement to Lady Mary Wortley Montagu's letters from the 'Turkish embassy' written one hundred years before. This highly readable print edition from Edinburgh University Press has been carefully annotated and introduced by a range of scholars familiar with all aspects of the period, the Ottoman context, and intercultural and imperial relations. The text has been thoughtfully modernized in spelling and punctuation. Readers concerned about fidelity to the original manuscripts will be gratified to learn that the print edition is accompanied by open online access to digital facsimiles of the original manuscripts and semi-diplomatic transcriptions by the National Library of Scotland where Henrietta Liston's papers are held. This unique combination of print and digital textuality should serve as an enabling precedent for bringing to light other manuscripts that have lain neglected in the archives. This splendid edition of Henrietta Liston's *Journal* makes a valuable and compelling addition both to the emergent canon of writings by British women who travelled to the Ottoman empire and to the serious study of diplomatic wives.

1 Hilary Callan, 'The Premise of Dedication: Notes Towards an Ethnography of Diplomat's Wives,' in Shirley Ardener, ed., *Perceiving Women*, Dent, London 1975, pp. 87-104. This study was followed by Hilary Callan and Shirley Ardener, eds., *The Incorporated Wife*, Croom Helm, London, 1984, a collection offering sociological studies of women married to colonial administrators, policemen, professors, and corporate executives.

2 Katie Hickman, *Daughters of Britannia: The Lives and Times of Diplomatic Wives*, Flamingo, London 2000.

3 Helen McCarthy, *Women of the World: The Rise of the Female Diplomat*, Bloomsbury, London 2014.

4 Ashley L. Cohen, ed., *Lady Nugent's East India Journal: A Critical Edition*, Oxford University Press, Oxford 2014.

Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces, ed. Tim Youngs, Anthem Press, London & New York 2006. pp xv+250. ISBN 1843312182

Halil İbrahim Erol*

*Araş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: H.İ.E. 0000-0001-8331-8441

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Halil İbrahim Erol,
Kırklareli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye
E-mail/E-posta: halilibrahimerol@gmail.com

Submitted/Başvuru: 30.12.2020

Accepted/Kabul: 04.01.2021

Citation/Atıf:

Erol, Halil İbrahim. "Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 73 (2021): 285-289.
<https://doi.org/10.26650/iutd.888882>

Seyahatname literatürüne dair çalışmalarıyla bilinen Tim Youngs'ın editörlüğünde çıkan ve alt başlığıyla “dünyada ayak basılmadık yer bırakmamak” aşırılığını ima eden bu çalışma on dokuzuncu yüzyıldaki seyyah ve eserlerine odaklanmaktadır. Eser, beş ana bölümden müteşekkil olup birinci bölümde, Tim Youngs'ın takdim yazısı; ikinci bölümde, Balkanlar, Kongo ve Orta Doğu bölgeleri; üçüncü bölümde, Hindistan; dördüncü bölümde, Amerika ve beşincisinde ise Avustralasya coğrafyası incelenmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl kendisinden önceki dönemlere nazaran seyahatname yazım alanına etkileri bakımından önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Raylı sistemlerin gelişimiyle ortaya çıkan trenler seyahat imkanlarını kolaylaştırmış ve aynı zamanda hiç olmadığı kadar hızlandırmıştır. Tren yolculuklarının yanı sıra fotoğraf makinesinin icadıyla seyyahların canlı tanıklıkları görsel ve daha kalıcı bir mahiyet kazanmıştır (Youngs, s. 7-11). Bu açıardan on dokuzuncu asrın kendine has özelliklere sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir. Diğer taraftan bu yüzyıl sömürgeciliğin zirve yaptığı bir dönemdir. Yüzyıl boyunca Batılı güçler, nüfuz alanlarını İslam coğrafyasının merkezine ve hatta Afrika kıtasının, daha önceden hiçbir Avrupalının ayak basmadığı en ücra köşelerine kadar genişletmiştir. Bahsedilen bu işgalleri önceleyen ya da sömürgeleştirme sürecine eşlik eden birçok seyyah bu coğrafyalara giderek tanıklıklarını kaleme aldıkları eserler telif etmişlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde dünyada hala keşfedilmeye bekleyen yerler bulunmaktaydı. Bu, Batılı seyyahların “boşlukları doldurmak için” seyahatlerini sürdürmelerini motive eden bir unsur olmuştur. Gidilmeyen yerler, keşfedildikçe ticari potansiyel olarak sömürüye de açık hale gelmiştir. Ayrıca tüm bu süreçlerde “karanlığın parçası” olarak görülen coğrafyalar öldürücü bir takıntıyla ırk ideolojilerinin etkisi altında sunulmaya devam etmiştir. Dolayısıyla seyahatname yazımının gerçekçi ve tarafsız olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir (Youngs, s. 2). Bu açıdan yüzyıl boyunca büyük bir külliyat oluşturan seyahatnamelerin kuşatıcı ve eleştirel bakış açısıyla ve aynı zamanda titiz bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Kitapta yer alan Balkanlar ve Orta Doğu ile ilgili makaleler Osmanlı coğrafyasına temas etmesi açısından yakından incelenmeyi hak ediyor. Vesna Goldsworthy, “On Dokuzuncu Yüzyıl İngiliz Seyahat Yazımında Balkanlar” isimli makalesiyle Balkanlardaki seyahatname yazımında ortaya çıkan eğilimleri incelemektedir. Goldsworthy, öncelikle seyahatnamelerdeki odak ilginin ticaret, madencilik, doğa tarihi, arkeoloji, askerlik ve kilise gibi çeşitli meseleler etrafında oluştuğuna ve diplomatların, askerlerin, iş adamlarının, rahiplerin, muhabirlerin, kendi başına dolaşan (bağımsız) seyyahların, hatta gurbette yaşayanların yazdıkları geniş bir yelpazenin mevcudiyetine vurgu yapmaktadır. Yukarıdaki unsurların dışında seyahatler ironik bir biçimde (en azından Balkanlar söz konusu olduğunda) depresyon tedavisi için önerilmiş ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca hem kadın ve hem de erkekler için Balkanlar güvenilir tedavi mekânı olmayı sürdürmüştür (Goldsworthy, s. 23). Diğer taraftan,

özellikle seyahatname yazarının mesleğine göre tanıklıkların odağının değişmekte olduğu görülmektedir. Örneğin yüzyıl başında bölgede bulunan İngiliz Doktor William Wittman, Osmanlı topraklarında görülen hastalıkların envanterini çıkartmıştır (Goldsworthy, s. 24).

Balkanları konu alan seyahatname literatürü de diğer coğrafyalardakine benzer şekilde basmakalıp temsiller üretmiştir. Bu minvalde Balkanlar Hristiyan-Müslüman, Katolik-Ortodoks, Doğulu-Batılı ikiliklerle şekillenen medeniyetler arasındaki “fay hattı” olarak konumlandırılmıştır ve daima sınırda, kifayetsiz Avrupalı, tam olarak Şarklı olmayan Şark olarak kabul görmüş ve “içerdeki öteki” olarak kalmıştır. Özellikle de bölgedeki çatışma alanlarından beslenen İngiliz çıkarlarının Balkanlarla alakalı seyahatname yazımına etkisi dikkate değer bir husus oluşturmaktadır (Goldsworthy, s. 32).

Bir diğer makale, Geoffrey Nash tarafından yazılmış olup “Orta Doğu Üzerine İngiliz Seyahat Yazımında Siyaset, Estetik ve Arayış” başlığını taşımaktadır. Nash, bölge üzerine yazılan seyahatnameleri üç ana unsur etrafında toplamış, estetik ve siyasi motiflerin yaygın olmakla birlikte dini ilgilerin, egzotik olanın araştırılmasının ve Batılı moderniteden kaçma dürtüsünün Orta Doğu hakkındaki seyahat yazımını şekillendirdiğine; bireysel çabalarla seyahat edenlerde bu unsurların bir arada bulunabildiği gibi, dönemsel değişikliklerin olabileceğine dikkat çekmiştir (Nash, s. 57). Türkiye’de seyahatnamelerle alakalı çalışmaların çoğu zaman dikkatlerinden kaçtırdıkları en önemli hususların başında Şark’a gelen seyyahların kendi ülkelerindeki kurumların teşvik ve himayeleriyle seyahatlerini gerçekleştirdikleri gerçeğidir. Nash, bu bağlamda seyyahların Şark’taki belirli ırkları ya da milletleri incelemek üzere desteklendiklerine vurgu yapar. Nitekim bu olguyla irtibatlı olarak siyasi konjonktüre göre Türkler barbar ve zalim olarak tasvir edilebilmekte ya da Türk dostluğu imajı ortaya çıkabilmekteydi. Dolayısıyla bu tür değişimler sahadaki gelişmelerden tamamen bağımsız şekilde, yani çoğu zaman İngilizlerin Osmanlıların konumuna dair siyasetleriyle birebir bağlantılı gerçekleşmiştir (Nash, s. 59). Örneğin başlarda Yunan dostu olan David Urquhart (1805-1877) daha sonra bir Türk dostu olarak ortaya çıkacaktır. Kendisinin Türk taraftarı ve Avrupa yayılcılığı karşıtı beyanları 1830-1880 tarihleri arısına denk düşer ki bu, İngilizlerin yayılma karşıtı yaklaşımının doğrudan toprak edinme yerine gayriresmî nüfuzu tercih ettiği döneme tekabül etmektedir (Nash, s. 61). Nash, on dokuzuncu yüzyılda Orta Doğu’daki sömürgeci seyyahın sömürgeci olmayandan, kültürler-arası ilişkiyi nasıl konumlandırdığıyla ayırt edilebileceğini belirtmekte, fakat sömürgeci ya da sömürge karşıtı olsun aslında her iki kampın, Şark’ın sömürge düzenine eklenmesi ya da onun himayesinde gelişme imkânı bulması şeklinde oluşan tasavvurlarının netice itibarıyla aynı yola çıkmakta olduğuna vurgu yapmaktadır (Nash, s. 65). Makalesinin sonunda Nash, on dokuzuncu yüzyıl boyunca seyahatname yazımında politik olanın rolünün esas teşkil ettiği sonucuna varmıştır. (Nash, s. 66). Bu nihai tespiti, seyyahların ve ürettikleri metinlerin siyasi bağlam dışında anlamlı olarak incelenemeyeceklerini ortaya koymaktadır. Özellikle de on dokuzuncu yüzyıl

söz konusu edildiğinde mevcut sömürge düzeninin seyyahların rotalarını belirlediği gibi seyahatnamelerin muhtevalarına ve üsluplarına rota tayin ettiği bir zaman dilimi olması söz konusu tespitlere bağlam oluşturmakta ve aynı zamanda anlam katmaktadır.

Genel olarak söylemek gerekirse bu tarz çalışmalar, seyyahların ve ürettikleri seyahatnamelerin kısmen de olsa arka planlarına ışık tutmaları itibariyle oldukça önemli bir yere sahiptirler. En dikkat çeken hususlardan birisi seyyahların modern Batı toplumunun ortaya çıkardığı sorunlardan uzaklaşma çabalarıdır. Bu saikle hareket eden seyahatname yazarları ister istemez Doğu'yu iyi bir karşıt olarak kurgulama yoluna gidebilmişlerdir. Bu açıdan bizi seyyahın hangi gerekçelerle yola çıktığı ya da ne tür bir arayışla seyahat etmek durumunda kaldığı meselesi bizzat yazılan seyahatnamenin önüne geçecek derecede hayati bir öneme sahiptir ve bu itibarla üretilen metinlerin anlamlandırılmasında kilit konumdur. Metin ortaya çıkarken yazarına etki eden muhtemel unsurlar dikkate alınmadığı takdirde seyahatnameler bağlamsız olarak değerlendirilecek ve bu da hiçbir zaman sağlıklı bir netice vermeyecektir. Dolayısıyla zamanın ruhunun (zeitgeist) iyi bilinmesi kadar seyahatnamenin üretildikleri zaman-mekân-toplumun yakından incelenmesi de ihmal edilmemesi gereken bir zorunluluktur.

Yukarıda temas edilen hususlar, seyahatname literatürünü ve seyyahları anlamak için daha kuşatıcı ve bütünlüklü araştırmalara olan ihtiyaca işaret etmektedir. Zira Türkiye'deki çalışmalarda seyahatnameler genel itibariyle kaynak olarak kullanılmakta ya da daha iyi bir ihtimalle seyahatnameler mukayeseli şekilde incelenmektedir. Bu açıdan Batı'da yapılmış birkaç çalışmaya da kısaca temas etmek meseleyi açıklığa kavuşturacaktır. Bunlar oldukça güncel araştırmalardır ve seyahatnameleri farklı veçheleriyle ele almaktadırlar. Peter Hulme ve Tim Youngs'ın 1500'lerden günümüze belirli dönemlere odaklanarak seyahatnameleri ele alan, bazı bölgeleri inceleyen ve birtakım temalar etrafında seyahatnameleri tahlil eden editoryal kitabı,¹ yine Tim Youngs'ın Orta Çağ'dan günümüze yüzyıllık periyotlarla seyahatnamelere odaklandığı, yazım literatüründeki süreklilik ve kopuşları irdelediği seyahatname yazımına giriş ismiyle yayımladığı eser,² Nandini Das ve Tim Youngs'ın editörlüğünde çıkan seyahatnamelerin dönemler, diller, mekanlar ve türler bazında incelendiği çalışma³ ve son olarak Alasdair Pettinger ve Tim Youngs'ın editörlüğünde yayımlanan seyahat sebeplerini odağına alan, seyahatname yazımındaki biçimleri, seyahatname literatürünü duygular yönüyle ele alan, etkileşimleri inceleyen ve özellikle de seyahatnamelerin basım aşamalarındaki editoryal ve teknik süreçleri irdeleyen çalışma⁴ yakın zamanda seyahatname

1 Peter Hulme, Tim Youngs (Ed.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

2 Tim Youngs, *The Cambridge Introduction to Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

3 Nandini Das, Tim Youngs (Ed.), *The Cambridge of Travel Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2019.

4 Alasdair Pettinger, Tim Youngs (Ed.), *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, Routledge, London & New York 2020.

araştırmalarına ciddi katkı sunan ve bu sahada ön plana çıkan eserler arasında zikredilebilir. Bu araştırmaların İngilizce yazılan ve İngiltere’de basılan eserlerle sınırlandırıldığını özellikle belirtmek gerekiyor.

Burada temas edilenlerin dışında elbette oldukça yekûn tutan birçok çalışmanın varlığını hatırlatmak faydalı olacaktır. Özellikle 1980 sonrası seyahatnamelere dair yapılan araştırmalarda ciddi bir atılım gerçekleşmiştir. Tim Youngs’ın 1997 yılında kurduğu *Studies in Travel Writing* (Seyahat Yazımı Araştırmaları) dergisi ve yine Youngs’ın öncülüğünde 2002’de kurulan *Centre for Travel Writing Studies* (Seyahat Yazımı Araştırmaları Merkezi), dolayısıyla da Tim Youngs ve Carl Thompson gibi isimlerin bünyesinde bulunduğu Nottingham Trent Üniversitesi bu sahada etkili çalışmalar yürütmektedir. Türkiye akademisinde seyahat yazımına dair yapılacak araştırmalarda, burada bahsedilen çalışmalara müracaat vazgeçilmez bir gereklilik olarak sahanın çalışanlarını beklemektedir.

TANIM

Tarih Dergisi (Turk J Hist), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Şubat, Haziran ve Ekim aylarında olmak üzere, yılda üç sayı olarak yayınlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

AMAÇ

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan nitelikli makaleler yayınlayarak, literatüre katkıda bulunmayı amaçlar.

KAPSAM

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

POLİTİKALAR

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir. Dergi, yayın politikası gereği lisansüstü eğitim sürecindeki öğrencilerin yazılarını değerlendirme ve yayın sürecine almaz.

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayın için son kararı verir.

Makale yayınlanmak üzere dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Açık Erişim İlkesi

Tarih Dergisi'nin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Tarih Dergisi makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar, Tarih Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Tarih Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Tarih Dergisi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin gizli bilgi olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

HAKEM SÜRECİ

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Baş Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Dergide Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz olmalıdır.

Yazıların Hazırlanması ve Gönderimi

Makaleler sadece <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih> adresinde yer alan derginin online makale yükleme ve değerlendirme sistemi üzerinden gönderilebilir. Diğer mecralardan gönderilen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak Editoryal Ofis tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmamış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazarların; **Telif Hakkı Anlaşması Formu'nu** ilk gönderim sırasında online makale sistemine yüklemeleri gerekmektedir.

Tarih Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 11 punto olarak yazılmalıdır.

Türkçe hazırlanan makalelerde TDK yazım kılavuzu esas alınır.

Kapak sayfası: Gönderilen tüm makalelerle birlikte ayrı bir kapak sayfası da gönderilmelidir. Bu sayfa;

- Makalenin başlığını ve 50 karakteri geçmeyen kısa başlığını,
- Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
- Yazarların ORCID numaralarını
- Finansal destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,
- Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil), faks numarası ve e-posta adresini,
- Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ama yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri
- Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

Özet: Özgün araştırma makalelerinde 80 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet bölümü alt başlık içermeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

İngilizce genişletilmiş özet: Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 1.000 kelimelik İngilizce geniş özet hazırlanıp sisteme yüklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumların kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Araştırma makaleleri en az 3 en fazla 6 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanıp ilgili özeti altına yazılmalıdır.

Makale Türleri

Araştırma Makalesi: Ana metin, araştırmanın konusuna uygun şekilde alt başlıklara ayrılmalıdır. Alt başlıklar konusunda yazarlar serbest bırakılmışlardır.

Çeviri: Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da online makale sistemine yüklenmelidir.

Tablolar

Tablolar ana dosyaya eklenmeli, kaynak listesi sonrasında sunulmalı, ana metin içerisindeki geçiş sıralarına uygun olarak numaralandırılmazdır. Tabloların üzerinde tanımlayıcı bir başlık yer almalı ve tablo içerisinde geçen kısaltmaların açıkları tablo altına tanımlanmalıdır. Tablolar Microsoft Office Word dosyası içinde “Tablo Ekle” komutu kullanılarak hazırlanmalı ve kolay okunabilir şekilde düzenlenmelidir. Tablolarda sunulan veriler ana metinde sunulan verilerin tekrarı olmamalı; ana metindeki verileri destekleyici nitelikte olmalıdır

Resim ve Resim Altyazıları

Resimler, grafikler ve fotoğraflar (TIFF ya da JPEG formatında) ayrı dosyalar halinde sisteme yüklenmelidir. Görseller bir Word dosyası dokümanı ya da ana doküman içerisinde sunulmamalıdır. Alt birimlere ayrılan görseller olduğunda, alt birimler tek bir görsel içerisinde verilmemelidir. Her bir alt birim sisteme ayrı bir dosya olarak yüklenmelidir. Resimler alt birimleri belli etme amacıyla etiketlenmelidir (a, b, c vb.). Resimlerde altyazıları desteklemek için kalın ve ince oklar, ok başları, yıldızlar, asteriksler ve benzer işaretler kullanılabilir. Makalenin geri kalanında olduğu gibi resimler de kör olmalıdır. Bu sebeple, resimlerde yer alan kişi ve kurum bilgileri de körleştirilmelidir. Görsellerin minimum çözünürlüğü 300DPI olmalıdır. Değerlendirme sürecindeki aksaklıkları önlemek için gönderilen bütün görsellerin çözünürlüğü net ve boyutu büyük (minimum boyutlar 100x100 mm) olmalıdır. Resim altyazıları ana metnin sonunda yer almalıdır.

Makale içerisinde geçen tüm kısaltmalar, ana metin ve özetinde ayrı ayrı olmak üzere ilk kez kullanıldıkları yerde tanımlanarak kısaltma tanımının ardından parantez içerisinde verilmelidir.

Tüm kaynaklar, tablolar ve resimlere ana metin içinde uygun olan yerlerde sırayla numara verilerek atf yapılmalıdır.

Revizyonlar

Yazarlar makalelerinin revizyon dosyalarını gönderirken, hakemlerin istediği düzeltmeleri ve hakemlerin sorularına yanıtlarını ana metin içerisinde renklendirerek belirtmelidir. Revize makaleler karar mektubunu takip eden 30 gün içerisinde dergiye gönderilmelidir. Makalenin revize versiyonu belirtilen süre içerisinde yüklenmezse, revizyon seçeneği iptal olabilir. Yazarların revizyon için ek süreye ihtiyaç duymaları durumunda uzatma taleplerini ilk 30 gün sona ermeden dergiye iletmeleri gerekmektedir.

Yayına kabul edilen makaleler dil bilgisi, noktalama ve biçim açısından kontrol edilir. Yayın süreci tamamlanan makaleler, yayın planına dahil edildikleri sayıyla birlikte yayınlanmadan önce erken çevrimiçi formatında dergi web sitesinde yayına alınır. Kabul edilen makalelerin baskıya hazır PDF dosyaları sorumlu yazarlara iletilir ve yayın onaylarının 2 gün içerisinde dergiye iletilmesi istenir.

Referans Stili ve Formatı

Yayınlar atıf yapılırken en son, en güncel yayınlar tercih edilmelidir. Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Referanslar dip not sistemine uygun olarak belirtilmelidir. Metin içi referansları ve kaynakça bölümü için dikkat edilmesi gereken detaylar aşağıda belirtilmiştir.

Metin içi referanslar üst simge ile 1'den başlayarak gösterilmelidir. Dipnotlar, Times New Roman yazı karakterinde, 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Tüm noktalama işaretlerinden sonra bir boşluk bırakılmalı ve tüm dipnotların sonuna, mutlaka nokta konulmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde yazar ismi ve kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra sadece yazar soyadı ve a.g.e., a.g.m., veya a.g.t. gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltılarak verilmelidir. Dipnotlarda makale, kitap içinde bölüm veya ansiklopedi maddesinin tamamına yönelik bir atıf mevcutsa, başlangıç ve bitiş sayfaları gösterilmelidir.

Örnekler:**Kitap:**

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 115. Sonraki atıflarda: Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 123 ya da Kütükoğlu, s. 123.

Bir yazarın birden fazla yayınına atıf yapılacak ise, ilk atıfta tam künye verilmeli; daha sonra yine kullanılacaksa nasıl kısaltılacağı parantez içerisinde gösterilmelidir:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 98 (Terzi, *Hazine-i Hassa*).

Eserin cildine işaret etmek için (cilt ya da c. yazılmadan) sadece Romen rakamıyla cilt sayısı yazılmalıdır:

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârîh*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Çeviri eserler:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 51.

Ansiklopedi maddeleri:

Feridun M. Emecen, “Başmukataa Kalemî”, *DİA*, V, 135.

Bir yazarın iki ayrı çalışması aynı dipnotta peş peşe gösterilecekse:

Mustafa Akdağ, *Celali İsyancıları, 1550-1603*, Anlara 1963, s. 110; keza büyük kaçgunluk için bk. ayn. yzr. ya da ayn.mlf., “Celâlî İsyancılarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (Ankara 1964), 1-50.

Birden çok yazarlı bir eser kullanılacaksa:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 25. Aynı eser daha sonraki kullanımlarda sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Anhegger-İnalçık, *a.g.e.*, s. 36.

Makale:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.
Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.
Mücteba İlgürel, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 164.

Sempozyum Tebliğleri:

İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 145.

Birden çok yazarlı bir makale:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad'ın Edirne Câmî-i Şerîf ve Dârü'l-hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, sayı 56 (2012/2), İstanbul 2013, s. 10. Aynı makalenin daha sonraki kullanımlarında sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Orbay-Oruç, *a.g.m.*, s. 15.

Çeviri yazıları:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 295-349.

Aynı soyadlı iki yazarın makalelerinin gösterilmesi:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.
Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.
Daha sonraki kullanımlarda:
M. S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 160 ya da B. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 250.

Tez atflarında; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 146.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı:

Arşiv belgeleri dipnotta kullanılırken öncelikle arşivin adı, sonra tasnifin adı, dosya ve evrak numarasına sırasıyla yer verilecektir. Tasnif için arşivlerin kullandıkları kısaltmalar kullanılabilir. Kaynakçada bunların açılımı yapılmalıdır.

Mesela:

BOA, A.MKT, nr. 145/629.

Arşivden defter tasnifinden bir bilgi kullanılacaksa:

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.

BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 11 punto yazılmalıdır. Sadece dipnotlarda kullanılan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Birden çok yazarlı bir esere yer verilecekse:

Anhegger, Robert -Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000.

Sadece editör veya yayına hazırlayanlar var ise bu isimler kitap adından sonra yer almalıdır:

Osmanlı Uygurluğu, yay. haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 20093.

Kitap içinde bölüm olarak geçen makaleler:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Çeviri eserler:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

Kitabın kaçınıcı baskısı olduğunu belirtmek üzere basım tarihinin üzerine üst simge şeklinde basım sayısı yazılmalıdır:

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014².

Kaynakçada yer alan makalelerde makalenin başlangıç ve bitiş sayfalarına yer verilmelidir:

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Bellekten*, LXXVI/275 (2012), 147-165.

Sempozyum Tebliğleri:

Bostan, İdris, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 143-163.

Ansiklopedi maddeleri:

Emecen, Feridun M., “Başmukataa Kalemî”, *DİA*, V, 135.

Kaynakçada teze yer verirken; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Arşiv Belgelerinin Gösterilmesi:

Kaynakçada dipnotlarda kullanılan arşiv tasnifleri açık bir şekilde yazılır, kısaltma kullanıldıysa bunlar parantez içinde belirtilir. Farklı arşivlerden kaynak çalışması var ise bu arşivler tasniflenir. Kullanılan arşiv belgelerinin numaralarına dipnotlarda yer verildiğinden kaynakçada sadece belge tasniflerine yer verilmelidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN.)

Makale dipnotlarında kullanılacak kısaltmalar

Türkçe makaleler için:

çev. : çeviren

trc. : tercüme eden

yay. : yayınlayan

haz. : hazırlayan

sad. : sadeleştiren

nşr. : neşreden

ed. : editör

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale ya da madde

a.g.t. : adı geçen tez

ayn.yzr. : aynı yazar

ayn.mlf. : aynı müellif

Yabancı Dildeki makaleler için:

id. : aynı yazar

ibid., loc.cit, op.cit. : aynı yerde

a.g.e., s. 27; a.g.m., s. 28; a.g.t., s. 29 şeklinde kullanılmalıdır.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- ✓ Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- ✓ Referansların derginin benimsediği sistemin kurallarına uygun olarak düzenlendiği
- ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Öz: 100-150 kelime
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 3-6 adet makale dilinde ve 3-6 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Turkish Journal of History (Turk J Hist) is an international, scientific, open access periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is the official publication of İstanbul University Faculty of Letters and published three times a year on February, June and October. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history. The journal publishes original articles and translations.

AIM

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history.

SCOPE

Turkish Journal of History (Turk J Hist) publishes research articles and translations on national, regional and world history. The journal also includes book reviews and critiques.

POLICIES***Publication Policy***

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Open Access Statement

Turkish Journal of History is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Turkish Journal of History are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with Turkish Journal of History (Turk J Hist) retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

ETHICS

Publication Ethics and Malpractice Statement

Turkish Journal of History is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Turkish Journal of History adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author's Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/ conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-

decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

PEER REVIEW PROCESS

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

Articles in Turkish and English are published. Submitted manuscript must include an abstract both in the article language and in English.

Manuscript Organization and Submission

Manuscripts can only be submitted through the journal's DergiPark submission system, available at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih> manuscripts submitted via any other medium will not be evaluated.

Manuscripts submitted to the journal will first go through a technical evaluation process where the editorial office staff will ensure that the manuscript has been prepared and submitted in accordance with the journal's guidelines. Submissions that do not conform to the journal's guidelines will be returned to the submitting author with technical correction requests.

All manuscripts submitted to the Turkish Journal of History must be written in Times New Roman font style in 10 font size using MS Word or MS Word compatible program, and must be in A4 size. Authors are required to submit the following:

- **Copyright Agreement Form**
- **Title Page**

A separate title page should be submitted with all submissions and this page should include:

- The full title of the manuscript as well as a short title (running head) of no more than 50 characters,
- Name(s), affiliations, and highest academic degree(s) and ORCID ID(s) of the author(s),
- Grant information and detailed information on the other sources of support,
- Name, address, telephone (including the mobile phone number) and fax numbers, and email address of the corresponding author,
- Acknowledgment of the individuals who contributed to the preparation of the manuscript but who do not fulfill the authorship criteria.

Abstract: An abstract should be submitted with all research articles. The abstract should be unstructured and a maximum of 80 words in length.

Keywords: Each submission must be accompanied by a minimum of three to a maximum of six keywords for subject indexing at the end of the abstract. The keywords should be listed in full without abbreviations.

Manuscript Types

Research Articles: This is the most important type of article since it provides new information based on original research. The main text of original articles should be structured in accordance with the context of the article.

Translations: This type of manuscript should be submitted with a file that contains the original text with its full bibliographic information. A formal consent letter from the author of the original text is also required.

Tables

Tables should be included in the main document, presented after the reference list, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text. A descriptive title must be placed above the tables. Abbreviations used in the tables should be defined below the tables by footnotes (even if they are defined within the main text). Tables should be created using the “insert table” command of the word processing software and they should be arranged clearly to provide easy reading. Data presented in the tables should not be a repetition of the data presented within the main text but should be supporting the main text.

Figures and Figure Legends

Figures, graphics, and photographs should be submitted as separate files (in TIFF or JPEG format) through the submission system. The files should not be embedded in a Word document or the main document. When there are figure subunits, the subunits should not be merged to form a single image. Each subunit should be submitted separately through the submission system. Images should not be labeled (a, b, c, etc.) to indicate figure subunits. Thick and thin arrows, arrowheads, stars, asterisks, and similar marks can be used on the images to support figure legends. Like the rest of the submission, the figures too should be blind. Any information within the images that may indicate an individual or institution should be blinded. The minimum resolution of each submitted figure should be 300 DPI. To prevent delays in the evaluation process, all submitted figures should be clear in resolution and large in size (minimum dimensions: 100 × 100 mm). Figure legends should be listed at the end of the main document.

All acronyms and abbreviations used in the manuscript should be defined at first use, both in the abstract and in the main text. The abbreviation should be provided in parentheses following the definition.

All references, tables, and figures should be referred to within the main text, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text.

Limitations, drawbacks, and the shortcomings of original articles should be mentioned in the Discussion section before the conclusion paragraph.

Revisions

When submitting a revised version of a paper, changes made according to the reviewers' comments should be highlighted in the revised document. Revised manuscripts must be submitted within 30 days from the date of the decision letter. If the revised version of the manuscript is not submitted within the allocated time, the revision option may be canceled. If the submitting author(s) believe that additional time is required, they should request this extension before the initial 30-day period is over.

Accepted manuscripts are copy-edited for grammar, punctuation, and format. Once the publication process of a manuscript is completed, it is published online on the journal's webpage as an ahead-of-

print publication before it is included in its scheduled issue. A PDF proof of the accepted manuscript is sent to the corresponding author and their publication approval is requested within 2 days of their receipt of the proof.

References

While citing publications, preference should be given to the latest, most up-to-date publications. Authors are responsible for the accuracy of references. References should be prepared according the detailed information and examples provided below.

In-text references should be stated in superscripts and numbered starting from 1 as footnotes. Footnotes should be written in Times New Roman style, type size 9 with one space. All footnotes should be end with a full stop. While stating references in footnotes, the title of books and journals should be in italic whereas the title of articles should be plain text font in quotation marks. In the footnotes, the author name and source must be given exactly in the first place, then only the author's surname and abbreviation *ibid* should be written. When citing different publications of the same author, last name of the author and the abbreviated title of the book or the article should be provided after the first citation of the second work. In books with multiple authors, all authors must be written in the first citation and only the surnames of the authors should be given in the following citations of the same book. While citing an article, book section or an encyclopedia item, start and end pages should be provided.

Examples:

Books with a Single Author: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, p. 115.

For following citations:

Kütükoğlu, *ibid.*, p. 123 or Kütükoğlu, p. 123.

Different publications of the same author:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 98 (Terzi, Hazine-i Hassa).

If the same book will be cited again, the abbreviated title of it should be provided in the parenthesis as shown in the example.

To indicate the volume of the book, only the volume should be written in Roman numerals.

Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü 't-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Book Translations:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, p. 51.

Encyclopedia items:

Feridun M. Emecen, “*Başmukataa Kalemi*”, *DİA*, V, 135.

Books with multiple authors:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 25.

For following citations of the same book:

Anhegger-İnalçık, *ibid*, p. 36.

Editor(s) or compiler(s) as authors:

Osmanlı Uygurluğu, eds. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 2009.

Book section:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Journal Article:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), p.149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

Mücteba İlgürel, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, issue 28-29 (1975), p. 164.

Journal article with multiple authors:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad’ın Edirne Câmî-i Şerîf ve Dârü'l-hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, issue 56 (2012/2), İstanbul 2013, p. 10. For the following citations of the same book: Orbay-Oruç, *ibid*, p. 15.

Journal Translations:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, tran. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, issue 53 (2011/1), İstanbul 2012, pp. 295-349.

Articles of the authors with the same surname:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

For the following citations of the same authors:

M. S. Kütükoğlu, *ibid*, p. 160 or B. Kütükoğlu, *ibid*, p. 250.

Thesis:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: In the footnotes; the name of the archive, the title of the classification, file and the document number should be stated respectively. Abbreviated classifications of the archives may be written in the footnote, however the full title of the classification should be given in the bibliography.

- BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.
- BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Bibliography

All sources that are cited in the footnotes should be stated in alphabetically by the surnames of the authors under Bibliography heading.

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Translated texts:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

*The edition number of the book should be indicated as superscript.

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 20142.

Thesis: Sinem Serin, Yıldız Çini/Porselen Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: Archive classifications that are stated in footnotes should be written in full in bibliography, abbreviations should be stated in parenthesis. When references are used from different archives, these archives should be classified. Since the document numbers of the archives are stated in the footnotes, only the document classifications should be stated in bibliography section.

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**
- Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)
- Şura-yı Devlet (ŞD.)
- **Deniz Tarihi Arşivi (DTA)**
- Bahriye Nezareti (BN.)

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- ✓ Confirm that the category of the manuscript is specified.
- ✓ Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- ✓ Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- ✓ Confirm that last control for fluent English was done.
- ✓ Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- ✓ Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, and phone number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ Abstract (100-150 words)
 - ✓ Key words: 3-6 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Turkish Journal of History
Dergi Adı: Tarih Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum
Address	Posta adresi
E-mail	E-posta
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale.
All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanımı dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemeksizin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya yapılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....